

Якщо в окремих районах області, де спостерігаються значні втрати гумусу, розвивати органічне землеробство, то додатковим ефектом такого підприємства буде економія зазначених суспільних витрат для стабілізації якісного стану ґрунтів.

За потреби доцільно і можливо обґрунтувати варіанти зниження витрат на стабілізацію якісного стану ґрунтів шляхом використання інших систем землеробства: тради-

ційна, біодинамічна, з елементами біологізації, No-Till тощо. Такі підходи обґрунтують за допомогою процедури екологічного аудиту, метою якого є інформаційне забезпечення для виваженого прийняття управлінського рішення.

Отже, стабілізація якісного стану ґрунтів Рівненської області необхідна, що є перспективним та інноваційним шляхом розвитку агропромислового комплексу регіону.

Здійснено розрахунок витрат коштів на проведення комплексу заходів, спрямованих на стабілізацію агрохімічних показників якості ґрунтів Рівненської області.

Осуществлен расчет денежных затрат на проведение комплекса мероприятий, направленных на стабилизацию агрохимических показателей качества почв Ровенской области.

An article provides the calculation of costs necessary for complex measures aimed at stabilizing the agrochemical characteristics of soil in Rivne region.

*

С.О. ДЕЦЮРА, аспірант*

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

Україна у світовому виробництві продукції птахівництва

Останніми роками галузь птахівництва розвивається доволі швидкими темпами. Виробництво яєць і м'яса птиці збільшується з року в рік. Цьому сприяє економічна ефективність галузі, яка зумовлена скоростиглістю птиці й низькими витратами кормів на виробництво продукції. Так, за конверсією корму м'ясне птахівництво перевершує всі інші тваринницькі галузі, оскільки на виробництво 1 кг м'яса бройлерів витрачається кормів в 1,5 і 2,5 рази менше, ніж на таку ж кількість свинини та яловичини.

І хоча птахівництво в силу біологічних умов і попиту з боку населення у світі є дуже перспективним та рентабельним, в Україні воно й досі не посіло належного йому місця серед галузей тваринництва й за традицією вважається другорядною галуззю. А тому на нинішній час вона не відповідає своїм потенційним можливостям і повною мірою не забезпечує потреби населення. У зв'язку з цим важливого значення набуває вивчення світових тенденцій виробництва продукції птахів-

ництва та визначення місця й ролі України в світовому виробництві. Актуальність теми посилюється також вступом України до Світової організації торгівлі (СОТ).

Питанням розвитку птахівництва займалися багато вітчизняних вчених економістів, а саме С.В. Сендецька, І.Ф. Ясіновська, Б.А. Мельник¹ та ін. Ці вчені зосереджували свою увагу на процесі розвитку виробництва продукції птахівництва й на формуванні та функціонуванні ринків цієї продукції в Україні. При цьому поза увагою залишаються дослідження світових тенденцій виробництва продукції птахівництва і визначення ролі та місця України в цьому процесі.

На сучасному етапі світове птахівництво знаходиться на шляху свого бурхливого роз-

* Науковий керівник – М.Ф.Огійчук, кандидат економічних наук, професор.

¹ Сендецька С.В. Прогнозування обсягів виробництва яєць на регіональному ринку продукції птахівництва / С.В. Сендецька // Економіка АПК. – 2009. – № 7. – С. 128-133; Ясіновська І. Ф. Основні напрями розвитку птахівництва у Львівській області / І. Ф. Ясіновська // Економіка АПК. – 2009. – №11. – С. 31- 34; Мельник Б.А. Яєчна індустрія України та необхідність її розвитку / Б.А. Мельник // Економіка АПК. – 2010. – № 12. – С. 63-67; Мельник Б.А. Прогресивні організаційні системи розподілу збуту продукції птахівництва / Б.А. Мельник // Економіка АПК. – 2010. – № 11. – С. 67-70.

витку. За кожні десять років виробництво яєць у світі зростає на 30-44%, а пташиного м'яса – подвоюється кожні двадцять років¹.

Так, за останні п'ять років поголів'я птиці в світі зросло на 28,7% і на кінець 2009 року становило 18,5 млрд гол. Із загального поголів'я птиці в світі на Європу припадає приблизно 17%, на Азію – близько 43% поголів'я (лідерами є Китай, де зосереджено близько 25% поголів'я птиці всього світу), на Америку майже 25% (найбільше поголів'я у США, де зосереджено 11 % світового поголів'я), на Африку – 9, на Океанію – 6%. Світове виробництво м'яса птиці становить майже 80 млн т, а яєць – 1150 млрд шт. і ця галузь щороку нарощує свою потужність².

1. Світове виробництво м'яса за 2005-2009 рр., млн т

Показник	Рік					2009 р. у % до 2005 р.	Тенденції зміни
	2005	2006	2007	2008	2009		
Виробництво м'яса всіх видів	242,7	244,3	250,2	256,9	260,6	107,4	$y = 236,4 + 4,84x$
Свинина	99,2	100,3	100,2	104,0	106,1	107,0	$y = 96,71 + 1,75x$
Птиця	71,4	72,3	75,1	78,2	79,6	111,5	$y = 68,63 + 2,23x$
Яловичина	59,5	58,8	61,9	61,7	61,8	103,9	$y = 58,49 + 0,75x$
Баранина та козлятина	12,6	12,9	13,1	13,1	13,0	103,2	$y = 12,64 + 0,1x$

Джерело: Розраховано автором за даними Статистичного щорічника FAO [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Продовольчої і сільськогосподарської організації Об'єднаних Націй. – Режим доступу : <http://www.fao.org/economic/ess/ess-publications/ess-yearbook/ess-yearbook2010/en/>

Швидке зростання виробництва м'яса птиці в світі визначається рядом чинників, головними з яких, на наш погляд, є: якість м'яса, скоростиглість птиці, низькі витрати кормів, високий рівень механізації та автоматизації виробництва, використання високопродуктивних кросів птиці, порівняно швидка окупність капітальних вкладень і високий рівень рентабельності продукції та, що найбільш важливо, – м'ясо птиці є корисним для здоров'я людини продуктом і найдоступнішим серед інших м'ясних продуктів, споживчий попит на який постійно підвищується³. Враховуючи те, що з року в рік чисельність населення планети збільшується, ріст виробництва м'яса птиці, навіть незважаючи на зростаючі ціни й побоювання з приводу спалаху «пташиного грипу», не може припинитися.

Із загальної кількості пташиного м'яса, що виробляється у світі, до 86% припадає на куряче, і ця цифра залишається стабільною протягом останніх сорока років. Нині у сві-

Відповідно до оцінки Продовольчої і сільськогосподарської організації Об'єднаних Націй (ФАО) у світі спостерігається збільшення виробництва м'яса всіх видів: з 242,7 млн т у 2005 році до 260,6 млн т у 2009-му (табл. 1), причому найінтенсивніше серед усіх видів м'яса зростає виробництво м'яса птиці, яке за п'ять років збільшилося на 11,5% при середньорічному темпі приросту 2,23 млн т на рік. При цьому виробництво інших видів м'яса за цей період також зросло, але в кілька разів повільніше. Така тенденція свідчить про суттєві зрушення у структурі світового виробництва продукції тваринництва.

товому виробництві м'яса птиці основна його маса припадає на м'ясо бройлерів (курчат у віці 60-70 днів з живою масою 1,2-1,8 кг), на яке у загальній структурі виробництва м'яса припадає 72,9%, на індиків – 7,5, каченят – 4,2, гусей – 2,8, на м'ясо інших видів птиці – 12,6%.

При аналізі виробництва м'яса птиці в розрізі країн-виробників (табл. 2) виявлено, що найбільшими виробниками його в світі є США, Китай і Бразилія, які разом виробляють приблизно 47% світового виробництва м'яса. В цих країнах зосереджено і найбільше поголів'я птиці.

Збільшення виробництва курятини порівняно з виробництвом інших видів м'яса викликано стрімким її ростом у більшості країн світу. Так, у США виробництво курячого м'яса зросло на 2,5%, у Китаї – на 12,6, а в Бразилії – на 21,8%. При цьому Китай і Бразилія нарощують виробництво м'яса стрімкішими темпами, ніж США, тому не виключено, що через кілька років ці країни-виробники

¹ Терещенко О. Птахівництво бути! [Електронний ресурс] / О.Терещенко, І. Івко, О. Катеринич // Агробізнес сьогодні. – 2011. – №17(216). – Режим доступу до журн.: <http://www.agro-business.com.ua/component/content/article/600.html?ed=47>

² Фаріон І.Д. Світовий ринок товарів і послуг: Курс лекцій. / І.Д. Фаріон, І.Я. Романків. – Т.: Економічна думка, 2005. – 358 с.

³ Ярошенко Ф.О. Птахівництво України: проблеми становлення / Ф.О. Ярошенко // Економіка України. – 2003. – № 1. – С. 70–74.

за обсягом виробництва досягнуть рівня США і ще більше зміцнять свої позиції серед потужних виробників м'яса птиці¹.

Не відстають від зазначених країн й інші країни світу. Найвищі темпи росту вироб-

ництва м'яса птиці були зафіксовані в Україні та Росії. В Україні за останні чотири роки виробництво курячого м'яса зросло на 51,8%, що є одним із найвищих показників як у Європі, так і в світі.

2. Найбільші країни-виробники м'яса птиці у світі

Країна	2006 р.			2007 р.			2008 р.			2009 р.		
	Вироблено, тис. т	Питома вага, %	Місце	Вироблено, тис. т	Питома вага, %	Місце	Вироблено, тис. т	Питома вага, %	Місце	Вироблено, тис. т	Питома вага, %	Місце
США	15930	22,0	1	16 628	22,1	1	16 994	21,7	1	16 334	20,5	1
Китай	10164	14,0	2	10 616	14,1	2	11 055	14,1	2	11 445	14,4	2
Бразилія	8164	11,3	3	8 988	12,0	3	10 216	13,1	3	9 940	12,5	3
Мексика	2464	3,4	4	2 542	3,4	4	2 581	3,3	4	2 600	3,3	4
Росія	1580	2,2	5	1 869	2,5	5	2 001	2,6	5	2 313	2,9	5
Іран	1164	1,6	9	1468	2,0	6	1566	2,0	6	1670	2,1	6
Великобританія	1289	1,8	7	1270	1,7	9	1259	1,6	9	1463	1,8	7
Індонезія	1260	1,7	8	1296	1,7	8	1350	1,7	8	1409	1,8	8
Японія	1367	1,9	6	1366	1,8	7	1369	1,8	7	1394	1,8	9
Туреччина	895	1,2	17	1068	1,4	12	1088	1,4	11	1293	1,6	10
Іспанія	1065	1,5	11	1131	1,5	11	1082	1,4	12	1179	1,5	11
Аргентина	1159	1,6	10	1160	1,5	10	1160	1,5	10	1160	1,5	12
Україна	589	0,8	26	689	0,9	24	794	1,0	22	894	1,1	21
Світ	72396	100,0	-	75076	100,0	-	78155	100,0	-	79596	100,0	-

Джерело: Розраховано автором за даними Статистичного щорічника FAO [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Продовольчої і сільськогосподарської організації Об'єднаних Націй. – Режим доступу : <http://www.fao.org/economic/ess/ess-publications/ess-yearbook/ess-yearbook2010/en/>

Частка виробництва м'яса в Україні становить 1,1% світового виробництва, що дало змогу їй посісти 21 місце серед усіх виробників м'яса птиці, тоді як у 2006 році вона посідала 26 місце. Отже, ретроспективний аналіз свідчить, що Україна поступово зміцнює свої позиції на світовому ринку м'яса птиці й при незмінних тенденціях скоро увійде у двадцятку найбільших виробників м'яса птиці в світі.

Проте слід зазначити, що рівень споживання м'яса на одну особу в Україні поступається показникам економічно розвинутих країн світу². Так, споживання м'яса птиці на одну особу в останніх у середньому становить: ОАЕ – 59,1 кг, США – 43,4, Канаді – 29,7, Росії – 25,2, Великобританії – 29,1, Іспанії – 27,6 кг. Загальне ж споживання м'яса в світі також у кілька разів перевищує рівень споживання в Україні. У США одна особа споживає на рік 114 кг, Канаді – 101, Німеч-

чині – 91, Франції – 86, Російській Федерації – 49 кг³. За рівнем споживання м'яса та м'ясних продуктів із розрахунку на одну особу населення України споживає лише 49,7 кг, що трішки більше мінімальної норми споживання м'яса (45 кг), і то тільки в останні два роки.

Як бачимо, виробництво м'яса птиці має добре підґрунтя для нарощування виробництва, щоб повною мірою забезпечити населення м'ясом та зміцнити продовольчу безпеку країни. Для реалізації цих цілей розвиток виробництва м'яса птиці в Україні має поступово наростати й виходити на новий прогресивніший та економічно вигідніший етап.

Поряд із виробництвом курячого м'яса також динамічно розвивається світове виробництво яєць, яке постійно зростає із швидкістю 2% на рік. За даними FAO, за 2000-2009 роки виробництво яєць у світі збіль-

¹ Кирилюк О.Ф. Сучасні світові тенденції розвитку птахівництва в системі продовольчого забезпечення [Електронний ресурс] / О.Ф. Кирилюк // Вісник БНАУ «Економіка та управління АПК». – 2010. – № 2 (71). – Режим доступу: http://old.btsau.net.ua/files/list/edition/ed_effsazucv.pdf.

² Ярошенко Ф.О. Птахівництво України: стан, проблеми і перспективи розвитку / Ярошенко Ф.О. – К.: Аграрна наука, 2004. – 504 с.

³ Сирохман І.В. Товарознавство м'яса і м'ясних товарів. – 2-ге вид. переробл. та допов.; підручник / І.В. Сирохман, Т.М. Лозова. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 378 с.; Дані взято з офіційного веб-сайту Департаменту сільського господарства США. – Режим доступу: http://www.fas.usda.gov/dlp/livestock_poultry.asp.

шилося на 22% й досягло 67,4 млн т, з яких 62,6 млн т припадає на курячі яйця (з них близько 6% – інкубаційні). Нині у світі виробляється понад 1160 млрд шт. яєць¹.

Лідером по виробництву яєць протягом вже кількох років залишається Китай, частка якого у загальносвітовому виробництві яєць становить більше 41%. На частку ЄС припадає 8,6% світового виробництва, а США – 7,9% (табл. 3). Згідно з дослідженнями OECD, до 2015 року очікується зростання виробництва яєць на 16 млн т до загального обсягу в 77,2 млн т.

Що ж до України, то вона займає 9 місце на світовому ринку виробництва яєць (1,4%). На європейському ринку частка України дорівнює 7,6%. Порівняно з іншими європейськими країнами, з 2006 по 2009 рік обсяг виробництва яєць в Україні збільшився на 11,8% і становить 919 тис. т, або 15,9 млрд шт. У світі швидшими темпами нарощують виробництво яєць лише Китай та Індія, які через значне збільшення населення останніми роками не мають іншого виходу, щоб забезпечити населення продуктами харчування тваринного походження.

3. Найбільші країни-виробники яєць у світі

Країна	2006 р.			2007 р.			2008 р.			2009 р.		
	Вироблено, тис. т	Питома вага, %	Місце	Вироблено, тис. т	Питома вага, %	Місце	Вироблено, тис. т	Питома вага, %	Місце	Вироблено, тис. т	Питома вага, %	Місце
Китай	24598	39,6	1	25 654	39,9	1	26 734	40,4	1	27 899	41,4	1
США	5360	8,6	2	5 395	8,4	2	5 339	8,1	2	5 339	7,9	2
Індія	2604	4,2	3	2 944	4,6	3	3 060	4,6	3	3 060	4,5	3
Японія	2497	4,0	4	2 583	4,0	4	2 554	3,9	4	2 505	3,7	4
Мексика	2290	3,7	5	2 291	3,6	5	2 337	3,5	5	2 337	3,5	5
Росія	2117	3,4	6	2 143	3,3	6	2 135	3,2	6	2 210	3,3	6
Бразилія	1825	2,9	7	1 858	2,9	7	1 939	2,9	7	1 939	2,9	7
Індонезія	1204	1,9	8	1 382	2,1	8	1 324	2,0	8	1 306	1,9	8
Україна	822	1,3	11	812	1,3	12	863	1,3	11	919	1,4	9
Франція	908	1,5	9	878	1,4	9	947	1,4	9	918	1,4	10
Таїланд	823	1,3	10	849	1,3	10	872	1,3	10	872	1,3	11
Світ	61137	100,0	-	62155	100,0	-	64 303	100,0	-	66 103	100,0	-

Джерело: Розраховано автором за даними Статистичного щорічника FAO [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Продовольчої і сільськогосподарської організації Об'єднаних Націй. – Режим доступу : <http://www.fao.org/economic/ess/ess-publications/ess-yearbook/ess-yearbook2010/en/>.

Хоча загальне виробництво яєць в Україні, в тому числі із розрахунку на одну особу, з кожним роком збільшується, однак лише у 2009 році споживання їх на одного жителя досягло науково обґрунтованого рівня – 290 шт. Та все ж до розвинутих європейських країн, де на одну особу на рік припадає 320-350 шт. курячих яєць, Україні ще далеко, тому виробникам ще є до чого прагнути.

Світове яєчне виробництво вже на сучасному етапі набуло значних зрушень і переходить від виробництва яєць у шкаралупі до виробництва і вжитку яйцепродуктів. Так, країни ЄС переробляють 20-25% вироблених яєць, США – 30-35, Японія – 35-40%.

Світовий досвід показує, що для забезпечення раціонального функціонування ринку мінімальна частка перероблених яєць у країні повинна становити 20%².

В Україні ж переробка яєць доволі слабо розвинена, що при забезпеченні практично повністю внутрішньої потреби в яйцях є актуальним і перспективним напрямом використання виробленої продукції. Але оскільки галузь переробки яєчної продукції досить молода, а ринок останньої нині лише формується, то для розвитку цього перспективного напрямку слід використовувати досвід зарубіжних країн, зокрема створювати відповідні технологічні центри, які б допомогли опанувати технологію переробки яєць у

¹ Животноводство: в поисках баланса : серия Положение дел в области продовольствия и сельского хозяйства / [Електронний ресурс] / Рим, 2009. – 202 с. – Режим доступу : <http://www.fao.org/docrep/012/i0680r/i0680r.pdf>.

² Бондаренко В. Яйцепродукты – новая перспектива [Електронний ресурс] / В. Бондаренко // Агросектор. – 2008. – № 2 (27). – Режим доступу: <http://journal.agrosector.com.ua/archive/24/409>.

ячну продукцію. Наприклад, у Фінляндії діє відповідна національна високотехнологічна програма (National High Tech Egg Program), результатом якої стала розробка технологій виробництва функціональних яйцепродуктів, таких як модифіковані яйця, білковий овомуцин, фосфоліпіди жовтка тощо, які здатні поліпшити стан здоров'я населення країни. В США діє Центр вивчення поживності яєць (Egg Nutrition Center — ENC), схожі наукові центри є у Великобританії, Бельгії, інших країнах.

Паралельно із збільшенням виробництва м'яса птиці та яєць зростає й обсяг світової торгівлі ними: на торгівлю курятиною припадає 44% світової торгівлі м'ясом. Кілька років тому птиця займала 41% у загальному товарообігу м'яса. Світова торгівля курятиною десятиліттями зростала високими темпами, її показники виражалися двозначними цифрами. У 2009 році ріст зменшився, тому FAO вважає, що в 2010 році обсяг світової торгівлі буде на рівні 11 млн т.

У 2009 році експорт м'яса птиці становив 8,4 млн т і порівняно з 2008 роком збільшився на 4%. Найбільше експортують м'яса птиці, в тому числі бройлерів, Бразилія (3,4 млн т) і США (2,6 млн т), які займають понад 75% світового ринку експорту м'яса птиці. На третій сходинці Таїланд (350 тис. т), експортний потенціал якого становить трохи більше 10% порівняно з Бразилією, яка за прогнозами до 2018 року вироблятиме близько 52% експортного обсягу м'яса птиці, тоді як частка США знизиться до 42%.

Зазначимо, що Китай, який є другим виробником м'яса птиці в світі після США, не входить до когорти країн, які є передовиками в експорті цієї продукції, оскільки вважається найбільшим споживачем м'яса птиці (27% загальносвітового споживання) і з кожним роком нарощує споживання цього виду продукції. Водночас США поступово зменшує споживання м'яса птиці й зосереджує увагу на його експорті¹. На наш погляд, збільшення виробництва м'яса птиці в Китаї зумовлено в основному зміцненням за рахунок цього виду продукції продовольчої безпеки країни. Україна також за прикладом

Китаю може зміцнити свою продовольчу безпеку за рахунок продукції птахівництва.

Що стосується імпорту м'яса птиці, то найбільшими імпортерами виступають Гонконг, Мексика, Росія, Ангола і Куба.

Крім міжнародної торгівлі м'ясом птиці, розвивається також торгівля яйцями та продукцією яєчного походження. Найбільшими експортерами яєць у світі є США, Китай і країни ЄС. При цьому першість в експорті займає саме ЄС, а не Китай, хоча виробництво яєць у Китаї набагато більше порівняно з ЄС. Загальний експорт у 2010 році становив близько 206,1 млрд шт. яєць, що на 8% більше, ніж у 2009 році.

Якщо ж розглядати Україну, то збільшення виробництва м'яса птиці, яке спостерігається останніми роками, зумовило скорочення імпорту птиці й стрімке зростання експорту. Основною причиною таких змін стало наближення ціни на вітчизняне м'ясо до рівня цін в основних країнах-експортерах, вважають експерти асоціації Український клуб аграрного бізнесу (УКАБ). Завдяки активному розвитку вітчизняних птахівницьких підприємств, обсяг експорту м'яса птиці в 2010 році порівняно з попереднім роком збільшився в 1,7 раза і становив 33 тис. т (табл. 4). Звичайно, обсяги невеликі, але тенденція дуже позитивна.

При цьому обсяги імпорту м'яса птиці протягом останніх чотирьох років поступово зменшуються й нині лише на 6,8% перевищують рівень, що був зафіксований у 2007 році. Це викликано, насамперед, збільшенням виробництва м'яса птиці вітчизняними виробниками, які поступово витісняють іноземну птицю зі свого ринку й самі починають поступово виходити на іноземні ринки з власною продукцією.

Найпривабливішими та доступними для експорту м'яса українського виробника через об'єктивні фактори (стандарти, якість, світові тенденції тощо) залишаються країни Східної Європи, пострадянського простору й азійського регіону. Великим ринком збуту м'ясної продукції залишається Казахстан і Російська Федерація.

¹ Павленко О.М. Значення імпорту в збалансуванні ринку м'яса / О.М. Павленко // Економіка АПК. — 2009. — № 6. — С. 56-58.

4. Імпорт і експорт продукції птахівництва в Україні, тис. т

Показник	М'ясо птиці					Яйця				
	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2010 р. до 2007 р., %	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2009 р. до 2007 р., %
Імпорт	147	262	196	157	106,8	3	7	7	7	233,3
Експорт	7	9	19	33	471,4	16	23	58	75	468,8
Сальдо торговельного балансу	-140	-253	-177	-124	88,6	13	16	51	68	523,1

Джерело: Розраховано автором за даними Державного комітету статистики України [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Державного комітету статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Збільшенню експорту українського м'яса птиці, як й інших видів м'яса та м'ясопродуктів, перешкоджає те, що нині Україна не входить до списку країн, які можуть експортувати живих тварин і м'ясо до ЄС. Україні дозволено експортувати до ЄС лише живих коней та віслуків, а також мед і рибу, сухе молоко для виготовлення кормів для тварин, рибу продукцію для населенням споживання. Імпорт свіжого м'яса домашніх тварин, м'ясних продуктів тварин і птиці, свіжого м'яса диких тварин, живих тварин та худоби, живих свиней і птиці з України до ЄС заборонено. Відтак Україні дуже важко збільшити експорт м'яса птиці й витіснити на ринку західних постачальників¹. Тому державним органам потрібно більше уваги зосередити на допомозі вітчизняним товаровиробникам вийти на ринки зарубіжних країн і збільшити експортний потенціал.

Щоб вийти на ринок західноєвропейських країн із продукцією тваринництва України, на думку іноземних вчених, варто зробити три основні кроки².

Перший – організувати лабораторний контроль за використанням ветеринарних препаратів при виробництві продукції тваринництва та відкоригувати законодавство щодо залишків ветеринарних препаратів у продукції тваринництва відповідно до законодавства ЄС і неухильно відстежувати його порушення.

Другий крок полягає у налагодженні механізму підготовки до одержання відповідних дозволів на експорт продукції за кордон, оскільки кожне окреме підприємство, яке має намір експортувати продукцію в країни ЄС, повинно одержати дозвіл від відповідних євро-

пейських служб. Вимоги для одержання такого дозволу є доволі вагомими. Хоча, як зазначають іноземні спеціалісти, деякі птахофабрики вже нині до цього практично готові.

Третім і, напевно, одним із головних кроків для виходу на європейський ринок, є політика підприємства щодо контролю над захворюванням тварин та дотримання стандартів якості при виробництві харчових продуктів. Сюди також належить контроль за умовами утримання тварин і якістю виробництва харчових продуктів. Й хоча у галузі птахівництва ситуація нині набагато краща, ніж в інших галузях тваринництва, та все ж удосконалювати потрібно ще багато чого.

Отже, існує низка вимог щодо експорту продукції тваринного походження до ЄС. І якщо цих порушень не усунути, експортувати продукцію тваринництва, й у тому числі птахівництва, буде проблематично, хоча й не неможливо.

Загалом же в Україні простежується негативне сальдо торговельного балансу м'ясом птиці, що вказує на можливість збільшення виробництва його вітчизняними виробниками як для задоволення потреб населення України, так і для можливого експорту в суспільні країни.

Частка України у світовій торгівлі яйцями становить 0,54%. При цьому 0,46% займає імпорт яєчних продуктів (яйце в шкаралупі не імпортується) і 0,08% припадає на експорт. На європейському ринку зовнішньої торгівлі позиції України впливовіші: імпорт – 0,66% й експорт – 0,13% від загального обсягу торгівлі. Отже, в Україні спостерігається позитивне сальдо торговельного балансу яєць і яйцепродуктів. Як стверджують експерти, потужність вітчизняних компаній з виробництва продукції птахівництва, й насамперед яєчних продуктів, дає змогу забезпечити не лише потреби україн-

¹ Логоша Р.В. Аналіз сучасного стану експорту м'ясної продукції / Р.В. Логоша // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 120–123.

² Багге А. Зроблено багато роботи, і вона приносить результат / А. Багге // Євробюлетень. – 2011. – № 4. – С. 10–11

ського ринку, але й вийти на світові ринки збуту. Адже яєчний порошок та рідкі яєчні продукти не поступаються якістю, яка відповідає всім європейським вимогам, і є навіть дешевшими за європейські аналоги. Тому, на нашу думку, якщо виробництво яєць в Україні збереже ті самі тенденції, що є тепер, то в найближчому майбутньому Україна може забезпечити споживання яєць на рівні розвинутих європейських країн та стати одним із головних експортерів яєць на Сході Європи й потіснити найбільших експортерів у світі на ринку Західної Європи і країн-сусідів, зокрема Росії¹.

Проаналізувавши стан та тенденції розвитку виробництва продукції птахівництва в світі можна стверджувати, що на нинішній час галузь птахівництва є однією з найперспективніших і найнеобхідніших серед галузей тваринництва, яка може зміцнити продовольчу безпеку країн світу.

В Україні птахівництво також відіграє одну із головних ролей щодо забезпечення

населення країни поживними продуктами харчування, а промисловість сировиною. Нині серед усіх країн світу Україна має одні з найвищих темпів збільшення виробництва продукції птахівництва, про що свідчить щорічне зростання поголів'я птиці, а також виробництва м'яса і яєць. У зв'язку з цим останніми роками Україна дещо зменшила залежність від імпортних поставок продукції птахівництва (хоча імпорту м'яса птиці залишається доволі великим) та збільшила свій експортний потенціал. Такі позитивні кроки, зроблені Україною, вселяють надію, що в найближчому майбутньому вона зуміє забезпечити внутрішній ринок необхідною кількістю продукції птахівництва й вийти на ринки країн Східної Європи. Але щоб цього досягти, вітчизняним товаровиробникам потрібно поліпшити якість продукції, розширити її асортимент за рахунок виробництва продуктів переробки яєць і підвищити його ефективність.

Досліджено світові тенденції розвитку птахівництва та визначено місце й роль України в світовому виробництві продукції цієї галузі.

Исследованы мировые тенденции развития птицеводства и определены место и роль Украины в мировом производстве продукции этой отрасли.

An article provides a research of global trends in poultry farming and defines place and role of Ukraine in the global production of this industry.

*

О.А. ПИСЬМЕНСЬКА, аспірант*
Уманський національний університет садівництва

Розвиток органічного сільського господарства в Європі

Необхідність підвищення рівня функціонування сільського господарства і підтримка конкурентних позицій на агропродовольчих ринках зумовили заінтересованість європейських фермерів у виробництві та реалізації органічної продукції.

За останнє десятиліття увага європейських споживачів до органічних продуктів харчування зростає, що, в свою чергу, стимулює

вало ріст попиту на дану продукцію. Така ситуація за досить короткий період сприяла виникненню в європейських країнах великої кількості економічно стабільних і прибуткових підприємств, що займаються органічним фермерством. Це свідчить про те, що даний вид діяльності на нинішній час в майбутньому може суттєво впливати на стабільність розвитку сільського господарства.

* Науковий керівник – М.Ю. Коденська, доктор економічних наук, професор, заслужений економіст України.

¹ Мадай А. Не тот коленкур / А. Мадай, Г. Татаренко // Бизнес. – 2010. – № 33. – С. 70-71.

*М.Й. МАЛІК, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, завідувач відділення
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”
А.Д.ЧИКУРКОВА, доктор економічних наук, доцент
Подільський державний аграрно-технічний університет*

Управління підготовкою і підвищенням кваліфікації персоналу аграрних підприємств

Сільське господарство є стратегічно важливою галуззю для країни, розвиток якої визначається багатьма факторами, в тому числі й впровадженням інтенсивних технологій виробництва сільськогосподарської продукції, використанням сучасної техніки, запровадженням передових форм і методів праці, ефективних форм господарювання. Оскільки реалізовувати на практиці зазначені завдання мають працівники підприємств, то від них вимагатимуться відповідний хист та фахові знання. Саме тому система підготовки й підвищення кваліфікації персоналу аграрних підприємств слугує визначальним фактором підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств і вимагає задіяння конкретних заходів для цього.

Економічні проблеми забезпеченості та використання кадрів у галузях АПК останніми роками досліджувалися багатьма вченими-економістами, зокрема Д. Богинею, С. Гудзинським, В. Дієсперовим, Д. Доманчуком, Ю. Красновим, М. Кропивком, Г. Купаловою, І. Лотоцьким, М. Маліком, М. Орлатим, В. Рябоконею, П. Саблуком, В. Юрчишиним, О. Шкільовим, О. Шпикуляком, К. Якубою та ін. Проте у дослідженнях трудових ресурсів, їхньої зайнятості й ефективності використання питанням підготовки та підвищення кваліфікації кадрів приділено недостатньо уваги. Часто ця проблема розглядається лише в територіальному аспекті, а галузевий аспект не виділяється в окремий об'єкт дослідження. Останнє є актуальним для пошуку шляхів підвищення ефективності використання зайнятих пра-

цівників, виходу сільського господарства із кризи.

Необхідно розробити чіткі рекомендації щодо розбудови системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для аграрного сектору, пошуку нових шляхів її фінансування, оскільки існуюча теоретична розробка цієї проблеми значно відстає від рівня і вимог сучасної практики. З огляду на це метою статті є обґрунтування заходів щодо удосконалення процесів управління підготовкою та підвищенням кваліфікації персоналу аграрних підприємств.

Інформаційною базою дослідження слугували законодавчі, нормативні й методичні документи України та Міжнародної організації праці, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, аналітичні та статистичні матеріали державних органів. Методика досліджень ґрунтується на системі комплексного економічного аналізу з проблем управління персоналом аграрних підприємств.

Професійно-кваліфікаційна структура – це групування працівників або підрозділів персоналу за характером і видами трудової діяльності й розподіл їх за окремими галузями національного господарства. Це не просто сума окремих професійних груп, які різняться за рівнем кваліфікації. Ці групи тісно зв'язані економічними відносинами, кожна з яких виконує відповідні функції в процесі суспільного виробництва. Тому професійно-кваліфікаційну структуру персоналу можна визначити як економічну спільноту людей в єдиному виробничому про-

цесі, а відносини між ними – як одну із важливих сторін виробничих економічних відносин.

При розгляді основних тенденцій динаміки професійно-кваліфікаційної структури працівників сільського господарства слід враховувати низку факторів. Передусім професійно-кваліфікаційна структура персоналу характеризується рівнем засобів виробництва, що опосередковано впливають на неї через поділ праці. У процесі удосконалення технічної бази сільського господарства поглиблюється поділ праці й відповідно змінюється структура робочої сили: при загальному скороченні чисельності зайнятих зростає частка працівників механізованої праці. З іншого боку, складність робіт, поява нових видів машин і механізмів, прогресивні зміни в технології зумовлюють необхідність поліпшувати якісний склад робочої сили, що водночас із кількісним розширенням професій та спеціальностей веде до підвищення рівня кваліфікації працівників сільського господарства.

Підвищення рівня механізації сільськогосподарського виробництва, використання нової техніки і зміни на цій основі характеру та змісту сільськогосподарської праці пов'язані з подальшою її професіоналізацією. З підвищенням механізації окремих ви-

робничих процесів і поглибленням поділу праці зникають старі й формуються нові професії та спеціальності. Якщо спочатку в сільському господарстві було тільки дві механізаторські професії – тракториста і водія, а пізніше з'явилася професія комбайнера, то нині, за попередніми розрахунками, налічується понад 40 професій та спеціальностей, пов'язаних з експлуатацією й ремонтом машин і механізмів. Запровадження у виробництво системи машин характеризується збагаченням змісту сільськогосподарської праці, поєднанням різних спеціальних трудових функцій і появою на цій якісно новій основі професій широкого профілю¹.

Як показали одержані результати, за роки становлення сільського господарства у співвідношенні між професійними групами, а також у внутрішній їх структурі сталися істотні зміни. Основний напрям цих змін – збільшення частки кваліфікованих працівників у загальній чисельності зайнятих та зменшення осіб без спеціальної підготовки. Вважаємо, що тенденція відносного збільшення чисельності кваліфікованих працівників у загальній чисельності зайнятих у сільськогосподарському виробництві збережеться й на перспективу. Водночас знижуватиметься частка малокваліфікованої та некваліфікованої праці (табл. 1).

1. Рівень освіти працівників сільського господарства, мисливства та пов'язаних з ними послуг в Україні

Показник	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	
						усього	у % до 2005 р.
Облікова чисельність штатних працівників, тис. осіб	931,2	801,6	692,8	603,5	573,4	526,4	56,5
З них мають: неповну та базову вищу освіту, тис. осіб	131,7	114,0	102,8	90,9	84,7	78,3	59,4
у % до облікової чисельності штатних працівників	14,1	14,2	14,8	15,1	14,8	14,9	0,8*
повну вищу освіту, тис. осіб	70,6	67,4	65,4	61,9	61,4	61,1	87,0
у % до облікової чисельності штатних працівників	7,6	8,4	9,4	10,3	10,7	11,6	4,0*

* Відхилення 2010 р. від 2005 р., п.п.

Джерело: Праця України 2005 : [стат. зб.]. – К. : Держкомстат України, 2006. – С.67; Праця України 2006 : [стат. зб.]. – К. : Держкомстат України, 2007. – С. 69; Праця України 2007 : [стат. зб.]. – К. : Держкомстат України, 2008. – С. 77; Праця України 2008 : [стат. зб.]. – К. : Держкомстат України, 2009. – С. 67; Праця України 2009 : [стат. зб.]. – К. : Держкомстат України, 2010. – С. 72; Праця України 2010 : [стат. зб.]. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – С. 64.

Аналіз показав (табл. 1), що за період 2005-2010 років чисельність працівників

сільського господарства, мисливства та пов'язаних з ними послуг, які мають непов-

¹ Рябоконт В. П. Професійно-кваліфікаційна структура робочої сили на селі / В. П. Рябоконт // Економіка АПК. – 2009. – №1. – С. 6.

ну й базову вищу освіту, скоротилася на 53,4 тис. осіб, або на 40,6%, а повну вищу освіту – на 9,5 тис. осіб, або на 13,0%. Поряд із цим слід відзначити, що у структурі штатних працівників питома вага працівників сільського господарства, мисливства та пов'язаних з ними послуг із неповною та базовою вищою освітою зросла на 0,8 п.п., а з повною вищою освітою – на 4,0 п.п. Результати аналізу показують, що в цілому при зменшенні чисельності всіх працівників частка працівників із неповною базою і повною вищою освітою в обліковій чисельності штатних працівників зросла.

Аналіз професійно-кваліфікаційної структури зайнятих у розрізі галузей показує, що найчисельнішою групою працівників кваліфікованої праці в сільському господарстві є рільники, потім тваринники і далі працівники, які зайняті технічним обслуговуванням та ремонтом машинно-тракторного парку. Характерно, що в усіх групах чисельність кваліфікованих працівників зросла.

Зокрема, помітні зміни відбулися серед зайнятих обслуговуванням і ремонтом машинно-тракторного парку. В багатьох господарствах створено спеціалізовані бригади з технічного догляду й ремонту техніки. Нагальним, на нашу думку, є питання функціонування на кооперативних засадах машинно-технологічних станцій, де не тільки господарства, а й окремі фермери, приватні господарі могли б здійснювати технічне обслуговування та ремонт своєї техніки. Це прогресивна і перспективна форма організації праці, запровадження якої дасть змогу значно підвищити продуктивність праці. Підраховано, що приблизно половину часу механізатори витрачають на роботу в полі й стільки ж у них займає ремонт і технічне обслуговування техніки. Виділення технічного обслуговування в самостійну галузь дасть змогу ефективніше використовувати техніку, підвищити зайнятість механізаторів на роботах з основного профілю й скоротити таким чином додаткову потребу в них.

Сфера прикладання кваліфікованої праці постійно розширюється, а некваліфікованої – звужується. Рівень кваліфікації зростає нерівномірно – по окремих видах виробництва він підвищується, а по деяких із них – змін практично не спостерігається. Все це

призводить до поглиблення розриву між кваліфікованою і некваліфікованою працею як у межах одного й того ж регіону, так і по зонах країни. Причому посилюється процес диференціації рівня кваліфікації серед кадрів механізаторів.

Професія механізатора на сучасному етапі є досить широкопрофільною професією, це новий тип працівника, сформований в результаті удосконалення засобів праці та стирання різниці між її окремими видами. Такий фахівець повинен мати професійну підготовку щодо володіння кількома спеціальностями, досконало знати різні марки машин, мати відповідні знання в галузі агротехніки, вільно переходити від одних виробничих операцій до інших і, якщо необхідно, – поєднувати суміжні трудові функції. Така постановка питання зумовлює необхідність постійно збільшувати підготовку трактористів-машиністів широкого профілю саме в системі професійно-технічної освіти на рівні сучасних вимог. Причому створення нових форм господарювання, різке зменшення чисельності сільського населення, масовий відплив молоді із села, депопуляція, загострення кризових явищ, занедбання соціальної сфери ставлять нові вимоги до професійної підготовки кадрів на всіх рівнях, у тому числі й до кадрів механізаторів.

Одним із важливих напрямів удосконалення професійної структури механізаторських кадрів є підвищення їх кваліфікації. Разом із тим порушення вимог економічного закону відповідності кваліфікації робочої сили характеру і рівню розвитку засобів виробництва призводить до того, що рівень кваліфікації кадрів масових професій не завжди відповідає рівню розвитку техніки. Нині проблема підвищення кваліфікації персоналу в сільському господарстві залишається нерозв'язаною. Практика показує нижчу класність у молодих механізаторів, тісний взаємозв'язок між рівнем кваліфікації та практичним досвідом роботи. Водночас не менш важливим фактором, який впливає на рівень кваліфікації, є рівень загальної і спеціальної підготовки працівника. Якщо для працівників старшого віку, в яких рівень загальноосвітньої підготовки невисокий, переважну роль відіграє трудовий стаж, то молодь у змозі значно швидше освоїти певні

види складних робіт, підвищити свою кваліфікацію.

Необхідний диференційований підхід щодо створення відповідних умов для удосконалення майстерності молодих працівників, розкриття їхніх творчих здібностей і приведення у відповідність накопичених знань із характером робіт, які вони виконують. Ця відповідність можлива при скороченні розриву між загальноосвітнім та кваліфікаційним рівнями. Інакше у молодих працівників знижується інтерес до своєї професії, до подальшого нагромадження знань, що в кінцевому рахунку стає однією з причин стихійного впливу юнаків і дівчат із сільської місцевості.

У цілому рух робочої сили має прогресивний характер, що сприяє ширшій реалізації здібностей та професійних навиків жителів села, підвищенню рівня їх загальноосвітньої і професійної підготовки, оволодінню складнішими видами праці, повним задоволенням матеріальних і духовних потреб. Разом із тим переміщення робочої сили із сільського господарства часто відбувається у формі плинності кадрів, тобто непланового, нерегульованого процесу. Це, безумовно, негативно позначається на наявності та використанні трудових ресурсів, на їхній професійно-кваліфікаційній і статеві-віковій структурі. Протягом 2010 року із сільського господарства, мисливства та лісового господарства було фактично вивільнено 4,2 тис.

осіб, що становить 62,7% від показника 2009 року. Це свідчить про уповільнення процесів вивільнення працівників. Аналіз показав, що серед вивільнених 2,1 тис. осіб займали місця робітників; 1,3 – посади службовців; 0,8 – місця, які не потребують професійної підготовки. Переважну більшість серед вибулих становлять, як правило, кваліфіковані кадри, зокрема трактористи-машиністи, водії, спеціалісти з ремонту сільськогосподарської техніки. Водночас поповнення механізаторських кадрів відбувається в основному на заміщення вибулих. У 2010 році розрив між вибуттям і прибуттям працівників у сільському господарстві, мисливстві та пов'язаних з ними послуг становив 7,9%.

Формування структури робітничих кадрів на селі знаходиться в прямій залежності від зайнятості їх на виробництві. У процесі реформування колгоспів і радгоспів, створення нових організаційно-правових структур у сільськогосподарському виробництві відбулося вилучення, фактично розбазарювання техніки, а та, що залишилася, застаріла та здебільшого непридатна для використання. Поряд із цим у структурі інвестицій в основний капітал серед галузей національного господарства найменшу питому вагу має сільське господарство¹. У сукупності це призвело до різкого зменшення кількості сільськогосподарської техніки (табл. 2).

2. Наявність сільськогосподарської техніки в Україні, тис. од.

Рік	Трактори	Зернозбиральні комбайни	Кукурудзо-збиральні комбайни	Бурякозбиральні комбайни	Устаткування для доїння корів
2005	217	47	4,8	8,5	16,8
2006	201	44	4,2	7,7	14,7
2007	187	41	3,6	6,6	12,7
2008	177	39	3,2	5,8	11,4
2009	168	37	2,9	5,1	10,5
2010	151	33	2,7	4,9	10,2
2010 р. у % до 2005 р.	69,6	70,2	60,4	56,3	60,7

Джерело: Сільське господарство України за 2009 р. : [стат. зб.]. – К. : Держкомстат України, 2010. – С. 369, 372-375; Україна у цифрах 2010 : [стат. зб.]. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – С. 88.

Отже, можна зазначити, що за 2005-2010 роки кількість тракторів скоротилася на 66 тис. од., або на 30,4%; зернозбиральних комбайнів – 14 тис. од., або на 29,8%; кукуру-

дозбиральних комбайнів – 2,1 тис. од, або на 39,6%; бурякозбиральних комбайнів – 3,6 тис. од., або на 43,7%; устаткування для доїння корів – 6,6 тис. од., або на 39,3%.

¹ Чикуркова А. Д. Проблеми інвестиційної діяльності в аграрному секторі / Д. П. Доманчук, С. Д. Лучик, А. Д. Чикуркова // Зб. наук. праць Подільського державного аграрно-технічного університету. – Кам'янець-Подільський : ПДАТУ, 2007. – Вип. 15, т. 2. – С. 52.

Останнім часом сфера аграрної освіти зіткнулася з багатьма проблемами, притаманними майже всім сферам економічної діяльності на шляху економічних реформ. По-перше, законодавча база, яка визначає політику формування освіти, є недосконалою. По-друге, відбувається втрата в цій сфері регулюючої ролі держави, в результаті чого навчальні заклади поставлені перед проблемою самозабезпечення. Зазначені проблеми призводять до структурних зрушень у системі підготовки та перепідготовки кадрів, загострення явища невідповідності існуючих можливостей реальним потребам ринку робочої сили.

Економічний і соціальний розвиток суспільства передусім залежить від рівня й ефективності функціонування системи освіти. Розвиток наукового та технічного потенціалу, розміри національного доходу, темпи росту продуктивності праці, рівень життя населення залежать від того, наскільки вагоме місце займає освіта у системі суспільних відносин. Тому, на нашу думку, актуальною виступає фундаментальна підготовка, тобто освіта, що надає студентам комплексні знання з питань навколишнього світу й фахової спеціалізації. Особливого значення набуває наявність у студентів навичок загально-

льного мислення, здібностей адаптуватися до ринкового середовища. З огляду на це студентам усіх фахових спеціалізацій необхідно одержувати комплекс економічних знань, особливо з організації, планування виробництва, менеджменту, маркетингу та основ організації підприємницької діяльності й агробізнесу, оскільки в ринковому середовищі особливої ваги набувають вміння не тільки виконувати перелік своїх фахових обов'язків, але й брати участь в управлінні внутрішньогосподарським підрозділом, підприємством у цілому, здійсненні комерційної діяльності, знати механізм створення і функціонування підприємницької структури, щоб у перспективі започаткувати свою власну справу.

Кожний фахівець незалежно від його базової освіти та її профілю повинен бути економістом у своїй галузі чи на робочому місці. Слід зазначити, що останнім часом спостерігається тенденція до скорочення навчального часу, що виділяється на освоєння економічних дисциплін студентам аграрних вузів із спеціальностей агрономічного, зооветеринарного, механічного профілю, що, на нашу думку, є несприятливим для вирішення зазначених завдань (табл. 3).

3. Динаміка підготовки та підвищення кваліфікації персоналу

Показник	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2010 р. у % до 2005 р.
Одержали нові професії – усього, тис. осіб	317,0	302,6	310,6	290,1	209,3	216,5	68,3
У тому числі сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги, тис. осіб	7,4	7,8	8,0	8,3	7,1	3,0	40,5
Підвищили кваліфікацію – усього, тис. осіб	976,0	994,5	1071,2	1022,7	890,4	943,9	96,7
У тому числі, сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги	11,1	12,3	14,9	13,9	13,8	5,3	47,7

Джерело: Праця України 2006 : [стат. зб.]. – К. : Держкомстат України, 2007. – С. 89; Праця України 2009 : [стат. зб.]. – К. : Держкомстат України, 2010. – С. 91; Праця України 2010 : [стат. зб.]. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – С. 81.

Дані таблиці 3 показують, що за 2005-2010 роки чисельність підготовлених кадрів у цілому по Україні зменшилася на 100,5 тис. осіб, або на 41,7%, а в сільському господарстві, мисливстві та пов'язаних з ними послуг – на 4,4 тис. осіб, або на 59,5%. У цілому по економіці країни чисельність кад-

рів, які підвищили кваліфікацію, також знизилася на 32,1 тис. осіб, або на 3,3%. Гіршим є стан у сільському господарстві, мисливстві та пов'язаних з ними послугах, оскільки у 2010 році спостерігалось різке зменшення кількості кадрів, що підвищили кваліфікацію, на 5,8 тис. осіб, або на 52,2% (рис. 1).

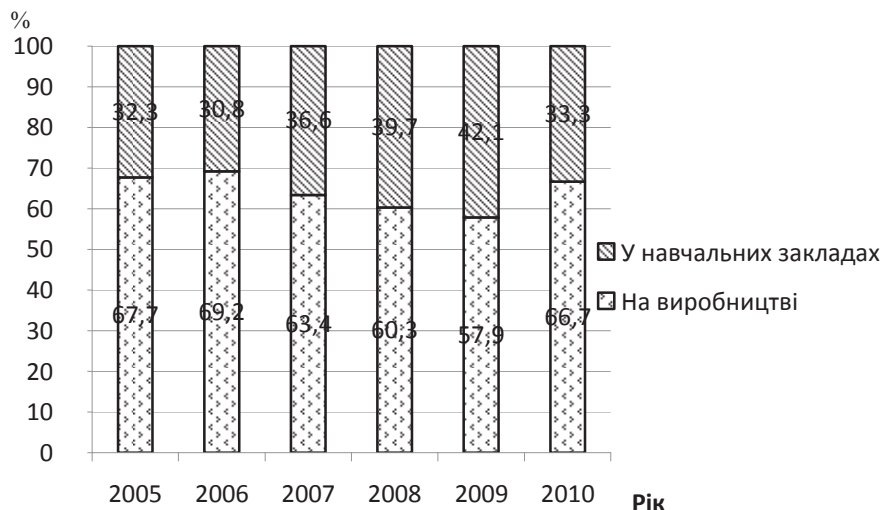

Рис. 1. Структура підготовки персоналу в сільському господарстві, мисливстві та пов'язаних з ними послуг за місцем навчання в Україні, %

Джерело: Праця України 2005 : [стат. зб.]. – К. : Держкомстат України, 2006. – С. 86; Праця України 2006 : [стат. зб.]. – К. : Держкомстат України, 2007. – С. 91; Праця України 2007 : [стат. зб.]. – К. : Держкомстат України, 2008. – С. 99; Праця України 2008 : [стат. зб.]. – К. : Держкомстат України, 2009. – С. 89; Праця України 2009 : [стат. зб.]. – К. : Держкомстат України, 2010. – С. 93; Праця України 2010 : [стат. зб.]. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – С. 83.

Як видно з рисунка 1, за досліджуваний період спостерігалася тенденція до зменшення обсягів підготовки робочої сили для сільського господарства, мисливства і пов'язаних з ними послуг на виробництві, а саме на 1,0 п.п., натомість відповідно зрос-

тали обсяги підготовки у навчальних закладах. Що стосується підвищення кваліфікації (рис. 2), то простежується протилежна тенденція до збільшення його обсягів на виробництві на 8,6 п.п. та відповідно зменшення через систему навчальних закладів.

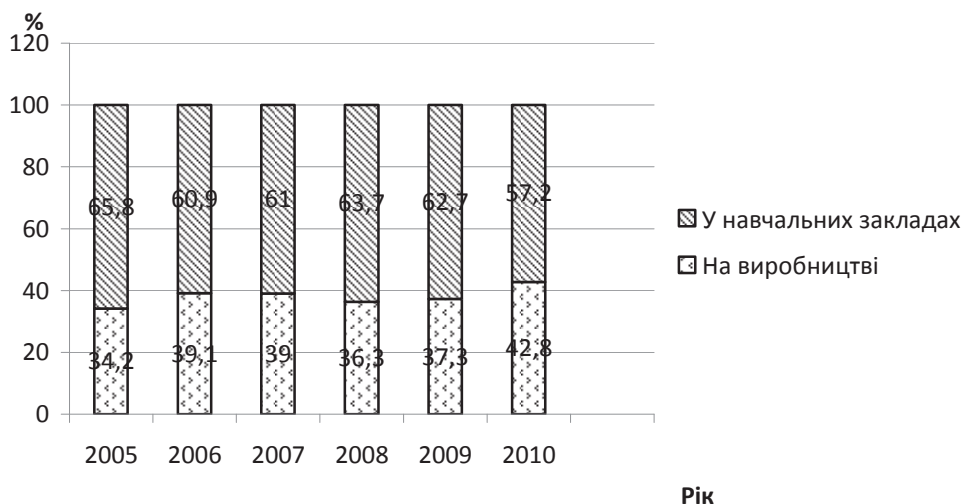

Рис. 2. Структура підвищення кваліфікації персоналу в сільському господарстві, мисливстві та пов'язаних з ними послуг за місцем навчання в Україні, %

Джерело: Праця України 2005 : [стат. зб.]. – К. : Держкомстат України, 2006. – С. 92; Праця України 2006 : [стат. зб.]. – К. : Держкомстат України, 2007. – С. 97; Праця України 2007 : [стат. зб.]. – К. : Держкомстат України, 2008. – С. 105; Праця України 2008 : [стат. зб.]. – К. : Держкомстат України, 2009. – С. 95; Праця України 2009 : [стат. зб.]. – К. : Держкомстат України, 2010. – С. 99; Праця України 2010 : [стат. зб.]. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – С. 89.

Аналізуючи стан підготовки кадрів та можливості їх працевлаштування, слід зазначити, що в 2009 році було підготовлено у

навчальних закладах України фахівців для сільського господарства, мисливства та пов'язаних з ними послуг 3,0 тис. осіб, а

фактична наявність вакантних робочих місць для зазначеної категорії – на 2,7 тис. осіб. Однак навіть така диспропорція залишається не врегульованою, оскільки не всі випускники аграрних вузів ставлять собі за мету працювати у сільському господарстві. Навчання у закладах освіти вони сприймають як можливість одержати вищу освіту й залишитися в місті.

Система загальної та професійної освіти спрямована на надання сільській молоді практичних навичок щодо сучасних технологій, націлює її на перспективне майбутнє сільського господарства, проте якщо водночас ініціативність, підприємливість молоді обмежуватиметься традиціями застарілих аграрних формувань, впливом невиправданих з економічного погляду ринкових важелів, то молодь, підготовлена для роботи у сільському господарстві, в ньому не залишатиметься. Безпосередньо одна галузь не може утримати кадри без надання їм можливості реалізувати свої знання. Реально існуюча технологічна відсталість сільського господарства і несприятливі економічні умови господарювання обмежують його можливість мати в своєму арсеналі достатню чисельність кваліфікованих кадрів.

Залежно від стратегії розвитку окремих галузей економіки потрібні робочі кадри за певними професіями відповідної кваліфікації. Як показали наші дослідження, чисельність безробітних майже у п'ять разів перевищує кількість відповідних вакансій, але фах безробітних не задовольняє роботодавців. Масова декваліфікація, зростання дефіциту представників більшості робітничих професій, як правило, із складних наукоємних технологій, старіння трудових ресурсів при стійко сформованому ставленні молоді до кар'єри кваліфікованого робітника як до неперспективного варіанта, є однією з причин недостатнього рівня розвитку економіки України. Практично на сучасному етапі у зв'язку з відсутністю обґрунтованого прогнозу розвитку ринку праці немає змоги виробити перспективні плани підготовки кваліфікованих робітничих кадрів за професійним спрямуванням, а відтак, значно ускладнюється визначення потреби у підготовці фахівців різного рівня.

Незаперечним фактом є те, що фінансові, матеріально-технічні проблеми важким тягарем лягають на заклади профтехосвіти, їхніх керівників і педагогічні колективи, певною мірою відсувають на другий план питання організації навчально-виховного процесу, запровадження ідей передового педагогічного, виробничого досвіду, сучасних технологій тощо. Зрозуміло, це впливає й на якість професійного навчання. Розв'язання фінансових проблем розвитку профтехосвіти гальмується відсутністю сучасних моделей економіки профтехосвіти.

На нашу думку, необхідно задіяти комплекс заходів щодо поліпшення системи підготовки та перепідготовки кадрів, який одночасно був би складовою механізму сприяння залученню кваліфікованих працівників у сільськогосподарське виробництво.

Вважаємо, що основними складовими такого комплексу заходів щодо управління підготовкою і підвищенням кваліфікації персоналу можуть бути:

- оптимальне поєднання галузевого та територіального принципу підготовки й підвищення кваліфікації кадрів;

- здійснення підготовки та перепідготовки кадрів для сільського господарства, конкурентоспроможних на міжнародному і внутрішньому ринках праці, переважно на договірній, конкурентній основі;

- розробка й постійне удосконалення системи стандартів аграрної освіти та контролю її якості;

- формування багатоваріантних навчальних програм на конкурсній основі;

- застосування багатоканального фінансування закладів освіти;

- формування і розвиток фундаментальної підготовки кадрів, навчання підприємців, фермерів методам самостійного господарювання, організації комерційної діяльності, торгівлі, підприємництва, агробізнесу, маркетингу, менеджменту, ефективному використанню інформаційних систем у виробничій та управлінській діяльності;

- розвиток практики створення ліцензованих класів у сільських школах для відбору абітурієнтів;

- створення навчально-дослідних фермерських господарств, інформаційно-консу-

льтаційних центрів для організації навчання і практичної діяльності фермерів;

поліпшення матеріально-технічної бази, підвищення компетентності та мотивації інженерно-педагогічних кадрів аграрних вузів;

державне фінансування витрат, пов'язаних із підвищенням професійних знань, набуттям кваліфікації, а також перекваліфікацією фермерів;

введення в практику прогнозування підготовки і використання кадрів у сільському господарстві з урахуванням регіональних змін в економіці;

розробка та прийняття закону про сільськогосподарську освіту і навчання, який регулюватиме всю сукупність соціальних та економічних відносин у сфері освіти й підготовки кадрів.

Проблема невідповідності рівня професійної підготовки робітничих кадрів вимогам ринку нині стоїть досить гостро. Адже

вона спричиняє дисбаланс на ринку праці. Вихід із ситуації, на наш погляд, потрібно шукати у самих підходах до системи професійно-технічної освіти України, оскільки вона органічно пов'язана із суспільним виробництвом і повинна забезпечувати відтворення трудових ресурсів держави.

Стан справ у системі професійно-технічної освіти, якість підготовки робітничих кадрів, темпи та глибина перетворень ще не відповідають потребам особистості, суспільства й економіки. Без нових економічних підходів проблеми економіки профтехосвіти з місця не зрушити. Реалізація цих завдань потребує реальної державної підтримки, об'єднання зусиль центральних і місцевих органів державної влади, галузей економіки та сфери послуг, підприємств різних типів і форм власності, громадських організацій, професійно-технічних навчальних закладів та наукових установ.

Висвітлено результати дослідження тенденцій зміни освітнього рівня, професійно-кваліфікаційної структури працівників сільськогосподарських підприємств, простежено динаміку підготовки та підвищення кваліфікації персоналу за 2005-2010 рр. Обґрунтовано заходи щодо удосконалення управління підготовкою і підвищенням кваліфікації персоналу аграрних підприємств.

Освещены результаты исследования тенденций изменения образовательного уровня, профессионально-квалификационной структуры работников сельскохозяйственных предприятий, прослежена динамика подготовки и повышения квалификации персонала за 2005-2010 гг. Обоснованы меры по совершенствованию управления подготовкой и повышением квалификации персонала аграрных предприятий.

An article covers the analysis of trends in educational level, professional qualification structure of staff, examines the dynamics of training and staff development for 2005-2010. The measures for improvement of management training and staff development of agricultural enterprises are substantiated.

*

**М.Х. ШЕРШУН, кандидат економічних наук, народний депутат України,
перший заступник голови Комітету Верховної Ради України з
питань екологічної політики, природокористування та
ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи**
**О.І. ДРЕБОТ, кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник
Інститут агроєкології і природокористування НААН**

Удосконалення механізму обліку і використання екологічних об'єктів у лісівництві

В Україні особливої гостроти набули проблеми, пов'язані з раціональним використанням, охороною та відтворенням природних ресурсів. У вітчизняній науці дослідження

даної проблематики проводилися такими відомими вченими: А. Бобко, П. Жук, Я. Коваль, В. Кравців, В. Мікловда, І. Соловій, О. Фурдичко, І. Юхновський та

льтаційних центрів для організації навчання і практичної діяльності фермерів;

поліпшення матеріально-технічної бази, підвищення компетентності та мотивації інженерно-педагогічних кадрів аграрних вузів;

державне фінансування витрат, пов'язаних із підвищенням професійних знань, набуттям кваліфікації, а також перекваліфікацією фермерів;

введення в практику прогнозування підготовки і використання кадрів у сільському господарстві з урахуванням регіональних змін в економіці;

розробка та прийняття закону про сільськогосподарську освіту і навчання, який регулюватиме всю сукупність соціальних та економічних відносин у сфері освіти й підготовки кадрів.

Проблема невідповідності рівня професійної підготовки робітничих кадрів вимогам ринку нині стоїть досить гостро. Адже

вона спричиняє дисбаланс на ринку праці. Вихід із ситуації, на наш погляд, потрібно шукати у самих підходах до системи професійно-технічної освіти України, оскільки вона органічно пов'язана із суспільним виробництвом і повинна забезпечувати відтворення трудових ресурсів держави.

Стан справ у системі професійно-технічної освіти, якість підготовки робітничих кадрів, темпи та глибина перетворень ще не відповідають потребам особистості, суспільства й економіки. Без нових економічних підходів проблеми економіки профтехосвіти з місця не зрушити. Реалізація цих завдань потребує реальної державної підтримки, об'єднання зусиль центральних і місцевих органів державної влади, галузей економіки та сфери послуг, підприємств різних типів і форм власності, громадських організацій, професійно-технічних навчальних закладів та наукових установ.

Висвітлено результати дослідження тенденцій зміни освітнього рівня, професійно-кваліфікаційної структури працівників сільськогосподарських підприємств, простежено динаміку підготовки та підвищення кваліфікації персоналу за 2005-2010 рр. Обґрунтовано заходи щодо удосконалення управління підготовкою і підвищенням кваліфікації персоналу аграрних підприємств.

Освещены результаты исследования тенденций изменения образовательного уровня, профессионально-квалификационной структуры работников сельскохозяйственных предприятий, прослежена динамика подготовки и повышения квалификации персонала за 2005-2010 гг. Обоснованы меры по совершенствованию управления подготовкой и повышением квалификации персонала аграрных предприятий.

An article covers the analysis of trends in educational level, professional qualification structure of staff, examines the dynamics of training and staff development for 2005-2010. The measures for improvement of management training and staff development of agricultural enterprises are substantiated.

*

М.Х. ШЕРШУН, кандидат економічних наук, народний депутат України,
перший заступник голови Комітету Верховної Ради України з
питань екологічної політики, природокористування та
ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи
О.І. ДРЕБОТ, кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник
Інститут агроєкології і природокористування НААН

Удосконалення механізму обліку і використання екологічних об'єктів у лісівництві

В Україні особливої гостроти набули проблеми, пов'язані з раціональним використанням, охороною та відтворенням природних ресурсів. У вітчизняній науці дослі-

дження даної проблематики проводилися такими відомими вченими: А. Бобко, П. Жук, Я. Коваль, В. Кравців, В. Мікловда, І. Соловій, О. Фурдичко, І. Юхновський та

ін. Слід зазначити, що ці питання ще повністю не досліджені, тому з метою їх вирішення розроблені Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року та Державна цільова програма «Ліси України» на 2010-2015 роки¹.

Мета статті – наукове опрацювання Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року, а також Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року, обліку і формування лісових та агроєкосистем. Зокрема, проаналізувати сучасний облік лісових земель, їхню ідентифікацію за екологічними об'єктами; обґрунтувати пропозиції щодо удосконалення обліку земельних угідь і управління в лісівництві як складової частини аграрного сектору економіки з метою підвищення доходів від землекористування на основі особливостей його екологічних об'єктів, поглиблення земельної реформи у лісовому господарстві та ідентифікації економічної відповідальності суб'єктів господарювання на основі ринкових відносин при одночасному забезпеченні утримання навколишнього природного середовища у динамічно урівноваженому стані.

У Земельному кодексі України зазначається: «Об'єктами земельних відносин є землі в межах території України, земельні ділянки та права на них» (ст. 2, п. 3). Під загальними термінами «земля», «земельні ділянки» розуміють просторово-територіальний природний об'єкт володіння чи постійного користування, що включає в себе встановлені облікові категорії з кількісного обліку земель. Одна з них – «Ліси та інші лісовкриті площі» (ЛІЛВП), що становлять по Україні 10601,1 тис. га, з них 9915,1 тис. га – лісові землі (табл. 1). Назва «розподіл земель під лісами та лісовкритими площами», яку містить Державний земельний кадастр (ДЗК), є недосконалою. Адже ЛІЛВП – лише облікова категорія земельних ресурсів і

складається з двох, відмінних за екологічним змістом та економічним призначенням, категорій з кількісного обліку землекористування. Одна із них «ліси» (англ. – Forest), друга «інші лісовкриті площі» (англ. – Other wooded land). Тому й поділ їх на підкатегорії «лісові землі» і «чагарники» є некоректним.

1. Розподіл земель під лісами та лісовкритими площами за станом на 01.01.2011 р.*

Показник	Ліси та інші лісовкриті площі	у тому числі	
		лісові землі	чагарники
Усі землевласники та землекористувачі	Усього, тис. га		
Усього по Україні	10601,1	9915,1	686,0

* За Державним земельним кадастром України на 1 січня 2011 року (табл. 38).

Такі непорозуміння «зумовлені недоліками механізмів обліку і моніторингу користування земельними ресурсами (ЗР), формуванням агроєкосистем та справами земельної ренти»². Тому виникає необхідність провести дослідження певних особливостей екологічних об'єктів у лісівництві, що є водночас складовою частиною аграрного виробництва. Адже ліс – це узагальнений екологічний об'єкт, екосистема, що поділяється на низку його інших об'єктів за лісовими породами та їхніми групами, за віком, за еколого-економічним і соціальним призначенням.

За Державним земельним кадастром України на 1 січня 1996 року форма кількісного обліку ЛІЛВП була іншою порівняно з 2010 роком (табл. 2). Але облікові категорії ДЗК 1996 року в нормативно-правових актах з землекористування, їхні особливості в лісівництві не набули формального опису. Належного обліку екологічних об'єктів та їхнього моніторингу в лісівництві не створено, хоча його продукція «виробляється в результаті поєднання трьох принципово відмінних факторів: природна продуктивність землі (природний ресурс) + променева енергія Сонця (природний ресурс) + людсь-

¹ Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року. Схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 р. № 880-р. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>; Державна цільова програма «Ліси України» на 2010-2015 роки // Офіц.вісн. України. – 2009. – № 72.

² Фурдичко О.І. Моніторинг землекористування і показники його обліку в лісовому господарстві / О.І. Фурдичко, М.Х. Шершун // Агроєкологічний журнал. ІАЕП НААН. Спец. вип. – 2011. – С. 9–16.

ка праця (антропогенний ресурс)»¹. Достатньо, наприклад, відзначити, що за Державним лісовим кадастром (ДЛК) на 1 січня того ж 1996 року площа лісів становила 10039,7 тис. га, а площа вкритих лісовою рослинністю земель – 9400,2 тис. га. Розбіжність ДЛК із ДЗК становить відповідно

625,9 і 549,2 тис. га, що неприпустимо з будь-якого погляду. До того ж, такий облік має вестися за суб'єктами господарювання та в межах суб'єктів адміністративно-територіального поділу країни. Належної ясності з цього питання все ще нема.

2. Розподіл облікової категорії ЛЛВП по Україні за станом на 01.01.1996 р.

Суб'єкти господарської діяльності, кількість	З них: ліси та інші лісовкриті (ЛВК) площі						
	Усього	у тому числі					
		Ліси		інші лісовкриті площі			
		усього	з них покриті лісом	усього	з них		
Усього	10357,8	9413,8	8851,0	944,0	полезакисні лісосмуги	захисні насадження	чагарники
					440,0	209,2	294,8

Про відсутність належної класифікації щодо розподілу ЛЛВП на облікові категорії нижчого рівня свідчать також показники їх-

нього обліку в ДЗК України станом на 1 січня 2010 і 2011 років (табл. 3).

3. Земельний фонд України за обліком на 2010–2011 рр. відповідно до Державного земельного кадастру України

Види основних земельних угідь та економічної діяльності	Площа земель, 2010 р.		Площа земель, 2011 р.	
	усього, тис. га	до загальної площі України (території), %	усього, тис. га	до загальної площі України (території), %
Ліси й інші лісовкриті площі	10591,9	17,6	10601,1	17,6
У тому числі:				
вкриті лісовою рослинністю (табл. 1)	9675,4	16,1	9677,2	16,0
вкриті лісовою рослинністю (без полезакисних лісосмуг та інших захисних насаджень) (табл. 30)	8255,7		8238,7	
Наявність земель: вкритих лісовою рослинністю ... (табл. 38)	9675,4		9677,2	
не вкриті лісовою рослинністю	198,9	0,3	205,3	0,3
інші лісові землі	314,9	0,5	315,2	0,5
чагарники	402,7	0,7	403,4	0,8
інші лісовкриті площі – всього	2336,2		2362,4	
з них: полезакисних лісосмуг	447,3		449,0	
інших захисних насаджень	972,4		989,5	
чагарників	402,7		403,4	
не вкриті лісовою рослинністю	198,9		205,3	
інші лісові землі	314,9		315,2	

Зазначимо, що в ньому три облікові категорії («не вкриті лісовою рослинністю», «інші лісові землі» та «чагарники») одночасно включені й до облікової категорії друго-

го рівня «інші лісовкриті площі», що свідчить про недосконалість такої системи обліку, не кажучи про логічні та лексичні недоречності (виділені курсивом). Адже мова

¹ Фурдичко О.І. Питання економіки землекористування в сільському та лісовому господарстві: стан проблеми, шляхи їх вирішення / О.І. Фурдичко // Економіка України. – 2011. – № 8. – С. 67–77.

має йти про конкретні об'єкти земельних ресурсів. В інформаційних матеріалах ЄЕК ООН ліс – це земельні ділянки. В українській інтерпретації їм, певно, відповідають лісові землі. З цього виходить, що «ліс» було б раціонально використовувати у значенні «лісові землі», тоді б не було розбіжностей у визначенні об'єктів господарювання і спостереження, їх виміру. Дефініція терміна «ліс» за Лісовим кодексом України суттєво відрізняється від визначення терміна Forest (ліс) ЄЕК ООН. Тому його норма про моніторинг лісів, що є «складовою частиною державної системи моніторингу навколишнього природного середовища» (ст. 55) призводить до відображених вище недоліків ДЗК України (див. табл. 3) і, як кінцевий результат, «власник земельних ресурсів не одержує плату за землю в належному обсязі», а також не відображаються лісові екосистеми, не запроваджується «відповідного статистичного обліку»¹.

Визначимо екологічні об'єкти, їхню оцінку й тлумачення. Найважливішим терміном

4. Переклад визначення термінів «Ліс» та «Інші лісовкриті площі» з англійської на українську мову

Англійська	Українська
Forest. Land with crown cover (or equivalent stocking level) of more than 10 per cent and area of more than 0,5 ha. The trees should be able to reach a minimum height of 5 m at maturity in situ	Ліс. Земля покрита кронами (або еквівалентний рівень затінення) дерев більше, ніж 10 процентів, і площею більше ніж 0,5 га. Дерев має бути здатними досягти на ділянці висоти більше 5 м у зрілому стані
Other wooded land. Land either with a tree crown cover (or equivalent stocking level) 5-10 per cent of trees able to reach a height of 5 m at maturity in situ; or a grown cover (or equivalent stocking level) of more than 10 percent of trees not able to reach a height of 5 m at maturity in situ (e. g. dwarf or stunted trees) and shrub or bush cover	Інші лісисті землі*. Земля покрита кронами (або еквівалентний рівень затінення) 5-10 процентів дерев, здатних досягти на ділянці висоти 5 м у зрілому стані; чи створене покриття (або еквівалентний рівень затінення) більше, ніж 10 процентів, деревами, не здатними досягти на ділянці висоти 5 м у зрілому стані (наприклад, карликові або зачахлі дерева), кущі і чагарники

* В офіційному перекладі Державного агентства земельних ресурсів України. – Інші лісовкриті площі.

Зауважимо, що наведені дефініції стосуються тільки порядку віднесення відповідних земельних ділянок до зазначеного екологічного об'єкта, що є лише однією із складових частин у межах землекористування за економічним призначенням згідно із Земельним кодексом України (ст. 19). У

для здійснення лісівництва є дефініція «ліс», від чого залежить безліч питань економіки і формування лісових та аграрних екосистем. Облікова категорія землекористування «Ліси та інші лісовкриті площі» (Forest and Other wooded land) за європейськими стандартами є лише обліковою категорією. У назві ЛЛВП суттєво важливішим є визначення терміна «ліс» і порівняння його зі змістом за Лісовим кодексом України. За останнім «Ліс – тип природних комплексів, у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами...». Таке визначення зводиться переважно до рослинного покриття, замість землі в європейському законодавстві. Для його порівняння з європейськими стандартами наведемо переклад з англійської² на українську мову тільки частково для того, щоб надати читачам можливість самостійно оцінити екологічний і економічний їх зміст (табл. 4).

межах земель лісогосподарського призначення (ЗЛГП) домінантною часткою є згадані екологічні об'єкти – «ліси» та «інші лісовкриті площі» (рис. 1). Порівняно з обліком землекористування ДЗК України, за винятком першого рівня, нема нічого спільного.

¹ Фурдичко О.І. Земля як природний ресурс – найважливіший об'єкт у виробництві сільськогосподарської і лісогосподарської продукції / О.І. Фурдичко, М.Х. Шершун // Вісн. аграр. науки. – 2011, серп. – С. 5–9; Шершун М.Х., Дребот О.І. Модернізація лісового господарства в ринкових умовах / М.Х. Шершун, О.І. Дребот // Економіка природокористування і охорони довкілля: зб. наук. пр. – К.: РВПС України НАН України. – 2010. – С.265–269; Шершун М.Х., Дребот О.І. Реформування лісового господарства в контексті проведення земельної реформи в Україні / М.Х. Шершун, О.І. Дребот // Економіка АПК. – 2011. – № 10. – С. 7–13.

² Forest Resources of Europe, CIS, North America, Australia and New Zealand // United Nations Economic Commission for Europe. Timber Sections. – United Nations, New York and Geneva, 2000. – P. 386–387.

Отже, відсутність чіткої класифікації поділу ЛЛВП на екологічні об'єкти лісових екосистем гальмує сталий розвиток галузі та вирішення його проблемних питань. Наприклад, за екологічним змістом є незрозумілим віднесення чагарників, як зазначалося вище, водночас до другого і третього рівнів класифікації, а також збільшення їхньої площі

(рис. 2). Ще більше це стосується динаміки площі облікової категорії «Інші захисні насадження», площа яких із 209,2 тис. га (1996 р.) збільшилася до 972,4 тис. га, або на 763,2 тис. га, тобто майже в 4 рази. До того ж, не висвітлюється їх функціональне призначення у межах діяльності за власниками і користувачами земельними ресурсами (табл. 5).

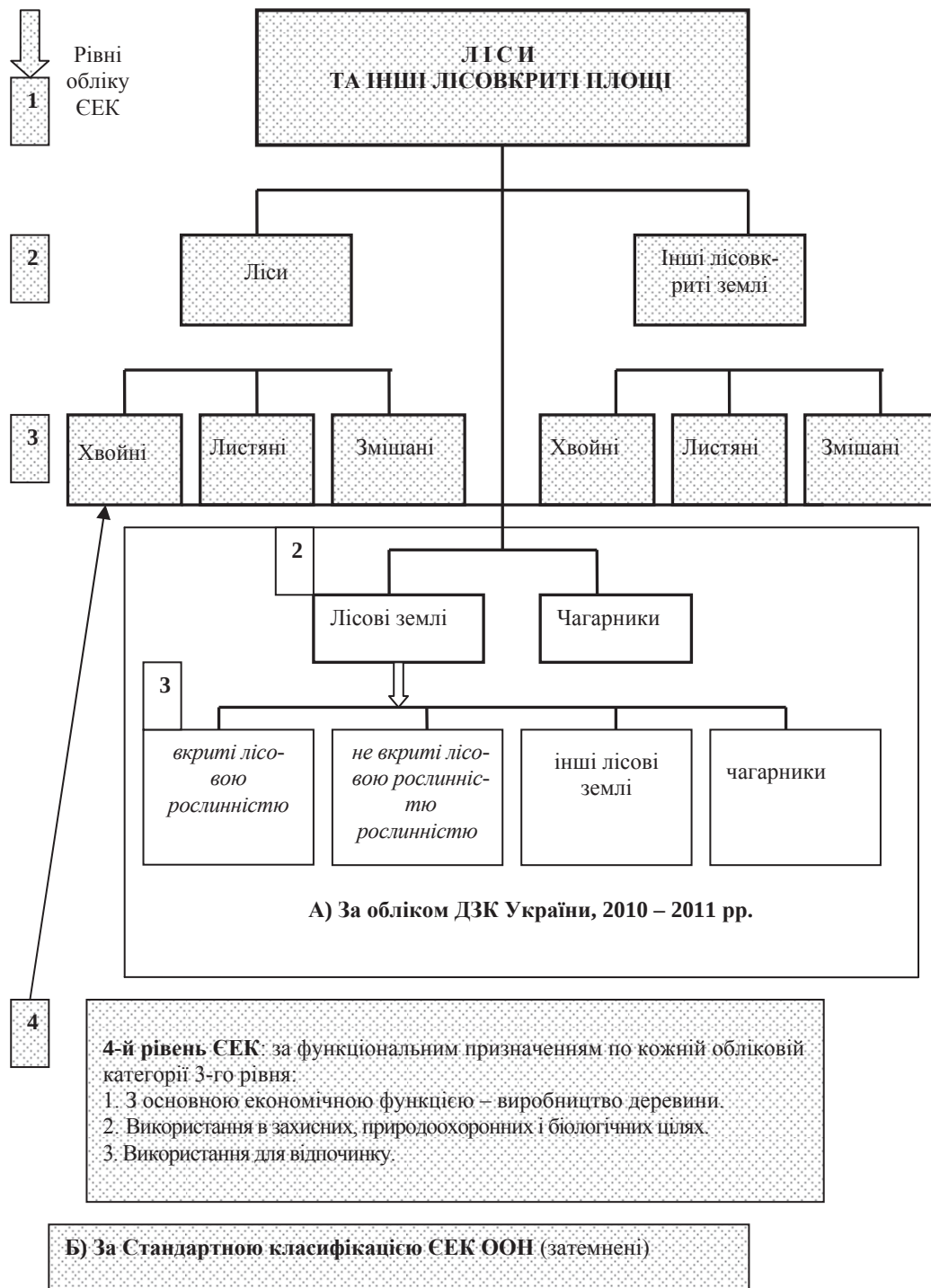

Рис. 1. Поділ облікової категорії ЛЛВП за різними рівнями класифікації землекористування ЄЕК ООН і українським обліком в ДЗК

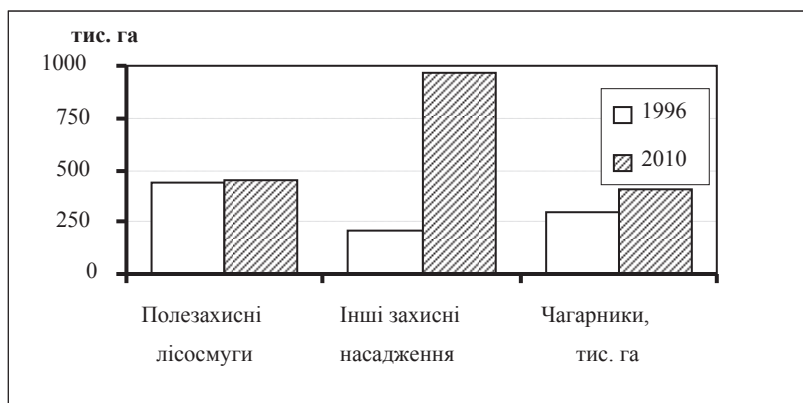

Рис. 2. Динаміка Інших ЛВП по Україні за 1996-2010 роки

5. Розподіл за обліком ДЗК облікової категорії ЛЛВП за провідними землевласниками і землекористувачами (2011 р.)

№ пп.	Землевласники та землекористувачі	Коди	Ліси та інші лісовкриті площі			
			Усього, тис. га	у тому числі		
				лісові землі	чагарники	частка ЛЗ, %
А	Б	В	21	22	28	
	Усього по Україні		10601,1	9915,1*	686,0	
1	Сільськогосподарські підприємства	01	299,5	284,6	14,9	2,8
5	Підприємства та організації транспорту, зв'язку	66	122,8	116,7	6,1	1,1
6	Частини, підприємства, організації, установи, навчальні заклади оборони	75	144,6	141,2	3,4	1,4
7	Організації, підприємства і установи природоохоронного та іншого призначення	83	271,9	269,0	2,9	2,6
8	Лісогосподарські підприємства	88	8033,1	7977,4	55,7	78,2
9	Водогосподарські підприємства	90	11,4	9,5	1,9	0,1
12	Землі запасу та землі, не надані в користування	93	1545,3	1239,9	305,4	12,2

* З урахуванням усіх землевласників та землекористувачів.

Здійснюється, можливо не усвідомлено, притінення процесу створення захисних насаджень (збільшення площі зазначеної категорії обліку за рік на 17,1 тис. га (див. табл. 3). Зазначимо, що екологічний зміст і функціональне призначення облікової категорії ЛЛВП суттєво відрізняється залежно від специфіки економічної діяльності землевласників та землекористувачів. Те саме стосується еколого-економічних вимог до них з боку органів державного регулювання. Недоцільне механічне зведення звітних даних про стан і використання ЛЛВП без їх поєднання з особливостями екологічних об'єктів та діяльності землекористувачів. Адже інформація, наприклад, про те, що водогосподарські підприємства у господарському під-

порядкуванні мають 11,4 тис. га ЛЛВП, з них 9,5 тис. га – ліси, не дає уявлення про їхні екологічні характеристики й розподіл за екосистемами деревних порід.

Візьмемо також до уваги, що водогосподарські підприємства мають або створюють берегозахисні насадження навколо водоймищ, уздовж каналів та інших відкритих водних просторів, які, крім їхнього функціонального призначення, водночас впливають на формування агроландшафтів, створюють умови для благоустрою місць відпочинку й т. ін. І за цих обставин недоречним було б запитання: «Який господар потрібен лісу?». Доцільніше ставити питання, якими екологічними об'єктами з лісівництва володіють суб'єкти господарювання у галузі во-

догосподарського виробництва, як вони впливають на забезпечення екологічної рівноваги як у межах землекористування підприємства, так і адміністративно-територіального поділу країни.

Отже, поділ ЛЛВП окремо на «ліси» та «інші лісовкриті площі» як складові агро-екосистем має визначальне значення. Узагальнене уявлення про ліси як об'єкти природних ресурсів давно зникло. Воно ще зберігає той зміст тільки в географічних дослідженнях та інтерпретаціях. У значенні землекористування ліси є прозаїчним об'єктом господарювання і обліковою категорією «лісові землі», тобто такі, що призначені для вирощування деревини або являють собою

об'єкти заповідного, природоохоронного або іншого призначення. Саме «лісові землі», постійно перебуваючи у стані трансформації під впливом антропогенних, біологічних і стихійних, невідконтрольних діяльності людини, факторів змінюють свої екологічні характеристики від стану об'єктів «вкриті лісовою рослинністю» різного вікового складу стосовно їх зрілості до стану «не вкриті лісовою рослинністю», й навпаки. З урахуванням останнього форма поділу облікової категорії ЛЛВП має набути складу, що дає чітке уявлення про окремі екологічні об'єкти в галузі лісівництва, а також формування ними загальних і лісових екосистем (табл. 6).

6. Фрагмент розподілу лісів на екологічні об'єкти за лісовими екосистемами

№ рядків	Землевлас- ники та землекорис- тувачі	Ліси (лісові землі)						
		Разом, тис. га	у тому числі:					
			вкриті лісовою рослинністю				не вкриті лісо- вою рослинні- стю	організаційно- технічного при- значення
			усього	з них за лісовими екосистемами порід				
				хвойних	твердолистяних	м'яко- листяних		
А	Б		22					

На відміну від європейської системи поділу, за якою передбачається виділення змішаних лісів, в українському лісівництві доцільно облікову категорію «листяні» поділити на «твердолистяні» та «м'яколистяні», оскільки в практиці лісового господарства України та лісовпорядкування при таксації лісу облікова категорія лісових екосистем «змішані» не вживається. Водночас такий поділ має більш ємний еколого-економічний зміст, у т. ч. за показниками екологічної стійкості й економічної доцільності використання земельних ресурсів.

Таким чином, за умови запровадження в практику лісівництва і землекористування зазначених положень з обліку земельних ресурсів з урахуванням особливостей екологічних об'єктів із лісівництва стане можливим предметно говорити про здійснення земельної реформи у лісовому господарстві, спрямування його на ідентифікацію економічної відповідальності суб'єктів господарювання

на основі ринкових відносин та забезпечення охорони довкілля.

Органи державної влади й органи місцевого самоврядування одержать, врешті-решт, облікову інформацію з кількісного обліку «Лісів та інших лісовкритих площ» у межах суб'єктів адміністративно-територіального поділу за екологічними об'єктами, що сприятиме можливості обґрунтованого прийняття ними регулятивних функцій і створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання у межах їм підвладних територій.

Запровадження в Земельному кадастрі України розподілу облікової категорії «Ліси та інші лісовкриті площі» має забезпечувати умови й вимоги ідентифікованої економічної відповідальності на основі юридичних повноважень щодо землекористування та їх відповідальності за збереження екологічних об'єктів у динамічно урівноваженому стані.

Розподіл екологічних об'єктів облікової категорії «вкриті лісовою рослинністю лісові

землі» за лісовими екосистемами порід «хвойні», «твердолистяні» й «м'яколистяні» має ще бути доповнено показниками їхнього поділу за класами віку за біологічним їх виміром, а також за типами лісорослинних умов, як найбільш об'єктивної характеристики їх місцезростання та потенційної продуктивності, функціонального призначення й т. ін.

Необхідність подальших досліджень із формування системи екологічних об'єктів з лісівництва в аграрному секторі економіки потребує їх поглиблення та юридичного визначення з урахуванням європейських стандартів і особливостей досвіду ведення лісового господарства в Україні.

Обґрунтовано необхідність узгодження показників, обліку і моніторингу екологічних об'єктів у лісівництві зі Стандартною класифікацією землекористування країн ЄС, а також відповідних форм обліку та звітності з європейськими стандартами; доцільність використовувати показник Forest and OWL, per cent of land area (англ.).

Обоснована необходимость согласования показателей, учета и мониторинга экологических объектов в лесоводстве со Стандартной классификацией землепользования стран ЕС, а также соответствующих форм учета и отчетности с европейскими стандартами; целесообразность использования показателя Forest and OWL, per cent of land area (англ.).

An article substantiates the necessity of coordination of indexes, account and monitoring of ecological forestry objects with Standard classification of land-tenure of countries of the EU, and also considers the correspondent forms of accounting due to the european standards; the reasonability of application of index of Forest and OWL, per cent of land area.

* * *

В.М. ГОНЧАРОВ, доктор економічних наук, професор
Н.В. ЗИНЧЕНКО, кандидат економічних наук, докторант
Луганський національний аграрний університет

Шляхи підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва

Агропромисловий комплекс України включає сукупність галузей, пов'язаних між собою процесом відтворення, основне завдання якого – забезпечення продовольчої безпеки країни, оптимальних норм харчування населення, створення експортного потенціалу сировини і продовольства. Сфера його діяльності охоплює три четвертих території України, на якій проживає третина населення і формується майже 60% фонду споживання, створюється 17% валового внутрішнього продукту¹.

Важливою складовою АПК є сільське господарство, одиниця валової продукції якого створює умови для виробництва більше десяти її одиниць в інших галузях економіки країни².

Дана галузь забезпечує зайнятість 4 млн осіб сільського населення, сприяє створенню робочих місць у пов'язаних із нею сферах виробництва, сприяє розвитку сільських територій, захищає суспільство від негативних наслідків надмірної урбанізації. Саме тому Законом України "Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві" від 15 травня 1992 року її розвиток визнано пріоритетним.

Останніми роками багато науковців і фахівців висвітлюють різні аспекти дохідності, прибутковості, ефективності й фінансової стабільності сільськогосподарських підприємств. Йдеться, передусім, про наукові праці В.Г. Андрійчука, В.Я. Амбросова, М.Я. Дем'яненка, Л.Ю. Мельника, В.Я. Месель-

Веселяка, П.Т. Саблука та інших, але деякі питання цієї багатоаспектної проблеми є дискусійними і вимагають подальшої наукової розробки й практичного вирішення.

Метою статті є дослідження динаміки виробництва основних видів продукції рослинництва та тваринництва і рівня його рентабельності, визначення напрямів підвищення виробництва продукції.

З часу набуття Україною незалежності прийнято понад 150 законів, пов'язаних із сільськогосподарською діяльністю та селом, спрямованих на поліпшення рівня життя сільського населення, але вони не мали позитивного впливу і не поліпшили життя людей у сільській місцевості країни. Ситуація в цьому секторі економіки залишається досить складною та неадекватною його ролі в державі. З переходом економіки на ринкову основу сільське господарство як галузь із сезонним виробництвом і уповільненим оборотом капіталу поставлено в гірші умови порівняно з іншим галузями.

Проаналізуємо економічне становище сільськогосподарських підприємств 2009-2010 років.

За попередніми підсумками у 2010 році результат від основної діяльності сільськогосподарських підприємств (крім малих) становив 12,8 млрд грн прибутку проти 7,2 млрд грн у 2009 році, рівень рентабельності (без урахування бюджетних дотацій і доплат) у цілому становив 20,6% проти 13,4% у попередньому році. Прибутки від виробництва продукції сільського господарства й надання послуг у рослинництві та тваринництві одержали 73% підприємств, сума прибутку в середньому на підприємство становила 2,3 млн грн (у 2009 році – відповідно 63% і 1,8 млн

¹ Саблук П.Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2008. – № 4. – С.19-37.

² Там само.

грн. Водночас 27% підприємств одержали від сільськогосподарського виробництва збитки, їхня сума з розрахунку на підприємство дорівнювала 1,1 млн грн (у 2009 році – відповідно 37% і 993,5 тис. грн)¹.

Основні економічні результати діяльності сільськогосподарських підприємств у галузі сільського господарства у 2010 році показують дані таблиці.

Економічні результати діяльності сільськогосподарських підприємств

Показник	Чистий дохід (виручка) від реалізації, млн грн	Прибуток, збиток (-), млн грн	Рівень рентабельності, %	Рівень рентабельності у 2009 р., %
Продукція сільського господарства і послуги	75103,4	12807,3	20,6	13,4
Рослинництво й тваринництво	72656,6	12598,1	21,0	13,8
Рослинництво	53583,4	11184,4	26,4	16,9
Зернові та зернобобові культури	25092,2	3029,2	13,7	7,3
Насіння соняшнику	14984,5	5876,4	64,5	41,4
Ріпак	3349,0	687,9	25,9	23,8
Цукрові буряки (фабричні)	2452,9	354,2	16,9	37,0
Картопля	560,1	180,4	47,5	12,9
Овочі відкритого ґрунту	589,3	103,7	21,4	19,1
Інша продукція рослинництва	6555,4	952,6	17,0	23,4
Тваринництво	19073,2	1413,7	8,0	5,5
Велика рогата худоба на м'ясо	1719,2	-961,0	-35,9	-32,9
Свині на м'ясо	3819,7	-309,0	-7,5	12,1
Вівці і кози на м'ясо	30,9	-11,9	-27,8	-31,8
Птиця на м'ясо	1222,2	-6,0	-0,5	-22,5
Молоко	5054,6	760,8	17,7	1,4
Яйця курячі	4312,0	687,8	19,0	13,1
Вовна	1,9	-9,3	-83,0	-79,4
Інша продукція тваринництва	2912,7	1262,3	77,4	41,5

Так, у 2010 році сільськогосподарські підприємства одержали значно кращий, ніж торік, результат від діяльності як у галузі рослинництва, так і тваринництва. У рослинництві підприємства мали 11,2 млрд грн прибутку, а рентабельність – 26,4% (у 2009 році 16,9%). У звітному році було зафіксовано зростання рівня рентабельності виробництва зернових і зернобобових культур, прибутковість яких становила 13,7% проти 7,3% у 2009 році, соняшнику – 64,5 проти 41,4%, ріпаку – 25,9 проти 23,8% та овочів відкритого ґрунту – 21,4% проти 19,1%. Суттєво зросла рентабельність виробництва картоплі – з 12,9% у 2009 році до 47,5% у 2010-му², що характерно для сільськогосподарських підприємств усіх регіонів.

Поряд із цим за підсумками 2010 року рентабельність вирощування цукрових буряків хоч і залишилася позитивною, але знизилася з 37% у 2009 році до 16,9% у 2010-му³.

У галузі тваринництва, як і в попередньому році, було рентабельним виробництво молока та яєць. Порівняно з 2009 роком рентабельність молока підвищилася – з 1,4 до 17,7%, яєць – з 13,1 до 19,0%. Проте рентабельність вирощування свиней на м'ясо знизилася з плюс 12,1% у 2009 році до мінус 7,5% у 2010-му⁴. У 2010 році відчутно зменшилася збитковість виробництва птиці на м'ясо, яка становила мінус 0,5% проти мінус 22,5% у 2009 році. Поряд із цим збитковішим стало виробництво м'яса великої рогатої худоби (мінус 35,9 проти мінус 32,9%) та вовни (мінус 83,0 проти мінус 79,4%)⁵.

У цілому від діяльності в галузі тваринництва підприємствами одержано 1413,7 млн грн прибутку, а загальний рівень рентабельності становив 8,0% (у 2009 році – відповідно 785,7 млн грн і 5,5%). Аналізуючи динаміку рентабельності основних видів продукції рослинництва й тваринництва за 2009 і 2010 роки можна зробити висновок,

¹ Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

що у 2010 році було позитивне зростання основних видів продукції рослинництва й тваринництва (крім вовни).

Для підтримки сільськогосподарського виробництва у 2010 році на рахунки сільськогосподарських підприємств (крім малих) фактично надійшло 1318,1 млн грн прямих бюджетних дотацій і 3047,4 млн грн за рахунок повернення їм податку на додану вартість. У цілому за цей рік підприємства одержали майже 4,4 млрд грн бюджетних коштів, або 476,0 тис. грн із розрахунку на підприємство (у 2009 році – 2,8 млрд грн і 300,1 тис. грн)¹.

Про рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва й основних видів продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах по областях свідчать такі дані: у Дніпропетровській – 27,1%, Донецькій – 25,5, Запорізькій – 29,1, Івано-Франківській – 29,2, Київській – 30,7, Кіровоградській – 40,5, Львівській – 25,9, Миколаївській – 35,4%. Рівень рентабельності рослинництва та тваринництва по регіонах свідчить про те, що окремі з них мають збитки. Це – Вінницька, має збитковість по рослинництву, Житомирська, Закарпатська, Кіровоградська, Одеська, Сумська області.

Якщо проаналізувати рівень рентабельності (збитковості) основних видів продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах регіонів за 2010 рік, то можна побачити невеликі збитки по виробництву зернових культур в АРК (-2,4%), Закарпатській (-21,4%), Луганській (-3,8%), Харківській (-4,1%) областях, а по виробництву цукрових буряків – у Луганській (-49,4%), Одеській (-15,4%), Сумській (-17,3%), Харківській (-24,6%) областях.

Ці показники у загальному обсязі по Україні не вплинули на результативність сільськогосподарського виробництва основних видів продукції рослинництва.

Аналізуючи рівень рентабельності (збитковості) основних видів продукції тваринництва в сільськогосподарських підприємствах регіонів України у 2010 році, можна зробити висновок, що воно залишається

збитковим, за винятком молока і яєць. Це спричинено передусім тим, що селяни в основному реалізують м'ясо приватним комерційним структурам, які практично витіснили індивідуальних товаровиробників із роздрібних продовольчих ринків. Саме приватні посередники визначають межу максимальних та мінімальних цін, за якими скуповують м'ясо. А оскільки цей канал реалізації відрізняється від інших непрозорістю, то відповідно він і характеризується найнижчими цінами. Ще однією причиною зменшення виробництва м'яса (у забійній масі) є проблеми забезпечення кормами худоби в приватному секторі, що пояснюється значним зростанням цін на зерно й комбікорми².

Тому для підвищення рентабельності тваринництва є програма підвищення продуктивності тварин за рахунок утримання плеїнної худоби, виробництва високоякісних кормів, у тому числі шляхом збільшення площ культурних пасовищ. При вищій продуктивності худоби витрати кормів на одиницю продукції значно зменшуються, собівартість продукції знижується на 25-30%, а продуктивність праці у 2-2,5 рази вища³.

Доцільно зберегти й по можливості посилити державну підтримку на регіональному рівні ринку плеїнних тварин і сільгосппродукції. Це дасть змогу підвищити врожайність сільськогосподарських культур і продуктивність худоби.

Машинами й обладнанням сільськогосподарські підприємства забезпечені на 45-65% технічної потреби, більшість яких зношені. Для оновлення машинно-тракторного парку усіх сільгосппідприємств на рівні технологічної потреби, як свідчать розрахунки вчених ННЦ "Інститут аграрної економіки", необхідно щорічно купувати машини та обладнання на суму 15 млрд грн.⁴

² Саблук П.Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2008. – № 4. – С.19-37.

³ Мельник Ю.Ф. Агропромислове виробництво України: уроки 2008 року і шляхи забезпечення інноваційного розвитку / Ю.Ф. Мельник, П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 3-15.

⁴ Саблук П.Т. Структурно-інноваційні зрушення в аграрному секторі України як фактор його соціально-економічного зростання / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2004. – № 6. – С. 3-8.

¹ Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Нині обсяги виробництва технічних засобів для села зменшилися у 8-10 разів¹. Багато заводів призупинило виробництво сільськогосподарських машин, а діючі підприємства користуються застарілими технологіями. Також порушена система матеріально-технічного забезпечення сільського господарства.

Для відтворення технічної бази аграрного виробництва до рівня технологічної потреби необхідні великі інвестиції, що в нинішніх умовах сільськогосподарським товаровиробникам не під силу.

Тому можна погодитися з необхідністю розробки державних цільових програм, запропонованих вітчизняними вченими², в межах яких здійснювати структурну перебудову вітчизняного сільськогосподарського машинобудування створенням промислово-фінансових об'єднань із розвиненою мережею дилерських пунктів. При цьому необхідні налагоджені зв'язки з кооперативними агросервісними утвореннями сільськогосподарських виробників, що дасть змогу забезпечити випуск і використання взаємо узгодженого комплексу сучасної техніки і новітніх технологій у сільському господарстві.

Також слід враховувати те, що успішна діяльність агропромислового виробництва значною мірою залежить від формування та функціонування внутрішнього аграрного ринку і його інфраструктури, створення ефективної маркетингової мережі руху сільськогосподарської продукції від виробника до споживача, яка забезпечувала б паритет-

ність економічних інтересів виробників, переробників та споживачів.

Аналізуючи вище викладене можна зробити висновок, що основними напрямками підвищення виробництва сільськогосподарської продукції (рослинництва і тваринництва) може бути:

- впровадження досягнень НТП (техніки і нової технології);

- посилення технічної оснащеності сільського господарства;

- у кормовиробництві – збільшення площ природних та кормових угідь за рахунок виведення зі складу ріллі для подальшого залуження еродованих й інших низькопродуктивних земель;

- розробки і впровадження сучасних конкурентоспроможних технологій виробництва тваринницької продукції;

- забезпечення галузі вітчизняними ветеринарними препаратами на достатньому рівні;

- профілактика особливо небезпечних хвороб;

- впровадження у виробництво нових енергозберігаючих технологій вирощування, транспортування, зберігання, переробки й реалізації продукції;

- здійснення належного контролю за якістю продукції на всіх етапах її виробництва та збуту;

- запровадження у виробництво нових високоврожайних сортів і гібридів сільськогосподарських культур, високопродуктивних порід тварин та птиці;

- контроль інноваційної спрямованості розвитку агропромислового комплексу.

Визначено основні напрями підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва в підприємствах АПК, обґрунтовано необхідність розробки державних цільових програм щодо державної підтримки сільськогосподарського машинобудування.

Определены основные направления повышения эффективности сельскохозяйственного производства в предприятиях АПК, обоснована необходимость разработки целевых программ государственной поддержки сельскохозяйственного машиностроения.

An article defines basic directions for augmentation of the efficiency of agrarian production on enterprises of AIC and substantiates the necessity of development of specially intended programmes of state support of agroindustrial machinery construction.

*

¹ Мельник Ю.Ф. Агропромислове виробництво України: уроки 2008 року і шляхи забезпечення інноваційного розвитку / Ю.Ф. Мельник, П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 3-15.

² Там само. – С. 10-11.

Особисті селянські господарства у формуванні продовольчої безпеки України

Нові відносини власності зумовили перехід до реальної зміни виробничих відносин у сільському господарстві, формування яких на основі приватної власності найповніше відповідає сутності товарно-грошових відносин та інтересам сільськогосподарських товаровиробників. Високу ефективність такого господарювання сільськогосподарських підприємств підтверджує вітчизняний і зарубіжний досвід. Важливе місце серед різноманітних форм господарювання займають особисті селянські господарства (ОСГ), які в нашій країні виробляють понад 50% валової сільськогосподарської продукції.

Вітчизняні науковці активно досліджують тенденції розвитку та роль особистих селянських господарств у формуванні продовольчої безпеки країни. Широко відомі роботи В.Я. Месель-Веселяка, Л.Ю. Мельника, П.М. Макаренка, В.В. Юрчишина.

Мета статті – поглибити дослідження ролі особистих селянських господарств у формуванні продовольчої безпеки країни. Саме у цих господарствах створюються можливості використання внутрішніх резервів для збільшення виробництва без будь-яких істотних інвестицій держави й без залучення додаткових трудових ресурсів. У сучасних складних економічних умовах і при відсутності вільних робочих місць вони стали важливою сферою прикладання праці та джерелом доходів для більшості сільських сімей. Нині в них працює 3,1 млн осіб, або 54,7% населення, зайнятого у сільському господарстві. Їхньому розвитку значною мірою сприяли реструктуризація аграрного сектору економіки, зміна земельних, майнових і трудових відносин, прийняття законодавчих актів України щодо збільшення розмірів земельних ділянок та скасування обмежень на ведення присадибного господарства.

Проте при обмеженій підтримці з боку суспільного виробництва господарства населення виконують, на жаль, функції підсобного виробництва і не покривають повною мірою потреби селянської родини.

З 1990 року в Україні відбувається процес активного виділення землі громадянам для ведення селянського господарства, колективного й індивідуального садівництва. За роки аграрної реформи значно збільшилися розміри земельних ділянок селянських господарств. Якщо у 1990 році вони використовували 2670 тис. га сільськогосподарських угідь, то на початок 2011 року ці площі зросли до 15,9 млн га, або майже у шість разів.

Процес збільшення землекористування населення значно посилюється з виходом Указу Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки" від 3 грудня 1999 року. Тільки за перше півріччя 2000 року зі складу земель колективних сільськогосподарських підприємств, що підлягали реформуванню, було передано для потреб особистих господарств громадян понад 0,8 млн га сільськогосподарських угідь.

Розширення площ землекористування особистих селянських господарств продовжується й понині. Відповідно до Указу Президента України "Про забезпечення економічних інтересів і соціального захисту працівників соціальної сфери села та вирішення окремих питань, що виникли в процесі проведення земельної реформи" від 12 квітня 2000 року передбачено також надання земельних ділянок за рахунок земель резервного фонду й запасу громадянам, які працюють у соціальній сфері села і на яких не поширювалося паювання земель у сільськогосподарських підприємствах.

У здійсненні земельної реформи великі надії покладаються на Закони України „Про

земельний кадастр” „Про ринок землі”, Земельний кодекс, який після прийняття його Верховною Радою України та внесення змін і доповнень, активізує користування землею й скасовує багато обмежень щодо землекористування, оренди землі тощо.

Збільшення розмірів площ земельних ділянок населення дає позитивні результати. В особистих селянських господарствах зростають обсяги виробництва сільськогосподарської продукції. У 2010 році питома вага виробництва продукції цих господарств у загальному обсязі дорівнювала 55,1%, у тому числі 54,9% – рослинництва та 55,3% – тваринництва (табл.1).

За попередніми підсумками, у 2011 році загальний обсяг виробництва валової продукції в усіх категоріях господарств проти відповідного періоду минулого року збіль-

шиться на 1,3%, з них в особистих селянських господарствах – на 2,4%.

Починаючи з 1990 року, площі посіву сільськогосподарських культур в особистих селянських господарствах збільшились у 4 рази і становили у 2010 році 7,96 млн га. Зміни у структурі посівних площ сільськогосподарських культур у всіх категоріях господарств зумовили зміщення в сектор господарств громадян виробництва трудомістких культур: картоплі (у 2010 році ними вирощено 98,6% загального збору її проти 71% у 1990 році), овочів (83,1% проти 27%), плодово-ягідних культур (88% проти 54%). Якщо площа кормових культур у всіх категоріях господарств скоротилася більше ніж у 4,6 рази, то особисті селянські господарства, навпаки, збільшили її утричі¹.

1. Виробництво валової продукції у господарствах населення України, 1990-2010 рр.

Рік	Площа с.-г. угідь*		Виробництво валової продукції		У тому числі			
	млн га	% у всіх категоріях	млн грн	питома вага у всіх категоріях господарств, %	рослинництво		тваринництво	
					млн грн	питома вага, %	млн грн	питома вага, %
1990	2,67	6,4	44575,8	30,6	16645,9	25,0	27929,9	35,2
1992	4,83	11,9	47087,7	40,5	21494,1	38,4	25593,6	42,5
1994	5,36	13,2	44921,0	45,7	19814,5	41,5	2516,5	49,6
1996	5,69	14,0	47495,1	55,3	23403,3	52,0	24091,8	59,1
1998	5,92	14,6	45485,2	59,7	20855,0	52,8	24630,2	67,2
2000	8,54	22,2	51411,4	66,0	25752,6	59,1	25658,8	74,8
2002	10,94	28,9	55459,4	63,9	27468,0	57,1	27991,4	72,4
2004	13,82	37,0	59616,7	64,4	32993,9	59,3	26622,8	72,2
2006	15,60	42,4	57886,4	61,0	31708,8	57,7	26177,6	65,5
2008	15,58	42,6	56112,5	54,0	32673,0	50,5	23349,5	59,7
2010	15,90	46,1	55387,0	55,1	32233,7	54,9	23153,3	55,3
2010 у % до 1990	у 6 разів	х	124,3	х	193,6	х	82,9	х

* Дані Державної служби статистики України за відповідні роки; Державний земельний кадастр України (станом на 1 січня 2011 року). – К.: Держземагентство України, 2011. – С.110.

Продовжується перерозподіл поголів'я худоби та птиці у бік його збільшення в господарствах громадян. Так, на 1 листопада 2011 року у населення було зосереджено 69,2 % загальної кількості великої рогатої худоби (3,43 млн гол.), 77,9 – корів (2,05 млн гол.), 56,6 – свиней (4,57 млн гол.), 84,8% – овець і кіз (1,68 млн гол.). В областях західного регіону практично вся тваринницька продукція виробляється в особистих

селянських господарствах (76-96%) (табл. 2). Для багатьох сімей вони стають нині основним джерелом формування доходів і продовольчих ресурсів.

Велике значення мають особисті господарства для продовольчого забезпечення країни. Збільшується реалізація сільськогосподарських товарів на міських ринках. Отже, особисті селянські господарства нині є стабілізуючою формою господарювання, яка

¹ Збарський В.К. Державна підтримка сільського господарства / В.К. Збарський, В.П. Горьовий // Економіка АПК. – 2010. – № 4. – С. 74-79.

стримує спад виробництва сільськогосподарської продукції в усіх категоріях господарств, а за умов безробіття і зниження жит-

тевого рівня селян, ще й джерелом нових робочих місць. Такий підхід відповідає прагненню селян.

2. Частка господарств населення у загальному обсязі валової продукції сільського господарства України по регіонах, %*

Регіон	Усього			У тому числі					
				рослинництво			тваринництво		
	1990	2000	2010	1990	2000	2010	1990	2000	2010
Україна	30,6	66,0	55,1	25,0	59,1	54,9	35,2	74,8	55,3
АР Крим	19,8	49,9	53,7	13,1	29,0	54,3	26,5	77,4	53,2
Області: Вінницька	32,2	60,3	55,0	26,8	51,3	47,0	37,8	73,6	72,3
Волинська	41,3	81,5	73,3	42,1	81,4	82,1	40,6	81,7	64,8
Дніпропетровська	25,8	64,4	41,1	20,9	62,6	53,0	29,6	67,5	27,0
Донецька	24,9	66,9	50,4	20,2	67,3	60,7	28,3	66,4	39,1
Житомирська	40,7	71,2	72,9	33,4	70,6	65,3	46,6	71,8	82,9
Закарпатська	57,1	94,6	96,1	54,7	91,8	95,9	59,0	96,8	96,3
Запорізька	21,7	55,4	47,3	18,0	45,2	44,3	24,3	68,8	52,7
Івано-Франківська	54,1	91,4	77,3	45,3	88,1	86,7	61,0	94,1	71,2
Київська	27,1	59,9	38,0	20,7	55,7	50,9	31,5	64,9	24,3
Кіровоградська	22,5	59,2	50,2	12,4	45,5	38,6	31,8	79,9	79,2
Луганська	25,2	67,7	52,5	21,0	64,0	54,4	27,9	71,7	50,2
Львівська	49,2	90,8	73,7	45,6	88,2	77,9	52,2	93,1	69,6
Миколаївська	23,5	49,7	50,6	12,3	27,1	40,8	34,4	78,1	73,8
Одеська	26,8	57,7	56,7	17,9	39,2	47,5	33,8	78,3	80,1
Полтавська	24,1	52,3	46,9	21,2	49,0	46,9	26,6	56,5	47,0
Рівненська	42,6	79,2	77,9	35,4	77,0	77,2	48,6	81,6	79,0
Сумська	30,9	61,6	60,2	27,4	56,8	55,1	34,1	67,0	69,1
Тернопільська	37,8	77,1	64,5	28,8	70,8	54,8	46,6	85,7	81,3
Харківська	22,8	61,4	54,6	18,5	58,6	54,1	26,4	65,9	55,3
Херсонська	23,2	55,1	58,5	14,1	42,1	52,8	30,4	77,8	75,6
Хмельницька	33,0	63,4	60,8	25,6	56,7	55,0	40,7	72,2	71,7
Черкаська	26,7	56,6	25,9	22,9	53,3	38,7	30,4	61,9	17,5
Чернівецька	40,8	83,5	78,9	33,6	78,3	81,5	46,3	89,2	75,8
Чернігівська	35,9	70,3	57,4	37,7	71,2	55,2	34,5	69,1	61,1

*Дані Державної служби статистики України за відповідні періоди.

Швидкі темпи розвитку особистих селянських господарств, висока їх продуктивність свідчать про те, що господарювання в рівних умовах, які створені в період аграрної реформи кожній з категорій господарств, значно підвищує роль населення як у виробничій, так і соціальній сфері, формує новий тип господаря на селі.

Слід відзначити, що досліджувана нами форма господарювання виявилася найбільш пристосованою до особливостей перехідного періоду до ринку. Особисті селянські господарства, працюючи на принципах самофінансування і без значних капітальних вкладень, не знижують виробництво сільськогосподарської продукції. Вони менше залежні від подорожчання енергоносіїв та інших матеріально-технічних ресурсів, тому що в них переважає ручна праця.

Виробництво сільськогосподарської продукції в господарствах населення доводить свою доцільність. У цих господарствах значно вища врожайність сільськогосподарських культур і продуктивність тварин, що зумовлено, насамперед, кращим доглядом за ними. Продукція господарств населення виявилася конкурентоспроможною на внутрішньому ринку, а її реалізація забезпечує селянським сім'ям певну вигоду. В цих господарствах немає заборгованості перед державою та кредиторами, виробничі процеси тут базуються на значних затратах праці членів сім'ї, які не враховуються при визначенні ефективності виробництва¹.

Отже, дана форма господарювання займає належне місце в системі аграрної еко-

¹ Збарський В.К. Індивідуальні господарства селян: проблеми і перспективи /В.К. Збарський // Агроінком. – 2005. – № 9-10. – С. 15-24.

номіки України. Нині особисті селянські господарства стали основними виробниками картоплі, овочів, плодово-ягідної продукції та майже двох третин основної тваринницької продукції. Істотно підвищилась їх роль у розв'язанні продовольчої проблеми країни та соціальних питань на селі.

Однак ставлення до таких господарств як рівноправної форми господарювання неозначне. Останнім часом побутує думка, що ці господарства нібито різко зменшили

інтенсивність використання гектара землі, посиляючись на скорочення виробництва валової продукції з розрахунку на одиницю сільськогосподарських угідь.

Завдяки ефективнішому використанню землі особистими селянськими господарствами в областях, де питома вага цих господарств у землекористуванні вища, там значно більше й виробництво продукції на 100 га сільськогосподарських угідь (табл. 3).

3. Вплив питомої ваги землекористування господарств населення на зміни у виробництві продукції та інтенсивність використання землі, 2010 р.

Регіон	Питома вага с.-г. угідь селянських господарств, %	Валова продукція по всіх категоріях господарств на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн		
		усього	у т.ч.	
			рослиництво	Тваринництво
Закарпатська	79,5	543,9	240,2	303,7
Івано-Франківська	78,6	511,3	201,2	310,1
Львівська	78,2	395,6	198,8	196,6
Чернівецька	77,7	467,7	254,1	213,6
Волинська	69,0	395,0	174,5	220,5
Рівненська	59,5	346,9	203,9	143,0
Тернопільська	55,8	305,0	193,6	111,4
Київська	36,4	422,6	218,4	204,2
Житомирська	57,8	246,0	139,2	107,3
Вінницька	32,2	335,8	230,2	105,6
Хмельницька	45,4	280,4	183,4	97,0
Чернігівська	49,2	183,6	115,0	68,6
Полтавська	27,2	264,9	184,5	80,4
Черкаська	25,0	531,2	211,5	319,7
Харківська	49,9	199,7	112,9	86,8
Донецька	37,1	273,8	147,6	130,6
Сумська	35,2	191,9	143,8	69,8
Кіровоградська	28,6	211,0	150,6	60,4
Запорізька	34,5	168,0	108,2	59,8
Дніпропетровська	31,6	288,1	156,5	131,6
Луганська	28,6	140,4	78,0	62,4
Херсонська	47,3	224,7	168,3	56,4
Одеська	35,7	206,3	148,0	58,3
Миколаївська	41,6	188,6	132,6	56,2
АР Крим	38,7	287,2	135,5	142,7
Україна	43,4	270,2	157,7	112,5

Якщо у 2010 році в Україні особисті селянські господарства використовували 15,9 млн га сільськогосподарських угідь (46,1%), а всі категорії господарств виробили валової продукції на 270,2 тис. грн, то в Закарпатській області ці показники становили – відповідно 79,5% і 543,5 тис. грн; Івано-Франківській – 78,6 і 511,3; Львівській – 78,2 і 395,6; Чернівецькій – 77,7 і 467,7 тис.

грн¹. Винятком залишається Черкаська область, де на частку господарств населення припадало 25% сільськогосподарських угідь, проте виробництво продукції сільськогосподарства з розрахунку на одиницю площі чи не найвище в Україні. В даному регіоні протягом тривалого періоду інтенсивно розвивається галузь сільського

¹ Сільське господарство України: Стат. зб. за 2010 рік. – К.: Держслужба статистики України, 2011. – 374 с.

господарства практично в усіх організаційно-правових формах господарювання. Причому в розвитку тваринництва Черкащина не має собі рівних.

Проте слід відзначити низьку технічну оснащеність господарств населення. Завдяки тому що земельна ділянка і тваринницькі приміщення знаходилися поряд з їх помешканнями, всі роботи по догляду за рослинами і тваринами виконувалися практично вручну. З розширенням земельних угідь за рахунок земельних паїв та приєднання останніх до присадибних ділянок для їхнього обробітку необхідно значно більше затрат робочого часу. З цією метою значна частина громадян придбали у власність трактори, міні-трактори, вантажні автомобілі, транспортні засоби, робочу худобу, а вітчизняна промисловість розпочала випуск різноманітних мотоблоків із набором сільськогосподарського інвентарю, комбікормових установок, електричних січкарень і корморізок, доїльних агрегатів на дві та більше корів. Таким чином, власність господаря спонукає його дбати про зменшення фізичного навантаження, що йому і вдається. До того ж є перспективи запровадження в особистих селянських господарствах малої механізації.

Якби у господарств населення механізація трудомістких процесів у основних галузях була на рівні сільськогосподарських підприємств, результат їхньої роботи був би набагато кращим.

Таким чином, з метою ефективності виробництва продукції в особистих селянських господарствах, органам місцевої влади та місцевого самоврядування необхідно всіляко сприяти:

розширенню площі їх землекористування за рахунок резервного фонду, земель за-

пасу, земельних часток (паїв) і оренди земель;

забезпеченню земельними ділянками громадян, які працюють у соціальній сфері села й на яких не поширюється паювання земель у сільськогосподарському виробництві;

створенню у сільській місцевості мережі пунктів заготівлі сільськогосподарської продукції, сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, кредитних спілок з метою забезпечення товаровиробників матеріально-технічними ресурсами, збільшення переробки та реалізації виробленої продукції;

організації постачання населенню сортового насіння, садивного матеріалу, молодняку худоби і птиці, мінеральних добрив, засобів захисту рослин, садово-городнього інвентарю;

налагодженню системи технологічного й технічного забезпечення виконання необхідних сільськогосподарських робіт, транспортного та сервісного обслуговування;

організації виробництва надійних і недорогих міні-техніки та технологічного обладнання для механізації трудомістких робіт у рослинництві й тваринництві;

збільшенню поголів'я худоби та птиці;

організації громадських сінокосів і пасовищ;

забезпеченню ветеринарного обслуговування, організації племінної роботи, штучного осіменіння тварин тощо.

За таких умов селянські господарства, за нашими підрахунками, можуть самостійно обробляти 25-30% сільськогосподарських угідь та без значних капітальних вкладень забезпечувати себе продуктами харчування, реалізовувати їх лишки в основному на місцевих ринках.

Проведено аналіз тенденцій розвитку особистих селянських господарств за роки аграрних реформ, їх внеску у формування продовольчої безпеки країни та пом'якшення соціальної напруги на селі.

Проведен анализ тенденций развития личных сельских хозяйств за годы аграрных реформ, их вклад в формирование продовольственной безопасности страны и смягчение социальной напряженности на селе.

An article provides analyses of basic tendencies of the development of private farming households within the period of agrarian reforms, and considers the influence of these reforms on the state food supply security and diminution of social problems in rural area.

*

Раціональне землекористування в умовах збалансованого розвитку агропромислового виробництва

Для України проблема забезпечення раціонального й ефективного використання земельно-ресурсного потенціалу, а також збереження його для наступних поколінь, є надзвичайно актуальною. Адже в цивілізованих країнах світу визначальними індикаторами рівня життя населення є стан природного середовища, в тому числі земельних ресурсів, що позначається на здоров'ї нації. Отже, охорона відтворення родючості ґрунтів, захист їх від деградації – фундаментальна пріоритетна проблема, розв'язання якої є неодмінною умовою збалансованого та високопродуктивного аграрного виробництва, забезпечення високого рівня життя населення, збереження навколишнього середовища і, таким чином, головним джерелом, що забезпечує сталий розвиток держави¹.

Недотримання екологічних параметрів розвитку аграрного виробництва на загальнодержавному рівні та, як наслідок, зниження економічної ефективності використання сільськогосподарських угідь, зумовлюють необхідність зміни ієрархії цінностей у сфері землекористування, в контексті якої першочерговою передумовою його подальшого розвитку є забезпечення оптимального використання основного національного багатства – землі на основі комплексу заходів, спрямованих на збереження і відтворення родючості ґрунтового покриву.

Значний внесок у розробку теоретичних та методичних засад раціонального землекористування зробили Л.Я. Новаковський,

А.М. Третяк, Д.І. Гнаткович, І.А. Розумний, О.Г. Тараріко, Г.Д. Гуцуляк, Д.С. Добряк, П.Г. Казьмір й ін. Вивченню еколого-економічних аспектів використання земель сільськогосподарського призначення присвячені праці І.К. Бистрякова, В.В. Горлачука, М.М. Федорова, В.Я. Месель-Веселяка, А.Я. Сохничя, М.А. Хвесика, М.В. Щурика та ін. Разом із тим ряд питань щодо формування механізму раціонального використання й охорони земель на регіональному рівні потребує додаткових досліджень і розробки методичних підходів, які спрямовані на збалансований розвиток агропромислового виробництва.

Вчені різних галузей намагалися наповнити термін “раціональне землекористування” відповідним змістом, що включає юридичну, організаційно-правову, економічну, екологічну та інші умови. Так, у галузі практичної організації використання земель загальновизнаним поняттям землекористування є земельна ділянка, надана у встановленому порядку громадянам, сільськогосподарським підприємствам, громадським організаціям для цілей, визначених земельним законодавством².

Розподіл і використання землі залежать не лише від форми земельної власності, а й типу земельних відносин. Раціональне землеволодіння та землекористування зумовлює таку організацію використання й охорони землі, яка повною мірою відповідає системі наукових, державних і суспільних заходів, спрямованих на упорядкування чинних та утворення нових форм землеволодіння й землекористування відповідно до

¹ Концепція сталого розвитку агроєкосистем в Україні на період до 2025 року / Постанова Президії УААН від 13.03.2003 р. спільно з наказом Мінагрополітики України, Мінекоресурсів України. – К., 2003. – 30 с.; Ситник В.П. Концепція управління агроландшафтами (наукове видання) / В.П. Ситник, М.Д. Безуглий, О.І. Фурдичко та ін.; за наук. ред. акад. УААН О.І. Фурдичка. – К.: ТОВ «ДІА». – 2008. – 15 с.; Саблук П.Т. Національна доктрина продовольчої безпеки в Україні / П.Т. Саблук, Г.М. Калетнік, С.М. Кваша та ін. // Економіка АПК. – 2011. – №8. – С.3-12.

² Проблеми земельного кадастру та застосування його даних в умовах ринкової економіки : монографія [під ред. Д.І. Гнатковича]. – Львів: ЛАДУ, 1996. – С.14.

типу виробничих відносин і характеру розвитку продуктивних сил¹.

Рациональне використання земель сільськогосподарського призначення головним чином пов'язують з їхньою економічною функцією. Водночас серед вчених утверджується думка, що максимальний вихід корисної продукції при мінімумі затрат живої та уречевленої праці, збереження земельно-ресурсного потенціалу, висока екологічність ресурсозберігаючих технологій у процесі здійснення сільськогосподарської діяльності забезпечують доцільність і раціональність землекористування², а посилення антропогенного впливу при цьому актуалізує питання раціоналізації землекористування, що передбачає здатність ґрунтового покриву до самовідновлення й одночасно характеризується високою ефективністю використання.

Для забезпечення заходів, які становлять систему раціонального використання та охорони земель, землевласники і землекористувачі зобов'язані ефективно використовувати землю відповідно до цільового призначення згідно з проектами, підвищувати родючість ґрунтів, застосовувати природоохоронні технології виробництва, не допускати погіршення екологічної обстановки на території в результаті господарської діяльності³. На нашу думку, раціональним слід вважати таке землекористування, яке ґрунтується на принципах, що дають змогу передбачити кінцеві результати у процесі виробничої діяльності на землі, не допускаючи зниження можливостей самовідновлення потенціалу ґрунтового покриву, забезпечуючи максимально ефективне використання земельно-ресурсного потенціалу поєднанням економічної вигоди з вимогами екологічної безпеки. Іншими словами – це екологічно безпечне землекористування, при якому задоволення

матеріальних потреб населення узгоджується з основним усталеним фактором розвитку виробництва і навколишнього середовища – землею.

Проблема всебічної охорони земель, збереження та відтворення родючості ґрунтів, раціоналізація й екологізація аграрного землекористування – це проблема продовольчої, економічної, екологічної і в цілому національної безпеки будь-якої країни, в тому числі й України. Значну роль у її розв'язанні відіграє використання важелів державного впливу. Згідно із ст.15 Земельного кодексу України державне управління у галузі використання й охорони земель здійснюється уповноваженими на те державними органами відповідно до їхньої компетенції.

Механізм управління у сфері землекористування являє собою єдину цілісну систему, що включає відповідні методи та функції, а також основні принципи з урахуванням територіальної диференціації. Економічні, організаційні й правові методи не ізольовані один від одного, а їхня сукупність уможливорює досягти визначених цілей. Виходячи із методів, які застосовуються, все управління передбачає такі функції: оперативність і перспективне планування. На основі системи управління раціональним використанням та охороною земельних ресурсів здійснюють організаційно-економічні заходи, які базуються на таких основних принципах, як державне регулювання; пріоритетність (цільове використання земель сільськогосподарського призначення, дбайливе ставлення до особливо цінних земельних ресурсів); обмеження (повне врахування можливостей забезпечення потреб агропромислового виробництва); екологізація (впровадження ресурсозберігаючих технологій, альтернативних систем землеробства у сільському господарстві); забезпечення розширеного відтворення родючості ґрунтів. Необхідно зазначити, що проблема збереження земельно-ресурсного потенціалу має загальнодержавний характер, однак практичні заходи стосовно її розв'язання залежать головним чином від регіонів, оскільки, територіальна диференціація (врахування факторів, що впливають на особливості землекористу-

¹ Іщенко О.І. Вдосконалення регіонального розвитку агропромислового виробництва / О.І. Іщенко. – К.: Нора-прінт, 2001. – С. 31.

² Фурдичко О.І. Агроекологічні аспекти охорони навколишнього природного середовища на засадах збалансованого розвитку / О.І. Фурдичко, В.В. Лавров, В.В. Конішук // Агроекологічний журнал. – 2010. – №2. – С.5-11; Сталий розвиток сільських територій на засадах раціонального природокористування та еколого-безпечного агропромислового виробництва // Агроекологічний журнал. – 2010. – Спец. вип. – С.9-13; Добряк Д.С. Еколого-економічні засади землекористування в ринкових умовах / Д.С. Добряк, Д.І. Бамбіндра. – К.: Урожай, 2006. – 336 с.

³ Формування та функціонування ринку агропромислової продукції (практичний посібник) / за ред. П.Т. Саблука. – К.: ІАЕ, 2000. – С.17.

вання на регіональному, локальному рівнях за різних фізико-географічних, економіч-

них умов) характеризується своєю специфікою (рис.1).

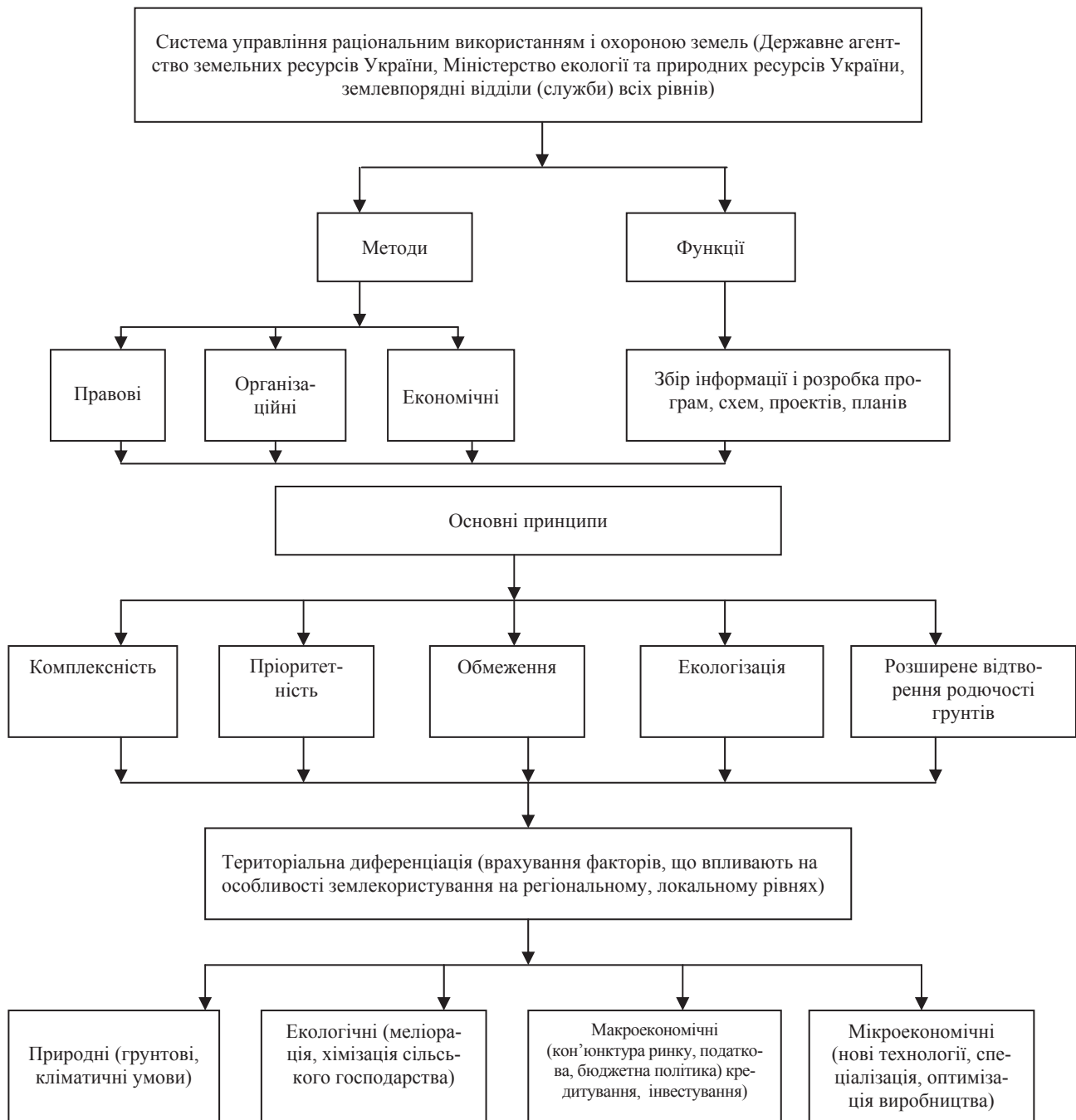

Рис. 1. Схема управління раціональним використанням і охороною земель

Врахування екологічних і економічних критеріїв, що впливають на примножувальну (мультиплікативну) результативність використання земельно-ресурсного потенціалу, відкриває можливість здійснення організаційно-господарських заходів щодо екологобезпечного використання та відтворення продуктивності земель, прогнозу їх використання й формування моделі еколого-економічного оцінювання земель сільськогосподарського призначення з урахуванням

основних факторів сталого землекористування (рис. 2).

У Законі України «Про охорону земель» як із теоретико-методологічного погляду, так і практичної реалізації чітко означено складові та розкрито положення формування відповідного організаційно-економічного середовища щодо збереження родючості ґрунтового покриву і раціонального його використання. Зокрема, цим законом передбачено, що «охорона земель – система пра-

вових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських потреб, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, під-

вищення продуктивності земель лісового фонду, забезпечення особливого використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення». Проте, в цьому Законі не передбачено запровадження дійових економічних механізмів, спрямованих на підвищення родючості ґрунтів.

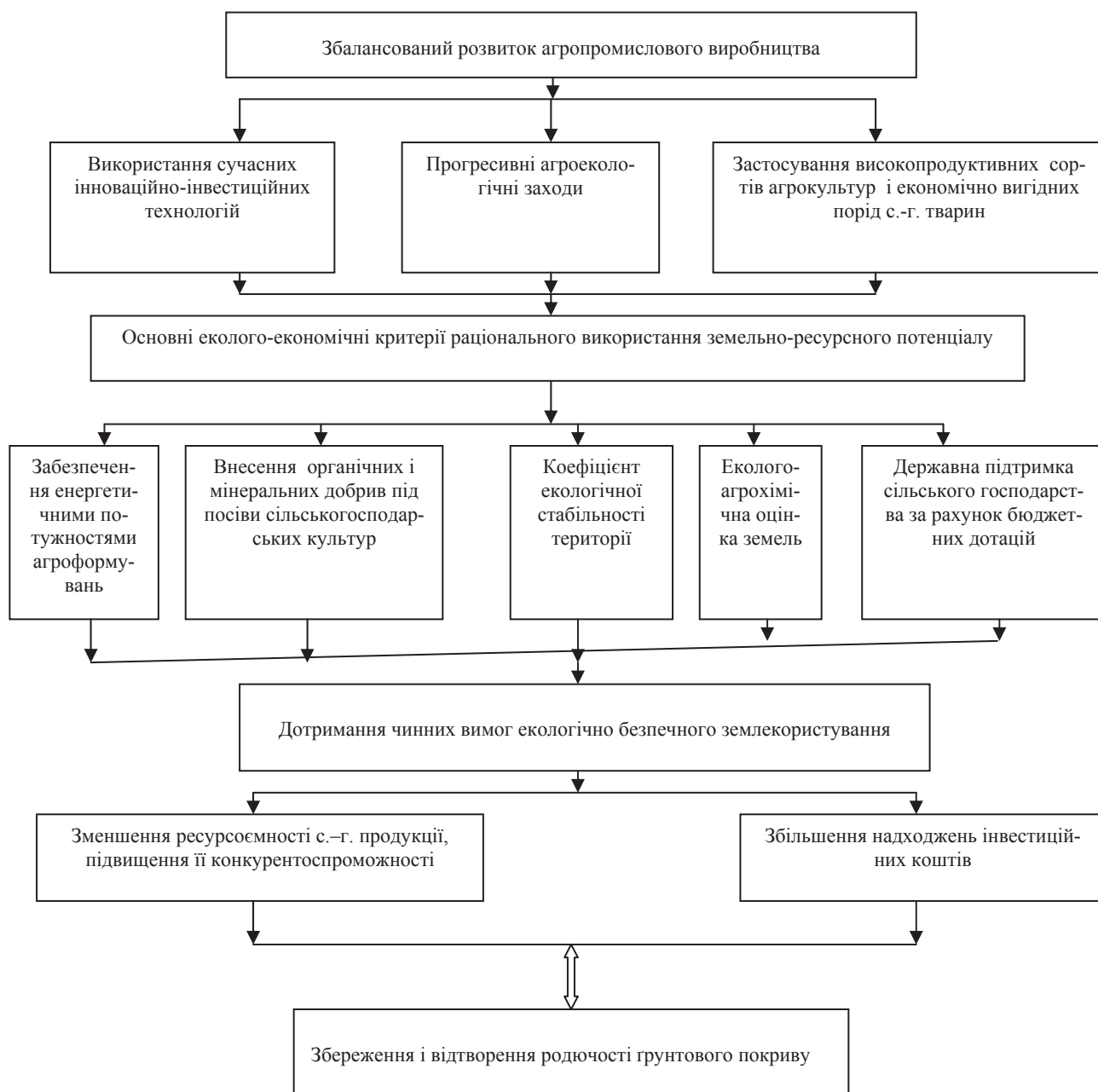

Рис. 2. Модель еколого-економічного оцінювання використання земель сільськогосподарського призначення з урахуванням факторів сталого землекористування

Урегулювання процесів землекористування в умовах функціонування різних організаційно-правових форм господарювання, створення конкурентного середовища, а також розробка і реалізація економічних механізмів потребує ретельного аналізу вітчиз-

няного й зарубіжного досвіду, що сприятиме удосконаленню земельного законодавства. Досвід використання земель сільськогосподарського призначення у високорозвинутих країнах світу показує, що система охорони навколишнього природного середови-

ща з інтенсивним високомеханізованим та хімізованим сільськогосподарським виробництвом базується нині на різнобічному, глибоко розробленому та всеохоплюючому законодавстві, що передбачає відповідальність землекористувачів і землевласників за раціональне використання й охорону земельних ресурсів¹.

Особливої актуальності набувають питання цільового використання земель сільськогосподарського призначення як необхідної умови збереження земельно-ресурсного потенціалу та збалансованого розвитку сільського господарства. Як показує практика, в аграрному секторі на регіональному рівні спостерігається тенденція до зменшення площі сільськогосподарських угідь в усіх категоріях господарств і, таким чином, зміни їхнього цільового призначення (переведення в несільськогосподарські землі для потреб промислової та соціальної інфраструктури). Водночас в абсолютній більшості сільськогосподарських підприємств фактично неможливо оптимізувати площі землекористування. Так, у Львівській області у 86% аграрних підприємств середня площа угідь є меншою за 250 га. Крім того, у власності й користуванні господарств населення знаходиться 76% сільськогосподарських угідь від загальної площі в усіх категоріях господарств. Враховуючи те, що ділянки особистих селянських господарств невеликі (1-3 га), на них неможливо або важко застосовувати організаційно-господарські, агротехнічні, протиерозійні заходи. За підрахунками вчених, лише 2-3% господарств населення можуть належним чином організувати власне земельне господарство. Для кожної природно-кліматичної зони науковцями розраховані оптимальні розміри сільськогосподарських угідь аграрних формувань, які, наприклад, на Поліссі та в Лісостепу мають становити не менше 2 тис. га, а для Передкарпаття і Карпат – 1 тис. га, оскільки із розширенням посівних площ прибутковість виробництва рослинницької та тваринниць-

кої продукції зростає лише до певних меж². Тому пріоритетним напрямом загальнодержавного значення слід вважати організацію спеціалізованих агроформувань ринкового типу, які б не тільки професійно впроваджували новітні технології й володіли належною матеріально-технічною базою, але були б здатні належним чином забезпечити збереження, поліпшення та охорону сільськогосподарських угідь.

Погіршення властивостей ґрунту, яке прогресує, потребує врахування територіальних аспектів землекористування для запобігання розвитку негативних процесів. Важливим заходом щодо розв'язання проблеми оптимізації сільськогосподарських угідь є удосконалення законодавчої бази земельних відносин, яку після прийняття Закону України "Про ринок земель" можна буде розв'язати шляхом купівлі земель сільськогосподарського призначення. У такому разі ринкова ціна на земельні ділянки сільськогосподарського призначення не повинна бути нижчою за грошову оцінку земель, яка розраховується за відповідною методикою.

З метою оптимізації землеволодінь і землекористування, підвищення ефективності використання земельних ресурсів, залучення інвестицій в аграрний сектор економіки особливо важливого значення набуває запровадження державного регулювання ринку земель шляхом створення Державного земельного банку. Досвід країн Європи свідчить про необхідність створення такого фінансового механізму, як Державний земельний банк, який встановлював би право обмежень на оборот земельних ділянок у ринковій сфері (до певного відсотка), особливо стосовно їхнього перепродажу, а також здійснював контроль за ціноутворенням на земельному ринку як це відбувається у цивілізованих країнах світу.

Нині низький рівень продуктивності сільськогосподарських угідь зумовлений фінансово-економічними недоліками господарювання, а також є наслідком високої освоєності земельного фонду, що супроводжується

¹ Михасюк І. Регулювання земельних відносин: монографія / І. Михасюк, Б. Косович. – Львів, Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка, 2002. – С.200; Галушко В.П. Формування ринку землі в Україні / В.П. Галушко, Ю.Д. Білик, А.С. Даниленко та ін.; за ред. д.е.н. А.С. Даниленка, Ю.Д.Білика. – К.: Урожай, 2002. – С.45.

² Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Лісостепу України / Редкол.: М.В. Зубець (голова) та ін. – К.: Логос, 2004. – С.74; Економічний довідник аграрника [В.І. Дробот, Г.І. Зуб, М.П. Кононенко та ін.] ; за ред. Ю.Я. Лузана, П.Т. Саблука. – К.: «Преса України», 2003. – С.42.

посиленням деградації ґрунтового покриву. У переважній більшості аграрних підприємств на сільськогосподарських угіддях, які в основному орендують, недотримують сівозмін, вирощують монокультури, дуже мало і непропорційно вносять органічні та мінеральні добрива. За даними ННІ економіки природних ресурсів та екології землекористування, аграрії України одержують 79% своїх прибутків за рахунок природної родючості землі й лише 21% – як результат впровадження технологій. Через це спостерігається висока землемісткість вітчизняного сільського господарства, яка в середньому у 8 разів перевищує аналогічні показники у країнах Євросоюзу¹. Інтеграція агропромислового комплексу України у світову економіку потребує дотримання чинних у світі вимог екологічної безпеки, зменшення ресурсоемності сільськогосподарської продукції та підвищення на цій основі її конкурентоспроможності, що, в свою чергу, стимулюватиме надходження інвестицій як важливої передумови розвитку аграрного сектору і сільських територій.

Інтенсивний розвиток землеробства та загострення екологічної обстановки у багатьох країнах світу зумовили поширення так званих альтернативних («органічних», «екологічних», «біологічних» тощо) систем землеробства, головна увага в яких приділяється системі сівозмін, застосуванню рослинних залишків, гною, зелених добрив, способом механічного обробітку ґрунту, біологічним методам захисту рослин. Поряд із великою кількістю позитивних сторін біологічного землеробства безсумнівним мінусом його є нижчий рівень продуктивності культур, підвищення собівартості продукції тощо². Дослідження, які були здійснені у Німеччині щодо вивчення ефективності хімічної і біологічної систем землеробства, засвідчили, що якість продукції однакова, а кількість удвічі більша при застосуванні хіміч-

ної системи землеробства³. Отже, незважаючи на привабливість такого напрямку, у вітчизняному аграрному секторі кількість первинних товаровиробників, які заінтересовані вирощувати відповідну продукцію, незначна, тому, на нашу думку, альтернативи внесенню або різкому скороченню застосування мінеральних добрив немає. Необхідні лише оптимальні норми їх внесення, в основу яких повинен бути покладений баланс поживних речовин за ротацію сівозміни, що показує перспективи регулювання родючості ґрунту (або підтримання її на певному рівні).

Для визначення ресурсного потенціалу сільськогосподарського виробництва вітчизняного аграрного ринку особливо важливого значення набуває здійснення суцільного агроекологічного моніторингу і формування баз даних земельного кадастру на відповідних територіях. У зв'язку з цим слід зазначити, що в країнах ЄС застосовують не кількісний, а якісний критерій площі сільськогосподарських угідь чи ріллі. Забезпечення збалансованого розвитку вітчизняного агропромислового виробництва, дотримання соціальних гарантій та підвищення життєвого рівня населення залежатиме від ефективно діючої державної аграрної політики, яка на основі концептуальних засад раціонального землекористування створює умови і спонукає сільгосптоваровиробників до захисту й відтворення родючості використовуваних ґрунтів, зокрема, шляхом впровадження ресурсозберігаючих технологій, вилучення з інтенсивного обробітку деградованих, малопродуктивних сільськогосподарських угідь.

На підставі узагальнення теоретико-методологічних положень раціонального землекористування можна стверджувати, що на загальнодержавному та регіональному рівнях предметом особливого піклування повинна бути охорона земель, оскільки екологічні аспекти агропромислового комплексу на даному етапі набули надзвичайно важливого значення. Нині екологічна криза у землекористуванні – реальна загроза, а тому наукове обґрунтування раціонального екологічнобезпечного використання сільськогос-

¹ Федоров М.М. Земельна реформа і розвиток ринкових земельних відносин / М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2011. – №7. – С. 57.

² Сутність та економічна оцінка застосування інтенсивних технологій в різництві / Аграрний сектор України. – 2010. – Режим доступу: <http://agro.ua.net/tops/aboutus.php>; Проблеми АПК Черкаської області, резерви стабілізації та розвитку. – Міжвідомчий темат. зб. наук. праць. – К.: Аграрна наука, 2000. – Вип. 1. – С.30.

³ Сайко В.Ф. Землеробство на шляху до ринку / В.Ф. Сайко. – К., 1997. – С.16.

подарських угідь набуває дедалі актуальнішого значення, що потребує комплексного підходу до землі як ресурсу й основного засобу виробництва.

Сучасний стан використання земельно-ресурсного потенціалу в сільському господарстві потребує удосконалення чинної системи держаного контролю з єдиним загальнодержавним механізмом за дотримання природоохоронного законодавства і одночасно формування Державного земельного банку, через який можна було б проводити не тільки фінансові операції, але й фінансувати проекти охорони земель сільськогосподарського призначення за замовленням і під контролем Державного агентства земельних ресурсів України.

У сфері землекористування залишаються нерозв'язаними багато проблем, які стосуються економічного заохочення власників землі та землекористувачів до самостійного проведення заходів щодо раціонального використання й охорони земель. Практичне застосування економічних інструментів ре-

гулювання земельних відносин дасть змогу підвищити рівень фінансової відповідальності землекористувачів, ступінь самодостатності регіонів, а також наблизити вітчизняну та зарубіжні практики щодо забезпечення сталого землекористування як необхідної умови збалансованого і високопродуктивного аграрного виробництва.

Пріоритетну роль щодо раціоналізації й екологізації землекористування відіграє Державне агентство земельних ресурсів України (правове, управлінське, економічне регулювання). У зв'язку з цим важливого значення набуває також територіальна диференціація (на регіональному, локальному рівнях) у системі управління раціональним використанням та охороною земельних ресурсів, яка, передусім, передбачає удосконалення методів і функцій екологічно безпечного розвитку агропромислового виробництва визначенням основних шляхів та пріоритетних заходів збереження й відтворення родючості ґрунтів.

Систематизовано і поглиблено наукові основи теоретико-методологічного забезпечення раціонального землекористування в умовах збалансованого розвитку агропромислового виробництва. Запропоновано модель еколого-економічного оцінювання використання земель сільськогосподарського призначення з урахуванням факторів сталого землекористування.

Систематизированы и углублены научные основы теоретико-методологического обеспечения рационального землепользования в условиях устойчивого развития агропромышленного производства. Предложена модель эколого-экономической оценки использования земель сельскохозяйственного назначения с учетом факторов устойчивого землепользования.

An article systematises and deepens scientific theoretical and methodological supply of rational land tenure under conditions of gradient development. The model of ecological and economic evaluation of land tenure of agrarian lands taking into account factors of steady land use is suggested.

*

С.М. КОНЦЕБА, кандидат економічних наук
О.Д. ПІДЛУБНА, асистент
Уманський національний університет садівництва

Економічна ефективність виробництва продукції олійних культур у сільськогосподарських підприємствах

Ефективність аграрного виробництва визначається наявністю, станом всіх факторів виробництва: земельних та трудових ресурсів, основних виробничих і оборотних засобів. Збільшити виробництво сільськогосподарсь-

кої продукції до повного задоволення потреби населення неможливо без всебічного прискорення розвитку сільського господарства, без зростання рівня економічної ефективності

подарських угідь набуває дедалі актуальнішого значення, що потребує комплексного підходу до землі як ресурсу й основного засобу виробництва.

Сучасний стан використання земельно-ресурсного потенціалу в сільському господарстві потребує удосконалення чинної системи державного контролю з єдиним загальнодержавним механізмом за дотримання природоохоронного законодавства і одночасно формування Державного земельного банку, через який можна було б проводити не тільки фінансові операції, але й фінансувати проекти охорони земель сільськогосподарського призначення за замовленням і під контролем Державного агентства земельних ресурсів України.

У сфері землекористування залишаються нерозв'язаними багато проблем, які стосуються економічного заохочення власників землі та землекористувачів до самостійного проведення заходів щодо раціонального використання й охорони земель. Практичне застосування економічних інструментів ре-

гулювання земельних відносин дасть змогу підвищити рівень фінансової відповідальності землекористувачів, ступінь самодостатності регіонів, а також наблизити вітчизняну та зарубіжні практики щодо забезпечення сталого землекористування як необхідної умови збалансованого і високопродуктивного аграрного виробництва.

Пріоритетну роль щодо раціоналізації й екологізації землекористування відіграє Державне агентство земельних ресурсів України (правове, управлінське, економічне регулювання). У зв'язку з цим важливого значення набуває також територіальна диференціація (на регіональному, локальному рівнях) у системі управління раціональним використанням та охороною земельних ресурсів, яка, передусім, передбачає удосконалення методів і функцій екологічно безпечного розвитку агропромислового виробництва визначенням основних шляхів та пріоритетних заходів збереження й відтворення родючості ґрунтів.

Систематизовано і поглиблено наукові основи теоретико-методологічного забезпечення раціонального землекористування в умовах збалансованого розвитку агропромислового виробництва. Запропоновано модель еколого-економічного оцінювання використання земель сільськогосподарського призначення з урахуванням факторів сталого землекористування.

Систематизированы и углублены научные основы теоретико-методологического обеспечения рационального землепользования в условиях устойчивого развития агропромышленного производства. Предложена модель эколого-экономической оценки использования земель сельскохозяйственного назначения с учетом факторов устойчивого землепользования.

An article systematises and deepens scientific theoretical and methodological supply of rational land tenure under conditions of gradient development. The model of ecological and economic evaluation of land tenure of agrarian lands taking into account factors of steady land use is suggested.

*

С.М. КОНЦЕБА, кандидат економічних наук
О.Д. ПІДЛУБНА, асистент
Уманський національний університет садівництва

Економічна ефективність виробництва продукції олійних культур у сільськогосподарських підприємствах

Ефективність аграрного виробництва визначається наявністю, станом всіх факторів виробництва: земельних та трудових ресурсів, основних виробничих і оборотних засобів. Збільшити виробництво сільськогосподарсь-

кої продукції до повного задоволення потреби населення неможливо без всебічного прискорення розвитку сільського господарства, без зростання рівня економічної ефективності

розвитку окремих його галузей, зокрема виробництва продукції олійних культур.

Поряд із цим значна різниця між цінами на сільськогосподарську та аграрно-продовольчу продукцію призводить до того, що сільськогосподарські підприємства не в змозі забезпечити себе новими продуктивними сортами й гібридами, зменшують внесення органічних і мінеральних добрив, не повною мірою використовують засоби захисту рослин, не дотримують вимог догляду за посівами або виконують їх машинами не за призначенням та ін. Підприємства намагаються забезпечити повноцінне виконання технологічних операцій при виробництві сільськогосподарської продукції за рахунок власного прибутку. Вказані проблеми зумовлюють потребу у визначенні ефективності виробництва продукції окремих сільськогосподарських культур, у тому числі олійних.

Різним аспектам стабільного функціонування аграрного виробництва, питанням економічної ефективності, виробництва та розвитку ринку окремих олійних культур присвятили праці вітчизняні вчені П.С. Вишнівський, П.І. Гайдуцький, Б.В. Губський, В.В. Зіновчук, Ю.С. Коваленко, Л.О. Мармоль, О.О. Митченко, А.А. Побережна, П.Т. Саблук, І.І. Червен та інші науковці.

Незважаючи на наявний науковий доробок, проблеми економічної ефективності

виробництва насіння олійних культур недостатньо досліджені у практичному аспекті на регіональному рівні, що зумовлює актуальність теми.

Мета статті – дослідження тенденцій та економічної ефективності виробництва насіння олійних культур у Черкаській області.

Ефективність виробництва продукції рослинництва в цілому значною мірою залежить від дотримання сівозмін і відповідної структури посівних площ певних культур (зокрема технічних) у загальній структурі посівів порівняно з іншими основними сільськогосподарськими культурами (табл. 1).

З даних таблиці видно, що питома вага посівних площ зернових і зернобобових культур з 2006 по 2010 рік зменшилася на 0,6%. Так, якщо у 2006 році ці культури займали 60,2% площ від загальної посівної площі сільськогосподарських підприємств Черкаської області, то у 2010 році питома вага цих посівів знизилася до 59,6%. За досліджуваний період серед зернових та зернобобових культур скоротилися посіви ячменю (озимого й ярого) на 78,4 тис. га, інших зернових і зернобобових (за винятком пшениці, ячменю й кукурудзи) на 22,9 тис. га, але збільшилися площі під пшеницею і кукурудзою на зерно – відповідно на 29,4 та 82,2 тис. га за рахунок зменшення посівів ячменю й інших зернових і зернобобових.

1. Склад і структура посівних площ у сільськогосподарських підприємствах Черкаської області

Сільськогосподарські культури	2006 р.		2007 р.		2008 р.		2009 р.		2010 р.	
	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%
Зернові та зернобобові	569,7	60,2	595,2	62,7	587,6	60,2	610,7	63,6	580,0	59,6
у т.ч.: пшениця (озима і яра)	188,8	19,9	203,7	21,5	225,7	23,1	212,3	22,1	218,2	22,4
ячмінь (озимий і ярий)	207,4	21,9	179,5	18,9	146,5	15,0	181,6	18,9	129,0	13,3
кукурудза на зерно	114,9	12,1	155,1	16,3	166,8	17,1	165,8	17,3	197,1	20,3
інші зернові й зернобобові	58,6	6,2	56,9	6,0	48,6	5,0	51,0	5,3	35,7	3,7
Технічні культури	267,3	28,2	251,9	26,5	288,4	29,5	248,9	25,9	297,7	30,6
у т.ч.: соняшник	104,2	11,0	81,7	8,6	112,9	11,6	125,9	13,1	135,9	14,0
соя	56,4	6,0	55,7	5,9	43,3	4,4	43,4	4,5	77,5	8,0
цукрові буряки (фабричний)	57,9	6,1	42,6	4,5	24,7	2,5	17,3	1,8	35,1	3,6
ріпак (озимий і ярий)	34,3	3,6	65,9	6,9	99,1	10,2	50,1	5,2	43,5	4,5
Кормові культури	100,2	10,6	94,8	10,0	90,5	9,3	91,7	9,6	86,3	8,9
Інші культури	9,8	1,0	7,7	0,8	9,6	1,0	8,6	0,9	8,7	0,9
Уся посівна площа	947,0	100,0	949,6	100,0	976,1	100,0	959,9	100,0	972,7	100,0

Джерело: Збір урожаю сільськогосподарських культур, плодів, ягід та винограду в регіонах України у 2006, 2007, 2008, 2009, 2010 роках. – Стат. бюл. / за ред. В. П. Приймак. – Черкаси: Головне управління статистики у Черкаській області.

Інша ситуація з технічними культурами. Так, із 2006 по 2010 рік питома вага посівних площ під ними зросла на 2,4% й у 2010

році становила 30,6% від загальної площі посівів у сільськогосподарських підприємствах області. Поряд із загальним ростом пи-

томої ваги посівів технічних культур збільшилися площі посівів соняшнику, сої й ріпаку. Якщо у 2006 році ріпак сіяли лише на 3,6% площі, то у 2008 році – 10,2%, а в 2010 році – 4,5%. Відповідно збільшилися площі посівів сої на 21,1 тис. га і соняшнику на 31,7 тис. га. Значно змінилася питома вага посівів сої в загальній кількості посівів технічних культур. Якщо в 2006 році соя серед технічних культур займала 21,1% площі, то у 2010 році ця культура поступилася лише соняшнику й становила 26%. Поряд із збільшенням посівів сої у Черкаській області з 2006 по 2010 рік спостерігається зменшення посівних площ цукрових буряків на 22,8 тис. га та кормових культур на 13,9 тис. га.

Отже, площі вирощування технічних культур у 2010 році у структурі посівів перевищили науково рекомендовані норми

(30%), що викладені в Методичних рекомендаціях щодо оптимального співвідношення сільськогосподарських культур у сівозмінах різних ґрунтово-кліматичних зон України¹. Тому подальше збільшення посівних площ олійних культур можливе лише за рахунок зменшення площ під цукровими буряками. Посівні площі сої та соняшнику зросли за значного скорочення площ посівів кормових культур і цукрових буряків.

У регіоні простежується чітка тенденція щодо зростання зібраних площ олійних культур (табл. 2). Так у 2010 році зібрана площа соняшнику порівняно з 2006 роком зросла на 57,9%, сої – на 80,1, ріпаку – на 20,6%. Поряд із ростом зібраної площі помітна тенденція росту валового збору цих культур.

2. Динаміка виробництва продукції олійних культур у сільськогосподарських підприємствах Черкаської області

Культура	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2010 р. до 2006 р.	
						+;-	%
Зібрана площа, тис. га							
Соняшник	69,2	57,8	95,6	101,8	109,3	40,1	157,9
Соя	34,6	36,8	36,6	35,7	62,3	27,7	180,1
Ріпак	28,7	48,2	85,5	43,2	34,6	5,9	120,6
Валовий збір, тис. ц							
Соняшник	1156,2	1090,9	1985,4	2458,4	2430,7	1274,5	210,2
Соя	481,5	435,0	456,1	620,0	859,8	378,3	178,6
Ріпак	562,2	762,5	2554,7	917,8	650,7	88,5	115,7
Урожайність, ц/га							
Соняшник	16,7	18,9	20,8	24,2	22,2	5,5	132,9
Соя	13,9	11,8	12,5	17,4	13,8	-0,1	99,3
Ріпак	19,6	15,8	29,9	21,3	18,8	-0,8	95,9

Джерело: Розраховано з використанням: Бюлетень про фінансово-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств за 2006, 2007, 2008, 2009, 2010 роки / [ред. В.П. Приймак]. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області.

Аналіз змін валового збору насіння олійних культур у 2006-2010 роках із використанням індексного методу дав наступні результати.

За рахунок збільшення площ посіву соняшнику на 40,1 тис. га валовий збір зріс на 669,3 тис. ц, за рахунок підвищення врожайності – на 605,2 тис. ц. Валовий збір сої збільшився на 378,3 тис. ц; за рахунок збільшення площі на 387,0 тис. ц; за рахунок зниження врожайності зменшення валового

збору становить 8,7 тис. ц. Аналогічні зміни відбулися при зростанні валового збору насіння ріпаку: за рахунок розширення зібраної площі зріс на 114,6 тис. ц, а за рахунок зниження врожайності зменшився на 26,1 тис. ц.

Отже, в регіоні при виробництві продукції олійних культур продовжує домінувати екстенсивний метод господарювання.

Останні п'ять років ріпак стабільно приносив прибуток сільськогосподарським підприємствам.

¹ Про затвердження Методичних рекомендацій щодо оптимального співвідношення сільськогосподарських культур у сівозмінах різних ґрунтово-кліматичних зон України [Електронний ресурс] // Приватний практик : інформ.-правовий довід. – 1- електрон. опт. диск. – Систем. вимоги : Windows 98/ME/NT 4.0/2000/XP/Vista.

емствам поряд із такою традиційною для Черкащини культурою, як соняшник (табл. 3).

У 2008 році прибуток від реалізації насіння ріпаку становив 54,6% від суми прибутку, одержаного сільськогосподарськими підприємствами від реалізації продукції рослинництва, тоді як частка прибутку від ре-

алізації насіння соняшнику становить 4,4%, а виробництво сої та цукрових буряків принесло збитки. Протягом досліджуваного періоду саме продукція ріпаку й соняшнику забезпечувала найбільшу масу прибутку з розрахунку на 1 га посівів і на 1 ц продукції.

3. Економічні показники ефективності вирощування технічних культур у Черкаській області

Показник	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2010 р. до 2006 р. (+;-)
Соняшник						
Кількість господарств, од.	294	303	325	357	359	65
у тому числі, які одержали збитки, од.	88	30	135	48	31	-57
Із розрахунку на 1 га зібраної площі, грн: чистий дохід	1744,5	3954,8	1817,7	5054,8	7404,7	5660,2
виробничі витрати	1409,0	2206,5	1654,9	3478,4	4377,2	2968,2
прибуток (збиток)	335,5	1748,2	162,9	1576,4	3027,5	2692,0
Із розрахунку на 1 ц продукції, грн: ціна реалізації	103,40	192,86	132,60	194,83	328,41	225,01
собівартість	83,52	107,60	120,72	134,07	194,14	110,62
прибуток (збиток)	19,88	85,26	11,88	60,76	134,27	114,39
Рівень рентабельності (збитковості), %	23,8	79,2	9,8	45,3	69,2	45,4 в.п.
Соя						
Кількість господарств, од.	160	181	163	148	195	35
у тому числі, які одержали збитки, од.	84	65	75	41	64	-20
Із розрахунку на 1 га зібраної площі, грн: чистий дохід	1146,5	1778,1	543,2	2812,4	2993,4	1846,8
виробничі витрати	1239,8	1445,2	623,3	2011,8	2895,3	1655,5
прибуток (збиток)	-93,3	332,8	-80,1	800,6	98,1	191,4
Із розрахунку на 1 ц продукції, грн: ціна реалізації	101,39	164,29	154,20	265,91	257,95	156,56
собівартість	109,64	133,54	176,93	190,21	249,49	139,85
прибуток (збиток)	- 8,25	30,75	-22,73	75,7	8,46	16,71
Рівень рентабельності (збитковості), %	- 7,5	23,0	-12,9	39,8	3,4	10,9 в.п.
Ріпак						
Кількість господарств, од.	150	211	275	206	189	39
у тому числі, які одержали збитки, од.	44	63	42	73	64	20
Із розрахунку на 1 га зібраної площі, грн: чистий дохід	2074,7	2524,6	6081,6	4468,3	5710,4	3635,7
виробничі витрати	1752,7	2120,0	3810,1	3926,0	5077,6	3324,9
прибуток (збиток)	322,0	404,6	2271,4	542,3	632,8	310,8
Із розрахунку на 1 ц продукції, грн: ціна реалізації	111,08	166,31	216,09	221,93	286,01	174,93
собівартість	93,84	139,66	135,38	195,00	254,31	160,47
прибуток (збиток)	17,24	26,65	80,71	26,93	31,70	13,46
Рівень рентабельності (збитковості), %	18,4	19,1	59,6	13,8	12,5	- 5,9 в.п.

Джерело: Розраховано з використанням: Бюлетень про фінансово-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств за 2006, 2007, 2008, 2009, 2010 роки / [ред. В.П. Приймак]. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області.

У 2010 році маса прибутку за реалізоване насіння соняшнику та ріпаку становила 46,2% від прибутку сільськогосподарських

підприємств, одержаного від реалізації продукції рослинництва. Отже, виробництво

насіння олійних культур є стабільним і досить високим джерелом прибутку.

Разом із тим економічна ефективність виробництва насіння сої є нестабільною, оскільки коливаються ціна і собівартість, які зростають із року в рік. Підвищення економічної ефективності виробництва і реалізації насіння сої можливо досягти зменшенням витрат на його виробництво.

Ґрунтовніший аналіз структури витрат на виробництво насіння сої показав, що протягом 2007 – 2010 років питома вага прямих

матеріальних витрат (на насіння, добрива, пальне тощо) практично не змінювалась: у 2007 році – 67,8%, у 2010-му – 67,1%. Поряд із тим зростає частка інших прямих витрат (24,9% у 2007 році, 26,8% у 2010-му), зокрема амортизація необоротних активів та загальновиробничі витрати. Також зростає частка витрат на оплату робіт і послуг сторонніх організацій, але зменшується частка витрат на оплату праці працівникам за досліджувані роки (табл. 4).

4. Динаміка структури витрат на виробництво насіння олійних культур у Черкаській області, %

Статті витрат	Соняшник		Соя		Ріпак	
	2007 р.	2010 р.	2007 р.	2010 р.	2007 р.	2010 р.
Оплата праці	9,2	6,6	7,2	6,1	7,3	5,7
Прямі матеріальні витрати	67,0	67,0	67,8	67,1	69,5	72,0
з них: насіння	13,0	12,7	14,2	12,7	11,1	8,2
добрива	12,8	14,7	15,7	14,1	21,1	23,1
пальне	15,5	12,2	12,7	12,4	11,6	9,9
послуги сторонніх організацій	11,0	11,3	10,5	12,4	10,2	12,6
решта матеріальних витрат	14,6	16,2	14,8	15,5	15,5	18,3
Інші прямі витрати	23,8	26,3	24,9	26,8	23,2	22,3
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: Розраховано з використанням: Бюлетень про фінансово-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств за 2007, 2010 роки / [ред. В.П. Приймак]. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області.

Аналогічні тенденції спостерігаються в динаміці структури витрат при виробництві насіння соняшнику. У 2010 році порівняно з 2007 роком частка прямих матеріальних витрат не зазнала змін і становила 67%. Частка інших прямих витрат зросла з 23,8% у 2007 році до 26,3% у 2010-му, частка витрат на оплату праці зменшилася на 2,6 в.п.

Ці тенденції зумовлені зростанням обсягів механізованих робіт, використанням зношених машинно-тракторних агрегатів, виконанням механізованих робіт технікою не за призначенням, що призводить до збільшення витрат на виробництво насіння олійних культур, собівартості продукції і, як наслідок, знижується рівень рентабельності виробництва. Використання орендованої

техніки і залучених працівників дає можливість зменшувати виробничі витрати, однак при цьому зменшуються витрати на оплату праці власним працівникам, що, в свою чергу, породжує погіршення соціального становища на селі.

Отже, за період, що досліджувався, площі посівів олійних культур у регіоні постійно зростали, виробництво насіння цих культур є стабільним і досить прибутковим. Поряд з тим економічна ефективність виробництва насіння окремих культур є низькою (соє) або має тенденції до зменшення (ріпак). Одним із шляхів підвищення ефективності виробництва насіння олійних культур має бути оновлення матеріально-технічної бази власниками сільськогосподарських підприємств.

Досліджено тенденції виробництва насіння основних олійних культур у Черкаській області, визначено економічну ефективність їхнього виробництва та реалізації, намічено шляхи її підвищення.

Исследованы тенденции производства семян основных масличных культур в Черкасской области, определена экономическая эффективность их производства и реализации, намечены пути ее повышения.

An article studies trends in major oilseeds production of in Cherkasy region, determines the economic efficiency of production and marketing of oilseeds. Ways of improving the economic efficiency of production of oilseeds are considered.

*

Виробництво і застосування мінеральних добрив як вагомий фактор підвищення врожайності

Збільшення населення планети та відповідне зростання споживання зумовлюють першочергову потребу розв'язання проблеми доступності й достатності продуктів харчування, провідне місце у виробництві яких займають мінеральні добрива. Україна має потужний потенціал збільшення виробництва сільськогосподарської продукції та може стати важливим гравцем на світовому продовольчому ринку. Однак максимально задіяти цей потенціал заважають існуючі проблеми аграрного виробництва, зокрема оптимального виробництва добрив.

До 1950-х років мінеральні добрива відігравали мінімальну роль у вирощуванні культур, що пояснюється достатнім забезпеченням ґрунтів поживними речовинами, а також порівняно невеликим населенням планети (близько 2,2 млрд осіб). Н.А. Янковський відзначає збільшення застосування мінеральних добрив і прогнозує його подальше зростання, що зумовлено рядом причин, серед яких виділяє такі: ріст чисельності населення, зменшення доступних площ для вирощування сільськогосподарських культур через виснаження ґрунтів, поліпшення добробуту населення і, як результат, потреба в більш насичених протеїнами продуктах харчування (м'ясі, фруктах та ін.)¹.

Аналіз показує, що близько третини приросту врожаю сільськогосподарських культур залежить від добрив. За даними вітчизняних і зарубіжних учених, у середньому тонна мінеральних добрив (у діючій речовині) забезпечує такий приріст урожаю з 1 га: зерна – 4,5 т, цукрових буряків – 35-40 т,

картоплі – 25-30 т, кукурудзи на силос – 35-40 т, насіння соняшнику – 1,5-2,0 т². Саме тому добрива – найпотужніший і швидкодіючий засіб підвищення врожаю та поліпшення його якості. Про це свідчать дані, наведені на рисунку 1.

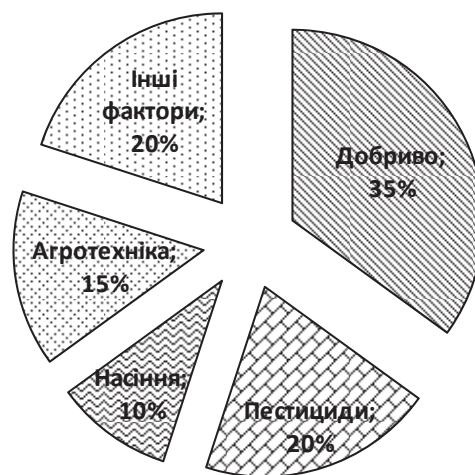

Рис. 1. Значення окремих факторів у формуванні врожаю

Обсяги застосування мінеральних добрив під посіви сільськогосподарських культур у світі, й зокрема у провідних країнах сільськогосподарського виробництва, постійно зростають. Наприклад, у Сполучених Штатах Америки останніми роками витрати фермерів на добрива зросли в шість разів, тоді як на насіння – вдвічі, на техніку – в 1,5 рази. Ця тенденція свідчить, що використання мінеральних добрив є одним із найякісніших способів підвищення економічної ефективності рослинництва. За розрахунками, для умов України 1 грн витрат на мінеральні добрива дає в середньому 2-3 грн прибутку³.

* Науковий керівник – В.В. Огліх, кандидат фізико-математичних наук, доцент.

¹ Янковський Н. А. Перспективы украинских производителей на мировом рынке минеральных удобрений / Н. А. Янковский // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. Сб. науч. трудов. – 2008. – № 1. – С. 25-30.

² Марчук І. Сучасні добрива – на варті врожаю [Електронний ресурс] / І. Марчук // Пропозиція. – 2010. – № 4. – Режим доступу до журн.: <http://www.propozitsiya.com>.

³ Огляд ринку виробництва та продажу мінеральних добрив [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.credit-rating.com.ua.

Відсутність в Україні чіткої та послідовної аграрної політики як невід'ємної складової загального економічного розвитку призвела до того, що в умовах переходу сільськогосподарського виробництва на ринкову основу обсяги застосування органічних і мінеральних добрив різко зменшилися. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України кількість внесених органічних добрив у 2006 році проти 1990 року знизилася майже в 20 разів, а мінеральних – у шість, що негативно впливало на врожайність сільськогосподарських культур і родючість ґрунтів. Така тенденція в основному пояснюється зростанням цін на добрива при низькому рівні платоспроможності сільськогосподарських підприємств.

Виробництво мінеральних добрив (в основному азотних) в умовах стрибка світових цін на продовольство може стати для України вигідним бізнесом та однією з головних складових експорту¹. Однак починаючи з 2008 року виробництво всіх мінеральних добрив знизилося, а в 2009 році було навіть менше за показник 2002 року². Через підвищення собівартості виробництва вітчизняних добрив (як наслідок зростання цін на газ) і зниження міжнародних цін на них, обсяги їхніх поставок на зовнішні ринки також зменшилися³.

Огляд результатів наукових та практичних доробок з питань розподілу й виробництва добрив свідчить про наявність широкого спектра неопрацьованих питань, що зумовлює мету даного дослідження – виявлення факторів, спрямованих на підвищення ефективності внесення мінеральних та органічних добрив шляхом підтримки аграріїв і стабілізації роботи підприємств хімічної галузі.

Позитивним моментом стало внесення під час посівної кампанії 2011 року вітчизняними аграріями найбільшої кількості добрив із часів незалежності України. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України порівняно з 2010 роком у 2011 році кількість внесених добрив зросла на 50%. Проте спостерігається дисбаланс у структурі їх застосування. Якщо в 1990 році внесення азотних, калійних і фосфорних добрив становило 42%, 28 та 30% відповідно, то в 2009 році – 73%, 12 і 15%. Збільшення використання азотних добрив призвело до окислення й погіршення родючості ґрунтів, доказом чого є систематичне зниження врожайності по всіх сільськогосподарських культурах. Спираючись на опрацьовані показники в аграрному секторі України, проаналізуємо тенденції щодо врожайності на прикладі зернових культур (рис. 2).

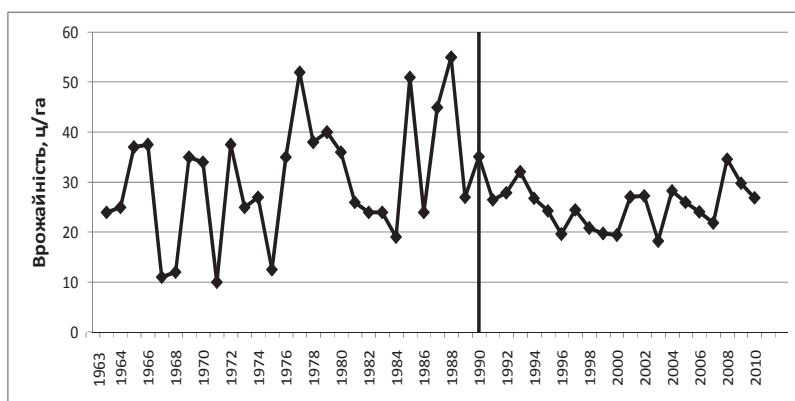

Рис. 2. Урожайність зернових культур по Україні у 1963-2010 рр.

Аналіз показує, що середня врожайність у періоді до 1991 року становила 30,66 ц/га

проти 25,28 ц/га в періоді з 1991 по 2010 рік, що на 21,4% більше. Візуальний аналіз на-

¹ Швець І. Тук – для поля друг / І. Швець // Вісник податкової служби. – 2010. – № 15.

² Карпенко С.П. Стан та тенденції розвитку ринку мінеральних добрив України [Електронний ресурс] / С. П. Карпенко, О. О. Бассова // Придніпровський наук. вісн. Серія «Економічні науки». – 2011. – № 6.

³ Огляд ринку виробництва та продажу мінеральних добрив [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.credit-rating.com.ua.

веденого часового ряду показує, що перший період характеризується кількома короткостроковими глибокими спадами врожайності (після року спаду спостерігаються два-три роки підвищення), які, насамперед, пов'язані з несприятливими погодними умовами і не є закономірними. Щодо другого періоду, то йому притаманні короткострокові незначні підвищення врожайності, після яких спостерігається два-три роки її зниження. Зростання врожайності пояснюються сприятливими погодними умовами, спади мають системний характер і зумовлені непослідовністю прийнятих рішень щодо охорони родючості ґрунтів.

Підтверджують попередні висновки й результати додаткового графічного аналізу

зростання та спаду середньої врожайності зернових культур по Україні за останні 47 років. Як Х-індикатор було обрано відносний приріст урожайності в поточному періоді порівняно з попереднім, як Y-індикатор – мінорантні співвідношення ряду, що в даній роботі розглядаються як відношення рівня врожайності в поточному періоді до найближчого в минулому (за останні три роки) максимуму (рис. 3). Зокрема, кількість від'ємних приростів урожайності перевищує суму позитивних, також більшість від'ємних значень відповідають періоду незалежності України. Амплітуду позитивних приростів значно перевищує амплітуда від'ємних.

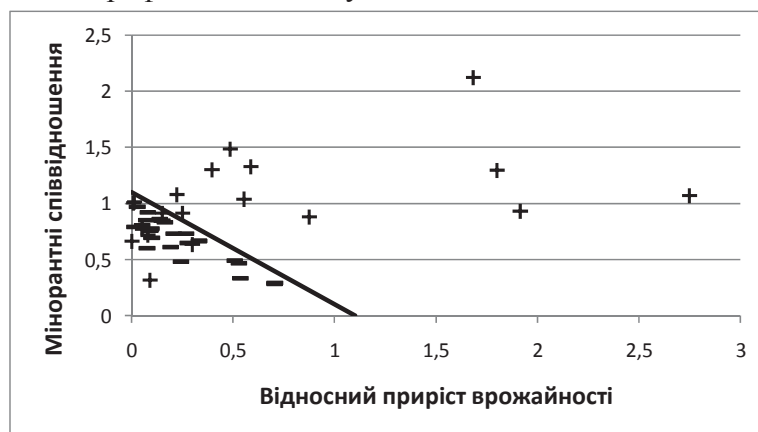

Рис. 3. Коливання врожайності зернових культур в Україні у 1963-2010 рр:
 «+» - підвищення врожайності в i -му році по відношенню до $(i-1)$;
 «-» - спад врожайності в i -му році по відношенню до $(i-1)$

Для порівняння наведемо аналіз тенденції зміни врожайності зернових культур в США – країні з найвищим її рівнем (рис. 4). Результати графічного аналізу показують: підвищення врожайності спостерігається значно в більшій кількості випадків ніж спадів; спади врожайності мають одиничний характер, підвищення – системний. Середнє абсолютне значення врожайності зернових культур у США з 1963 по 2008 рік становить 47,65 ц/га проти 28,43 ц/га в аналогічному періоді по Україні.

Проблеми у виробництві та внесенні добрив, а також пов'язане з цим зниження родючості ґрунтів зумовили активізацію законодавчого процесу в цій галузі. Зокрема, Міністерство аграрної політики та продовольства України винесло на розгляд проект Довгострокової програми забезпечення аг-

ропромислового комплексу мінеральними добривами, передусім вітчизняного виробництва, на період до 2020 року¹, основною метою якої є забезпечення потреб аграрного сектору України конкурентоспроможними та найбільш рентабельними мінеральними добривами, що створить умови для одержання запланованого рівня продуктивності сільськогосподарських культур і досягнення валового збору зерна 70-80 млн т, а також підвищення його конкурентоспроможності на світовому ринку. Програма розрахована на 9 років та здійснюється шляхом: створення повноцінної промислової технології виробництва, зберігання, транспортування і внесення рідких мінеральних комплексних добрив у

¹ Проект Концепції Довгострокової програми забезпечення АПК мінадобривами до 2020 року від 26.08.11 / Міністерство аграрної політики та продовольства України. – К., 2011.

грунт; відновлення потужностей існуючих підприємств та створення приватних підприємств із виробництва калійних добрив; використання фосфоровмісних відходів промислового виробництва й ін. Це дасть змогу підвищити обсяги внесення мінеральних добрив

до оптимального рівня; віднайти високоефективні способи їх застосування; забезпечити виробництво нових форм мінеральних добрив під конкретні сільськогосподарські культури для основного внесення в рядки під час сівби та підживлення.

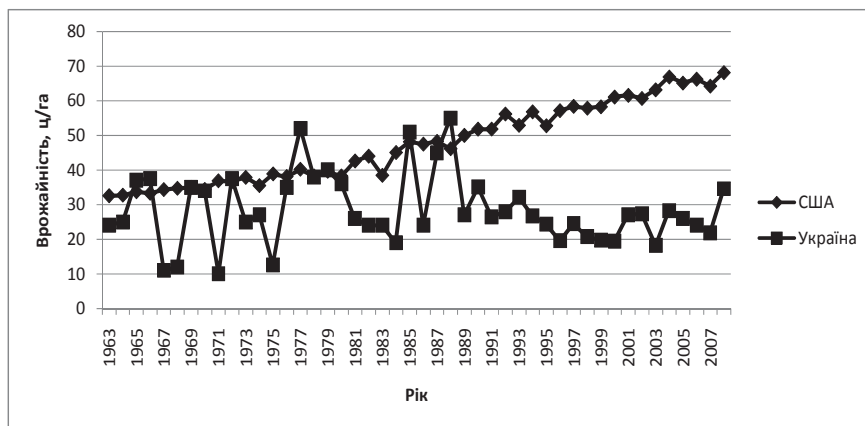

Рис. 4. Урожайність зернових культур у США та Україні у 1963-2008 рр.

Однак для досягнення вищезазначених цілей конче необхідно було б прийняття законопроектів, який би регулював відносини, пов'язані з проведенням комплексу заходів, спрямованих на стимулювання реконструкції виробництва мінеральних добрив, а також на фінансову підтримку виробників сільськогосподарської продукції рослинного походження і забезпечення споживання ними мінеральних добрив за допомогою таких заходів, як: встановлення для виробників мінеральних добрив окремих пільг із метою створення їм фінансових можливостей для здійснення реконструкції виробництва; надання державою виробникам сільськогосподарської продукції рослинного походження дотацій на часткову компенсацію вартості мінеральних добрив вітчизняного виробництва, що закуповуються ними для власних сільськогосподарських потреб.

Т.В. Столярова й А.М. Ясінський¹ погоджуються з думкою, що великі норми мінеральних добрив сприяють підвищенню врожайності овочевих культур. Проте застосування таких норм азотних добрив (що нині спостерігається в Україні) веде до надлишкового вмісту вільних нітратів, які негатив-

но впливають на здоров'я людини. Крім того, істотно зменшується кількість сухої речовини вуглеводів, деяких вітамінів і мікроелементів. Слід мати на увазі, що норми азотних добрив, які рекомендуються донині, були встановлені без урахування вмісту нітратів у ґрунті. Тому потрібно орієнтуватися на мінімальні значення норм, що рекомендуються, а при дослідженні ґрунтів, багатих на поживні речовини, зменшити ці норми на 30-40%.

У рамках підвищення врожайності сільськогосподарських культур шляхом аналізу та раціонального використання добрив вітчизняними й зарубіжними вченими і дослідниками мають ставитися такі завдання: встановити оптимальні дози внесення основних видів добрив та межі можливих відхилень від них; частку внесення кожного виду добрива у загальній структурі; обрати чи розробити модель, яка б дала змогу мати прогноз урожайності сільськогосподарських культур, підвищення якої є необхідною умовою й кінцевою метою процесу виробництва та розподілу добрив.

При визначенні частки внесення кожного виду добрива у загальній структурі доцільно спиратися на «Закон мінімуму», сформульований Юстусом Лібіхом, згідно з яким величина врожаю визначається вмістом у ґрунті

¹ Столярова Т. В. Доцільність використання азотних добрив (нітратів) та характер їхнього впливу на довкілля і людину / Т. В. Столярова, А. М. Ясінський // Вісн. Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2009. – Вип. 2. – С. 160–169.

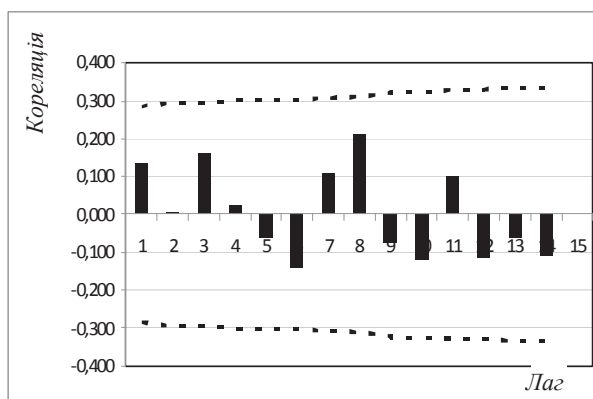
такого елементу живлення, потреба в якому задовольняється меншою мірою. Із його збільшенням урожай зростатиме із нормами добрив, що пропорційно вносяться до тих пір, поки вміст іншої величини не виявиться мінімальним.

Враховують цей принцип О.В. Надточій та М.П. Кононенко, які у своєму дослідженні стверджують, що рослини споживають з ґрунту 16 елементів і при розробці науково обґрунтованої системи добрив у сівоzmіні центральним питанням є визначення оптимальних норм їх внесення. Було запропоновано модель, що при оптимізації враховує середні багаторічні ґрунтово-кліматичні умови конкретного поля. Визначається наявність поживних речовин і на основі цього розраховується максимально можливий ресурсний урожай¹.

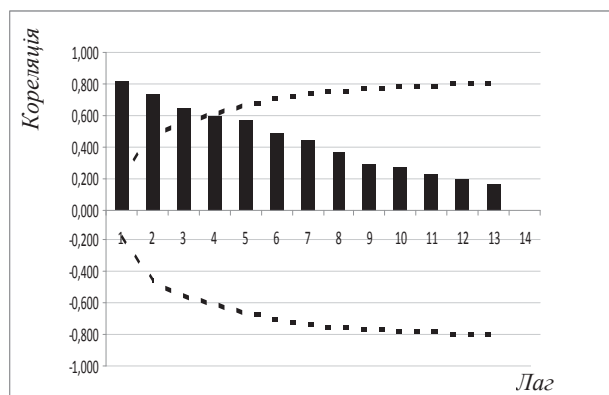
Для розроблення оптимізаційного плану розподілу та використання добрив у сільськогосподарському підприємстві було запропоновано модель, за допомогою якої можна визначити необхідну кількість певних мінеральних добрив під конкретну культуру, щоб забезпечити максимальну врожайність з

1 га поля, що дасть можливість одержати валовий збір культур у запланованій кількості. Критерієм оптимальності виступає максимальне виробництво рослинницької продукції за вирахуванням витрат на добрива. Допускається використання альтернативної цільової функції – мінімум витрат добрив. Умови моделі включають обмеження врожайності та ресурсів добрив, виконання планового завдання по виробництву продукції й балансові умови².

Необхідність прогнозування врожайності сільськогосподарських культур зумовлюється потребою в інформації про недостатнє чи надлишкове виробництво сільськогосподарської продукції для коригування рішень щодо розв'язання цих проблем на державному рівні. Найпоширенішими моделями прогнозування є ті, що ґрунтуються на припущенні про існування залежності між факторами навколишнього середовища та врожайністю. Перевіримо існування залежності (кореляції) у ряді даних щодо врожайності зернових культур. Для цього побудуємо корелограм щодо ряду врожайності в Україні й порівняємо з США (рис. 5).

а)

б)

**Рис. 5. Корелограм часового ряду врожайності зернових культур:
а) в Україні; б) в США**

Як бачимо, для ряду врожайності у США існує внутрішня кореляція між чотирма сусідніми показниками ряду. Дослідивши ряд урожайності в Україні, можна зробити висновки, що внутрішніх кореляцій у часовому

ряді немає. Передбачити зміну врожайності за допомогою автокореляційної функції в Україні неможливо. Таким чином, використання лінійних моделей, які дають змогу одержати наближені до реальних результати

¹ Надточій О. В. Модель визначення норм добрив залежно від наявності поживних речовин у ґрунті / О. В. Надточій, М. П. Кононенко // Наук. вісн. Національного університету біоресурсів і природокористування України. – Серія: Техніка та енергетика АПК: 36. наук. праць. – 2010. – Вип. 144, ч. 2.

² Жадлун З.О. Економіко-математичне моделювання використання добрив в аграрному виробництві. Еколого-економічний аспект / З.О. Жадлун, Л.Є. Галаєва, Н.Г. Шульга. – К.: НАУ 2001. – 16 с.

у США, для України неприпустиме і веде до надання заздалегідь невірної інформації.

Альтернативним засобом прогнозування врожайності є методи Дистанційного Зондування Землі, що набули поширення останнім часом. Дана група методів спирається на обробку великої кількості щоденних метеорологічних показників, на основі яких робляться експертні висновки щодо стану рослинності й прогнозу врожайності¹.

Запровадження та використання наведеної методології є дуже витратним через високу вартість збору метеорологічних даних у достатньому обсязі. Тому нами запропонована модель прогнозування врожайності сільськогосподарських культур, заснована

на засадах теорії нечіткої логіки, детальний опис якої наведений у статті². Перевагами моделі є відсутність додаткових витрат для її використання, крім того вона враховує нечітку природу аграрного сектору, не лише кількісні, але і якісні показники.

Описана модель є частиною нечіткої моделі визначення оптимальних пропорцій сільськогосподарського виробництва в умовах невизначеності, детально описаної авторами у статті³. Модель призначена для використання на макроекономічному рівні, але може бути доопрацьована й застосована на регіональному рівні й для окремих підприємств аграрної галузі.

Розглянуто проблеми виробництва та розподілу добрив, які є одним з основних факторів, що стримують підвищення ефективності аграрного сектору. Проаналізовано динаміку врожайності зернових культур в Україні та США. Наведено рекомендації щодо розв'язання наявних проблем.

Рассмотрены проблемы производства и распределения удобрений, которые являются одним из основных факторов, сдерживающих повышение эффективности аграрного сектора. Проанализирована динамика урожайности зерновых культур в Украине и США. Приведены рекомендации по решению существующих проблем.

In this article the problems of production and allocation of fertilizers, which are among the main factors limiting efficiency of the agricultural sector, are considered. The dynamics of the yield of grain crops in Ukraine and the USA is analyzed. The recommendations for solving existing problems are suggested.

*

О.В. ІВАНЮК, асистент
Житомирський національний агроекологічний університет

Солома як енергетичний ресурс

Однією з найактуальніших для України є проблема енергетичних ресурсів. Йдеться про задоволення потреб держави у вугіллі, газі, нафтопродуктах, а отже, й про її енергетичну безпеку та незалежність. Останніми роками ціни на паливо почали стрімко підвищуватися, що зумовило зростання питомої ваги витрат на енергоносії у продукції та сукупних витрат виробництва і відповідне зменшення маси валового внутрішнього продукту. Щороку значна частина бюджетних коштів спрямовується на оплату імпортованих енергоресурсів.

Високі та нестійкі ціни на нафту і газ, потреба в більш економному витрачанні запасів палива, необхідність захисту навколишнього природного середовища й розв'язання проблем кліматичних змін зумовлюють необхідність пошуку альтернативних джерел енергії, зокрема розширення енергетичного використання біомаси. Основними її складовими є солома та інші відходи сільського господарства (стебла, качани, лушпиння тощо), а також деревні відходи, рідкі палива з біомаси, різні види біогазу й енергетичні культури.

¹ Кравчук В. Основи методології моніторингу агроресурсів та прогнозування врожайності сільськогосподарських культур за проектом MARS / В. Кравчук, Н. М. Сердюченко // 36. наук. праць УкрНДІПВТ. – 2009. – №134, ч. 3.

² Огліх В. В. Прогнозування урожайності сільськогосподарських культур як складова оптимізації розподілу земельного фонду / Огліх В. В., Левченко Н. В. // БізнесІнформ. – 2011. - № 5. – С. 144-147.

³ Огліх В. В. Забезпечення сталого розвитку сільського господарства на засадах оптимізації розподілу земельного фонду / Огліх В. В., Левченко Н. В. // Вісн. Дніпропетровського ун-ту. Серія: Економіка. – 2010. – Вип. 4(3). – С. 133-139.

у США, для України неприпустиме і веде до надання заздалегідь невірної інформації.

Альтернативним засобом прогнозування врожайності є методи Дистанційного Зондування Землі, що набули поширення останнім часом. Дана група методів спирається на обробку великої кількості щоденних метеорологічних показників, на основі яких робляться експертні висновки щодо стану рослинності й прогнозу врожайності¹.

Запровадження та використання наведеної методології є дуже витратним через високу вартість збору метеорологічних даних у достатньому обсязі. Тому нами запропонована модель прогнозування врожайності сільськогосподарських культур, заснована

на засадах теорії нечіткої логіки, детальний опис якої наведений у статті². Перевагами моделі є відсутність додаткових витрат для її використання, крім того вона враховує нечітку природу аграрного сектору, не лише кількісні, але і якісні показники.

Описана модель є частиною нечіткої моделі визначення оптимальних пропорцій сільськогосподарського виробництва в умовах невизначеності, детально описаної авторами у статті³. Модель призначена для використання на макроекономічному рівні, але може бути доопрацьована й застосована на регіональному рівні й для окремих підприємств аграрної галузі.

Розглянуто проблеми виробництва та розподілу добрив, які є одним з основних факторів, що стримують підвищення ефективності аграрного сектору. Проаналізовано динаміку врожайності зернових культур в Україні та США. Наведено рекомендації щодо розв'язання наявних проблем.

Рассмотрены проблемы производства и распределения удобрений, которые являются одним из основных факторов, сдерживающих повышение эффективности аграрного сектора. Проанализирована динамика урожайности зерновых культур в Украине и США. Приведены рекомендации по решению существующих проблем.

In this article the problems of production and allocation of fertilizers, which are among the main factors limiting efficiency of the agricultural sector, are considered. The dynamics of the yield of grain crops in Ukraine and the USA is analyzed. The recommendations for solving existing problems are suggested.

*

О.В. ІВАНЮК, асистент
Житомирський національний агроекологічний університет

Солома як енергетичний ресурс

Однією з найактуальніших для України є проблема енергетичних ресурсів. Йдеться про задоволення потреб держави у вугіллі, газі, нафтопродуктах, а отже, й про її енергетичну безпеку та незалежність. Останніми роками ціни на паливо почали стрімко підвищуватися, що зумовило зростання питомої ваги витрат на енергоносії у продукції та сукупних витрат виробництва і відповідне зменшення маси валового внутрішнього продукту. Щороку значна частина бюджетних коштів спрямовується на оплату імпортованих енергоресурсів.

Високі та нестійкі ціни на нафту і газ, потреба в більш економному витрачанні запасів палива, необхідність захисту навколишнього природного середовища й розв'язання проблем кліматичних змін зумовлюють необхідність пошуку альтернативних джерел енергії, зокрема розширення енергетичного використання біомаси. Основними її складовими є солома та інші відходи сільського господарства (стебла, качани, лушпиння тощо), а також деревні відходи, рідкі палива з біомаси, різні види біогазу й енергетичні культури.

¹ Кравчук В. Основи методології моніторингу агроресурсів та прогнозування врожайності сільськогосподарських культур за проектом MARS / В. Кравчук, Н. М. Сердюченко // 36. наук. праць УкрНДІПВТ. – 2009. – №134, ч. 3.

² Огліх В. В. Прогнозування урожайності сільськогосподарських культур як складова оптимізації розподілу земельного фонду / Огліх В. В., Левченко Н. В. // БізнесІнформ. – 2011. - № 5. – С. 144-147.

³ Огліх В. В. Забезпечення сталого розвитку сільського господарства на засадах оптимізації розподілу земельного фонду / Огліх В. В., Левченко Н. В. // Вісн. Дніпропетровського ун-ту. Серія: Економіка. – 2010. – Вип. 4(3). – С. 133-139.

Багато дослідників вивчають проблеми використання соломи як альтернативного джерела енергії. Донедавна солома була малопривабливою сировиною і розглядалася як відходи вирощування зернових. Після обмолоту в кращому випадку її скиртували та використовували як підстилку або як малоцінний корм для тварин, у гіршому – спалювали або приорювали. Запаси її не обліковували й не прогнозували. На даному етапі запаси злакової соломи як енергетичної сировини потребують поглибленого аналізу.

Використанню сільськогосподарської біомаси приділяли увагу такі вчені, як А.А. Долинський, Г.Г. Гелетуха, А.Р. Щокін, Н.М. Мхітарян та ін. Але дане питання вимагає подальших досліджень у напрямі визначення пріоритетних видів біомаси та очікуваного ефекту від її використання¹.

При збиранні зернових культур одержують два види продукції: основна – зерно і побічна – солома, обсяг якої залежить від способу збирання та зберігання. Достовірні дані про обсяги соломи можна одержати за співвідношенням між зерною і не зерно-

вою частинами рослин. Якщо обсяги зібраного зерна відомі зі статистичних даних Міністерства аграрної політики та продовольства України, то співвідношення зерна до соломи змінюється у значних межах і залежить від виду зернових, їх сорту, умов вирощування й заготівлі. Згідно з літературними джерелами, для злакових зернових у середньому співвідношення маси зерна до соломи становить 1:1,5².

У Житомирській області валовий збір зернових у 2010 році становив 1086,9 тис. т (табл.), а соломи при цьому приблизно 1630 тис. т. На власні потреби (корм і підстилка для тварин) сільськогосподарські підприємства використовують близько 80% від загальної її кількості. Таким чином, понад 300 тис. т соломи щорічно можна використовувати для виробництва енергії. Теплотворна здатність соломи 10-15 ГДж/т, максимальна кількість теплоти, що утвориться в результаті згоряння такої кількості соломи становитиме близько 4565 ПДж, що дасть змогу замінити близько 95 тис. т природного газу.

Розрахунок виходу соломи відповідно до зібраних зернових у 2010 р.

Район	Валовий збір зерна, тис. т	Загальна кількість соломи, тис. т	Кількість доступної соломи, тис. т	Теплотворна здатність соломи, ГДж/т	Теплотворна здатність доступної соломи, тис. ГДж	Теплотворна здатність природного газу, ГДж/м ³	Обсяг заміненого природного газу, тис.м ³
Андрушівський	90,1	72,08	14,416	10,5	151,368	0,031	4882,84
Баранівський	15,4	12,32	2,464	10,5	25,872	0,031	834,58
Бердичівський	71,4	57,12	11,424	10,5	119,952	0,031	3869,42
Брусилівський	35	28	5,6	10,5	58,8	0,031	1896,77
Вол.-Волинський	4,7	3,76	0,752	10,5	7,896	0,031	254,71
Ємільчинський	22,8	18,24	3,648	10,5	38,304	0,031	1235,61
Житомирський	37	29,6	5,92	10,5	62,16	0,031	2005,16
Коростенський	12,1	9,68	1,936	10,5	20,328	0,031	655,74
Коростишівський	17	13,6	2,72	10,5	28,56	0,031	921,29
Лугинський	6,8	5,44	1,088	10,5	11,424	0,031	368,52
Любарський	133,8	107,04	21,408	10,5	224,784	0,031	7251,09
Малинський	15,2	12,16	2,432	10,5	25,536	0,031	823,74
Народицький	4,6	3,68	0,736	10,5	7,728	0,031	249,29
Нов.-Волинський	68,6	54,88	10,976	10,5	115,248	0,031	3717,68
Овруцький	17	13,6	2,72	10,5	28,56	0,031	921,29
Олевський	9	7,2	1,44	10,5	15,12	0,031	487,74
Попільнянський	176,8	141,44	28,288	10,5	297,024	0,031	9581,42
Радомишльський	31,6	25,28	5,056	10,5	53,088	0,031	1712,52

¹ Інтернет-ресурс: <http://www.djerelo.com/index.php?option>

² Попов П.Д. Расчет баланса соломы в хозяйстве / П.Д. Попов, М.Н. Новиков // Методические рекомендации ВНИПТИОУ. – Владимир, 1987. – 10 с. [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://www.sibniit.tomsknet.ru/files/articles/straw_application.pdf.

Романівський	20,5	16,4	3,28	10,5	34,44	0,031	1110,97
Ружинський	118	94,4	18,88	10,5	198,24	0,031	6394,84
Червоноармійський	8,8	7,04	1,408	10,5	14,784	0,031	476,90
Черняхівський	15,6	12,48	2,496	10,5	26,208	0,031	845,42
Чуднівський	154,5	123,6	24,72	10,5	259,56	0,031	8372,90
Усього	1086,9	869,52	173,904	10,5	1825,99	0,031	58902,97

Ця кількість може бути значно більшою, оскільки при розрахунках нами використано мінімальну теплотворну здатність соломи, обсяг її заготівлі. Додатково також можна використовувати на паливні потреби бадилля кукурудзи й інші відходи сільського господарства. Та навіть така кількість біомаси дають змогу зменшити використання традиційних енергоносіїв у районах Житомирської області та замінити їх у тих селах і селищах, де відсутній газопровід.

У 2009 році собівартість 1 т тюкованої соломи з ПДВ становила приблизно 30 грн. Пресовану солому (в тюках по 20-25 кг) господарства реалізували населенню за вартістю 100 грн за 1 т. Спалювання 3 т соломи за теплотвірністю прирівнюється до 1000 м³ природного газу з 82% ККД котла. За умови збільшення в поточному році середньої вар-

тості соломи навіть у 2 рази при використанні як паливо для котлів, за еквівалентом теплотворності, умовна вартість 1000 м³ природного газу дорівнює 600 грн, або кожен гікалорій тепла, одержаний від використання соломи, буде в 4 рази дешевше від одержаного на природному газі при його ціні – 2570,70 грн за 1000 м³.

Наразі Україна споживає близько 200 млн т умовного палива, з яких лише 45,5% є власними, відповідно 109 млн т ми змушені імпортувати. Тому запровадження відновлювальних джерел енергії, таких як солома, є надзвичайно актуальним. Солома вигідна як енергоносіїв у сільському господарстві, оскільки не має конкуренції з продуктами харчування, не потребує площ вирощування, а йде як супровідний продукт.

Проаналізовано проблеми енергоносіїв і шляхи їх розв'язання за рахунок використання потенціалу сільськогосподарської біомаси. Розглянуто деякі економічні аспекти використання біомаси як біологічного палива. Визначено кількість біомаси, доступної в Житомирській області, й ефект від її використання.

Проведен анализ проблем энергоносителей и пути их решения за счет использования потенциала сельскохозяйственной биомассы. Рассмотрены некоторые экономические аспекты использования биомассы как биологического топлива. Определено количество биомассы, которую получают в Житомирской области, и эффект от ее использования.

An article analyses the problems of energy recourses and the ways of problem solving with the help of using the possibilities of agricultural biomass and highlights some of the economical aspects of using biomass available in the Zhitomir region and the effect of usage of it.

* * *

¹ <http://www.kharkivoda.gov.ua/show.php?page=18643&lang=ru>

С.В. КОЗЛОВСЬКИЙ, доктор економічних наук, доцент
Н.М. ТАРАСЮК, здобувач
Вінницький національний аграрний університет

Визначення оптимального каналу реалізації молочної продукції

Проблему становлення національного продуктового підкомплексу АПК, важливе місце в складі якого займає молокопродуктовий блок, без перебільшення можна віднести до найважливіших на сучасному етапі розвитку галузі. Молоко та молочні продукти – один із незамінних продуктів харчування в раціоні людини, тому й користуються великою популярністю у торговельних мережах і характеризуються нееластичністю попиту.

Ефективність молочної галузі залежить від злагодженості роботи усіх її суб'єктів у ланцюзі «виробництво – переробка – реалізація». Проте більшість науковців приділяють увагу розв'язанню проблеми взаємовідносин між виробниками та переробниками молока і значно менше – питанню реалізації молочної продукції, яке доцільно, на нашу думку, вивчати в контексті розвитку вертикальної інтеграції усіх учасників молокопродуктового підкомплексу.

Невід'ємною умовою функціонування інтегрованих формувань є наявність в їхньому складі торгових підприємств, які реалізують вироблену продукцію і є заключною ланкою в циклі «виробництво – переробка – реалізація». Окремі молочні асоціації розпалися через відсутність у них торговельної ланки, без якої неможлива нормальна робота інтегрованих формувань, оскільки саме торговельні підприємства забезпечують реалізацію продукції та надходження коштів для розрахунків переробних підприємств із господарствами-виробниками.

Питанням розвитку інтеграційних об'єднань, у тому числі вертикальної інтеграції в аграрній сфері, присвячені роботи В.Г. Андрійчука, В.В. Зіновчука, М.Й. Ма-

ліка, П.Т. Саблука, С.П. Ткачук, С.В. Чугаєвської та ін¹. Вони детально дослідили сутність і зміст вертикальної інтеграції, наголосивши на необхідності посилення інтеграційних процесів. Проте в їхніх працях недостатня увага приділяється питанню удосконалення взаємовідносин між переробниками сільськогосподарської продукції, в тому числі молока, та каналами її реалізації.

На сучасному етапі розвитку молокопереробні підприємства керуються випадковими факторами при виборі каналу реалізації своєї продукції, що іноді призводить до завищених роздрібних цін на готову молочну продукцію, швидкого псування при неналежних умовах зберігання тощо, внаслідок чого «підривається» репутація молокопереробного підприємства. Тому при виборі роздрібного каналу реалізації молочної продукції переробним підприємствам необхідно враховувати ряд критеріїв, за якими здійснюватиметься продаж молочної продукції споживачам.

Мета статті – визначення оптимального каналу реалізації молока й молочної продукції переробними підприємствами з урахуванням усіх факторів, що впливають на цей вибір.

¹ Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підручник. – 2-е вид., доп. і перероб. / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.; Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. – 2-ге вид., доп. і перероб. / В.В. Зіновчук. – К.: Логос, 2001. – 380 с.; Малік М.Й. Інтеграція – як фактор підвищення ефективності реформованих сільськогосподарських підприємств / М.Й. Малік, М.К. Орлатий, П.М. Федієнко. – К.: ІАЕ УААН, 2000. – 40 с.; Саблук П.Т. Рекомендації по удосконаленню організації сільськогосподарського ринку на основі інтеграційних процесів / П.Т. Саблук, Ю.С. Коваленко. – К.: УААН. 1996. – 50 с.; Ткачук С.П. Перспективи формування пропозиції на регіональному ринку молока в умовах інтеграції / С.П. Ткачук // Біоресурси і природокористування. – 2010. – Т. 2, №1–2. – С. 145–150; Чугаєвська С.В. Сучасний стан молокопереробної галузі Житомирської області / С.В. Чугаєвська // Вісник ДАУ. – 2004. – №1 (12). – С. 297–305.

Сучасна ситуація в молокопродуктовому підкомплексі України та Вінниччини зокрема вимагає вирішення питання економічної ефективності, в тому числі за рахунок утворення вертикальних інтеграційних об'єднань, коли сільськогосподарські підприємства об'єднуються з відповідними формуваннями переробної промисловості з метою одержання максимального прибутку, ефективно реалізуючи на ринку власну продукцію.

Основними каналами збуту молочної продукції на внутрішньому ринку Вінниччини є: продовольчі магазини, супермаркети – 44,7%; фірмові кіоски, палатки – 25,7%; ресторани, бари, кав'ярні – 29,6% (рис.1).

Для вибору оптимального каналу реалізації молока та молочної продукції застосовувалась методика Є. Крикавського¹ щодо вибору оптимального постачальника на основі багатокритеріального підходу. В наукових дослідженнях дана методика була використана О.В. Морозом і О.В. Музиною² для вибору молокопереробним підприємством оптимального постачальника молока-сировини. Для вибору оптимального каналу реалізації молока та молочної продукції переробним підприємством дана методика використовується вперше.

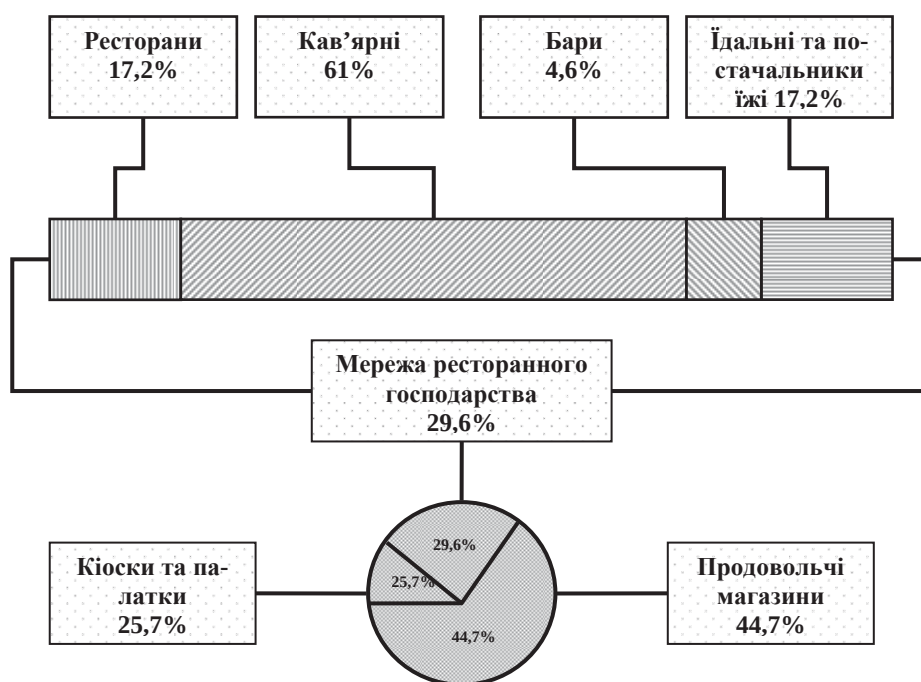

Рис. 1. Структура мережі підприємств роздрібної торгівлі та ресторанного господарства Вінниччини, 2010 р.

Проблема вибору каналу реалізації повинна розглядатись як вибір найкращої альтернативи у гомогенному просторі попиту на молоко та молочну продукцію, так і в стратегічному розумінні як вибір субституційних варіантів, що за змістом є гетерогенними, проте ідентичними за кінцевою метою – реалізація молока та молочної продукції кінцевим споживачам. Традиційне розв'язання

проблеми вибору реалізатора полягає у виборі каналу реалізації, яким, зазвичай, може бути торговельне підприємство або посередник, що функціонує у дистрибуційній мережі з обслуговування переробника.

За цих умов для оцінювання збутовиків і їх подальшого вибору слід використовувати багатокритеріальний підхід, який вимагає реалізації такого алгоритму:

¹ Крикавський Є. Логістика. Для економістів: підручник / Є. Крикавський. – Львів: Вид-во національного університету «Львівська політехніка», 2004. – 448 с.

² Мороз О.В. Системні фактори ефективності логістичної системи постачання на підприємствах / О.В. Мороз, О.В. Музика: монографія. – Вінниця: УНІВЕРСУМ, 2007. – 164 с.

³ Статистичний щорічник Вінниччини за 2010 р.: Стат. зб. – : Головне управління статистики у Вінницькій області, 2011. – 650 с.

відбір можливих каналів реалізації молока (етап 1);

формування системи можливих суттєвих критеріїв (етап 2);

формування безконфліктної системи критеріїв оцінювання (етап 3);

оцінювання важливості критеріїв (етап 4);

оцінювання кожного реалізатора за обраними критеріями (етап 5);

розрахунок комплексного середньозваженого критерію та вибір оптимального реалізатора (етап 6).

1. Сформуємо систему можливих реалізаторів молочної продукції. Для цього скористаємося вищенаведеними трьома групами:

I група – продовольчі магазини;

II група – власна торговельна мережа;

III група – мережа ресторанного господарства.

2. Далі складемо систему можливих критеріїв оцінювання кожної групи реалізаторів.

Критерії:

K₁ – платоспроможність торговельної організації;

K₂ – умови оплати за поставлену продукцію (відстрочка, під реалізацію та ін.);

K₃ – роздрібна ціна реалізації продукції;

K₄ – віддаленість від заводу-виробника;

K₅ – швидкість реалізації продукції;

K₆ – обсяги партії замовлень;

K₇ – представлення продукції споживачеві (розкладка товару);

K₈ – рівень технічного оснащення для зберігання продукції;

K₉ – інші фактори.

Очевидно, що сформована система критеріїв повинна всебічно характеризувати збутовиків молока та молочної продукції й відповідати на такі питання:

чи вчасно, за умовами договору і фінансовим станом, зможе реалізатор розрахуватися за поставлену продукцію;

чи не завищений рівень цін на готову продукцію пропонується у певній торговельній мережі;

наскільки відстань транспортування молочної продукції впливає на її ціну реалізації;

який збутовик має вагомі переваги над конкурентами певної групи.

3. Для подальшого застосування цих критеріїв при формуванні безконфліктної системи незалежних критеріїв треба випробувати їх на логічну свободу від протиріч та відносну незалежність. Попарне порівняння кожного критерію з іншими дає можливість виявити як взаємозалежні критерії між собою (один з критеріїв за змістом охоплює інший), так і критерії, які конфліктують (один критерій суперечить іншому).

Так, порівняємо критерій платоспроможності торговельної організації з іншими на логічну свободу від протиріч та відносну незалежність. Чим платоспроможнішою буде торговельна організація (критерій K₁), тим вчасніше вона зможе розраховуватися за поставлену продукцію і за рахунок цього можуть поліпшуватися умови оплати за поставлену продукцію (критерій K₂); якщо торговельна організація має достатні фінансові ресурси, то вона може знизити роздрібні ціни (критерій K₃); зростуть обсяги партії замовлень (критерій K₆); поліпшиться рівень технічного оснащення для зберігання продукції (критерій K₈). На інші критерії критерій K₁ не має значного прямого впливу.

Порівнявши аналогічно інші критерії між собою, дійшли висновку, що жоден із них не суперечить іншому, а це означає, що вони формують безконфліктну систему.

4. На наступному етапі дослідження необхідно оцінити важливість кожного показника. Таке оцінювання здійснювалося групою експертів із підприємств – об'єктів дослідження шляхом попарного порівняння одного критерію з іншим, за чим і визначається його вага. Одержана кількість переваг кожного критерію нормалізується, за чим і визначається його вага. Попарне порівняння критеріїв є значною мірою суб'єктивним оцінюванням, однак менш суб'єктивним порівняно із методом безпосереднього оцінювання важливості групою експертів (табл. 1). Остання графа таблиці формує послідовність критеріїв на підставі їхньої важливості для загального оцінювання системи каналів реалізації продукції. Так, на першому місці стоїть роздрібна ціна реалізації молочної продукції торговельною організацією (K₃), а вчасність розрахунків за поставлену продукцію (K₂) – лише на восьмому.

1. Півматриця для визначення важливості окремих критеріїв оцінювання каналу реалізації молочної продукції

Критерій	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈	Число переваг	Важливість, %	Ранжування за важливістю показника
K ₁		K ₁	K ₃	K ₁	K ₁	K ₁	K ₁	K ₁	6	20	2
K ₂			K ₃	K ₂	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈	1	6	8
K ₃				K ₃	K ₃	K ₃	K ₃	K ₃	7	25	1
K ₄					K ₄	K ₆	K ₄	K ₈	2	8	5
K ₅						K ₆	K ₅	K ₅	3	10	4
K ₆							K ₆	K ₆	5	15	3
K ₇								K ₇	2	8	6
K ₈									2	8	7
Усього									28	100	

Так, критерій роздрібної ціни реалізації продукції (K₃) та швидкості реалізації готової продукції (K₅) безпосередньо зв'язані між собою, однак їхня важливість (відповідно 25 і 10%) визначалась виходячи з того, що молокопереробні підприємства при виборі каналу реалізації своєї продукції орієнтуються на рівень роздрібної ціни, яку встановлює торговельна організація, що є дуже важливим фактором в умовах посилення конкурентної боротьби за споживача. Встановлення низького рівня ціни дасть можливість швидко реалізувати молочну продукцію, зважаючи ще й на те, що даний вид то-

вару має короткі терміни зберігання. Тому критерій встановлення рівня роздрібної ціни на молочну продукцію торговельними організаціями потребує постійного контролю.

Для подальшого оцінювання сформованої системи каналів реалізації молочної продукції за обраними критеріями використано експертний метод. Експертні оцінювання здійснюються за десятибальною шкалою. Наприклад, великі обсяги партії замовлень молочної продукції оцінюються великою кількістю балів, а значна відстань до кінцевого реалізатора – малою кількістю балів (табл. 2).

2. Оцінна матриця для вибору кінцевого каналу реалізації молочної продукції

Критерій	Важливість критерію, % (нормалізована)	Оцінювання критеріїв для реалізації молока та молочних продуктів					
		Група I		Група II		Група III	
		експертна (бали), Б	зважена, К	експертна (бали), Б	зважена, К	експертна (бали), Б	зважена, К
K ₃	25	7	1,75	10	2,5	6	1,5
K ₁	20	9	1,8	9	1,8	9	1,8
K ₆	15	10	1,5	9	1,35	7	1,05
K ₅	10	9	0,9	10	1	7	0,7
K ₄	8	7	0,56	9	0,72	9	0,72
K ₇	8	10	0,8	5	0,4	3	0,24
K ₈	8	10	0,8	8	0,64	7	0,56
K ₂	6	9	0,54	9	0,54	8	0,48
Усього	100	71	8,65	69	8,95	56	7,05

Результати розрахунків показують, що за узагальнювальним критерієм $K_3 = \sum_{i=1}^{10} K_i \cdot a_i$

ряд придатності реалізаторів виглядає так:

група II ($K_{\text{заг}} = 8,95$; $\sum B = 69$);

група I ($K_{\text{заг}} = 8,65$; $\sum B = 71$);

група III ($K_{\text{заг}} = 7,05$; $\sum B = 56$).

Цей ряд придатності дещо відрізняється від попереднього ряду, побудованого без урахування ваги критеріїв, коли реалізатори були розташовані у такій послідовності: I, II,

III. Так, реалізатори I і II груп помінялися місцями. Це пояснюється тим, що кінцеві реалізатори II групи виграють на найбільш вагомих критеріях (K₃, K₅), а збутовики групи I мають вищі бали за менш вагомими критеріями і ці бали не компенсують недодержані бали за більш вагомими критеріями. Тому врахування важливості критерію дає можливість об'єктивніше оцінити канали реалізації молока та молочних продуктів.

Викладена деталізація дає змогу узагальнено оцінити кінцеві канали реалізації мо-

лочної продукції графічним методом за допомогою об'ємної діаграми, в якій площа

області вказує на комплексну середньозважену оцінку постачальника (рис. 2).

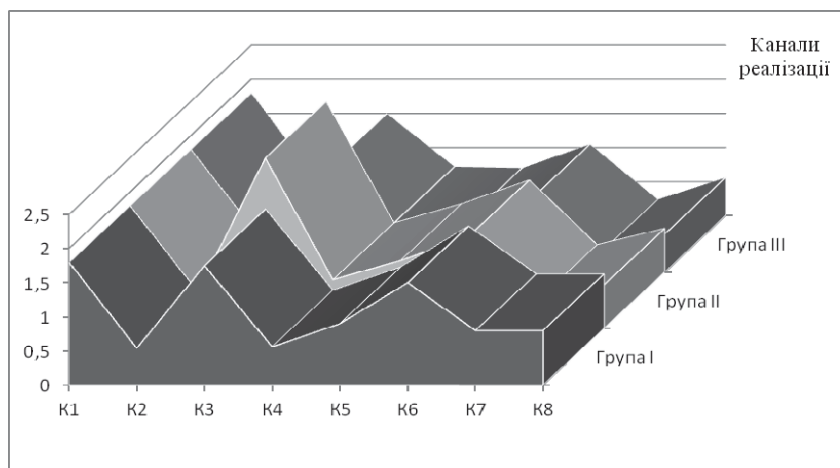

Рис. 2. Графічна інтерпретація комплексної середньозваженої оцінки реалізаторів молочної продукції за методом структуризації критеріїв оцінювання

Як видно з рисунка 2, найбільшу площу (графічно відповідає комплексній середньозваженій оцінці) займає II група реалізаторів. Вони виграють за рахунок критеріїв K_3 і K_5 . Найменшу оцінку мають торговельні організації III групи – мережа ресторанного господарства, оскільки їхня найбільша зважена оцінка після критерію K_1 , де зважені однакові по всіх групах, на цілих 0,25 од. (за критерієм K_3) менша за максимальну зважену оцінку за цим критерієм реалізаторів молока та молочної продукції групи I ($1,5 < 1,75$) і аж на 1 од. групи II ($1,5 < 2,5$).

Наведені вище результати досліджень дають підстави стверджувати про доцільність створення переробними підприємствами власної торговельної мережі по реалізації продукції. Коли збут здійснюється через фірмові магазини, то продукція пропонується споживачеві за нижчими цінами, ніж у середньому на ринку, за рахунок меншої торговельної надбавки. Крім того, молокопереробне підприємство в такому випад-

ку має можливість впливати на рівень цін для споживачів. Якщо ж молокозавод реалізує готову продукцію різним магазинам чи ресторанам, то втрачається контроль за кінцевими цінами через встановлення торговельної надбавки роздрібним реалізатором, внаслідок чого молокопереробне підприємство може втратити свого споживача. Крім того, створення власної торговельної мережі скорочує строки надходження коштів від реалізації продукції за рахунок підприємства або господарства.

Тому питання збутової інтеграції є не менш важливим, ніж виробничої, оскільки втрачені споживачі молочної продукції конкретного переробного підприємства – це скорочення прибутків як виробників молока, так і самих переробників, що входять до інтегрованого об'єднання. Фірмові магазини можуть бути створені за рахунок нового будівництва, викупу магазинів або їх оренди в інших власників, переобладнання придбаних або орендованих приміщень.

Досліджено проблему вибору переробним підприємством оптимального каналу реалізації молока та молочної продукції в контексті вертикальної інтеграції. Виявлено критерії, які впливають на цей вибір, і введено коефіцієнти їх вагомості на основі думок експертів.

Исследована проблема выбора перерабатывающим предприятием оптимального канала реализации молока и молочной продукции в контексте вертикальной интеграции. Выявлены критерии, влияющие на этот выбор, и введены коэффициенты их значимости на основе экспертного опроса.

An article considers the problem of the choice of the processing enterprise of the optimal channel of the milk distribution and the milk products as a vertical integration. The criteria that influence the choice and brought in the coefficients of their significance on the base of the expert's decisions are pointed out.

*

Особливості діяльності агрологістичних провайдерів в Україні

У сучасних умовах ведення аграрного підприємництва багато організацій приймають рішення щодо передачі здійснення окремих бізнес-процесів (або всього комплексу логістики) спеціалізованим логістичним провайдерам (операторам). Передусім це потрібно тим сільськогосподарським товаровиробникам, для яких утримання логістичних служб, або самостійне виконання логістичних функцій (зберігання, транспортування, збут тощо) є економічно невиправданим через недостатню завантаженість, чи необхідність глибокої спеціалізації. Найбільший попит на послуги логістичних операторів традиційно зберігається в середовищі дрібного та середнього аграрного підприємства. Обсяги бізнесу потужніших агрокомпаній, як правило, уможливають їхнім засновникам утримувати власні логістичні підрозділи. Але в багатьох випадках у послугах логістичних провайдерів мають потребу й великі агрохолдинги, що швидко зростають, і в яких затрати часу на організацію внутрішньої логістики стають суттєвими.

Значна увага багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців зосереджена на дослідженні особливостей функціонування суб'єктів спеціалізованої сторонньої, або контрактної логістики. Цим проблемам присвячені окремі праці В.Г. Алькеми, Д. Баєрсокса, А.М. Гаджинського, Д. Джонсона, Д. Клоса, Т.В. Косаревої, Є.В. Крикавського, К.М. Молчанової, М.А. Окландера, В.І. Сергєєва, В.В. Смиринського, І.Г. Смирнова, Т.В. Шарчук, Н.І. Чухрай та ін.

У сучасних дослідженнях з логістики трапляються окремі підходи й щодо визначення видової різноманітності логістичних провайдерів.

Зокрема, В.Г. Алькемою¹ проведене поглиблене вивчення загальної ієрархії та класифікації логістичних утворень, а також їх сутності переважно на мікрологістичному рівні. Крім того, на цьому рівні автор розглядає як логістичні утворення виключно спеціалізованих логістичних провайдерів із власною економічною системою. У працях К.М. Молчанової² та Т.В. Шарчук³ наведено узагальнення класифікації логістичних операторів, які надають послуги в системі сторонньої логістики. Логістична інфраструктура АПК та європейський досвід функціонування логістичних провайдерів у середовищі агробізнесу є предметом уваги І.Г. Смирнова⁴, Т.В. Косаревої⁵ та інших учених.

Разом із тим сутність і видова різноманітність логістичних операторів у системі агробізнесу ще недостатньо вивчені та систематизовані. Тому існує необхідність подальшого поглиблення досліджень цієї проблеми.

Основною метою стало дослідження змісту й класифікації логістичних провайдерів в аграрному секторі економіки на базовому рівні сторонньої логістики з огляду на таку особливість цієї галузі, як наявність у ній

¹ Алькема В.Г. Система економічної безпеки логістичних утворень: [монографія] / В.Г. Алькема. – К.: Дорудо-Друк, 2011. – 470 с.; Алькема В.Г. Логістичне утворення як суб'єкт економічної безпеки / В.Г. Алькема // Економічні науки. Серія «Економіка та менеджмент»: Зб. наук. праць. Луцький нац. техн. ун-т. – Вип. 7 (26). Ч. 4. – Луцьк, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: / http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/En_em/2010_7_4/1.pdf.

² Молчанова К.М. Класифікація операторів логістичних послуг / К.М. Молчанова // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури: Зб. наук. праць: Вип. 22. – К.: Національний авіаційний університет, 2009. – С. 117-121.

³ Шарчук Т.В. Логістичний аутсорсинг – шлях до оптимізації управління бізнес-процесами на підприємстві / Т.В. Шарчук // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка» Серія: «Логістика». – 2008. – № 633 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Logistyka/2008_633/112.pdf.

⁴ Смирнов І. Розвиток та розміщення польської логістики в умовах євроінтеграції [Електронний ресурс] / І. Смирнов. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Chseg/2008_5/Smirnov.pdf.

⁵ Смирнов І.Г. Логістична інфраструктура АПК: теорія та практика / І.Г. Смирнов, Т.В. Косарева // Агроінком. – 2003. – № 5-6. – С. 24-27.

неприбуткових за походженням обслуговуючих підприємств і різноманітних форм організації контролю логістичного ланцюга.

Схеми передавання функцій у логістиці називають партнерством, стратегічним союзом, сторонньою та контрактною логістикою¹.

При сторонній, чи контрактній логістиці окремі логістичні функції передаються стороннім організаціям (постачальникам логістичних послуг)².

Контрактна (стороння) логістика – це підхід у бізнесовій логістиці, який передбачає замість самостійного виконання логістичних функцій передачу останніх зовнішній організації, логістичному провайдеру. Логістичний провайдер (оператор) – це компанія, яка виконує частину або весь комплекс логістики для свого клієнта. До чотирьох основних логістичних функцій належить: транспортування, складування та вантажопереробка, оброблення замовлень, управління запасами. Послуги логістичних провайдерів спрямовані на загальне управ-

ління транспортуванням і зберіганням вантажів³.

Зокрема, згідно з дослідженнями І.Г. Смирнова, в Польщі 62,7 % підприємств використовують логістичні послуги транспорту; 20,1 – експедиторства; 10 – складування; 7,2 – інші послуги⁴.

До основних переваг використання послуг логістичних провайдерів можна віднести: переведення логістичних витрат (їх частини) до категорії змінних та відповідно залежних від обсягу замовлених послуг замість постійних витрат на логістику, а також можливість зосередитися безпосередньо на основному бізнесі.

У світовій практиці поширений термін «Party Logistics» (PL) – стороння логістика, на основі якого і здійснюється загальна класифікація провайдерів (операторів) логістичних послуг⁵.

Згідно з цією класифікацією розрізняють такі рівні контрактної логістики (5 PL-операторів) (рис. 1).

Рис. 1. Логістична піраміда

Джерело: Молчанова К.М. Класифікація операторів логістичних послуг / К.М. Молчанова // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури: Зб. наук. праць: Вип. 22. – К.: Нац. авіаційний ун-т, 2009. – С. 117-121.

Зокрема, на рівні 2PL один або кілька операторів виконують для замовника базові

логістичні послуги – транспортування та складське зберігання. Рівень інтегрування з

¹ Джонсон Дж. С. Современная логистика / Дж. С. Джонсон, Ф. Вуд Дональд, Д. Л. Вордлоу, П. Р. Мерфи: пер. с англ. – М.: Издат. дом «Вильямс», 2005. – 624 с.

² Тридід О.М. Логістичний менеджмент: [навч. посіб.] / О.М. Тридід, К.М. Таньков. – Х.: ВД „Інжек”, 2005. – 224 с.

³ Вікіпедія – вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: / <http://ru.wikipedia.org/Логистика>.

⁴ Смирнов І. Розвиток та розміщення польської логістики в умовах євроінтеграції І. Смирнов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: / http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Chseg/2008_5/Smirnov.pdf

⁵ Молчанова К.М. Класифікація операторів логістичних послуг / К.М. Молчанова // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури: Зб. наук. праць: Вип. 22. – К.: Нац. авіаційний ун-т, 2009. – С. 117-121.

одержувачем послуги є обмеженим, а час співпраці, як правило, вимірюється діапазоном наданих послуг. Рівень 2PL є базовим рівнем зовнішньої (сторонньої) логістики і саме на ньому виникають найпростіші провайдерні утворення, що спеціалізуються на виконанні переважно окремих логістичних функцій для своїх клієнтів.

Агропромисловий комплекс України є міжгалузевим утворенням, що включає сільське господарство й інші галузі економіки. АПК являє собою сукупність різних логістичних систем, які функціонують на окремих етапах ланцюга формування цінності аграрної продукції (логістичного ланцюга). Виконання

послуг логістичних провайдерів тут є досить поширеним. Крім того, контрактна логістика в агробізнесі має свої особливості, які проявляються, зокрема, у сутності логістичних провайдерів та їх класифікації. Погоджуючись із наведеною загальною видовою різноманітністю PL-операторів, вважаємо, що в основу класифікації таких спеціалізованих організацій в АПК на рівні 2PL додатково мають бути покладені дві ознаки: потенційна прибутковість і підконтрольність замовнику логістичних послуг (рис. 2). Саме це має бути відображено й у визначенні змісту спеціалізованих логістичних утворень аграрного сектору.

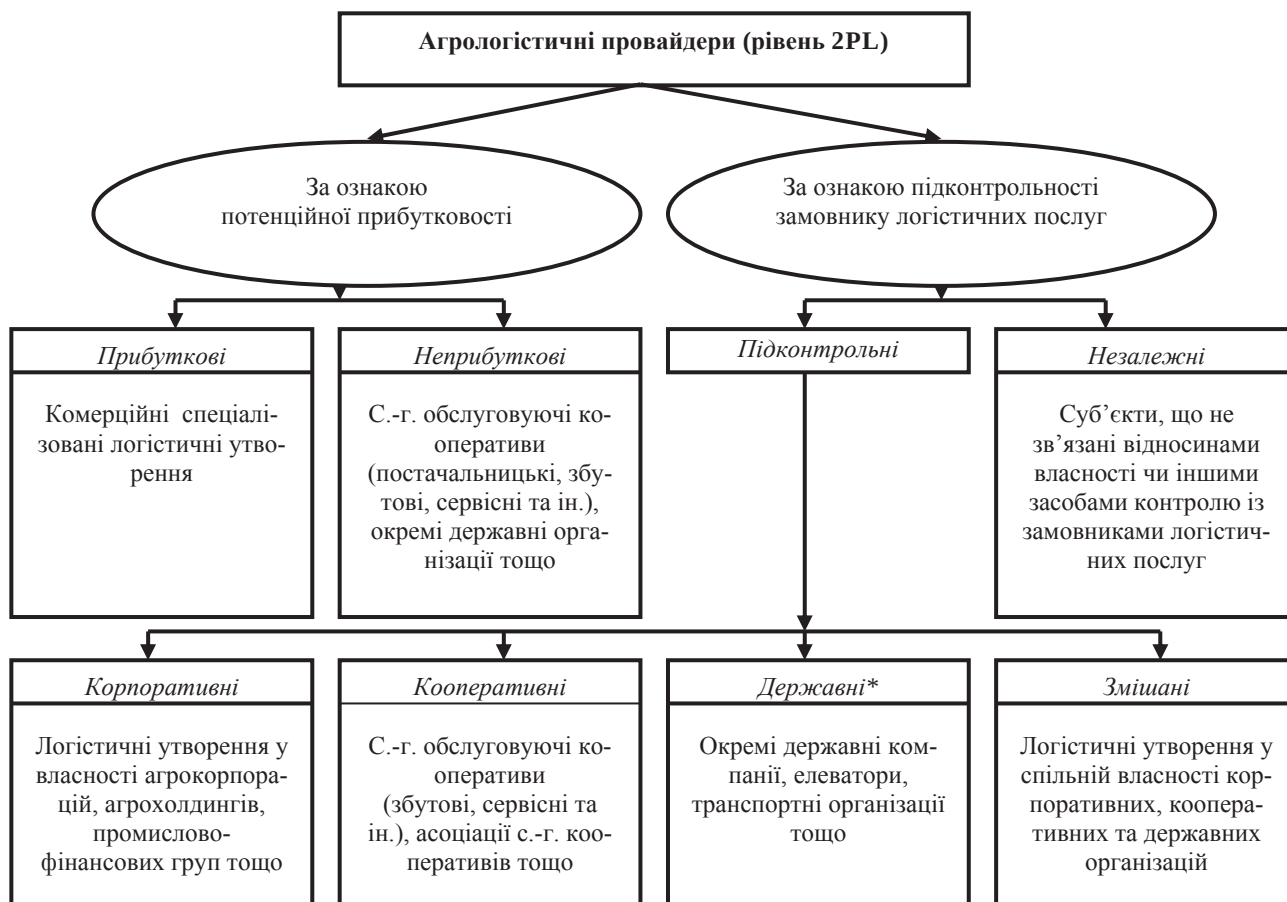

Рис. 2. Класифікація агрологістичних провайдерів на базовому рівні зовнішньої (сторонньої) логістики

* Контроль провайдера платниками податків через механізми державного регулювання ціноутворення на логістичні послуги і т.ін. Джерело: власна розробка.

Агрологістичний провайдер (на базовому рівні) – це прибуткова, або неприбуткова за своїм походженням, спеціалізована організація, яка виконує частину, чи комплекс допоміжних логістичних процесів (операцій) суб'єкта агробізнесу, і є незалежною, або підконтрольною щодо замовника послуг.

На сучасному етапі в АПК України найбільшого поширення набули незалежні та корпоративні логістичні оператори базового рівня. Частка кооперативних є незначною, а змішані – переважно знаходяться на стадії становлення або перспективного проектування.

Розгляд особливостей корпоративних, кооперативних і змішаних агрологістичних провайдерів потребує окремої уваги.

У корпоративних логістичних утвореннях агробізнесу послідовні етапи виробництва та розподілу об'єднуються в межах одноосібного володіння.

Поширеними трансрегіональними корпоративними об'єднаннями в сучасному АПК України є агрохолдинги, в яких здійснюються потужне масове сільськогосподарське виробництво й промислова переробка аграрної сировини, завдяки чому вони одержують економічний ефект від масштабу виробництва та контролю логістичного ланцюга. При такій внутрішньоорганізаційній збутовій політиці майже немає посередників.

У цих компаніях сільськогосподарська сировина із власних аграрних підприємств спрямовується на власні переробні підприємства, а звідти – у вигляді готової продукції – у власну торговельну мережу. Такі структури користуються послугами переважно власних логістичних провайдерів. Зокрема, агрокомпанія «Нібулон» володіє власними сучасними зерновими терміналами та річковим флотом.

У процесі капіталізації переробної промисловості, сільського господарства інтеграції в агробізнес торговельно-постачальницьких структур значно ускладнюються відносини власності, вибудовуються „піраміди” власності з важко розпізнаваним головним власником, що знаходиться на її вершині¹ (рис. 3).

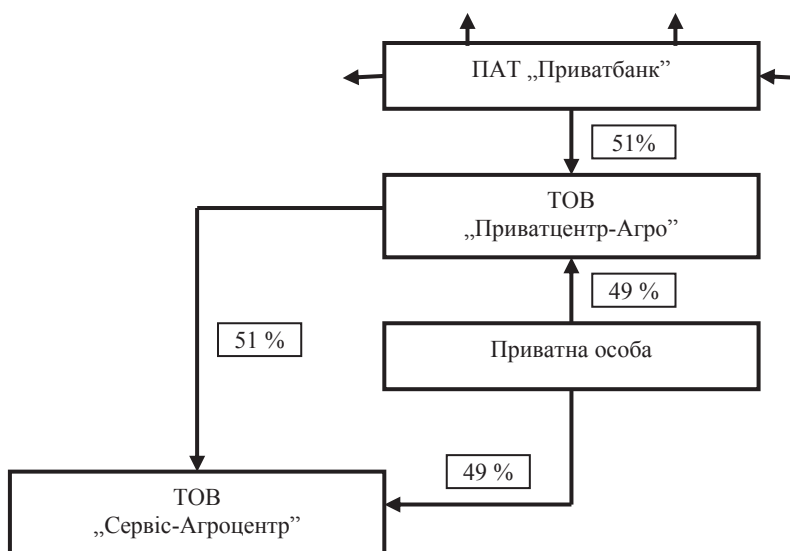

Рис. 3. Фрагмент реально діючої корпоративної «піраміди» власності в АПК

У кооперативних логістичних утвореннях агробізнесу незалежні аграрні товаровиробники об'єднуються з метою досягнення кращих економічних результатів у спільній взаємодії порівняно з індивідуальним підходом.

Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, надаючи послуги своїм членам за договірними цінами і тарифами, не ставлять за мету одержання прибутку².

На наш погляд, до кооперативних логістичних провайдерів в АПК варто відносити заготівельні, постачальницькі, збутові, транспорт-

ні, складські та інші сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи. Важливою особливістю функціонування таких логістичних операторів є контроль за ціноутворенням на їхні послуги з боку численних сільськогосподарських товаровиробників (рис. 4).

Для сучасного етапу розвитку економіки України характерним є те, що на кожній із ланок логістичного ланцюга «елеватор-транспорт-порт» додана вартість між учасниками агробізнесу часто розподіляється економічно несправедливо.

¹ Андрійчук В.Г. Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 3-9.

² Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=469%2F97-%E2%F0>; Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація: словник-довідник / за заг. ред. Р.Я. Корінця, М.П. Гриценка, М.Й. Маліка. – Львів: НВФ «Українські технології», 2010. – 160 с.

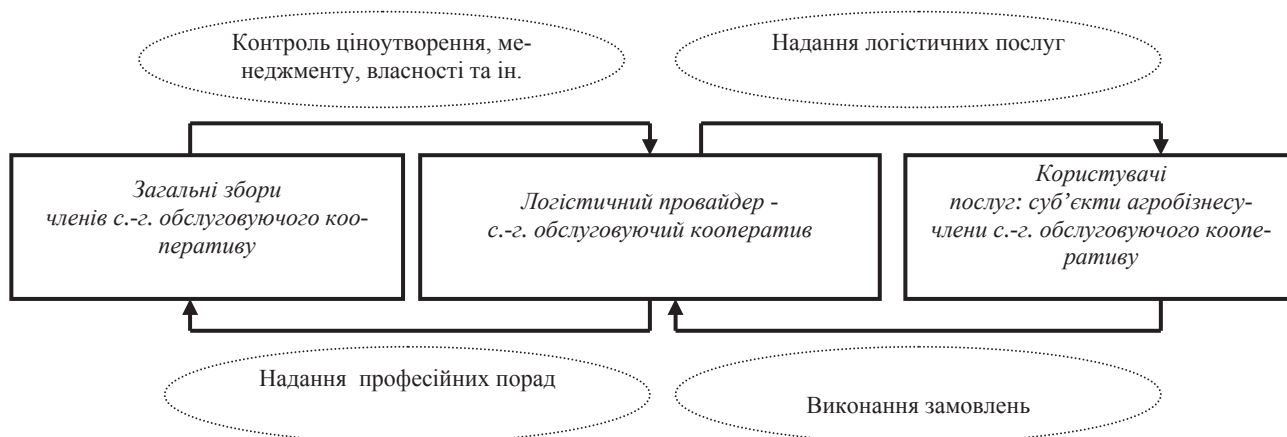

Рис. 4. Механізм взаємодії кооперативного логістичного провайдера в АПК із замовниками послуг та власниками

Джерело: власна розробка.

Цікавим щодо цього є альтернативний досвід створення і функціонування агрологістичних кооперативних провайдерів у Канаді (Саскачеванський пшеничний кооператив, Монітобський кооператив елеваторів, Пшеничний кооператив Альберти). До їхнього створення монополістами на ринку зерна були приватні компанії-трейдери, які диктували фермерам умови продажу у власних інтересах. Мета створення фермерських степових кооперативів – самим контролювати логістичний ланцюжок «виробництво-транспортування-складування-продаж зерна» без посередників, що дало змогу фермерам мати з продажу продукції значно більші прибутки. Членами цих кооперативів є майже 100 тис. фермерів. Крім того, фермери володіють елеваторами в порту Тондер Бей, що дає їм вихід до Атлантичного океану, та портах Ванкувер і Принц Руперті з виходом до Тихого океану. Маючи таку мережу, через кооперативи фермери управляють просуванням вирощеного ними зерна від господарства до місць експортних продажів¹.

На думку голови Аграрного союзу України Г. Новікова, якби у сільськогосподарських товаровиробників України була добре розвинута власна кооперативна логістика на кожному з етапів ланцюга «поле-порт», то аграрії могли б встановлювати об'єктивну ціну і ніхто б не одержував несправедливі

доходи з того, що товаровиробник не має доступу до ринків².

Нині державі варто цілеспрямовано створювати умови для формування альтернативи агрохолдингам – розвитку територіальної організації агробізнесу, що прагне до демократичного горизонтального й вертикального об'єднання «знизу» з метою використання переваг великотоварного виробництва та економічної самодостатності на селі.

Запровадження й розвиток ринку земель має здійснюватися під реалізацію конкретних суспільно значущих економічних цілей. Однією з таких стратегічних цілей має стати поступова зміна структури сільського господарства і внутрішнього змісту відносин між суб'єктами агробізнесу. Однак, очікувані низькі ціни на землю на початковому етапі функціонування ринку стимулюватимуть незначні інвестиції та стримуватимуть розвиток українського сільськогосподарського виробництва й процес формування альтернативної логістичної організації підприємництва в АПК на засадах обслуговуючої кооперації.

На сучасному етапі урядом ініційована активна роз'яснювальна робота з питань розвитку кооперативного руху на селі. Зокрема, в 2011 році на виконання Доручення Прем'єр-міністра України через мережу регіональних аграрних університетів були проведені навчальні семінари для сільських і селищних голів з питань розвитку обслуго-

¹ Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація: словник-довідник / за заг. ред. Р.Я. Корінця, М.П. Гриценка, М.Й. Маліка. – Львів: НВФ «Українські технології», 2010. – 160 с.

² Новіков Г. Кооперативи дозволять економічно вижити господарствам [Електронний ресурс] / Г. Новіков. – Режим доступу: <http://agrokraina.com.ua/agropolicy/172-gennadij-novikov-kooperatividozvoliat-ekonomichno-vizhiti-gospodarstvam.html>.

вуючої кооперації; здійснення паспортизації сільських територій; стимулювання підприємництва на селі та ін.

У перспективі сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи мають стати співвласниками змішаних агрологістичних провайдерів (рис. 5).

Першими кроками в цьому напрямі можна вважати домовленість між Аграрним союзом і Державною продовольчо-зерновою корпорацією України. Згідно з Меморандумом про співробітництво остання будувати-

ме елеватори на умовах державно-приватного партнерства. Такий проект здійснюватиметься в областях, де немає державних елеваторів: у Київській, Запорізькій та Вінницькій. Коли зерносховища будуть зведені, їхня частина акціонуватиметься за участю товаровиробників. Це їх згуртує навколо елеваторів і водночас як акціонери об'єднання вони зможуть формувати ціни на послуги цих структур. Тобто держава разом із сільськогосподарськими виробниками буде спільну інфраструктуру.

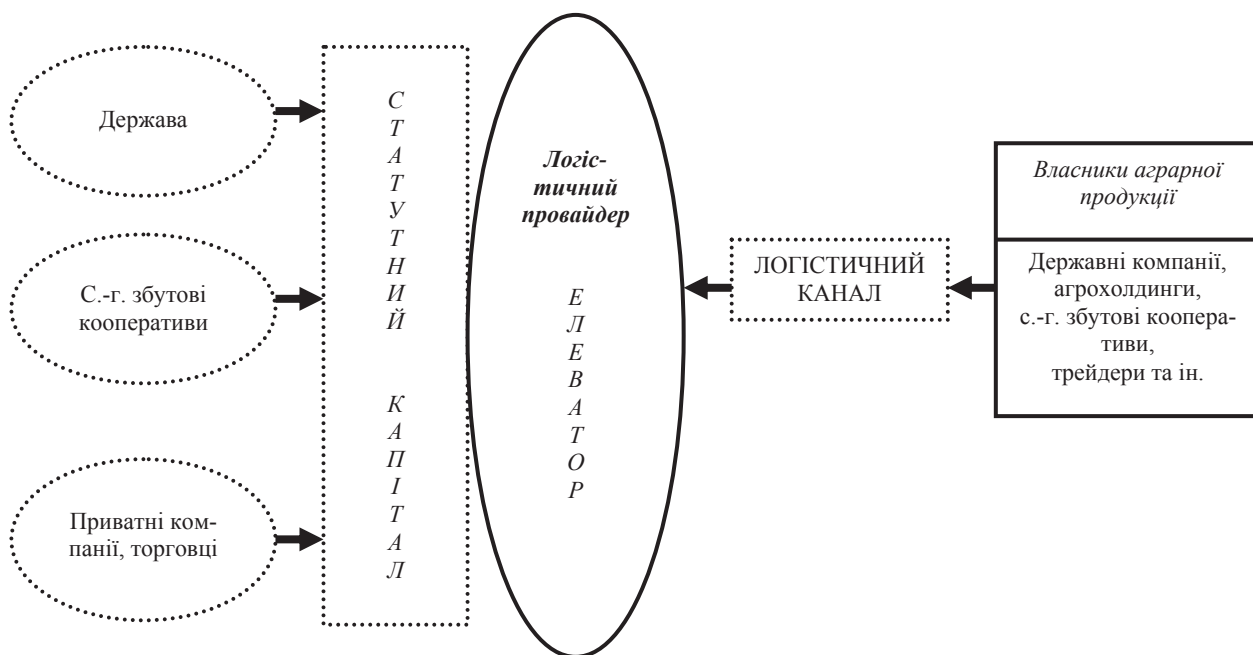

Рис. 5. Формування змішаного агрологістичного провайдера (за ознакою підконтрольності замовникові логістичних послуг)

Джерело: власна розробка.

Крім того, досягнуто домовленість між Аграрним союзом та Асоціацією фермерів і приватних землевласників України про те, що на аграрному ринку, зокрема зерновому, формуватимуться кооперативні структури. Нині в окремих областях вони вже створені та функціонують¹.

Але при цьому важливо враховувати й психологічні чинники. Багато фермерів чи власників земельних паїв, що займаються сільськогосподарським виробництвом, і донині з недовірою сприймають вступ до певного об'єднання, навіть якщо воно обіцяє певний зиск. При цьому часто певною про-

блемою є підбір узгодженої кандидатури керівника кооперативу, якому б довіряли представники сільської громади.

В аграрному секторі економіки існують різноманітні форми організації контролю логістичного ланцюга, а також функціонують суб'єкти, що є потенційно прибутковими та неприбутковими за своїм призначенням.

Дані особливості мають бути відображені у визначенні сутності такої категорії, як «агрологістичний провайдер», на базовому рівні зовнішньої (сторонньої) логістики. Крім того, це дає підстави для класифікації таких логістичних операторів в АПК за додатковими ознаками: потенційної прибутковості й підконтрольності замовнику логістичних послуг. Різноманітність спеціалізованих фор-

¹ Новіков Г. Кооперативи дозволять економічно вижити господарствам [Електронний ресурс] / Г. Новіков. – Режим доступу: <http://agrokraina.com.ua/agropolicy/172-gennadij-novikov-kooperativ-dozvoljat-ekonomichno-vizhiti-gospodarstvam.html>

мувань, що виконують частину або комплекс логістичних процесів суб'єктів аграрного бізнесу, включає такі їх види: прибуткові та неприбуткові й незалежні та підконтрольні. До того ж серед підконтрольних логістичних операторів доцільно розрізняти корпоративні, кооперативні, державні й змішані.

Наведено авторське тлумачення сутності поняття «агрологістичний провайдер» (рівень 2PL). Запропоновано додаткові ознаки їх класифікації: потенційна прибутковість і підконтрольність замовнику логістичних послуг. Доповнено видову різноманітність агрологістичних провайдерів на базовому рівні зовнішньої логістики та досліджено особливості їх розвитку в Україні.

Представлено авторское толкование понятия «агрологистический провайдер» (уровень 2PL). Предложены дополнительные признаки их классификации: потенциальная прибыльность и подконтрольность заказчику логистических услуг. Дополнена видовая разнообразность агрологистических провайдеров на базовом уровне внешней логистики и исследованы особенности их развития в Украине.

Author's definition of term "agrilogistic provider" (level 2PL) is given. Additional features of the classification potential profitability and reporting to the customer of logistic services are provided. Typical variety of agrilogistic providers at the basic level of the outside logistics are enlarged and features of their development in Ukraine are studied.

*

Ю.П. КАШУБА, аспірант*

Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”

Я.С. ЯНИШИН, кандидат економічних наук, доцент

Львівський національний аграрний університет

Регіональні оптові ринки сільськогосподарської продукції

В умовах ринкової економіки, яка склалася в Україні, аналіз конкурентоспроможності ринку стає об'єктивною необхідністю, бо в сучасній конкурентній боротьбі при всій її масштабності, динамізмі й гостроті виграє той, хто аналізує і бореться за свої конкурентні позиції. Важливою проблемою стає кількісна оцінка рівня конкурентоспроможності ринку та управління нею, оскільки остання ґрунтується на аналізі сильних і слабких сторін ринку, його потенційних можливостей.

Дослідження ефективності роботи регіональних оптових ринків висвітлено в працях таких вчених, як В.Є. Андрієвський, Ю.П. Воскобійник, Р.Я. Корінець¹, А.В. Розгон, І.Ф. Томич та ін. Проте потре-

бує подальшого вивчення питання саморегулювання ринку як інструменту поліпшення його діяльності й забезпечення покупця високоякісною конкурентоспроможною продукцією.

Дослідження конкурентоспроможності ринку дає змогу розглядати її як комплексну характеристику потенційних можливостей забезпечення конкурентних переваг у перспективі, яка доступна для огляду (10 – 15 років). Джерелами конкурентних переваг є організаційно-технологічна й соціально-економічна база підприємства, вміння аналізувати та своєчасно здійснювати заходи щодо закріплення цих переваг. Останнє слід відзначити особливо, тому що аналіз і оцінка рівня конкурентоспроможності необхідні на всіх ступенях поза виробничим процесом. Саме тому дослідження комплексного забезпечення й оцінки конкурентоспроможності ринку є досить актуальним.

* Науковий керівник – І.В. Охріменко, доктор економічних наук.

¹ Корінець Р.Я. Про діяльність асоціації оптових ринків сільськогосподарської продукції / Р.Я. Корінець // Економіка АПК. – 2011. – № 9. – С. 75-82.

мувань, що виконують частину або комплекс логістичних процесів суб'єктів аграрного бізнесу, включає такі їх види: прибуткові та неприбуткові й незалежні та підконтрольні. До того ж серед підконтрольних логістичних операторів доцільно розрізняти корпоративні, кооперативні, державні й змішані.

Наведено авторське тлумачення сутності поняття «агрологістичний провайдер» (рівень 2PL). Запропоновано додаткові ознаки їх класифікації: потенційна прибутковість і підконтрольність замовнику логістичних послуг. Доповнено видову різноманітність агрологістичних провайдерів на базовому рівні зовнішньої логістики та досліджено особливості їх розвитку в Україні.

Представлено авторское толкование понятия «агрологистический провайдер» (уровень 2PL). Предложены дополнительные признаки их классификации: потенциальная прибыльность и подконтрольность заказчику логистических услуг. Дополнена видовая разнообразность агрологистических провайдеров на базовом уровне внешней логистики и исследованы особенности их развития в Украине.

Author's definition of term "agrilogistic provider" (level 2PL) is given. Additional features of the classification potential profitability and reporting to the customer of logistic services are provided. Typical variety of agrilogistic providers at the basic level of the outside logistics are enlarged and features of their development in Ukraine are studied.

*

Ю.П. КАШУБА, аспірант*

Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”

Я.С. ЯНИШИН, кандидат економічних наук, доцент

Львівський національний аграрний університет

Регіональні оптові ринки сільськогосподарської продукції

В умовах ринкової економіки, яка склалася в Україні, аналіз конкурентоспроможності ринку стає об'єктивною необхідністю, бо в сучасній конкурентній боротьбі при всій її масштабності, динамізмі й гостроті виграє той, хто аналізує і бореться за свої конкурентні позиції. Важливою проблемою стає кількісна оцінка рівня конкурентоспроможності ринку та управління нею, оскільки остання ґрунтується на аналізі сильних і слабких сторін ринку, його потенційних можливостей.

Дослідження ефективності роботи регіональних оптових ринків висвітлено в працях таких вчених, як В.Є. Андрієвський, Ю.П. Воскобійник, Р.Я. Корінець¹, А.В. Розгон, І.Ф. Томич та ін. Проте потре-

бує подальшого вивчення питання саморегулювання ринку як інструменту поліпшення його діяльності й забезпечення покупця високоякісною конкурентоспроможною продукцією.

Дослідження конкурентоспроможності ринку дає змогу розглядати її як комплексну характеристику потенційних можливостей забезпечення конкурентних переваг у перспективі, яка доступна для огляду (10 – 15 років). Джерелами конкурентних переваг є організаційно-технологічна й соціально-економічна база підприємства, вміння аналізувати та своєчасно здійснювати заходи щодо закріплення цих переваг. Останнє слід відзначити особливо, тому що аналіз і оцінка рівня конкурентоспроможності необхідні на всіх ступенях поза виробничим процесом. Саме тому дослідження комплексного забезпечення й оцінки конкурентоспроможності ринку є досить актуальним.

* Науковий керівник – І.В. Охріменко, доктор економічних наук.

¹ Корінець Р.Я. Про діяльність асоціації оптових ринків сільськогосподарської продукції / Р.Я. Корінець // Економіка АПК. – 2011. – № 9. – С. 75-82.

Об'єктом дослідження виступає діяльність Товариства з обмеженою відповідальністю „Шувар”, який є одним із найбільших і найсучасніших регіональних оптових ринків, розміщений у м. Львові, та сприяє розвитку гуртової торгівлі сільськогосподарською продукцією не тільки на Львівщині, але й далеко за її межами. Ідея розбудови гуртового ринку „Шувар” має на меті розв’язання проблеми збуту сільськогосподарської продукції виробниками та професійними посередниками, з одного боку, та надання споживачеві якісного безпечного продукту за справедливою ціною – з іншого. Розбудова ринку має на меті:

1. Створення на регіональному рівні сучасних місць продажу й розподілу свіжої сільськогосподарської продукції за світовими стандартами та з урахуванням специфіки українського сільського господарства – гуртових ринків «Регіональних аграрно-маркетингових центрів».

2. Об'єднання ринків на державному рівні у мережу і налагодження каналів переміщення сільськогосподарської продукції в межах країни для швидкого та якісного реагування на потреби споживача в різних регіонах.

3. Запровадження нових схем експорту вітчизняної продукції, спрощення юридичних процедур і створення доступних для виробника каналів збуту продукції на зарубіжні ринки.

4. Підвищення рівня обслуговування споживача до світових стандартів: якість, безпека, асортимент, товарність продукції, об'єктивна ринкова ціна та сучасні умови продажу сільськогосподарської продукції.

5. Створення дійової системи контролю якості й безпеки товару, запровадження механізмів стимулювання виробників, які дотримуються норм і правил вирощування продукції.

6. Забезпечення постійно діючих виставок технологій, обладнання, насіння, добрив, ліній переробки та передпродажної підготовки продукції тощо.

Найбільшим здобутком і гордістю є досвідчена команда професіоналів – одностудіїв. Професійність та відповідальність – головні цінності й критерії оцінки роботи як усього колективу, так і окремого працівника. Атмосфера партнерства та взаємодопомоги, демократичні принципи управління разом із вихо-

ванням особистої відповідальності працівників дають змогу виконувати найскладніші завдання. Оптовий ринок «Шувар» є лідером галузі із запровадження в управлінську й операційну діяльність найкращих світових стандартів і практик.

Інфраструктура торгового комплексу передбачає: торгові площі для продажу свіжої продукції, облаштовані й оснащені за європейськими вимогами та стандартами (спеціалізовані термінали дрібно-гуртової торгівлі м'ясом, ковбасами, молочними продуктами, рибою і морепродуктами, квітами, овочами та фруктами, зони нестационарних закладів гуртової торгівлі, рампи для розвантаження продукції); майданчик для торгівлі продукцією з автомобілів.

Згідно з проектом розбудови гуртового продуктового ринку завершено будівництво павільйонів: для зберігання й торгівлі м'ясом – 2400 м²; для торгівлі: м'ясом і молочними продуктами – 2700 м²; фруктами й овочами – 5600 м²; квітами – 3300 м²; офісний центр – 2000 м².

Поняття конкурентоспроможності ринку містить у собі комплекс економічних характеристик, що визначають положення на галузевому ринку. Цей комплекс може містити характеристики товару, які визначаються сферою виробництва, а також фактори, що формують у майбутньому економічні умови збуту товарів.

Конкурентоспроможність продукції – це комплекс споживчих і вартісних характеристик, які визначають його успіх на ринку, тобто спроможність даного товару бути обмінним на гроші в умовах широкої пропозиції інших конкуруючих товаровиробників. Для розрахунку конкурентоспроможності ринку та його конкурентів використовують як кількісні, так і якісні показники¹. До основних кількісних показників, які необхідно проаналізувати на ринку „Шувар”, належать: обсяг продажу; прибуток (балансовий та чистий); сума прибутку на 1 грн; ринкову частку; чисельність працівників.

Точніше показують конкурентоспроможність ринку якісні показники. Основні з них такі: широта асортименту, частка товарів «ринкової новизни», ціна товарів, додаткові послуги

¹ Портер М.Е. Конкуренция: пер. с англ. / М.Е.Портер. – М.: И.Д. Вильямс, 2008. – 608 с.

ги, розміщення ринку, якість, упаковка, стимулювання покупців, витрати на рекламу, стимулювання працівників, імідж ринку.

Імідж ринків-конкурентів і досліджуваного ринку визначено опитуванням спеціалістами

підприємства споживачів. Оцінювання проводилося за десятибальною шкалою, результатом стали усереднені показники (табл. 1).

1. Оцінка іміджу ринків м. Львова в балах

Ринок	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2010 р. до 2008 р., +/-
„Шувар”	9	9	10	1
„Привокзальний”	7	9	9	2
„Краківський”	5	8	8	3
„Добробут”	6	7	9	3

З даних таблиці видно, що найвищу оцінку 10 балів у 2010 році мав ринок „Шувар”, вона на 1 бал більше, ніж у 2008 році. Ця тенденція показує зростання іміджу ринку серед покупців. На другому місці ринок „Привокзальний”, який є основним конкурентом ринку „Шувар”.

Конкурентна боротьба за економічне процвітання і виживання – економічний закон ринкового господарства. Продавці хочуть продати свої товари найдорожче, але конкуренція змушує їх збувати продукцію дешевше, щоб стимулювати попит покупців. У боротьбі між продавцями (прагнуть продати найдорожче) і покупцями (прагнуть купити дешевше) виграють ті, хто більш згуртований та має можливість накинути свою (вигідну для них) ціну. В умовах "вільної" конкуренції на ринку всі рівні – як продавці, так і покупці, але перемагає той, хто при тій самій якості товару має менші витрати виробництва, або при тих самих витратах виробляє продукцію кращої якості.

Конкурентоспроможність у найширшому розумінні визначає можливість продажу товару на певному ринку. Нею можна вважати однорідну продукцію з технічними параметрами й техніко-економічними показниками, що ідентичні аналогічним показникам проданого товару. Без дотримання такої умови вживання терміна "конкурентоспроможність" є суто умовним. Тому виробляючи конкурентоспроможну продукцію, треба брати до уваги всі ринкові чинники, використовуючи досягнення сучасного маркетингу щодо вивчення наявного та прихованого попиту. Найвигіднішою базою для оцінювання конкурентоспроможності має бути дослідження потреб покупців, вимог ринку. У

цьому напрямі важливо удосконалювати механізми формування ринкової рівноваги на ринках сільськогосподарської продукції¹.

Для визначення рівня конкурентоспроможності товарів і послуг здійснюють маркетинговий аналіз, який має виявити параметри товарів для задоволення заінтересованості у придбанні. Ці параметри відображають якість та корисність товарів і послуг з урахуванням функціональних, естетичних, екологічних та інших споживчих властивостей.

Отже, конкуренція – двигун економічного прогресу. Лауреат Нобелівської премії Ф.фон Хайек зазначав, що суспільство, яке покладається на конкуренцію, успішніше, ніж інші, досягає цілей, і що саме конкуренція показує як можна ефективніше виробляти товар.

Основною діяльністю звичайних продовольчих та оптових ринків сільськогосподарської продукції є надання послуг з організації торгівлі. Усі звикли до того, що продуктові ринки міст і великих сіл обладнані спеціально відведеними місцями або цілими павільйонами для продажу молока та молочної продукції, м'яса й продуктів його переробки, овочів і фруктів тощо. На цих ринках можна вроздріб придбати продукцію пересічним споживачам.

Оптовий регіональний ринок сільськогосподарської продукції відрізняється від звичайних продовольчих ринків тим, що на ньому здійснюється торгівля великими обсягами продукції між господарюючими суб'єктами не для власного споживання, а для подаль-

¹ Кваша С.М. Напрями удосконалення механізмів формування ринкової рівноваги на ринках сільськогосподарської продукції / С.М. Кваша // Економіка АПК. – 2011. – № 2. – С.161-167.

шого продажу кінцевому споживачеві через роздрібну торгівлю, або для виробничого чи іншого використання (табл. 2). А продово-

льчі та оптові ринки у своїй основі надають лише послуги із здійснення торгівлі.

2. Обсяг реалізації продукції на ринку „Шувар”, т

Продукція	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2008 до 2010 р., %
Молоко	923,3	1012,2	1214,2	131,5
Масло	30,4	45,3	48,8	160,5
Маргарин і жири	14,3	23,9	28,9	202,9
Олія рафінована	34,8	67,9	75,1	215,8
Цукор	33,9	39,6	40,6	119,7
Риба і філе рибне	67,0	66,9	77,1	115,0
Овочі (крім картоплі)	1289,7	1389,7	1374,9	106,6
Соки фруктові	3,3	8,3	7,1	215,1
Борошно	3,6	5,8	5,6	155,5
Інші непродовольчі товари	4344,8	4976,7	4497,6	103,5
Рис	23,4	45,7	36,2	154,7
Крупи	44,6	39,8	55,7	124,8
М'ясо птиці	60,6	60,9	75,2	124,9

З даних таблиці видно, що реалізація продукції у 2010 році значно зросла порівняно з 2008 роком. Відповідно підвищується й ефективність господарювання. Валовий дохід від реалізації продукції у 2010 році порівняно з 2008-м збільшився на 22%, чистий – на 23% і в 2010 році становив 8457,8 тис. грн. Зростання собівартості продукції викликане постійним ростом цін на всі види продукції та ресурси.

Аналізуючи рівень середньорічних цін на міжнародних оптових ринках на продукти харчування можна зробити висновок, що ціни на продукцію на ринку „Шувар” майже такі самі як на міжнародних ринках (табл. 3). Це свідчить про те, що у підприємстві дотримуються всіх міжнародних стандартів і продукція конкурує на рівні міжнародних ринків.

3. Середньорічні ціни на продукцію на міжнародних гуртових ринках порівняно з ринком „Шувар”, грн

Продукція	„Шувар”, Україна	Bronisze, Польща	Inzersdorf, Австрія	Rungis, Франція	Grobsmarkt, Німеччина
Картопля, кг	6,00	5,50	8,40	9,00	7,50
Молоко, л	7,50	5,40	4,80	6,70	7,00
Масло, кг	60,00	47,50	52,36	45,60	50,00
Морква, кг	6,50	5,40	4,65	5,00	6,00
Яйця курячі, шт.	0,50	1,00	1,31	0,95	1,20
Борошно, кг	4,50	3,90	6,30	5,50	5,00
Помідори, кг	14,50	26,50	16,30	20,00	21,00
Огірки, кг	16,50	18,00	21,50	16,50	15,00
Олія пляшкова, л	16,10	15,00	15,50	17,50	18,00
Рис, кг	9,50	9,00	10,00	7,50	7,00
Капуста білокачанна, кг	9,50	7,00	8,00	7,50	6,00

Також можна бачити, що ціни на товари першої необхідності найнижчі на ринку „Шувар”, оскільки продукція закуповується у виробників і реалізуються на ринку з невеликими відсотковими націнками.

Український ринок „Шувар” є поки що єдиним в Україні ринком – членом міжнародної організації – Асоціації оптових продовольчих ринків Центральної та Східної Європи.

Ринок "Шувар" тісно співпрацює з такими партнерами як: Торговельна фірма "Мо-

лочні Дари", ТМ "Наша Ряба", ТзОВ "Дукат", ТзОВ "Кременчук м'ясо", ТД "Львів", "Волинські ковбаси"- "ВІО", ТзОВ "Росан - Агро", ТзОВ "Тропик".

З метою підвищення конкурентоспроможності на ринку "Шувар" передусім необхідно перетворити відділ маркетингу та збуту на дійову маркетингову службу, яка може бути організована в чотирьох основних варіантах: структурно-функціональна; орієнтована на товари й ринки; регіональна структури. Вибір тієї або іншої структури

визначається особливостями збутової діяльності підприємства, асортиментом продукції, розташуванням обслуговуваних клієнтів підприємства і т.п. Проте на практиці найбільший інтерес становить взаємодія служби маркетингу з іншими службами підприємства та її роль і місце в структурі управління. Створення в підприємстві служби маркетингу потребує відповідної зміни організаційної структури управлінських служб та встанов-

лення нових функціональних зв'язків між підрозділами підприємства. Організаційно служба маркетингу повинна бути підлеглою безпосередньо виконавчому директору та взаємодіяти з підрозділами підприємства, що беруть участь у досягненні його виробничо-комерційної мети. Розглянемо шляхи поліпшення функцій управління на ринку "Шувар" (табл. 4).

4. Шляхи підвищення конкурентоспроможності товарів на ринку "Шувар"

Функціональна підсистема	Спеціальна функція управління
Перспективне і поточне техніко-економічне й соціальне планування	Розробка коротко – і довгострокових прогнозів розвитку ринку, його місткості, підготовка планів експортної діяльності на різних ринках
Організація робіт по стандартизації	Збір і аналіз діючих стандартів, міжнародних норм, правил, що стосуються реалізованої продукції
Управління кадрами, творчою діяльністю трудового колективу	Навчання кадрів принципам та методам маркетингу
Управління збутом продукції	Організація системи руху товару (товарні запаси, складське господарство, транспортування), організація реклами, додаткових послуг, торгівлі в кредит, заходів у галузі поставок, пільгових операцій, знижок тощо
Управління фінансовою діяльністю	Обґрунтування необхідності капіталовкладень у розвиток виробництва з урахуванням зміни технічної політики
Облік і звітність	Оперативний збір відомостей про канали збуту, оптову й роздрібну торгівлю, спеціалізовані магазини
Економічний аналіз	Аналіз стану продукції на ринку, умов, що змінюються в інфраструктурі, співвідношенні цін, обсягу збуту, замовлень і поставок продукції
Зовнішньоекономічна діяльність	Аналіз роботи зовнішніх ринків збуту, обґрунтування необхідності виходу на той чи інший ринок

Одним із методів підвищення конкурентоспроможності товарів на ринку "Шувар" є прогнозування та планування збуту продукції. А саме: перспективне, поточне, техніко-економічне й соціальне планування, управління технологічними процесами, фінансовою діяльністю, збутом продукції, навчання кадрів принципам і методам маркетингу, управління фінансовою та зовнішньоекономічною діяльністю; поліпшення якості продукції шляхом стандартизації, сертифікації, використання

екологічно чистих ресурсів, скорочення терміну постачання і реалізації продукції настільки, щоб інше підприємство не могло створити аналогів; ведення наукових досліджень із питань ринкової торгівлі, створення в підприємствах науково-дослідного центру; вдосконалення реклами, підвищення рівня реагування на зміни споживчого попиту та пропозиції; зниження витрат, забезпечення гнучкості тощо.

Досліджено комплексне забезпечення й дано оцінку конкурентоспроможності оптового регіонального ринку „Шувар”. Доведено, що удосконалення діяльності гуртового ринку дасть змогу розв’язати проблему збуту сільськогосподарської продукції виробниками та професійними посередниками і запропонувати споживачеві якісний продукт за справедливою ціною. Висвітлено шляхи підвищення конкурентоспроможності на оптовому ринку „Шувар”.

Исследовано комплексное обеспечение и дана оценка конкурентоспособности оптового регионального рынка „Шувар”. Доказано, что усовершенствование деятельности оптового рынка дает возможность решить проблемы сбыта сельскохозяйственной продукции производителями и профессиональными посредниками и представить потребителю качественный продукт по справедливой цене. Предложены пути повышения конкурентоспособности на рынке «Шувар».

An article provides a study of complex supply and defines the level of competitiveness of the regional wholesale market “Shuvar”. The fact that enhancement of performance of the wholesale market can be a superb solution to the problem of agrarian products marketing performed by the producers and resellers (direct and indirect marketing) is substantiated. It is proved that it will ensure selling of good quality products on reasonable prices. The guidelines for augmentation of the level of competitiveness are suggested on the bases of the wholesale market “Shuvar”

* * *

*М.А. ПРОДАНЧУК, кандидат економічних наук, доцент
Буковинський державний фінансово-економічний університет*

Теоретичні засади обліку витрат та калькулювання в системі управління витратами

У сучасних умовах господарювання ефективність діяльності підприємства найбільшою мірою залежить від дієвості управління витратами, що зумовлює необхідність раціональної організації бухгалтерського обліку. Методологія обліку витрат, яка існує в практиці обліку підприємств, здебільшого не досконала, оскільки основне її завдання – не констатувати факти господарської діяльності, а впливати на процес формування такої методики, яка відповідає б інформаційним запитам менеджменту. Створення нових систем інформації про витрати, підходів до калькулювання собівартості продукції дають змогу приймати ефективні управлінські рішення.

Головним питанням, яке визначає ефективність інформаційного забезпечення системи управління витратами, є вибір методу обліку витрат і калькулювання собівартості продукції. Адже собівартість є важливим синтетичним показником, який відбиває різні сторони виробничого процесу і є одним із критеріїв, що впливає на формування цінової політики підприємства.

Вагомий внесок у розробку питань теорії та методології бухгалтерського обліку витрат зробили вітчизняні вчені: О.С. Бородкін, Ф.Ф. Бутинець, Б.І. Валуєв, С.Ф. Голов, М.Я. Дем'яненко, Г.Г. Кірейцев, М.В. Кужельний, О.В. Олійник, М.С. Пушкар, П.Т. Саблук, В.В. Сопко, М.Г. Чумаченко, В.П. Єрмоленко й ін.

Проблемними залишаються питання методології формування собівартості продукції підприємств для задоволення інформаційних потреб системи управління витратами з метою прийняття обґрунтованих рішень.

Метою статті є висвітлення сутності методів обліку витрат та обчислення собівар-

тості продукції підприємств, а також визначення основних об'єктів обліку витрат і калькулювання та зв'язку між ними.

В англійській економічній літературі з управлінського обліку не приділяється особливої уваги самому терміну «cost», під яким розуміють затрати, витрати, ціну, вартість, собівартість залежно від конкретної виробничо-господарської ситуації. Показовим є те, що самого терміна «собівартість» у такій обліковій літературі немає. Певною мірою він замінюється поняттям «cost» (витрати) чи «unit cost» (витрати з розрахунку на одиницю виробу)¹. Загалом, облік витрат ведеться відповідно до кількох їхніх теорій². На рисунку 1 зображена їхня частина, найтісніше пов'язана з методологією.

У традиційній вітчизняній науці І.В. Малишев вказує на те, що задача обліку виробництва зводиться до визначення індивідуальних витрат підприємства на створення нового продукту і визначення собівартості його одиниці³. Калькулювання собівартості продукції є важливою інформаційною базою для ціноутворення та вибору виробничої стратегії підприємства. Серед зарубіжних дослідників саме у Р. Гамільтона проявляється усвідомлення значення калькуляційних розрахунків для управління виробництвом⁴ на рівні методології.

¹ Бехтерева Е.В. Себестоимость: рациональный и эффективный учет расходов: практ. пособие / Е.В. Бехтерева. – М.: Омега – Л, 2007. – 152 с.

² Юшак Ж.М. Вплив теорії трансакційних витрат на виникнення нових об'єктів обліку / Ж.М. Юшак // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економічні науки. – Житомир: ЖДТУ, 2010. – № 1 (51). – С. 147-149.

³ Малишев И. В. Теория бухгалтерского учета : учеб. пособие для студ. высш. с.-х. учеб. заведений по спец. "Бухгалтерский учет в сельском хозяйстве" / И. В. Малишев. – М. : Финансы и статистика, 1981. – 264 с.

⁴ Бутинець Ф.Ф. Історія бухгалтерського обліку. В 2-х частинах. Ч.ІІ: навч. посібник для студ. вищих навч. закл. спец. 7.050106 "Облік і аудит" / Ф.Ф. Бутинець. – 2-е вид., доп. і перероб. – Житомир: ПП "Рута", 2001. – 512 с.

Рис. 1. Вплив теорії витрат на бухгалтерський облік

Оскільки Україна перейшла на міжнародні облікові стандарти, то їй у спадок дісталася множина теорій витрат та їх інформаційного відображення. Проте якщо це питання у розвинутих країнах вирішується на рівні господарських суб'єктів, то в Україні воно традиційно має визнану методологію. Тому спостерігається невизначеність щодо об'єктів калькулювання собівартості та їхнього взаємозв'язку з об'єктами обліку витрат, нечітке розмежування методів обліку витрат і методів калькулюванням собівартості продукції.

Думки вчених розділилися, погляди їх, хоч й умовно, можна згрупувати як:

1. Методи обліку витрат і методи калькулювання тотожні. Такої тези дотримуються В.П. Завгородній, М.В. Кужельний, А.М. Кузьмінський, Л.К. Сук, В.П. Ярмоленко.

2. Методи обліку витрат та методи калькулювання різні. Прихильниками цього підходу є: Ф.Ф.Бутинець, Г.Г.Кірейцев, Я.Д.Крупка, М.С. Пушкар, В.І. Сопко, М.Г. Чумаченко.

Науковці, які дотримуються першого підходу, облік витрат розглядають як метод калькулювання у тій чи іншій формі. Тобто калькулювання собівартості кінцевого продукту підприємства визначається системою й організацією обліку витрат та є нерозривними. Зокрема, це суто традиційна вітчизняна наука, яка сформувалася вченими на теренах СНД. Так, А.А. Додонов ототожнює метод обліку витрат і метод калькулювання й розуміє під ним конкретний порядок групування витрат на виробництво відповідно до конкретного носія витрат (окремого замовлення, виду продукції), що визначається залежно від організації виробництва, характеру продукції, технології її виготовлення, наявності або відсутності використання одних і тих самих комплектуючих при

виготовленні різних видів продукції¹. А.Ш. Маргуліс вважає, що метод обліку витрат та калькулювання – це “єдиний процес дослідження витрат підприємств певних типів на виробництво й реалізацію продукції з позицій вимірювання, контролю, визначення собівартості виробів і робіт”². На нашу думку, зазначене характеризує більше процес обліку витрат, що розглядається як база для калькулювання. Більш повним є визначення П.С. Безруких, який під методом обліку витрат та калькулювання собівартості розуміє сукупність прийомів організації документування і відображення виробничих витрат, що забезпечують обчислення фактичної собівартості продукції й необхідну інформацію для контролю за процесом формування цієї собівартості³.

Ряд учених стверджують, що калькулювання та облік витрат – два паралельних і, по суті, не пов'язаних процеси. Професор Ф.Ф. Бутинець виокремлює поняття методів обліку витрат та методів калькулювання. Під методом обліку витрат він зазначає сукупність способів відображення, групування і систематизацію даних про витрати, що забезпечують досягнення визначеної мети, вирішення конкретного завдання; а під методом калькулювання – сукупність прийомів розподілу витрат підприємства за калькуляційними статтями й віднесення їх до об'єктів калькулювання⁴. Як два взаємозв'язаних і самостійно діючих процеси облі-

¹ Додонов А. А. Бухгалтерский учет в промышленности с основами учета в системе бытового обслуживания / А. А. Додонов. – М.: Легкая и пищевая промышленность, 1981. – 472 с.

² Маргулис А.Ш. Калькуляция себестоимости в промышленности; под ред. проф. А.Ш. Маргулиса. – М.: Финансы, 1975. – 295 с.

³ Безруких П.С. Учет и калькулирование себестоимости продукции / П.С. Безруких. – М.: Финансы, 1974. – 320 с.

⁴ Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський управлінський облік: підруч. для студ. вищих навч. закладів / Ф.Ф. Бутинець, Т.В. Давидюк, Н.М. Малога, Л.В. Чижевська. 2-е вид., перероб. і доп. – Житомир: ПП “Рута”, 2002. – 480 с.

ку витрат на виробництво та калькулювання розглянуто проф. В.Б. Івашкевичем¹. Дане розмежування обґрунтовується змістом і обсягом інформації, а також за способами її обробки на обох етапах: на етапі обліку витрат відбувається збір інформації та її групування залежно від встановлених цілей, а на етапі калькулювання – обробка за допомогою спеціальних прийомів і способів. Я.В. Соколов доводить, що облік витрат та калькулювання слід розглядати окремо з двох причин:

1) облік фактичних витрат може існувати, а калькуляція може не бути взагалі;

2) обліку фактичних витрат може й не бути, а калькуляція може бути, наприклад, розрахунок собівартості запланованої для випуску продукції².

Отже, зазначені вище поняття різні за змістом і можуть знайти практичне втілення незалежно одне від одного. Відповідно до цієї позиції В.Ф. Палій вважає, що об'єктивною основою окремого існування методів обліку витрат та калькулювання є єдність споживання виробничого ресурсу і виробництва готового продукту: "Витрати на виробництво спочатку виступають як виробниче споживання й повинні бути вивчені відповідними їхній природі адекватними методами. Лише одержавши із виробництва готовий продукт, створений у результаті виробничого процесу, ми можемо вивчити величину витрат на його виробництво, тобто собівартість продукту. Інший аспект вивчення витрат³. Метод калькулювання являє собою сукупність способів аналітичного обліку витрат на виробництво за калькуляційними об'єктами та прийомами визначення собівартості калькуляційних одиниць⁴. Отже, як бачимо, В.Ф.Палій послідовно підкреслює відмінності обліку витрат і калькулювання, а, відповідно, й методів.

Дослідження різних поглядів учених по даному питанню показало, що ними, з одного боку, послідовно зазначаються відмінності між методами обліку витрат і методами

калькулювання собівартості продукції, а з іншого – у своїх висловлюваннях щодо методів не мають визначеності, не дотримуються постійності в термінології. В жодному з офіційних документів, ні у спеціальній літературі не вказано окремий перелік методів обліку витрат та методів калькулювання, які рекомендуються для підприємств різних галузей. У науковій літературі одні й ті самі методи вченими відносяться або до методів обліку витрат, або до методів калькулювання. У практичній діяльності не трапляється, щоб для обліку витрат використовували одні методи, а для калькулювання – інші.

На наш погляд, достатньо обґрунтованою є думка вчених Р.Я. Вейцмана та В.І. Стоцького. Їх об'єднує єдиний підхід до розуміння обліку витрат і калькулювання собівартості продукції як двох етапів облікового процесу, в якому облік витрат за об'єктами є необхідною передумовою для розрахунку собівартості⁵.

Підтвердженням цьому є те, що показник собівартості широко використовується на всіх рівнях управління економіки. Він є основою ціноутворення на вироблену продукцію, застосовується при визначенні нижньої межі цін. З цього приводу Г.Г. Кірейцев відзначає, що обґрунтоване використання теорії цінності й ціни є методологічною основою для розширення можливостей оцінки і калькуляції як важливіших елементів методу бухгалтерського обліку, за допомогою яких реалізують науково пізнавальну його функцію⁶. Таким чином, калькулювання можна розглядати як одну із складових обліку витрат. Отже, система калькулювання не може здійснюватися без належної організації обліку витрат, в основі якого є оцінка. Як відзначає В.Ф. Палій, калькуляція в свою чергу можлива лише на основі вартісного виміру ресурсів, які використовуються в процесі господарських операцій. Тому калькуляція є способом оцінки ресурсів і одночасно результатом такої оцінки⁷.

¹ Івашкевич В.Б. Проблемы учета и калькулирования себестоимости продукции / В.Б. Ивашкевич. – М.: Финансы, 1974. – 159 с.

² Соколов Я.В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней: [учеб. пособие для вузов] / Я.В. Соколов. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638 с.

³ Палій В.Ф. Основи калькулювання / В.Ф. Палій. – М.: Финансы и статистика, 1987. – 288 с.

⁴ Палій В.Ф. Финансовый учет: учеб. пособие / В.Ф. Палій, В.В. Палій. – ФБК ПРЕСС, 1988. – Ч.2. – С.352.

⁵ Басманов И. А. Теоретические основы учета и калькулирования себестоимости промышленной продукции / И. А. Басманов; под ред. В. А. Новака. – М.: Финансы, 1970. – 167 с.

⁶ Кірейцев Г. Г. Глобализация экономики и унификация методологии бухгалтерского учета : науч. докл. / Г. Г. Кірейцев. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – Житомир : ЖГТУ, 2008. – С. 15.

⁷ Палій В.Ф. Организация управленческого учета / В.Ф. Палій. – М.: Бератор-Пресс, 2003. – 224 с.

Таким чином, калькуляція є способом вимірювання собівартості, що є важливою базою для порівняння понесених витрат й одержаних результатів. У цілому це єдиний обліковий процес, основою якого є виробничий, що складається з двох послідовних етапів, у кожному з них розділяються як предмети вивчення, так і способи їх пізнання: облік витрат на виробництво, який є поєднанням процесу споживання ресурсів; калькулювання як завершальний етап виробничого обліку – формування собівартості продукції.

Отже, метод обліку витрат на виробництво та калькулювання собівартості – це сукупність способів формування і систематизація витрат за об'єктами калькулювання з метою їх розподілу за встановленими статтями калькуляції для обчислення собівартості продукції, які визначені цілями управління. Метод обліку витрат на виробництво та калькулювання собівартості – це єдиний процес дослідження витрат на виробництво продукції з позицій їх вимірювання, реєстрації, опрацювання, визначення виробничої собівартості, спрямований на інформаційне забезпечення прийняття ефективних управлінських рішень (рис. 2).

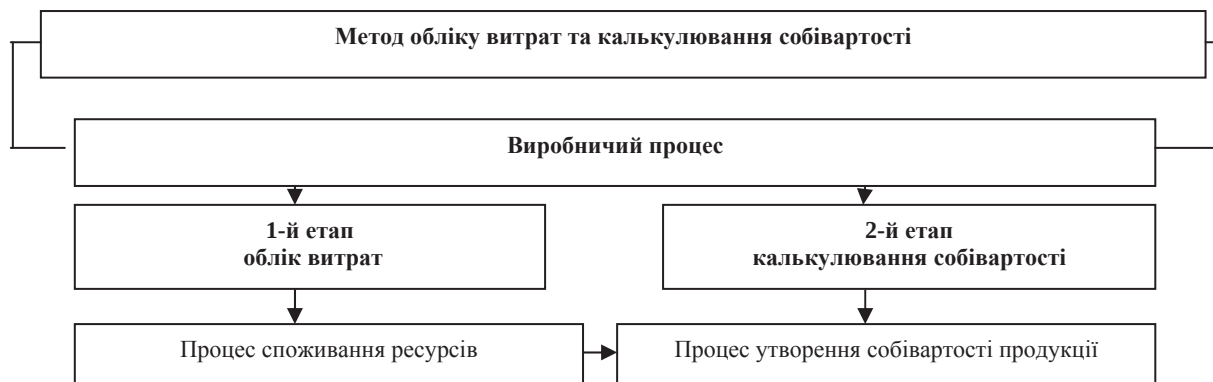

Рис. 2. Структура методу обліку витрат та калькулювання собівартості

Виходячи із зазначеного вважаємо, що облік витрат підпорядковується цілям калькулювання. З такої позиції методи калькулювання можна розглядати як методи обліку витрат, які використовують для розрахунку собівартості певних видів, груп продукції (робіт, послуг). Отже, метод обліку витрат і калькулювання собівартості продукції впливає на організацію й методику обліку витрат, а також на оперативність одержання інформації про собівартість у системі прийняття управлінських рішень.

Для ефективного управління витратами і рентабельністю необхідно мати чітке уявлення про структуру й характер витрат, а це

можливо лише в системі собівартості. Вона дає змогу підприємствам виконувати вимоги по управлінню витратами, встановлені нормативами, і конкурентним середовищем.

Подальшими дослідженнями в цій сфері є: розробка методології, моделей і процедур функціонально-вартісного аналізу витрат для кращої наочності прозорості розподілу витрат і дотримання законодавства; розробка й запровадження традиційних методів обліку витрат (методи прямих витрат і повної собівартості), розробка методології та моделі для аналізу рентабельності, управління витратами та їх оптимізації.

Розкрито теоретичні аспекти сутності методів обліку витрат та калькулювання собівартості продукції, визначено основні об'єкти обліку витрат і калькулювання, розглянуто питання про їхній взаємозв'язок та відмінності.

Раскрыты теоретические аспекты сущности методов учета затрат и калькулирования себестоимости продукции, определены основные объекты учета затрат и калькулирования, рассмотрены вопросы их взаимосвязи и отличия.

The theoretical aspect of the essence of the methods of accounting of expenses and calculation of cost price of products are considered, the basic objects of accounting of expenses and calculation are defined interrelation and differences between these objects are studied.

*

Удосконалення фінансово-економічного механізму у лісоресурсній сфері України

Фінансово-господарський механізм, який був створений в умовах командно-адміністративної системи, на сучасному етапі негативно вплинув на характер ведення лісгосподарського виробництва і на стан лісів: в Україні на базі практично постійного лісофонду відведено в захисні насадження та виключено з експлуатації майже половину деревостанів, в експлуатаційних лісах здійснювалися виснажливі головні рубки, а після доведення вікової структури до критичної відбулося негативне зменшення головних рубок у рубки догляду шляхом збільшення обсягу вирубки за масою останніх. У зв'язку з незадовільним станом лісового фонду України й зростанням попиту на еколого-економічні функції лісів, стратегію розвитку лісового господарства слід спрямовувати на екологічно збалансовані принципи господарювання. Важливим фактором раціонального лісокористування є фінансовий механізм, який має бути екологічно орієнтованим через особливе значення лісових ресурсів в еколого-економічній сфері.

Необхідність вивчення нових методів і важелів фінансового механізму в лісоресурсній сфері в умовах ринкових відносин у своїх працях обґрунтовували Я. Дяченко, Я. Коваль, Ю. Медведєв, Є. Мішенін, В. Самоплавський, О. Фурдичко та ін. Водночас недостатньо вивченими залишаються проблеми підвищення стимулювання в лісгосподарській галузі, а також формування механізму самоокупності й самофінансування лісгосподарських підприємств на основі законодавчих і нормативних змін.

Мета статті – розглянути напрями удосконалення фінансового механізму галузі за рахунок оптимізації компонентів цього механізму внесенням змін у законодавчому просторі галузі, в економічному та в організаційно-технічному аспектах.

Встановлено, що основними джерелами фінансування лісового господарства є власні кошти підприємств, кошти державного бю-

джету та кредити. За рахунок власних фінансових ресурсів повністю фінансуються рубки головного користування, бюджетні ж кошти спрямовуються на лісокультурні роботи, охорону лісів, боротьбу з шкідниками і хворобами лісу, на рубки, пов'язані з веденням лісового господарства, й ін. Проте кошти з бюджету виділяються в недостатньому обсязі та за залишковим принципом, без урахування пріоритетності певних робіт.

Перехід до ринкової економіки зумовив певні принципові зміни у господарському механізмі лісового сектору України. Найважливішою з них є відмова від державної монополії на експорт лісопродукції, зокрема круглої деревини. У результаті й державні лісгосподарські підприємства, і представники приватного бізнесу одержали можливість виходу на зовнішній ринок. Приватизація підприємств лісопромислового комплексу України, а також інших виробництв, що використовують деревину (вугільна промисловість, будівництво тощо), яка проводиться, як правило, непрозоро і суб'єктивно, призвела до значного зниження обсягів їх виробництва. Внаслідок цього різко знизився платоспроможний попит на деревину на внутрішньому ринку країни. А тому фінансовий стан лісгосподарських підприємств значною мірою став визначатися можливістю реалізації продукції на зовнішніх ринках¹.

Створення власної економічно незалежної фінансової бази лісоресурсної сфери передбачає включення в ринкові відносини компонентів лісоресурсного потенціалу та соціально-екологічні функції лісу, для чого необхідно:

оцінити структуру діючого фінансового механізму лісового господарства, розглянути напрями його подальшого удосконалення відповідно до вимог ринкової системи господарювання;

¹ Полякова Л. Розвиток ринку лісопродукції України / Л. Полякова, С. Кирилюк, М. Попков // Лісовий і мисливський журнал. – 2001. – № 2. – С. 4-5.

розглянути наявні та запропонувати додаткові (потенційні) джерела фінансування, зокрема за рахунок соціально корисних властивостей лісових екосистем;

запропонувати способи врегулювання взаємовідносин між лісоресурсною сферою, лісоспоживачами і державою.

Так, оптимізація структури лісового фонду, який знаходиться в підпорядкуванні Держлісагентства України, за сорокарічний період дасть можливість додатково накопичити в ньому до 87 млн т вуглецю, що в разі реально-го втілення в життя рішень Кіотського протоколу дасть змогу Україні додатково одержати кошти в розмірі 1 млрд 305 млн дол., або понад 32,6 млн дол. на рік¹. І це лише один із резервів використання соціально корисних властивостей лісових екосистем.

Крім того, за умов ринкового господарювання питання розвитку мережі рекреаційних та курортно-оздоровчих об'єктів набуває стратегічно важливого значення. Для поліпшення ситуації необхідні заходи щодо відтворення приміських і курортних лісів, природних національних та ландшафтних парків, зон відпочинку й курортно-рекреаційних комплексів. В умовах ринкової економіки власниками курортно-оздоровчих об'єктів можуть бути як державні підприємства, так і колективи та приватні особи. Різноманіття форм власності, вільний вияв господарської ініціативи й розвиток міжнародного туризму дали б змогу розв'язати проблему фінансування рекреаційної галузі та залучити додаткові інвестиції для розвитку лісового господарства в цілому. До речі, лісове господарство України характеризується низькою інвестиційною привабливістю, свідченням чого є те, що в галузь у 2010 році надійшло лише 0,1% від капітальних інвестицій у національне господарство країни.

Для залучення інвестицій у лісове господарство необхідно: удосконалити законодавство; практикувати передачу ділянок лісового фонду в оренду переважно на цілі рекреації, мисливства; запровадити сприятливий митний режим для операцій з лісопродукцією і основними засобами; створити

на державному та регіональному рівнях інформаційні центри; здійснювати державну підтримку пріоритетних проектів шляхом компенсації з бюджету відсоткових ставок за кредити, які одержують підприємства; поширити лізинг і екологічне страхування в лісовому господарстві тощо.

Фінансова система лісового господарства повинна відповідати таким основним принципам: гарантування фінансування заходів із лісовідновлення, лісовирощування, охорону й захист лісів в обсягах, які забезпечують відновлення останніх, їхнє безперервне та невиснажливе лісокористування; створення і реалізація економічних інтересів усіх суб'єктів лісових відносин в одержанні доходів від користування лісовими ресурсами; розподіл економічної та фінансової відповідальності суб'єктів лісових відносин за прийняття рішень відповідно до компетенції й розподілу функцій державного управління; суворий державний контроль за цільовим використанням коштів на усіх рівнях державного управління лісами.

Бюджетне фінансування лісового господарства, передусім, необхідне у підприємствах галузі, зосереджених у степових і лісостепових районах, а також у надмірно виснажених лісах із вкрай незначними обсягами лісоексплуатації, та лісах природоохоронного призначення, де рубання лісу з екологічних міркувань не проводяться. Однак значна частина суб'єктів галузі, зокрема в Закарпатській, Івано-Франківській, Чернівецькій, Хмельницькій областях і Лісостепу, володіє наявними можливостями та резервами для створення власної економічно незалежної фінансової бази.

Значна частка податків і обов'язкових платежів, які формуються у лісовій галузі, спрямовується до державного бюджету: плата за спеціальне використання лісових ресурсів державного значення (деревина від рубок головного користування, заготівля живиці); податок на додану вартість; податок на прибуток; інші податки та платежі. До місцевих бюджетів надходять: плата за спеціальне використання лісових ресурсів місцевого значення (другорядні лісоматеріали, побічні користування), місцеві збори й платежі, плата за землю та деякі обов'язкові платежі, частка яких у структурі податкових платежів дуже незначна. Для визначення джерел фінансування лісового господарства

¹ Гірс О.А. Оптимізація та економічна ефективність лісокористування в Україні на довгостроковий період / О.А. Гірс // Наукові доповіді НАУ. – 2008. – № 4.

розглянуто різні складові фінансового механізму лісокористування й здійснено їхню критичну характеристику. Так, на відміну від розвинутих країн світу, оподаткування лісової галузі України має фіскальну спрямованість і практично не виконує стимулюючої функції. Недосконалим є порядок сплати підприємствами платежів за спеціальне використання лісових ресурсів, оскільки вони надходять до загального фонду державного бюджету та не спрямовуються на виконання лісогосподарських заходів.

Для підвищення мотивації в лісовій галузі України і забезпечення її необхідними фінансовими ресурсами на проведення лісогосподарських робіт потрібно удосконалити та спростити систему оподаткування. З цією метою необхідно провести такі заходи:

замінити податок на прибуток лісового господарства податком з обороту від реалізації лісопродукції за мінімальною ставкою. При цьому слід звільняти від оподаткування доходи, які спрямовуються на лісокультурні роботи, а також цільові надходження з державного й місцевого бюджетів на лісове господарство;

спрямувати податок на додану вартість від реалізованої лісопродукції на фінансування заходів, які сприятимуть екологічно збалансованому лісокористуванню. Разом із тим податок на додану вартість, який підлягає сплаті до бюджету лісогосподарськими підприємствами, повинен перераховуватися у Лісовий фонд для подальшого вкладення в лісогосподарські заходи;

встановити мінімальну ставку податку на додану вартість на експорт круглого лісу з метою обмеження його вивезення за кордон і стимулювання переробки лісопродукції в Україні;

застосовувати замість збору за спеціальне використання лісових ресурсів стягування лісового податку;

диференціювати митні ставки залежно від ступеня обробки лісопродукції.

Крім того, для забезпечення переходу до самоокупності галузі необхідно розмір надходжень за спеціальне використання лісових ресурсів підвищити до рівня, який компенсуватиме витрати державного бюджету на ведення лісового господарства та на утримання Держлісагентства України з його установами. Для цього необхідно істотно підвищити таксову вартість деревини на пні

й поширити застосування такс під час відпуску товарної (ліквідної) деревини на пні на всіх заготівельників деревини, включно з рубками догляду, санітарними та іншими рубками, за винятком догляду за молодняками (до 40 років).

Нині вже доведено необхідність зарахування надходжень від збору за спеціальне використання лісових ресурсів на рахунок спеціального фонду державного бюджету (так званий Лісовий фонд) та фінансувати заходи із ведення лісового господарства й утримання Держлісагентства України з його установами в основному у межах коштів, зібраних до Лісового фонду. Розглядаються такі основні джерела формування коштів даного фонду: трансферти з бюджету й фондів охорони навколишнього природного середовища, штрафи і санкції за порушення лісового законодавства, плата за спеціальне використання лісових ресурсів та ін.

Необхідно сказати також про продаж лісосічного фонду на аукціоні. Практично всі області, що мають потенціал для розвитку лісопромислової діяльності, не зуміли повною мірою використати своє конституційне право на це. Хоча фахівцям з лісового господарства та економістам відомо, що в період НЕПу в центральних областях колишнього СРСР, наприклад, у 1925-1926 роках лісництва поставили на ринок 51 млн м³ деревини на суму 41,6 млн руб., але на торгах продали її за 88 млн руб., тобто дорожче більше як у 2 рази. Немає жодного сумніву, що при запровадженні в Україні аукціонного продажу лісосічного фонду економічні лісові відносини істотно поліпшилися б, а лісовий дохід зріс би щонайменше в 1,5-2 рази.

На нинішньому етапі слід виділити такі фінансово-інвестиційні інструменти регуляторного впливу на лісогосподарську сферу: державний і місцевий бюджети; державні екологічні фонди; приватні капітальні фінансові інвестиції¹. Необхідно зазначити, що в сучасних умовах про повноцінне фінансове забезпечення програм з охорони та відтворення лісових ресурсів говорити важко. Виходячи із вищесказаного, доцільним і актуальним є вибір, відпрацювання й застосування передових форм і методів бюджету-

¹ Данько Т.І. Фінансово-інвестиційне забезпечення збалансованого лісокористування в Україні / Т.І. Данько // Наук. вісн. НЛТУ України. – 2010. – № 20. – С. 149-152.

вання та фінансово-інвестиційного стимулювання лісогосподарської сфери з огляду на обмеженість фінансових ресурсів і необхідність досягнення позитивного економічного ефекту за досить незначних витрат.

Незважаючи на перспективні напрями стимулювання лісозбереження й лісовідтворення, нині цей процес в Україні виглядає доволі неповноцінним. Причиною цього є, по-перше, декларативний характер зазначених вище шляхів економічного регулювання збалансованого лісокористування¹. Крім того, важливою проблемою є значний дефіцит бюджетних коштів. Фінансові ресурси, що виділяються з державного й місцевих бюджетів України, мають здебільшого цільовий характер та пов'язані переважно із реалізацією загальнодержавних, регіональних і місцевих програм, спрямованих на підвищення продуктивності лісів, поліпшення їх якісного складу, забезпечення охорони, захисту та відтворення. На практиці це означає одержання галуззю фінансових коштів в останню чергу, після задоволення фінансових потреб більш значимих для держави бюджетних галузей і видів державної діяльності. Зважаючи на таку ситуацію в системі державного фінансування, ведення лісового господарства (залишковий принцип фінансування, низький рівень фінансової підтримки суспільних функцій лісів тощо), виникають проблеми щодо ефективності цього інструменту в розвитку екологічно збалансованого лісового господарства.

Мова йде не лише про необхідність акумулювання великих обсягів грошових над-

ходжень на засадах збереження лісового фонду держави, а й про запровадження адекватних механізмів цільового фінансування, пільгового кредитування та довгострокового інвестування з метою досягнення задекларованих нормами українського законодавства цілей збереження, розширеного відтворення й раціонального використання лісових ресурсів.

Таким чином, з метою подолання негативних явищ у лісоресурсній сфері України, пропонується наступне вдосконалення її фінансового механізму:

- встановити беззаперечний пріоритет екологічних функцій лісу (тобто обмежити обсяги промислових його рубок);

- підвищити таксову вартість деревини на пні;

- ввести диференціацію митних ставок залежно від ступеня обробки лісопродукції;

- запровадити лісовий (земельний) податок (за прикладом Польщі);

- замінити податок на прибуток лісового господарства податком з обороту від реалізації лісопродукції за мінімальною ставкою;

- встановити мінімальну ставку податку на додану вартість на експорт круглого лісу з метою обмеження його вивезення за кордон та стимулювання переробки лісопродукції в Україні;

- запровадити повноцінний продаж лісосічного фонду на державному аукціоні;

- відокремити лісове господарство (яке пропонується залишити у державній власності) від лісової промисловості.

Розглянуто напрями вдосконалення фінансово-економічного механізму лісоресурсної сфери за рахунок внесення змін у законодавчому просторі галузі, зокрема, відділення лісогосподарської діяльності від лісопромислової та створення Лісового фонду, в економічному аспекті – за рахунок введення диференційованих мит на вивезення лісопродукції за кордон та підняття лісових такс до рівня ринкових, в організаційному – запровадити повноцінний продаж лісосічного фонду на державному аукціоні.

Рассмотрены направления совершенствования финансово-экономического механизма лесоресурсной сферы за счет внесения изменений в законодательном пространстве отрасли, в частности, отделение лесохозяйственной деятельности от лесопромышленной и создание Лесного фонда, в экономическом аспекте – за счет введения дифференцированных пошлин на вывоз лесопроductии за границу и поднятие лесных такс до уровня рыночных, в организационном – внедрить полноценную продажу лесосечного фонда на государственном аукционе.

In the article directions of perfection of financial and economic mechanisms of wood resources sphere are considered due to introduction of changes in legislative space of industry, in particular, dissociating of forestry activity from wood industry and creation of the Forest fund, in an economic aspect – due to introduction of the differentiated duties on the outbound of forestry products for a border and raising of forest rates to the level of market, in organizational - to inculcate the valuable sale of cutting area fund on state auction.

* * *

¹ Лісова політика: теорія і практика ; за наук. ред. проф., докт. екон. наук Синякевича І.М. [авт. кол.: І.М. Синякевич, І.П. Соловій, О.В. Врублевська, А.М. Дейнека та ін.]. Монографія. – Львів: ЛА "Піраміда", 2008. – 612 с.

*М.Г. ВЕРГУН, кандидат економічних наук, доцент
Житомирський національний агроекологічний університет*

Роль транспортного фактору в приміському районі

Транспортний фактор – це інтегральний показник, який враховується при розміщенні виробництва, раціональному поєднанні виробничих і переробних підприємств, створенні населених пунктів, організації транспортного обслуговування різних сфер національної економіки та населення.

Важливою особливістю транспорту є те, що в процесі перевезення не створюється нової продукції, а витрати на транспортування зростають із збільшенням відстані доставки вантажів і людей (пасажирів). Тому з давніх часів переробні підприємства в промисловій сфері наближали до місць видобутку сировини, а в агропромисловому секторі – до місць виробництва продукції рослинництва й тваринництва, а також реалізації у великих населених пунктах.

Такий підхід вимагав удосконалення доріг, використання найбільш ефективних транспортних засобів, організації доставки вантажів за раціональними схемами і маршрутами, тобто детального врахування транспортного фактору. Це видно на карті промислових регіонів нашої країни та районів, в яких розміщуються обласні адміністративні центри.

Проблема використання транспорту в АПК розглядається в працях багатьох авторів, а роль транспортного фактора у виробничій сфері досліджували В.І. Котелянець, В.І. Перебийніс, М.І. Пугачов та ін. Але роль транспортного фактора в приміських районах практично не досліджувалася.

Мета статті – розкрити роль транспортного фактора в приміському районі, показати резерви й обґрунтувати шляхи поліпшення організації перевезення вантажів у виробничій сфері та обслуговування населення.

Розглянемо відповідні залежності на прикладі Житомирського району, площа території якого становить 1441 км², або 4,8% території області¹. До складу приміського району за адміністративно-територіальним поділом входять 87 сіл і 3 селища. Вони ексцентрично розташовані на відстані 1-50 км від обласного й районного центрів. Населення – 69,4 тис. осіб – нерівномірно розподіляється за тридцятьма сільськими та однією селищною радами². За чисельністю населення це найбільший приміський район в області. На його частку припадає 5,4% мешканців.

У районі діють 20 промислових підприємств. Переважають гірничо-видобувна галузь (гранітні, глиняні, піщані кар'єри) та переробка сільгоспсировини. Приміські ліси й водойми, дитячі табори і турбази Житомирського району виконують роль рекреаційної зони для масового відпочинку міських жителів. Зі станції Житомир Південно-Західної залізниці по території району проходять радіальні маршрути електро- й дизель-поїздів на Фастівський, Бердичівський, Коростенський та Новоград-Волинський напрями. Район має досить розгалужену мережу автомобільних доріг, загальна протяжність яких у межах району становить: державного значення – 131,4 км; з них міжнародні – 75,7 км, національні – 30,9 км, регіональні – 24,8 км³.

Дорожній чинник поряд з іншими є складовою транспортного фактора як узагальнюючого показника перевезення вантажів і

¹ За даними Головного управління Державного агентства земельних ресурсів України у Житомирській області.

² Станом на 1 січня 2010 р.

³ Постанова Кабінету Міністрів України від 24 червня 2006 р. №865 «Про затвердження переліку автомобільних доріг загального користування державного значення».

пасажирів. До кожного з 90 населених пунктів є під'їзд з твердим покриттям. За філією «Житомирський райавтодор» закріплено обласних автодоріг – 54,4 км, районних – 263,3 км та в межах населених пунктів – 100,3 км. На балансі сільрад є 795,2 км автошляхів, включаючи сільські вулиці. З них 224,1 км мають тверде покриття, в тому числі 83,1 км потребують капітального ремонту. При реформуванні КСП не всі сільські

дороги передані на баланс територіальних громад. Крім того, без господарів залишилися польові дороги, які не мають твердого покриття¹.

В аграрному секторі функціонує 94 сільськогосподарських підприємства й 22,5 тис. домогосподарств населення, забудовано майже 20,5 тис. садово-дачних ділянок міських жителів, які вирощують продукцію (табл. 1).

1. Динаміка виробництва продукції в аграрному секторі Житомирського району

Показник	Рік			2010 р. у % до:	
	2000	2005	2010	2000	2005
Наявність сільгосппідприємств – усього, од.	114	95	94	82,4	98,9
У т.ч. фермерських господарств	44	50	41	93,1	82,0
Кількість домогосподарств населення	18938	20399	20545	108,4	100,7
Валова продукція сільського господарства, млн грн (порівнянні ціни)	143,9	182,1	234,7	163,0	128,8
У т.ч.: рослинництво	105,3	114,3	173,2	164,4	151,5
тваринництво	38,6	67,8	61,5	159,3	90,7
Сільгосппідприємства	24,6	28,4	33,8	137,3	119,0
У т.ч.: рослинництво	17,3	18,2	27,9	161,2	153,2
тваринництво	7,3	10,2	5,9	80,8	57,8
Домогосподарства населення	119,3	153,7	200,9	168,3	130,7
У т.ч.: рослинництво	88,0	96,1	145,3	165,1	151,1
тваринництво	31,3	57,6	55,6	178,7	96,5

Аналіз даних таблиці 1 свідчить про загальний ріст обсягів валового виробництва сільськогосподарської продукції у 2010 році на 63,0% порівняно з 2000 роком, а в галузі рослинництва – на 64,4%.

За роки реформування аграрного сектору економіки різко зросла кількість вантажопотоків. У домогосподарствах населення у 2010 році вироблено тваринницької продукції в 9,4 раза більше, ніж у сільгосппідприємствах і фермерських господарствах взятих разом. Зокрема, домогосподарства одержали м'яса (у забійній масі) 1,7 тис. т, молока – 22,4 тис. т, яєць – 16,9 млн шт., а сільгосппідприємства – відповідно 0,2 тис. т, 1,3 тис. т, 6,5 млн. шт. Крім того, вантажопотоки зросли за рахунок погіршення управління організацією виробництва й транспортного обслуговування. У ринкових умовах втрачено зміст і сутність поняття «сировинна зона» переробних підприємств. Наприклад, у період дії планової економіки всю молокосировину, вироблену в приміському районі, переробляли на молокозаводі й маслозаводі

м. Житомира. Нині 36,1% виробленого в районі молока постачається на переробку до Андрушівського маслосироробного заводу та Новоград-Волинського сировкомбінату, що призводить до збільшення відстані перевезень в 1,5-2,5 раза. За межі області вивозиться 25% молока, що збільшує відстань перевезень.

Переважають відцентрові сили на транспортуванні цукрових буряків. Недобросовісна конкуренція переробників цукросировини спричинила відмову Червінського цукрозаводу приймати цукровий буряк у сільгоспвиробників Житомирського району. Вони змушені доставляти цукросировину на переробку до Бродецького цукрозаводу Вінницької області збільшивши середню відстань перевезень у 3 рази.

Мають місце ігнорування транспортного фактора в будівництві автомобільних доріг. У 2008-2011 роках представництво Турецької фірми «GULSAN» провело реконструкцію міжнародної автодороги Київ–Чоп (у межах Житомирського району – 75,7 км)

¹ Закон України «Про автомобільні дороги» / Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2005. – №51. – Ст. 556 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi.

за програмою «Євро-2012». При цьому витрачено щебеню, гранвідсіву та сумішок 2750 тис. т. Але з Березівського гранкар'єру проектною потужністю 350 тис. т на рік, що знаходиться на відстані 0,5 км від цієї автостради, вивезено за 2008-2011 роки лише 45,5 тис. т цих будівельних матеріалів, що становить 1,65% від використаних фірмою

«GULSAN». Майже весь обсяг щебеню й гранвідсіву перевезено з Коростенських щебеневих заводів, що знаходяться на відстані 90 км, а також доставлені залізничним транспортом із Дніпропетровської області та перевантажені до місця укладки автотранспортом. Такі приклади є й в інших галузях.

2. Використання автотранспорту в Житомирському районі

Показник	Рік			2010 р. у % до:	
	2000	2005	2010	2000	2005
Наявність автотранспорту включаючи транспортні засоби у приватній власності громадян – усього, од.	7522	6718	9775	129,9	145,5
У т.ч.: вантажні автомобілі	1091	577	845	77,4	146,4
автобуси	81	63	67	82,7	106,3
легкові автомобілі	6195	6078	8287	133,7	136,1
спеціальні автомобілі	155	*	576	371,6	-
Структура вантажних автомобілів, %:					
бортові	36,5	27,0	25,7	-10,8 п.п.	-1,3 п.п.
самоскиди	38,1	29,4	27,2	-10,9 п.п.	-2,2 п.п.
інші (цистерни, фургони, сидельні тягачі тощо)	25,4	43,6	47,1	+21,7 п.п.	+3,5 п.п.
Середня вантажопідйомність вантажних автомобілів, т	5,1	5,7	6,1	119,6	107,0
Обсяг перевезення вантажів автотранспортом, млн т	0,3	0,4	0,6	200,0	150,0
Середня відстань перевезення 1 т вантажів, км	32,4	77,2	76,7	236,7	99,3
Вантажообіг, млн ткм	9,7	30,1	46,0	474,2	152,8
Ступінь використання пробігу вантажним транспортом, %	33,7	47,1	44,8	+11,1 п.п.	-2,3 п.п.
Групування (структура) вантажних автомобілів підприємств за часом перебування в експлуатації, %					
до 3-х років	100	-	100	-	-
	2,0	*	6,5	+4,5 п.п.	-
3,1-5 років	3,4	*	5,7	+2,3 п.п.	-
5,1-8 років	11,0	*	10,2	-0,8 п.п.	-
8,1-10 років	24,5	*	12,2	-12,3 п.п.	-
більше 10 років	59,1	*	65,4	+6,3 п.п.	-
Групування (структура) вантажних автомобілів підприємств за видами використаного пального, %:					
бензин	75,0	*	63,2	-11,8 п.п.	-
дизельне паливо	18,7	*	27,1	+8,4 п.п.	-
газ зріджений нафтовий	1,2	*	-	-	-
газ зстиснений природний	1,6	*	0,2	-1,4 п.п.	-
бензин і газ природний стиснений	3,5	*	9,5	+6,0 п.п.	-

* У звітності ДАІ УМВС у Житомирській області дані відсутні.

Отже, транспортний фактор слід враховувати в усіх сферах господарської діяльності та по можливості уникати нераціональних перевезень. Тим більше, що в народному господарстві спостерігається тенденція до збільшення обсягів транспортних робіт. Вченими ННЦ «Інститут аграрної економіки» В.І. Котелянцем¹, Г.М. Підлісецьким,

Т.В. Косаревою теоретично обґрунтовано, що збільшення обсягів виробництва зумовлює вищі темпи зростання обсягів перевезень вантажів. Це означає, що транспортний фактор безпосередньо впливає як на процес виробництва, так і на обмін та споживання продукції.

У приміських районах, як і в цілому по народному господарству, основним видом транспорту залишається автомобільний. У середньому ним перевозиться $\frac{3}{4}$ усіх ванта-

¹ Котелянець В.І. Транспортний фактор в АПК / В.І. Котелянець. – К.: ІАЕ, 1999. – С.28.

жів. У таблиці 2 наведено дані, що характеризують стан і використання автомобілів Житомирського району. Так, загальна кількість автотранспорту збільшилася у 2010 році порівняно з 2005-м на 45,5%, а порівняно з 2000 роком на 22,9%. Найбільший приріст районного автопарку припадає на легкові автомобілі, кількість яких у 2010 році зросла на 2092 од., або на 33,7% порівняно з 2000 роком, а кількість вантажних автомобілів зменшилася на 246 од. (22,6%). Такий стан справ зумовлений реформуванням аграрного сектору економіки, а точніше реорганізацією колективних сільськогосподарських підприємств.

Також видозмінилася структура вантажного автопарку Житомирського району. Якщо в 2000 році бортові автомобілі та самоскиди мали 74,6% до наявності рухомого складу, а інші – 25,4%, то в 2010 році – відповідно 52,9 і 47,1%. За цей же період зросла середня вантажопідйомність автомобілів на 1,0 т, що свідчить про збільшення кількості автомобілів великої вантажопідйомності та сідельних тягачів із напівпричепами. Разом з тим потрібні додаткові транспортні засоби, щоб усі перевезення продукції виконувалися в оптимальні технологічні терміни.

Спостерігається тенденція до збільшення обсягу перевезення вантажів у 2010 році у 2 рази порівняно з 2000-м і на 50% порівняно з 2005 роком, а вантажообіг у 4,7 та 1,5 рази у порівнянних роках. Пробіг із вантажем варіюється в межах 39,7-44,8% до загального пробігу, що свідчить про наявність резервів у використанні рухомого складу.

Структура парку вантажних автомобілів свідчить про неефективну амортизаційну політику. В приміському районі 65,4% вантажних автомобілів підприємств експлуатуються більше 10 років. Цей показник зріс у 2010 році на 6,3 п.п. Для підтримання у роботоздатному технічному стані автотранспортних засобів, що відпрацювали амортизаційний термін, перевізники витрачають в 1,5 рази й більше коштів порівняно з рухомим складом, який експлуатується в установлений термін. Крім того, фізично застарілі транспортні засоби негативно впливають на довкілля.

У більшості господарств району автопарки мають 3-5 од. Пункти для проведення техобслуговування (ПТО) рухомого складу зруйновані. Існуючі ПТО за призначенням не використовуються. Техобслуговування у плановому порядку не проводиться. Автомобілі працюють на знос до відмови чи до усунення несправності. На жаль, вже не існують автоколони райагропромтехніки та райсільгоспхімії. Автомобілі, які були в них на балансі, списані й здані в металобрухт, або продані приватним фізичним особам. Не кожне фермерське господарство має вантажний автомобіль. Для перевезення вантажів вони використовують трактор з причепом, або гужовий транспорт. Фактично транспортне господарство агропромислового сектору району ослаблене і це негативно позначається під час збирання врожаю¹.

Транспортний фактор як узагальнюючий показник транспортного процесу враховує особливості автомобільного парку, що є великим споживачем енергоресурсів. У структурі автопарку підприємств вантажні автомобілі, що використовують бензин, становлять 63,2%, дизельне паливо – 27,1%, газ стиснений природний і бензин – 9,5%.

Аналіз даних таблиці 3 свідчить, що в 2010 році порівняно з 2005-м витрати бензину вантажними автомобілями зменшено на 38,1%, дизпалива – відповідно на 22%. Проте витрати зрідженого нафтового газу зросли у 3,5 рази, а стисненого природного газу – в 1,3 рази. Транспортна складова у виробництві й реалізації сільськогосподарської продукції становить, залежно від відстані перевезень, до 30% і більше. У структурі договірних тарифів для вантажоперевезень на частку пально-мастильних матеріалів припадає понад 50% витрат.

Зниження цін на енергоносії не прогнозується, тому роль і значення транспортного фактора зростатиме й безпосередньо впливатиме на соціально-економічний розвиток як окремого регіону, так і національної економіки країни. За цих умов важливо раціональніше використовувати резерви зниження витрат нафтопродуктів за рахунок

¹ Вергун М.Г. Транспортний процес в АПК: навч. посібник / М.Г. Вергун. – Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроєкологічний університет», 2009. – 192 с.

поповнення підприємств новими автомобілями, удосконалення технології збирально-транспортних робіт і поліпшення організації

транспортного процесу. Більше уваги необхідно приділяти утриманню доріг у доброму стані.

3. Витрати пального на пробіг і роботу автотранспорту Житомирського району

Показник	Вид пального			
	Б, тис. л	ДП, тис. л	ЗНГ, тис. л	СПГ, тис. м ³
	2005 рік			
Усього витрачено пального	1374,5	3351,8	135,6	176,1
У т.ч. вантажними автомобілями	695,2	3088,2	71,0	133,0
%	50,5	92,1	52,4	75,5
	2010 рік			
Усього витрачено пального	1020,7	2738,6	678,4	243,4
У т.ч. вантажними автомобілями	430,8	2410,6	250,5	177,1
%	42,2	88,0	36,9	72,8

Населені пункти приміського району, садово-городні кооперативи мають автобусне сполучення з обласним (районним) центром та ринками збуту виробленої продукції. Пасажироперевізники погодили в органах державної влади й місцевого самоврядування і зареєстрували 52 маршрути. В 2005 році до сіл приміського району здійснювалося 754 рейси на день, а в 2010-му – 1379 рейсів; відповідно 6164 мешканці приміських сіл щоденно доїжджали на роботу й навчання до Житомира, у 2010 році їхня чисельність зросла на 15,5% і становила 6932 особи. Отже, попит на пасажироперевезення задовольняється.

Крім громадського, приватного і комунального транспорту, жителі сіл використовують особисті легкові автомобілі. На 1 тис. осіб населення, яке постійно проживає у Житомирському районі, забезпеченість легковими автомобілями становила: 1995 рік – 87 од., 2000 – 94, 2005 – 91, 2010 рік – 122 од.

Для транспортування вантажів і перевезення пасажирів потрібний логістичний підхід, суть якого полягає в обґрунтованому виборі рухомого складу з урахуванням дорожнього й експлуатаційного чинників. Застосовуючи логістичні методи управління перевезеннями, слід налагодити диспетчеризацію та маршрутизацію на основі сучасних інформаційних технологій. Використання прийомів транспортної логістики спрямоване на виключення непродуктивних простоїв і холостих пробігів, а отже, й зниження собівартості перевезень. Необхідно управляти

вантажо- та пасажиропотоками, узгоджувати роботу товаровиробників (відправників вантажу), перевізників і переробників сільгоспсировини (одержувачів вантажу). При цьому в ринкових умовах слід застосовувати економічні методи управління.

Сільськогосподарські підприємства й фермерські господарства повинні мати власний технологічний автомобільний чи тракторний транспорт, який відповідав би сучасним вимогам виробництва. Варто своєчасно поповнювати автотракторний парк новими транспортними засобами (ТЗ).

Зі зміною законодавства України щодо техогляду ТЗ, необхідно вдосконалювати їхнє технічне обслуговування та посилити контроль із боку органів Держсільтехнагляду України. Для перевезення масових вантажів у кожному сільськогосподарському районі потрібно створити автоколону комунальної або змішаної (комунально-приватної) форми власності. В ній на договірних засадах сільгосптоваровиробники змогли б залучати рухомий склад у період збирання врожаю, заготівлі кормів тощо. Практикою минулих років доведено, що в спеціалізованих підприємствах виробіток на одну тонну вантажопідйомності автомобілів у 1,8-2 рази вищий, а собівартість перевезень на 20-30% нижча порівняно з автомобілями, що знаходилися в господарствах.

З упровадженням мобільного телефонного зв'язку слід відновити роботу диспетчерської служби в таких автопідприємствах сільськогосподарських районів і на кожному автомобілі встановити GPS/GSM обладнан-

ня. Ці заходи позитивно впливатимуть на поліпшення транспортного фактора.

На законодавчому рівні необхідно радикально змінити державну амортизаційну політику, направити її на сприяння суб'єктам господарської діяльності для оновлення основних засобів взагалі та їх активної частини рухомого складу зокрема. Потрібно також скоригувати податкову політику держави. Адже податок на транспортні засоби до 2011 року справлявся за місцем прописки їхніх власників, тобто використовувався сільськими радами для ремонту шляхів і

вулиць населених пунктів. Так, у 2010 році сільські ради приміського району використали на ремонт доріг 2316,7 тис. грн, а з 2011 року акциз виробниками пально-мастильних матеріалів відраховується до державного бюджету. Потім у ручному режимі проводиться перерозподіл коштів на будівництво й утримання доріг державного та місцевого значення. За таких умов не підвищується ефективність використання автомобільного транспорту, що не сприяє соціально-економічному розвитку сільських територій.

Розглянуто особливості використання транспортних засобів у специфічних умовах приміських районів. Показані резерви зменшення витрат на перевезення вантажів.

Рассмотрены особенности использования транспортных средств в специфических условиях пригородных районов. Показаны резервы уменьшения затрат на перевозку грузов.

The peculiarities of usage of transport under specific circumstances of suburb regions are considered. The reserves that can be used for diminution of freight expenses are pointed out.

* * *

Л.І. МИХАЙЛОВА, доктор економічних наук, професор
О.В. КИРИЧОК, кандидат економічних наук, старший викладач
Сумський національний аграрний університет

Нематеріальні активи в складі ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств

В умовах формування інформаційного суспільства та розвитку економіки знань найбільшої цінності набувають нематеріальні активи. Досвід передових країн свідчить, що ті підприємства, які володіють об'єктами інтелектуальної власності, мають конкурентні переваги і їхня ринкова вартість може в кілька разів перевищувати балансову. Це повною мірою стосується і сільськогосподарських підприємств.

Дослідження сутності, значення та формування нематеріальних активів останніми роками знаходиться в полі зору як українських, так і зарубіжних учених, серед яких: Е. Брукінг¹, О.Б. Бутнік-Сіверський², О.М. Вишневецька³, Р. Каплан⁴, Л.І. Курило⁵, О.Г. Мендрула⁶ та інші. Втім переважна більшість досліджень присвячується теоретичним основам формування й розвитку нематеріальних активів, питанням комерціалізації результатів інтелектуальної праці, механізму віддзеркалення їх у складі активів підприємств.

Незважаючи на значну кількість робіт із досліджуваної проблематики, питання сут-

ності нематеріальних активів вважаємо недостатньо вивченим; несистематизованими є погляди вчених на різновиди нематеріальних активів, що використовуються сільськогосподарськими підприємствами, потребують опрацювання підходи щодо формування системи управління нарощуванням і використанням нематеріальних активів у складі ресурсного потенціалу та інше.

У зв'язку з викладеним вище метою статті є поглиблення сутності нематеріальних активів і визначення їх різновидів, виходячи з особливостей сільськогосподарського виробництва, а також обґрунтування послідовності процесу включення в економічний обіг земельних ресурсів як складової ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств.

Беззаперечним є те, що найуспішнішими організаціями є такі, які постійно здійснюють інновації на основі впровадження нових технологій, а також використання знань, досвіду й навиків своїх працівників. Можна стверджувати, що цінність компанії дедалі більшою мірою генерується активами, які мають нематеріальну форму. Саме люди і знання, якими вони володіють, та їхня здатність до інновацій, а також ноу-хау, ліцензійні угоди, організаційна культура й інші нематеріальні активи стають найбільш важливими ресурсами для розвитку організації.

Нині сільськогосподарські підприємства повинні вміло та швидко пристосовуватись до інтеграційних процесів, бо оскільки ринкові відносини розвиваються швидкими темпами, то конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств неможливо забезпечити тільки за рахунок матеріальних і

¹ Брукінг Э. Интеллектуальный капитал / Энни Брукинг ; пер. с англ. Н. Мишкова ; под ред. Л. Н. Ковалик. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с. – (Серия «Теория и практика менеджмента»).

² Бутнік-Сіверський О.Б. Економіка інтелектуальної власності. Конспект лекцій для студентів спеціальності 7.000002 «Інтелектуальна власність». – К.: Інститут інтелектуальної власності і права, 2003. – 296 с.

³ Вишневецька О. М. Ресурсний потенціал підприємств сільських територій / О. М. Вишневецька. – Миколаїв : «Вид-во Ірини Гудим», 2009. – 248 с.

⁴ Каплан Р. Измерение стратегической готовности нематериальных активов/ Пер. М.М.Смирнова, ред. И.Н.Баранов / R.S. Kaplan, D.P. Norton // Российский журнал менеджмента. – 2004. Т.2. – № 3. – С. 85-104.

⁵ Курило Л. І. Інтелектуальний та людський капітал як детермінанти інноваційного розвитку економіки: інституціональний аспект / Л. І. Курило // Інноваційна економіка. – 2011. – № 3.

⁶ Мендрул О.Г. Оцінка вартості деяких видів нематеріальних активів підприємства / О.Г. Мендрул // Державний інформаційний бюлетень про приватизацію. – 2000. – № 4. – С.69-71.

фінансових складових. Практика переконливо доводить, що можна ходити по найкращих чорноземах у світі, одержувати за лізинговими угодами найсучаснішу техніку, навіть мати необхідні фінансові ресурси, проте отримати найкращі результати господарювання можливо тільки за умови використання інноваційних технологій та накопичених людськими ресурсами знань і навиків, що становлять результати інтелектуальної праці. Саме неусвідомлення чи ігнорування цього положення може звести нанівець намагання вести ефективний агробізнес. Тобто, зараз і для новачків бізнесу не є секретом, що досягти максимальних успіхів у діяльності можливо лише за рахунок поєднання матеріальної складової з нематеріальною. Але необхідно враховувати певні недоліки щодо формування та використання

нематеріальних активів у сільськогосподарських підприємствах. Нематеріальні активи здатні приносити дохід тільки в тому випадку, якщо вони спрямовані на інтенсифікацію використання інших ресурсів, а також правильно оцінені. Просте утримання на балансі підприємства даного виду активу приносить лише витрати. Щоб такого не відбувалося, необхідний повний аналіз бізнесу, визнання реальної ринкової вартості наявних нематеріальних активів з метою продажу або ж передачі в оренду.

Аналіз існуючих поглядів на еволюцію сутності нематеріальних активів дав змогу охарактеризувати їх як сукупність немонетарних активів і різноманітних прав на різні види власності, що є цінними для підприємства та володіння якими забезпечує йому одержання певної користі й доходу (табл. 1).

1. Генезис поняття «нематеріальні активи»

Нематеріальні активи	Джерело
Об'єкти інтелектуальної, в тому числі промислової власності, а також інші аналогічні права, визнані у порядку, встановленому відповідним законодавством, об'єктом права власності платника податку	Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій»
Немонетарний актив, який не має матеріальної форми, може бути ідентифікований та утримується підприємством з метою використання протягом періоду більше одного року (або одного операційного циклу, якщо він перевищує один рік) для виробництва, торгівлі, в адміністративних цілях чи надання в оренду іншим особам	П(С)БО 8 "Нематеріальні активи"
Немонетарний актив, який не має фізичної субстанції та може бути ідентифікований	Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 38 «Нематеріальні активи»
Немонетарний актив, який не має матеріальної форми та може бути ідентифікований	Наказ «Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку» Міністерства фінансів
Сукупність немонетарних активів та прав на різноманітні види власності, що є цінними для підприємства та володіння якими забезпечує йому одержання певної користі та доходу	Узагальнене авторське визначення

На нашу думку, до цього часу як у теорії, так і в практиці ведення сільськогосподарського виробництва значна кількість різновидів нематеріальних активів залишається поза увагою вищого керівництва аграрних підприємств. Дослідження показали, що інколи за умов наявності та практичного використання нематеріальних активів у сільськогосподарських підприємствах спостерігалось неврахування їх у складі ресурсного потенціалу, тобто, не відображалися в балансі, що відбувається частково з причини відсутності єдиних загальноприйнятих методичних підходів комерціалізації результатів інтелектуальної власності та їх оцінки і відображення в балансі підприємства, а також через неусвідомлення важливості ролі нематеріальних активів як чинника ефективного

використання інших складових ресурсного потенціалу.

Нами було систематизовано різновиди нематеріальних активів як складового елементу потенціалу за різними критеріями: за участю у виробничому процесі та за рівнем відображення їх у балансі підприємств (рис.1).

Формування окремих різновидів нематеріальних активів у складі активів підприємств, а також володіння ними безперечно сприяє ефективній діяльності сільськогосподарських підприємств (наприклад, клієнтська база, людський і соціальний капітал); формує впевненість для реалізації довгострокових перспектив, підвищує вартість підприємства та його інвестиційну привабливість (наприклад, право користування земельними ділянками тощо).

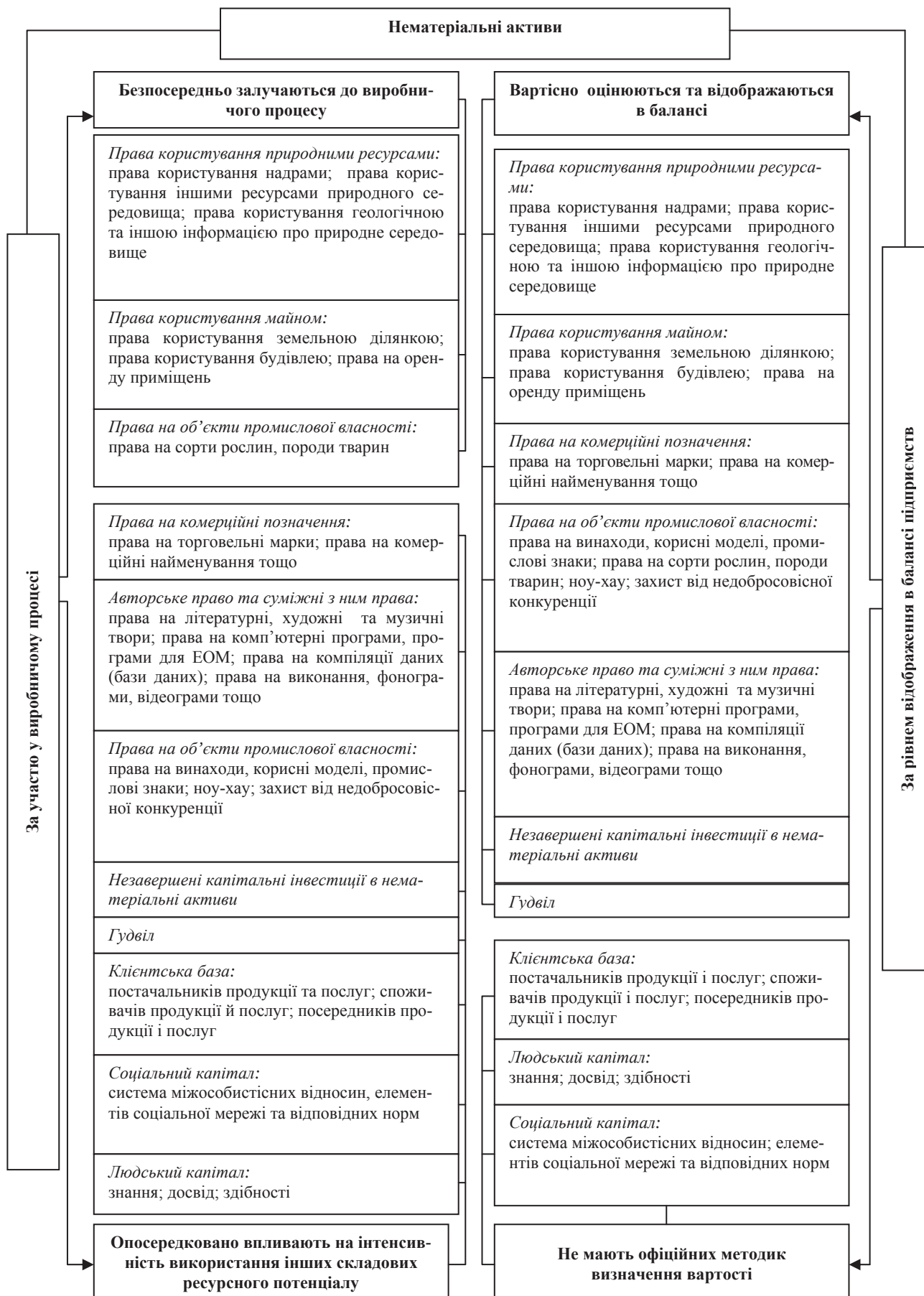

Рис. 1. Систематизація різновидів нематеріальних активів у складі ресурсного потенціалу підприємств

Щодо українських сільськогосподарських підприємств, то на їхніх балансах нематеріальні активи почали з'являтися лише наприкінці 2004 року, і вартість їх у середньому становить 2-5% від загальної вартості підприємств. Разом із тим неодноразове спілкування з керівниками сільськогосподарських підприємств показало, що якщо у вітчизняних підприємствах провести оцінку всіх наявних нематеріальних активів та поставити їх на баланс, то їхня вартість зросте на 15-20%, а то й більше. Безперечно, що це є далеким від того, що в світі нематеріальні активи досягають 40-90% вартості компаній.

Слід зазначити, що сучасний стан сільськогосподарського виробництва спричинений, передусім, низкою передумов: низькою платоспроможністю сільськогосподарських

підприємств, моральним і фізичним зносом основних засобів, кризою у сфері соціального забезпечення сільського населення, небажанням молоді залишатися й працювати у сільській місцевості тощо.

У процесі дослідження за 2004-2009 роки виявлено, що в сільськогосподарських підприємствах Сумської області відбулися значні зміни у забезпеченості виробничими ресурсами: грошова оцінка земельних ресурсів збільшилася на 5%; трудових ресурсів – зросла на 38,5%; вартість матеріально-технічних ресурсів зменшилася на 18,6%; балансова вартість нематеріальних активів збільшилася на 1746,1 тис. грн. Сукупний ресурсний потенціал за аналізовані роки виріс у сільськогосподарських підприємствах Сумської області на 3,9% (табл. 2).

2. Динаміка ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств Сумської області, млн грн

Ресурси	Рік						2009 р. у % до 2004 р.
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	
Грошова оцінка:							
с.-г. угідь	5847	5373,2	4780,3	4929,2	4918,2	6136,2	105,0
трудова ресурсів	1105,3	1238,3	1214,6	1248,5	1510,1	1530,6	138,5
матеріально-технічних ресурсів	1973,9	1765,1	1484,8	1307,1	1388,3	1607,1	81,4
Середньорічна вартість нематеріальних активів	0,1	0,9	0,8	1,8	1,6	1,9	в 19 р.
Сукупний ресурсний потенціал	8926,3	8377,5	7480,5	7486,6	7818,2	9275,8	103,9

Таким чином, з часу запровадження відображення нематеріальних активів у балансах сільськогосподарських підприємств, їхня частка у складі ресурсного потенціалу зросла в 19 разів. Зазначимо, що тільки дев'ять сільськогосподарських підприємств ведуть облік нематеріальних активів із 2004 року, які й стали об'єктом для поглиблених емпіричних досліджень. Встановлено, що найбільшу вартість нематеріальних активів (понад 1 млн грн) має ТОВ «Вітчизна» Конопського району Сумської області, яке оцінило (комерціалізувало) право оренди земельних ділянок як власний нематеріальний актив; інші ж підприємства володіють технологіями вирощування рослин чи утримання худоби, комп'ютерним програмним забезпеченням (у т.ч. із застосуванням GPS для диференційованого внесення добрив, захисту рослин або густоти посівів), правами на сорти рослин чи породи тварин. Проте

в деяких підприємствах результати інтелектуальної праці не відображаються в балансах підприємств через нерозуміння чи ігнорування Міжнародного стандарту бухгалтерського обліку 38 «Нематеріальні активи»¹ та інших нормативних актів, що спричиняє, як свідчить практика, стягнення штрафних санкцій з таких підприємств.

Виконані дослідження дали нам підстави прийти до висновку, що керівники вітчизняних сільськогосподарських підприємств починають поступово усвідомлювати, що володіння нематеріальними активами в ринкових умовах виступає важливим чинником для підвищення ефективності господарювання, а введення нематеріальних активів у баланси підприємств дійсно підвищує їх вартість, інвестиційну привабливість та креди-

¹ Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 38 «Нематеріальні активи» (IAS 38 «Intangible Assets») // Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=92410&cat_id=92408.

тоспроможність, забезпечуючи збільшення активної частини балансу.

Крім того, комерціалізація права оренди земельними ділянками та відображення володіння цими правами як нематеріальним активом у балансі сільськогосподарських підприємств формує у їх керівників впевненість у реалізації стратегічних планів розвитку, навіть певним чином убезпечує та захищає їхні підприємства від процесів поглинання, що ініціюються великотоварними структурами – агрохолдингами та набувають характеру рейдерських захоплень. Слід зазначити, що при запровадженні ринку землі як основного ресурсу сільськогосподарського виробництва для підприємств аграрного сектору відображення права володіння оренди земельними ділянками є підґрунтям включення земельних ресурсів у систему

соціально-економічних відносин та економічний обіг, що зумовлює також необхідність відшкодування витрат на формування таких нематеріальних активів (шляхом виділення трансакційних витрат). Схематично основні етапи процесу включення земельних ресурсів у систему соціально-економічних відносин і економічний обіг можна представити наступним чином (рис. 2).

Володіння нематеріальними активами для сільськогосподарських підприємств виступає передумовою для розвитку іпотечного кредитування в аграрній сфері. Цілком погоджуючись із твердженням академіка НААН М.Я. Дем'яненка¹ щодо відсутності в країні інституту права оренди, разом з тим вважаємо ймовірно можливим застосування права оренди земельних ділянок як інструменту іпотечного кредитування.

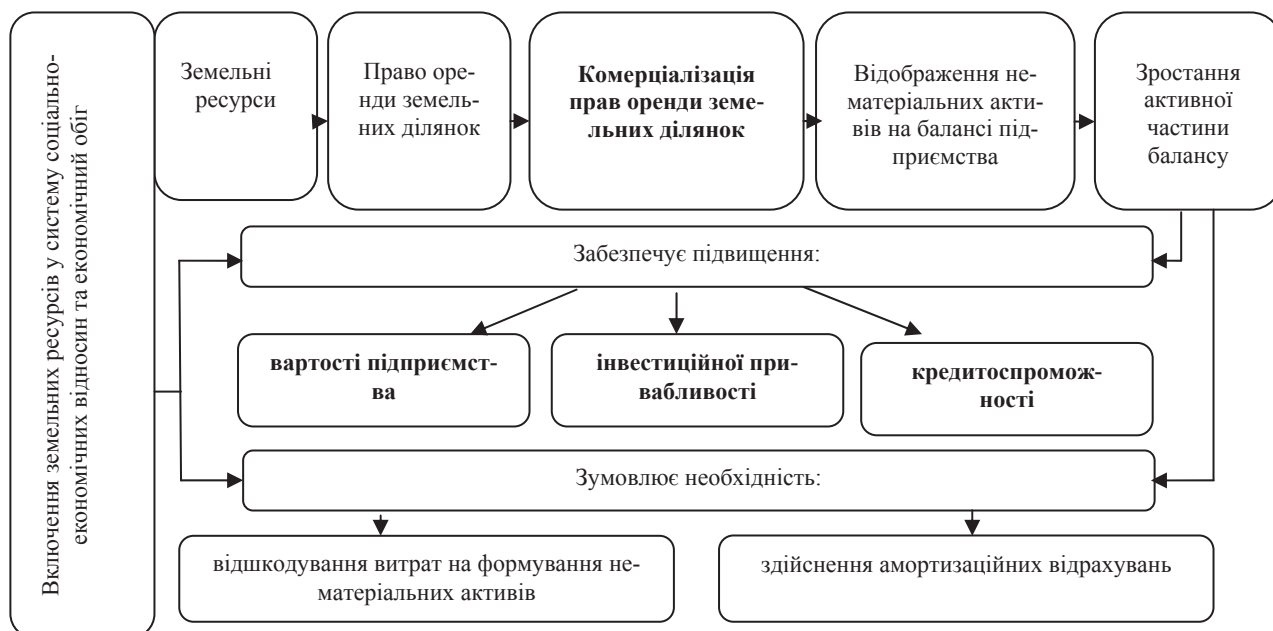

Рис. 2. Процес включення земельних ресурсів у систему соціально-економічних відносин та економічний обіг

Це може бути цілком прийнятним за умов створення Аграрного державного банку, який у разі неспроможності сільськогосподарського підприємства розрахуватися за кредитними зобов'язаннями, тобто неефективного використання орендованих земельних ділянок, може вилучити актив (нематеріальний) цього підприємства – право володіння оренди та передати чи продати його іншому суб'єкту господарювання.

Проведені дослідження дають підстави стверджувати, що кожен керівник сільськогосподарського підприємства має розуміти, що досягти високих результатів своєї діяльності, а також підвищити вартість підприємства, його інвестиційну привабливість на даному етапі можливо лише за рахунок наращування нематеріальних активів. Це є важливим за умов удосконалення ринкових відносин у сільському господарстві для вра-

¹ Дем'яненко М.Я. Іпотечне кредитування в агросфері: виклики та можливі стратегії розвитку. Доповідь на Загальних зборах Відділення аграрної економіки і продовольства НААН України, 8 грудня 2011 р.

хування вартості орендованих земельних ділянок у системі господарського обігу з метою відображення вартості права оренди земельних ділянок у вартості підприємств. Отже, дана категорія потребує подальших глибоких і всебічних досліджень, адже такі активи стають одним із принципово важли-

вих об'єктів обліку вітчизняних підприємств. Утім важливою дискусійною проблемою, або такою, що потребує подальшого дослідження, залишається неврегульованість питання розподілу нематеріальних активів за умови призупинення діяльності підприємств.

Узагальнено та поглиблено уявлення про сутність і складові ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств. Систематизовано різновиди нематеріальних активів як складового елементу потенціалу за різними критеріями. Обґрунтовано послідовність процесу включення в економічний обіг земельних ресурсів як складової ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств.

Обобщено и углублено понимание сущности и составляющие ресурсного потенциала сельскохозяйственных предприятий. Систематизированы разные виды нематериальных активов как составляющего элемента потенциала по разным критериям. Обоснована последовательность процесса включения в экономический оборот земельных ресурсов как составляющей ресурсного потенциала сельскохозяйственных предприятий.

An article generalizes and extends interpretation of the essence and components of resource potential of the agricultural enterprises. The varieties of immaterial assets are systematized as component elements of potential after different criteria. The sequence of inclusion process in an economic turn of ground resources as component of resource potential of the agricultural enterprises are substantiated.

*

В.С. ДІЄСПЕРОВ, доктор економічних наук
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”

Ефективність роботи сільськогосподарських підприємств степового регіону

За специфічних природних та історичних умов у степових регіонах сформувалося відносно більш сучасне й продуктивне сільськогосподарське виробництво. Заселялися степи порівняно недавно. Жорсткий посушливий клімат, дефіцитна і неякісна вода, важкі ґрунти, бідна рослинність стримували освоєння степових просторів. Водночас висока землезабезпеченість, рівні великі поля уможливлювали раціонально застосовувати техніку й вирощувати продукцію з меншими затратами праці та коштів. Степові колгоспи і радгоспи мали великі площі угідь, часто понад десять тисяч гектарів, розвинуте тваринництво, але із нестабільною кормовою базою.

Реформаційні процеси двох останніх десятиліть завдали степовому сільському господарству істотніших руйнувань порівняно з виробництвом північних регіонів. І головним чинником при цьому стала та сама висока землезабезпеченість. Колишніх працівників господарств більш-менш задовольнили пайові виплати, а багаті хазяї реформова-

них підприємств одержали можливість позбутися не вигідного і трудомісткого тваринництва, реалізуючи на великих масивах переваги оснащеного новою технікою рільництва. Звузився склад продукції, структура її стала екстенсивною, що спричинило низьку віддачу угідь, руйнування родючості ґрунтів, сільське безробіття.

Економічний аналіз виконується за даними статистичної форми № 50-с.г., інформація якої останніми роками дуже обмежена. Насамперед звузилися можливості аналізу через вилучення від 2007 року показників затрат праці на виробництві основних видів продукції, які необхідні для обчислення рівнів продуктивності праці та її оплати, також оцінки сільської зайнятості. Відсутнє у формі кормовиробництва. Менш інформативним став і звіт з праці по сільгосппідприємствах за 2010 рік, в якому тепер не показують затрати праці в людино-годинах.

Стаття ґрунтується на даних форми № 50-с.г. по сільгосппідприємствах Запорізької області за 2009 рік, яка включає тери-

хування вартості орендованих земельних ділянок у системі господарського обігу з метою відображення вартості права оренди земельних ділянок у вартості підприємств. Отже, дана категорія потребує подальших глибоких і всебічних досліджень, адже такі активи стають одним із принципово важли-

вих об'єктів обліку вітчизняних підприємств. Утім важливою дискусійною проблемою, або такою, що потребує подальшого дослідження, залишається неврегульованість питання розподілу нематеріальних активів за умови призупинення діяльності підприємств.

Узагальнено та поглиблено уявлення про сутність і складові ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств. Систематизовано різновиди нематеріальних активів як складового елементу потенціалу за різними критеріями. Обґрунтовано послідовність процесу включення в економічний обіг земельних ресурсів як складової ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств.

Обобщено и углублено понимание сущности и составляющие ресурсного потенциала сельскохозяйственных предприятий. Систематизированы разные виды нематериальных активов как составляющего элемента потенциала по разным критериям. Обоснована последовательность процесса включения в экономический оборот земельных ресурсов как составляющей ресурсного потенциала сельскохозяйственных предприятий.

An article generalizes and extends interpretation of the essence and components of resource potential of the agricultural enterprises. The varieties of immaterial assets are systematized as component elements of potential after different criteria. The sequence of inclusion process in an economic turn of ground resources as component of resource potential of the agricultural enterprises are substantiated.

*

В.С. ДІЄСПЕРОВ, доктор економічних наук
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”

Ефективність роботи сільськогосподарських підприємств степового регіону

За специфічних природних та історичних умов у степових регіонах сформувалося відносно більш сучасне й продуктивне сільськогосподарське виробництво. Заселялися степи порівняно недавно. Жорсткий посушливий клімат, дефіцитна і неякісна вода, важкі ґрунти, бідна рослинність стримували освоєння степових просторів. Водночас висока землезабезпеченість, рівні великі поля уможливлювали раціонально застосовувати техніку й вирощувати продукцію з меншими затратами праці та коштів. Степові колгоспи і радгоспи мали великі площі угідь, часто понад десять тисяч гектарів, розвинуте тваринництво, але із нестабільною кормовою базою.

Реформаційні процеси двох останніх десятиліть завдали степовому сільському господарству істотніших руйнувань порівняно з виробництвом північних регіонів. І головним чинником при цьому стала та сама висока землезабезпеченість. Колишніх працівників господарств більш-менш задовольнили пайові виплати, а багаті хазяї реформова-

них підприємств одержали можливість позбутися не вигідного і трудомісткого тваринництва, реалізуючи на великих масивах переваги оснащеного новою технікою рільництва. Звузився склад продукції, структура її стала екстенсивною, що спричинило низьку віддачу угідь, руйнування родючості ґрунтів, сільське безробіття.

Економічний аналіз виконується за даними статистичної форми № 50-с.г., інформація якої останніми роками дуже обмежена. Насамперед звузилися можливості аналізу через вилучення від 2007 року показників затрат праці на виробництві основних видів продукції, які необхідні для обчислення рівнів продуктивності праці та її оплати, також оцінки сільської зайнятості. Відсутнє у формі кормовиробництва. Менш інформативним став і звіт з праці по сільгосппідприємствах за 2010 рік, в якому тепер не показують затрати праці в людино-годинах.

Стаття ґрунтується на даних форми № 50-с.г. по сільгосппідприємствах Запорізької області за 2009 рік, яка включає тери-

торії центрального і південного степу, а економічні результати регіону за останні роки вважаються одними з найкращих.

За нинішніх умов, коли напрям господарювання необтяжені суспільними зобов'язаннями власники господарств визначають виходячи з кон'юктурних міркувань, важливо насамперед оцінити структуру виробництва (табл. 1).

По сукупності підприємств, які подають форму № 50-с.г., площа угідь становила 1 156 050 га, у тому числі 1 114 459 га ріллі. Природні кормові угіддя в оренду підприємства, як правило, не беруть. Посіви зернових культур займали 49,6% площі ріллі, соняшник – 29,0 %. Інтенсивні культури представлені посівами цукрових буряків – 939 га, картоплі – 62 га, овочів відкритого ґрунту – 1200 га, закритого – 15,17 га. Плодоносні площі садів – 2505 га, винограду – 42 га, ягідників – 7 га. Ті чи інші з них були тільки в 27 % підприємств, більшість із яких вже не мають тваринництва, 85% – великої рогатої

худоби, а в Пологівському районі не мають скотарства всі підприємства. Показник площі угідь на умовну голову великої рогатої худоби вираховано за коефіцієнтами: корова – 1, голова молодняка – 0,4. Щільність поголів'я, як видно з таблиці, дуже різниться і загалом низька. Для порівняння: в 1990 році умовна голова великої рогатої худоби в сільгосп підприємствах України припадала в середньому на 3,2 га. Частка рослинництва за різними показниками тоді була менша, тепер, навпаки, вона переважає. Витрати рослинництва більші по Україні в 1,86, а в Запорізькій області – в 2,73 раза. У виробництві м'яса перше місце належить птахівництву. Високий показник вирощування худоби та птиці по м. Мелітополю забезпечено птахівництвом і свинарством одного підприємства. Виробництво молока на одиницю площі угідь у Бердянському районі перевищує обласний показник у 3,7 раза, тоді як усі підприємства двох районів зовсім позбулися корів.

1. Інтенсивність структури виробництва сільгосп підприємств, 2009 р.

Місто, район	Кількість підприємств				Угідь на умовну голову ВРХ, га	Рослинництва до тваринництва, разів			Виробництво на 1000 га с.-г. угідь, ц			
	усього	з інтенсивними культурами	з тваринництвом	із скотарством		за чисельністю працівників	у витратах	у виручці	зерна	олійних культур	продукції вирощування*	молока
Запоріжжя	26	2	6	1	193,1	7,79	18,04	27,48	17802	6663	67	157
Бердянськ	5	2	-	-	-	-	-	-	12133	5274	-	-
Мелітополь	9	1	1	-	-	0,12	0,11	0,10	10726	4561	14744	-
Токмак	3	-	1	-	-	1,68	1,77	2,14	14540	7333	-	-
Якимівський	28	12	4	1	1199	20,65	35,71	20,51	12161	2227	34	-
Бердянський	22	2	11	7	16,6	1,53	2,79	5,28	11712	4268	176	1125
Василівський	28	5	8	2	568,4	6,99	7,21	10,22	13297	5307	79	10
Великобілозерський	6	2	3	1	29,5	4,93	6,74	11,01	15845	4771	107	592
Веселівський	13	1	7	3	18,5	2,08	3,42	4,53	12502	3667	185	820
Вільнянський	30	1	6	2	92,1	4,49	5,33	6,67	11919	5337	63	52
Гуляйпільський	25	7	17	8	48,4	2,32	2,45	2,75	11490	5119	180	304
Запорізький	30	7	12	7	128,7	3,78	1,61	2,01	11130	5168	93	126
Кам'янсько-Дніпровський	13	3	5	1	48,3	2,84	3,97	3,20	13672	3230	286	624
Куйбишевський	23	2	8	3	32,6	1,81	2,11	2,33	13826	5651	201	505
Мелітопольський	37	19	15	9	25,1	2,82	3,91	5,30	12406	3046	185	639
Михайлівський	25	5	9	5	206,8	22,53	23,37	39,92	16934	5148	26	83
Новомиколаївський	22	-	10	2	118,0	2,26	4,50	8,31	11849	7576	196	49
Оріхівський	23	3	7	-	-	2,98	1,91	3,46	13949	5435	452	-
Пологівський	24	3	15	4	102,0	5,38	8,43	12,47	11387	5046	80	136
Приазовський	30	4	9	3	74,5	4,51	5,28	7,99	13772	2758	124	177
Приморський	33	2	14	8	58,3	4,78	5,51	6,41	10941	4545	124	218
Розівський	8	-	5	2	60,3	6,96	11,51	34,43	9660	6298	65	145
Токмацький	20	2	8	1	1634	1,20	0,69	0,35	15925	4806	564	-
Чернігівський	18	2	9	4	68,0	5,33	7,85	18,09	11147	4274	45	311
Запорізька область	501	87	190	74	53,6	2,76	2,73	2,79	12732	4689	301	306

* М'яса всіх видів тварин і птиці.

У таблиці 2 порайонні показники ефективності показано на обласному та загальноукраїнському фоні.

Принципове значення тепер, після багаторічних реформувань, має питання розміру

підприємства за площею угідь та чисельністю працівників. Діапазон цих показників став величезним (табл. 3).

2. Ефективність виробництва сільгосппідприємств, 2009 р.

Місто, район	Угідь на підприємство, га	Угідь на зайнятого, га	На 1 га угідь			На працівника, грн		Рентабельність, %	Покриття витрат, %
			с.-г. продукції, грн	валового доходу, грн	доданої вартості, грн	продукції	оплати праці		
Запоріжжя	1634	56,20	2534	961	1194	139556	11502	22,9	130,7
Бердянськ	1667	79,40	1477	1332	1481	117285	9070	48,5	187,6
Мелітополь	1290	10,65	17633	9225	10041	187656	8193	48,2	158,9
Токмак	958	42,88	2857	2243	2369	88148	7909	29,4	210,9
Якимівський	1628	80,95	1282	279	413	103168	8104	-1,4	111,5
Бердянський	3703	46,68	1984	691	856	79694	13136	12,5	121,9
Василівський	1502	52,12	1855	873	1018	90330	7273	11,5	144,8
Великобілозерський	3850	40,60	2110	566	793	80169	11833	30,3	112,1
Веселівський	2921	38,71	1894	608	759	64266	13148	8,5	115,0
Вільнянський	2107	52,33	1707	374	532	84522	10943	11,1	108,9
Гуляйпільський	3252	57,95	2069	735	852	113848	12992	18,6	128,2
Запорізький	1895	54,09	2227	1005	1160	94725	11859	15,3	147,6
Кам'янсько-Дніпровський	3403	44,47	1940	209	387	76175	6459	13,1	103,1
Куйбишевський	2785	46,02	2669	836	1027	116695	10488	17,4	124,7
Мелітопольський	2126	36,44	1877	532	644	62130	10645	9,6	113,3
Михайлівський	1707	50,39	2024	1135	1297	100626	9243	44,0	156,0
Новомиколаївський	1858	63,07	2091	843	991	122071	13134	31,3	134,8
Оріхівський	2827	50,99	2474	653	780	115942	10743	39,1	120,6
Пологівський	3220	62,72	1545	523	624	92861	12967	25,9	123,0
Приазовський	2281	59,71	1527	495	594	83922	10582	16,9	121,9
Приморський	1903	49,78	1565	655	769	72976	9876	9,8	129,9
Розівський	3053	40,90	1583	1038	1156	62794	9922	38,4	149,3
Токмацький	1373	29,78	4118	4065	4442	120469	10310	76,3	192,4
Чернігівський	2915	71,48	1426	623	716	96126	13924	17,5	131,0
Запорізька область	2307	48,63	2125	839	992	96358	10871	23,7	131,3
Україна	1970	34,06	3179	571	764	95478	11141	13,8	108,2

3. Інтенсивність землевикористання в підприємствах із найбільшими площами угідь

Показники	3 площами, га		Усі підприємства області
	> 10 тис.	5-10 тис.	
Кількість підприємств	7	34	501
Середня площа с.-г. угідь, га	13734	6746	2307
Середня чисельність с.-г. працівників	319	127	47,4
Сільгоспугідь на працівника, га	43,07	53,04	48,63
Підприємств з поголів'ям ВРХ	3	15	74
Угідь на умовну голову ВРХ, га	25,78	29,23	53,57

Стало більше підприємств без землі (при певній спеціалізації це допускається), але

подання звітів, у яких показана відсутність працівників сільгосппідприємства, викликає

сумніви і догадки, що це може означати: а) фіктивність підприємства, яке вже не діє, але не знімається з обліку з тих чи інших міркувань; б) фальсифікацію статистичної інформації; в) втрату підприємством сільськогосподарського виробництва.

За територією степові господарства залишаються відносно більшими, але для даної зони нинішня середня площа угідь 2,3 тис. га вважається недостатньою. Підставою для такого твердження є досвід шестидесятилітнього колективного господарювання. І тепер у великих підприємствах виробництво загалом інтенсивніше, у них вища щільність тваринництва, а чисельність трудових колективів достатня, щоб організувати раціональну кооперацію праці. Зауважимо, що чисельність працівників у формі № 50-с.г. включає тільки зайнятих у рослинництві та тваринництві.

У восьми підприємств не значиться сільгоспугідь, однак це не овочівництво закритого ґрунту, тільки в одному є птахівництво, у двох не показано ніякого виробництва, у чотирьох – невелике поголів'я свиней, а ще одне – без землі, але вирощувало 263 га зернових і 239 га соняшнику, маючи 17 працівників.

Статистичні форми, в яких чисельність працівників показана нулем, вочевидь служать прикриттям особливо вигідного виробництва зернових та олійних культур прихованими структурами. У підприємстві № 126 (нумеруємо їх за розміщенням в обласному масиві форми № 50-с.г) рілля поділена між зерновими і соняшником пополам; підприємство № 238 із 2247 га ріллі використовувало тільки 1251 га; за № 400 – показано 828 га ріллі, зернові займали 37,6%, соняшник з урожайністю 4,8 ц/га – 47%; у підприємстві № 440 соняшнику відводилося аж 58,1% ріллі, № 455 – 53,3%.

Не викликають довіри й форми, в яких показано по 1-3 працівники. Важко уявити, що є підприємства із повною статистичною звітністю і таким нечисленним персоналом. В обласному масиві 20 таких форм по всіх вирощувалися тільки зернові й олійні культури. Обсяги виробництва різноманітні. У підприємстві № 188 два працівники господарювали на площі 95 га; № 321 – один об-

робляв 42 га ріллі, а другий доглядав 13 гол. молодняку худоби та 86 овець; № 37, що мало 2236 га ріллі, використовували 1300 га під зернові культури два робітники. Один працівник у підприємстві № 100 справлявся із 1248 га посівів, а № 30 – також на одного припадало 1548 га зернових і соняшнику.

Площа сільгоспугідь на зайнятого в сільськогосподарських галузях – головна характеристика забезпечення робочими місцями. Цей показник гірший за середньоукраїнський (табл. 2), що пояснюється низькою інтенсивністю структури виробництва, занепадом тваринництва.

Вартість продукції, яку обчислюють за площею угідь, також характеризує інтенсивність. Обчислена вона за середньоукраїнською виробничою собівартістю продуктів поточного року. Навіть у порайонному розрізі інтенсивність дуже різниться – показники Токмацького та Якимівського районів мають розходження втричі.

Додана вартість у всіх районах позитивна, тоді як в інших областях є райони з від'ємними значеннями. Середня частка в ній оплати праці 22,53%, амортизації – 15,44, відрахувань на соціальні потреби – 6,77%. Отже, залишається її значна частина як прибуток і джерело відтворення. У чотирьох містах і районах питома вага оплати праці лише 7,6-7,8 %, завдяки чому забезпечується висока прибутковість. Надто великі відмінності у питомій вазі амортизаційних відрахувань – від 5,3 до 46,0%, що свідчить не тільки про різну фондоозброєність виробництва, а й про те, що цим показником оперують довільно, нерідко і для коригування офіційної рентабельності.

Оскільки в аналізах нині не використовують показники затрат праці в людино-годинах, форма 50 с.-г. не дає змоги визначати продуктивність праці. Виробництво продукції у вартісному виразі з розрахунку на працівника (табл. 2) дає тільки приблизне уявлення про використання трудового ресурсу. Річний виробіток працівника в годинах неоднаковий. Низька частка тваринництва погіршує зайнятість. Виробіток продукції на працівника по області приблизно на середньоукраїнському рівні, а крайні зна-

чення Новомиколаївського та Мелітопольського районів різняться майже вдвічі.

Якоюсь мірою можна оцінювати продуктивність праці за площами угідь і поголів'ям тварин із розрахунку на працівника, але статистична форма уможливорює визначати такі показники лише по невеликій частині підприємств. Наведемо деякі приклади надто низького навантаження. У підприємстві № 470 на вирощуванні 2496 га зернових та олійних культур було зайнято 110 працівників. Аналогічно в № 460 дані показники 2715 га і 111 працівників. Надмірною була й чисельність 59 працівників у рільництві підприємства № 250, де рілля становила 1880 га, а посіви зернових і соняшнику – 2216 га. Забагато 103 тваринників для утримання 108 корів, 441 гол. молодняку худоби і 3366 свиней у підприємстві № 324, тим більше, що продуктивність усіх видів тварин була низькою. На шістьох тваринників припадало 95 гол. молодняку ВРХ у підприємстві № 50, а в № 57 – 1031 гол. свиней обслуговували 16 працівників.

Оплата праці на середньорічного працівника (табл. 2) – показник малоінформативний, оскільки рівень оплати вимірюється годинним заробітком. Важливий для аналізу показник частки оплати у витратах, який у нашій економіці взагалі не виправдано низь-

кий. У сільгосппідприємствах Запорізької області у середньому він дорівнював 10,58% – від 5,35 у Мелітопольському до 16,76% у Веселівському районах.

Рентабельність по області одна з найкращих у країні. Звичайно, у цьому заслуга трудівників, але водночас і реалізація переваг вигідної спеціалізації. Додатково в таблицю включено показник покриття всіх витрат виручкою з урахуванням повторного рахунку. Вважаємо його більш об'єктивним та змістовним. Традиційний же показник рентабельності залежить від співвідношення виробленої й реалізованої в даному році продукції, часто ним маніпулюють коригуючи результати діяльності. Порівняння двох останніх граф таблиці 2 показує, що здебільшого показник рентабельності занижують.

Далі ілюструються результати діяльності окремих підприємств, на прикладах яких з'ясовуються можливості успішного господарювання при різних структурах виробництва. Важливі характеристики цих підприємств відображено в таблиці 4. Тут додається показник відношення оплати послуг інших організацій до витрат на оплату праці своїх працівників. Цим характеризується самостійність підприємства. Часто показник буває дуже високим, і тоді виникає підозра у фіктивності підприємства.

4. Характеристика окремих сільгосппідприємств

Номер	Площа с.-г. угідь, га	Працівники		Угідь на с.-г. працівника, га	Оплата послуг до оплати праці, %	Продукція без повторного рахунку, тис. грн	Продукція на працівника, тис. грн	Валовий дохід, тис. грн	Додана вартість, тис. грн	Рентабельність, %	Покриття витрат, %
		рослинництва	тваринництва								
33	1778	-	975	1,82	107	190464	195,3	100639	108742	51,2	161,1
55	1379	24	-	57,46	253	1869	77,9	415	764	23,8	110,2
91	17061	339	169	33,58	42	26873	52,9	6501	9550	-11,2	100,5
125	7300	181	78	28,19	21	18844	72,8	5430	8554	34,9	109,6
128	5187	135	165	17,29	79	13697	45,7	6650	6832	30,0	123,1
199	3697	25	131	23,70	96	20688	132,6	27738	29704	1,5	255,3
212	5902	4	-	1476	1258	10567	2642	6549	7054	60,4	238,3
227	12292	214	182	31,04	448	28103	71,0	-159	2241	9,1	94,8
239	129	1	158	0,81	32	43132	271,3	15754	17905	33,3	148,1
275	1319	279	-	4,73	6	5095	18,3	-1075	113	1,4	63,8
309	4947	93	-	53,19	153	16946	182,2	7218	9131	66,8	151,0
381	13773	185	32	63,47	26	27226	125,5	7360	9329	40,5	123,6
383	2825	85	40	22,60	7	3031	24,3	-160	59	-15,4	69,1
436	3560	92	101	18,45	120	9530	49,4	4174	4972	10,4	139,7
445	8644	141	38	48,29	-	11238	62,8	8402	9194	-2,4	160,0
491	5574	33	13	121,2	21	5771	125,5	1671	2523	-2,2	110,8

Підприємство № 91 цікаве тим, що найбільше за площею, причому великий і сам трудовий колектив. Ведеться різногалузеве виробництво, яке включає скотарство, свинарство, вівчарство, бджільництво. Зернові та олійні культури займали 77,6% ріллі, якої 15942 га. Однак розміри виробництва продукції та доданої вартості не відповідають земельним ресурсам, рентабельність низька. Все ж структура виробництва враховує соціально-економічні запити суспільства.

Зовсім інша спрямованість великого землеволодільця – підприємства № 381. Зернові та олійні займали 94,9% ріллі. Тваринництво представлено тільки 1,1 тис. свиней, які при низьких приростах все ж давали прибуток. Реальна рентабельність висока. Крім вигідної структури, цьому сприяла краща врожайність – 33,4 ц/га зернових, 20,8 ц/га сояшнику. Ще більш виразна кон'юнктурність підприємства № 350, де також не було скотарства, а при площі угідь 15667 га, 14624 га ріллі посіви зернових, сояшнику й ріпаку становили 14860 га.

Для Степу найбільш підходять господарства з 5-10 тис. га угідь. Задовільною була, зокрема, діяльність підприємства № 125, у якому 286 корів, 1243 гол. молодняку худоби. Вироблено на гектар угідь 1172 грн доданої вартості, порівняно невисока землемісткість робочого місця.

Виявляються наміри мати побільше землі незалежно від можливості її раціонально використати. Маючи 11663 га угідь, 10701 га ріллі, підприємство № 355 виробляло тільки зерно і насіння олійних культур на площі 5662 га. Підприємство № 148 із 9739 га ріллі засівало 57,5% при низьких урожаєх. Навантаження на працівника 157 га було надмірним, і переважна частина робіт виконувалася залученими засобами (співвідношення оплати послуг та оплати праці – 2089%). Виробництво на гектар становило лише 732,5 грн.

Поєднання великої площі з розрахунку на працівника із масштабним використанням послуг інших організацій при обмеженні виробництва посівами зернових і сояшнику характерне для значної кількості підприємств. Показове тут те, що під № 212, де

оплата послуг перевищувала оплату праці в 12,6 раза, а на кожного працівника припадало по 1476 га угідь, під сояшником було 41,9 % площі ріллі. Урожайність зернових становила 23, сояшнику – 17,9, ріпаку – 8,7 ц/га, а частка оплати праці у витратах – лише 0,8 %. Витрати перекривалися виручкою в 2,38 раза. Частка прибутку в доданій вартості – 92,2 %, а на гривню його одержали 1,38 грн. Така організація нині буває особливо вигідною. Втім, тут може бути й інше пояснення (по самій формі 50–с.г. ситуацію не зрозуміти): підприємство з 4 працівниками було віртуальним, і через нього проводили операції інших організацій.

Висока (але не надмірна) землемісткість робочого місця може бути свідченням й іншої ситуації, коли підприємство малоспроможне, нездатне власними силами забезпечувати технологічні вимоги та оплачувати сторонні послуги. В підприємстві № 491 залишилося невелике поголів'я худоби, свиней, курей, бджільництво, але продуктивність тваринництва й урожайність низькі. З розрахунку на працівника рослинництва було 169 га угідь – забагато для різногалузевого виробництва. На гектар одержано лише 1035 грн продукції. Рентабельність показана мінусовою.

Тільки в окремих господарствах, які не мають ні тваринництва, ні багаторічних насаджень, порівняно висока інтенсивність виробництва. Таким є підприємство № 309, де на гектар одержано продукції на 3426 грн. Досягнуто це за рахунок вищої за середню врожайності: зернових – 39,2 ц/га, сояшнику – 24,7, сої – 27,6, ріпаку – 22, картоплі – 341, овочів – 291 (на 219 га), баштану – 75,5 ц/га. Значне залучення послуг пояснюється високою землемісткістю робочого місця – 53,2 га. Рентабельність також висока – 66,8%.

Південні регіони повинні мати розвинуте овочівництво, і приклад у цьому показує сусідня Херсонщина. У підприємствах же Запорізької області овочеві культури займали лише 0,1 % угідь. Винятком є підприємство № 55, в якому із 1379 га угідь овочі займали 300 га, баштан – 100 га. При низькій урожайності вирощування цих культур, вони

все ж давали прибуток. Для таких площ потрібно було мати більше працівників, і тоді ефективність виявилася б значно вищою.

В овочівництві закритого ґрунту 82,4 % обласної площі припадало на підприємство № 273 – 12,5 га. Навантаження на 121 працівника було зависоким, і врожайність становила лише 8,18 кг з квадратного метра.

Баштану в області також мало – 1397 га, урожайність нижча за середньоукраїнську. Виручка покривала повну собівартість в області на 64,6 %, по Україні – на 92,9%. Показова врожайність у підприємстві № 50 – на площі 80 га зібрали по 315 ц/га. На вісім підприємств Якимівського району припадало 49 % обласної площі продовольчого баштану, від 50 до 120 га у кожному.

Садів в області також невинувато мало – 2505 га плодоносної площі, з них 1608 га у Мелітопольському районі (згадаємо знамениту мелітопольську черешню). У більшості випадків урожайність мізерна. Виняток – підприємство № 275, яке з площі 426 га одержало 70% обласного збору. Розвинуте садівництво забезпечує високу зайнятість, на працівника припадає 4,73 га. Залучення сторонніх послуг мінімальне, що свідчить про близьке до оптимального навантаження площ на працівника. Рентабельність власне садівництва – 27,1 %. Низьку окупність усіх витрат підприємства можна пояснити великою площею садів у неплодоносному віці, невисокою врожайністю польових культур. Найбільша площа плодоносного саду була в підприємстві № 293 – 531 га, але з кожного зібрали по 5,3 ц. Виробництво не забезпечене трудовим ресурсом – 53,6 га угідь на працівника – надто багато, враховуючи, що на плодоносний сад припадає 22% угідь.

Вищу зайнятість забезпечує розвиток тваринництва, але в ньому зайнято лише 26,6% працівників, а в Новомихайлівському районі навіть 4,3 %. Інше співвідношення в підприємстві № 241, де в рослинництві 88 працівників, тваринництві – 196. На 9909 га угідь тут утримували 800 корів, 1822 гол. молодняку худоби, 1251 гол. свиней.

Зазначимо, що тільки 14,8 % підприємств зберегли скотарство, більшість із них мають невелике поголів'я худоби, що

не дає можливості вести виробництво ефективно. У 13 підприємствах із найбільш розвинутим скотарством зосереджено 54,6 % обласного поголів'я корів, 57,5 % молодняку великої рогатої худоби при тому, що на них припадало лише 8,4 % угідь, 12,8 % працівників. За цією сукупністю умовну голову великої рогатої худоби утримували на 8 га, а в області – на 53,57 га. Землемісткість робочого місця становила відповідно 31,73 і 48,63 га.

Насиченість поголів'ям не завжди поєднується з належною увагою до тваринництва. У підприємстві № 383 на 2825 га угідь було 500 корів і 513 гол. молодняку. При низькій урожайності культур для кормовиробництва залишили недостатню площу. Наявність 40 працівників у скотарстві при надолі молока 1828 кг і добовому прирості 294 г свідчить про низьку продуктивність праці. Слабке господарювання мало наслідком збитковість, мінусове значення валового доходу.

Майже така сама висока насиченість поголів'ям худоби і в підприємстві № 436 – 4,32 га на умовну голову, а площа угідь на працівника – 18,4 га. Продуктивність тварин була посередньою, витрати на вирощування худоби не покривалися виручкою. В цілому ж результати підприємства були задовільними завдяки вигідності рільництва, високій урожайності зернових – 51,3 ц/га, а також прибутку від реалізації молока.

Беззбитковість вирощування великої рогатої худоби досягалася тільки в підприємстві № 227 при 1263 гол. молодняку з середньодобовим приростом 557 г. Відношення виручки до собівартості реалізованої худоби – 101,3 %. Виробництво яловичини виявилася вигіднішим за інші галузі. Собівартість була нижчою порівняно з обласною на 20,4 %, середньоукраїнською – на 17,9 %. Збитковість вирощування худоби в більшості підприємств пояснюється низькими приростами живої маси. Вигідніше мати велике поголів'я, що дає змогу частіше реалізовувати партії худоби. Найбільша концентрація молодняку була в підприємстві № 80 – 2094 гол., але середньодобовий приріст становив лише 411 г.

Найбільш розвинуте свинарство мало підприємство № 33 – 74,6 тис. гол. (друге в області значення – 13,2 тис. гол.), найвищий середньодобовий приріст – 479 г, найбільше перевищення виручки над собівартістю – в 1,67 раза. Тут же перше місце по вирощуванню молодняку птиці – 2232 тис. гол., третє – по поголів'ю курей–несучок. Величезна вартість продукції, стомільйонний валовий дохід. Власники одержали 89,7 млн грн прибутку. Розташовано (чи тільки зареєстровано) таке виробництво в м. Мелітополі.

Розміри птахівницьких виробництв дуже коливаються. Великі відмінності й у навантаженні поголів'я на працівника. У підприємстві № 199 воно досягло 7,5 тис. гол. Висока прибутковість була навіть при низькій продуктивності птиці. Птахівництво, як ніяка інша галузь, дає робочі місця і прибутки. Це підтверджується й практикою підприємства № 239.

Вівчарство скорочено до 8,6 тис. гол. Найбільше овець було в підприємстві № 445 – 2517 гол. (друге значення – 1338). Сільгоспугідь 8644 га, з них ріллі – тільки 4663 га. Скотарства не було, на вівцю припадало 3,43 га. Однак продуктивність низька – 18 г середньодобового приросту й 1,95 кг вовни на голову. Реалізація овець покривала витрати на 74%. В інших підприємствах збитковість вівчарства була ще більшою, навіть при набагато вищій продуктивності. Збереглися вівці у 23 підприємствах, у деяких менше двох десятків голів. При такому поголів'ї ефективність виключається.

Пасіки зберегли 39 підприємств – усього 2191 бджолосім'я. У цій галузі запорожці в лідерах – збір меду в середньому становить 44,7 кг, тоді як по Україні – 15,9 кг. Собівартість меду в підприємствах області нижча на 23,8 %, рентабельність була майже 10%, тоді як по Україні зафіксовано збитковість продукції бджільництва. У переважній частині підприємств пасіки дрібні. Виділяється підприємство № 303, в якому 561 бджолосім'я з продуктивністю 71,7 кг. З розрахунку на сім'ю тут припадало 4,87 га угідь, 4,82 га ріллі, 0,96 га посівів соняшнику. У підприємстві № 91 по 79,4 кг меду одержано від 210 сімей, рентабельність – 56,9%.

За окремими винятками підприємства мають обмежений склад продукції. Багаторічним вітчизняним досвідом доведена доцільність ведення у великих підприємствах різногалузевого виробництва. Прикладом є підприємство № 128 із 5187 га угідь, 300 працівниками сільськогосподарських галузей, включаючи скотарство, свинарство, вирощування картоплі, овочів, баштану, садівництво. Висока щільність худоби – 4,14 га угідь на умовну голову. В 2,8 раза порівняно з обласною нижча землемісткість робочого місця. Значно вища частка оплати праці: у витратах 17,6 %, у валовому доході – 50,8 %.

Виявляється характерне для всієї країни намагання бізнесу зареєструватися у великих містах, уникаючи таким чином відповідальності перед селом. У 26 підприємств обласного центру було 42490 га угідь – зрозуміло, що не в межах міста. Така ж кон'юнктурна структура виробництва, що не відповідає приміському типу спеціалізації. В жодному з цих підприємств не було ні овочевих культур, ні плодівництва, лише одне мало велику рогату худобу – всього 146 корів і 185 гол. молодняку.

Аналіз показує, що надалі необхідно державними важелями регулювати виробництво підприємств. У 2009 році 81% ріллі підприємств Запорізької області було зайнято зерновими та олійними культурами. Надмірною стала частка посівів соняшнику – 29%, а в Новомиkolaївському районі – 35,8 %, Приморському – 37,5, Розівському – 43,1%.

Економічні результати сільгосппідприємств Запорізької області 2010 року суттєво не відрізняються від показників 2009 року. Рентабельність, як і раніше, одна з найкращих по країні. Покриття витрат виручкою – 141 % порівняно із 131 % у попередньому році. Водночас продовжувався спад інтенсивності, що засвідчується низкою показників. Ще зросли посіви соняшнику на 5% (32% площі ріллі). Поголів'я корів скоротилося з 11471 до 10111 гол., молодняку худоби – від 25276 до 22656 гол. Працівників поменшало на 3,7 %. Робоче місце забезпечували в 2009 році 48,63 га угідь, у 2010-му

– 49,51 га, і цей показник серед регіонів найвищий (по Україні – 35,6 га). Триває роздрібнення виробництва – площа угідь на підприємство зменшилася з 2307 до 2139 га, а чисельність сільськогосподарських працівників – від 47,4 до 43,2 осіб.

Скориставшись можливістю безконтрольно визначати структуру продукції, власники значної частини підприємств одержали величезні прибутки. Бажано, щоб вони були спрямовані, насамперед, на розвиток аграрного виробництва в напрямі, відповідному інтересам суспільства.

Проаналізовано ефективність діяльності підприємств Запорізької області. Визначено, що структура галузей стала екстенсивною, а це зумовлює різкий спад виробництва цінних видів продукції, виснаження ґрунтів, сільське безробіття, а кон'юнктурно вигідна вузька спеціалізація на вирощуванні зернових та олійних культур забезпечує новим власникам великі прибутки, які мають бути спрямовані на відновлення різногалузевого виробництва. На прикладі окремих підприємств обґрунтовуються можливості підвищення ефективності різних галузей.

Проанализирована эффективность деятельности предприятий Запорожской области. Определено, что структура отраслей стала экстенсивной, что обуславливает резкое падение производства ценных видов продукции, истощение почв, сельскую безработицу, а конъюнктурно выгодная узкая специализация на выращивании зерновых и масличных культур обеспечивает новым собственникам огромную прибыль, которую следует направить на восстановление разнотраслевого производства. На примере отдельных предприятий обоснована возможность повышения эффективности различных отраслей.

The efficiency of performance of enterprises of Zaporizhia region is analysed. It is defined that the structure of branches became more extended and intensive which triggered strict decrease of production of valuable types of products, exhaustion of soils, unemployment in rural areas. The situationally profitable narrow specialization of seed and oil industry assures huge profits for new owners, these profits should be directed to restoration of production in different sectors. The possibility of enhancement of the efficiency of different sectors is substantiated on the example of certain enterprises.

* * *

*Н.В. КІНАХ, кандидат економічних наук, завідувач кафедри
Волинський інститут ім. В. Липинського*

Основні напрями інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств

У розвитку сільськогосподарського виробництва важливе значення мають інноваційні пріоритети. Активізація інноваційної діяльності підприємств є необхідною умовою розвитку економіки, зокрема виробничої сфери, поліпшення якості продукції та зростання ринкових можливостей підприємств, появи нових товарів, а також засобом, за допомогою якого відбувається адаптація до змін у зовнішньому середовищі.

За роки структурної перебудови сільське господарство зазнало як зниження обсягів виробництва продукції на 45-50%, так і руйнування матеріально-технічної та соціальної бази села. Лише після 2002 року намітилися позитивні тенденції стабілізації й відродження аграрної економіки. Проте і нині значна частина (близько 30%) сільськогосподарських підприємств є нерентабельними та неспроможні здійснювати нормальний процес відтворення. В умовах відкритої економіки виникає загроза припинення діяльності неконкурентоспроможних виробників і продовольчій безпеці країни. У сільськогосподарському виробництві продовжується нерациональне використання природних, трудових, матеріальних та фінансових ресурсів, що простежується, насамперед, у фермерських господарствах і господарствах населення, які використовують примітивні технології виробництва продукції.

Вивчення проблеми знайшло відображення в наукових працях іноземних вчених: Е.Дж. Долана, К.Р. Макконнелла, У. Петті, Дж. Сакса, П.А. Самуельсона, А. Сміта. Різні аспекти функціонування сільськогосподарських підприємств вивчали вітчизняні науковці: В.Г. Андрійчук, П.С. Березівський, О.А. Біттер, О.Д. Гудзинський, О.Ю. Єрмаков, М.М. Ільчук, М.В. Калінчик, С.М. Кваша, М.І. Кісіль, С.А. Константи-

нов, Б.Й. Пасхавер, П.Т. Саблук, В.К. Савчук, О.В. Шкільов, О.М. Шпичак та багато інших. Разом із тим питання впливу інноваційного розвитку галузей рослинництва і тваринництва на підвищення ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств ще недостатньо вивчені та потребують подальших ґрунтовних досліджень. Особливої актуальності набувають питання вибору і запровадження окремих елементів інноваційної системи у виробництво при різних рівнях фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств.

Метою статті є наукове обґрунтування й розробка теоретичних і практичних рекомендацій щодо підвищення функціонування сільськогосподарських підприємств на основі їх інноваційного розвитку, що сприятиме оптимізації параметрів і структури виробничих систем.

В умовах ринкової системи господарювання постійно виникає потреба у розробці й застосуванні у сільськогосподарському виробництві досконалих організаційно-економічних механізмів, нових форм і методів організації, які повинні забезпечувати підвищення його ефективності. Це можливо досягти за рахунок оптимального використання системи чинників, серед яких чільне місце займає інноваційний процес. Інновації в агропромисловому виробництві – це, насамперед, нові сорти рослин, породи тварин та кроси птиці, нові добрива й засоби захисту рослин і тварин, сучасна техніка, нові методи профілактики та лікування тварин, технології, форми організації та фінансування виробництва, підходи до підготовки кадрів тощо¹.

¹ Трегобчук В. Інноваційно-інвестиційний розвиток національного АПК: проблеми, напрями і механізми / В. Трегобчук // Економіка України. – 2006. – № 2. – С. 4-12.

У сільськогосподарських підприємствах Волинської області частка виробленої ними валової продукції менша, ніж у господарствах населення, і протягом 2006-2010 років зросла з 19,9 до 26,3 % при її загальному зростанні на 36,3%.

У 2010 році усі аграрні формування Волинської області у підсумку одержали лише 1,3 млн грн прибутку, що свідчить про низькоприбуткове та збиткове виробництво сільськогосподарської продукції у переважній більшості підприємств (табл. 1).

1. Динаміка економічної ефективності виробництва основних видів продукції в сільськогосподарських підприємствах Волинської області

Показник	Рік					2010 р. у % до 2006 р.
	2006	2007	2008	2009	2010	
<i>Зернові</i>						
Виробництво, тис. т	284,9	185,6	224,2	307,9	250,6	88,0
Урожайність, т/га	2,4	2,1	2,4	3,1	2,7	111,3
Собівартість 1 т, грн	436,0	578,8	728,9	759,8	784,7	180,0
Середня ціна реалізації 1 т, грн	433,1	536,7	849,8	872,1	857,6	198,0
Прибуток (+), збиток (-) на 1 га, грн	-4,7	-64,1	167,4	196,0	171,5	X
Рівень рентабельності (+), збитковості (-),%	-0,7	-7,3	16,6	14,8	9,3	X
<i>Ріпак</i>						
Виробництво, тис. т	4,7	9,2	11,0	26,2	28,9	608,1
Урожайність, т/га	2,0	2,2	1,4	2,3	2,3	118,4
Собівартість 1 т, грн	1159,4	1069,8	1549,5	1821,0	1870,5	161,3
Середня ціна реалізації 1 т, грн	1073,0	1276,9	1709,5	2037,4	2389,3	222,7
Прибуток (+), збиток (-) на 1 га, грн	-168,2	393,1	211,7	429,9	1148,8	X
Рівень рентабельності (+), збитковості (-),%	-7,5	19,4	10,3	11,9	27,7	X
Прибуток від реалізації продукції рослинництва – всього, млн грн	-0,9	-3,1	16,7	23,6	33,9	X
Рівень рентабельності (+), збитковості (-) продукції рослинництва, %	-0,7	-2,3	11,7	11,9	13,4	X
<i>Молоко</i>						
Виробництво, тис. т	85,6	82,0	74,4	71,7	73,2	85,6
Надій на корову, т	262,1	267,1	267,3	267,0	299,5	114,3
Собівартість 1 т, грн	789,9	902,5	1174,2	1498,0	1597,3	202,2
Середня ціна реалізації 1 т, грн	940,2	940,4	1408,7	1661,0	1579,0	167,9
Прибуток (+), збиток (-) на корову, грн	318,4	82,3	513,8	362,3	-45,9	X
Рівень рентабельності (+), збитковості (-),%	19,0	4,2	20,0	10,9	-1,1	X
<i>М'ясо великої рогатої худоби</i>						
Виробництво, тис. т	9,8	9,5	8,3	7,4	6,5	66,3
Середньодобовий приріст, г	373	376	384	404	405	108,8
Собівартість 1 т, грн	6759,3	7370,6	8082,6	10620,2	11701,6	173,1
Середня ціна реалізації 1 т, грн	5394,5	4339,0	4806,8	7851,4	7796,7	144,5
Прибуток (+), збиток (-) на 1 голову, грн	-189,2	-479,2	-628,0	-502,5	-864,8	X
Рівень рентабельності (+), збитковості (-),%	-20,2	-41,1	-40,5	-26,1	-33,4	X
Прибуток (+), збиток (-) від реалізації продукції тваринництва – всього, млн грн	13,6	-28,8	-20,8	-13,0	-32,6	X
Рівень рентабельності (+), збитковості (-)	7,8	-12,4	-6,4	-3,1	-8,4	X

Джерело: Розраховано за даними Головного управління статистики у Волинській області.

Аналіз динаміки рівня рентабельності виробництва основних видів сільськогосподарської продукції в аграрних формуваннях регіону свідчить, що рентабельніше є продукція рослинництва. Більшу частину прибутку підприємства одержували від реалізації зерна та насіння ріпаку, зростання попиту на які останніми роками зумовило підвищення цін на дану продукцію.

Основними видами продукції тваринництва, від реалізації яких сільськогосподарські підприємства одержують прибуток, є молоко й м'ясо птиці. Протягом 2006 – 2009 років виробництво молока було рентабельним і лише в 2010 році – збитковим.

Причинами збитковості виробництва продукції є низький рівень інтенсифікації виробництва, використання застарілих технологій вирощування сільськогосподарсь-

ких культур і утримання тварин, неможливість впровадження інноваційних заходів через низький рівень фінансового та кредитного забезпечення. Якщо в 2006 році у сільськогосподарських підприємствах регіону налічувалося 8,7 тис. шт. тракторів, то у 2010-му – лише 4,2 тис. шт. Кількість зернозбиральних комбайнів за цей період зменшилася з 2,6 до 1,2 тис. шт.

Для досягнення високих показників виробничої діяльності підприємств важливе значення має спеціалізація і концентрація

виробництва. Аналіз показників виробництва залежно від розміру сільськогосподарських угідь аграрних формувань Волинської області свідчить про їхній тісний зв'язок (табл. 2).

Концентрація виробництва створює сприятливі умови для впровадження досягнень науково-технічного прогресу: прогресивної технології та техніки, високоврожайних сортів і гібридів рослин, високопродуктивних порід та тварин, нових методів і форм організації виробництва тощо.

2. Економічна ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств Волинської області залежно від розміру площі с.-г. угідь у 2010 р.

Показник	Групи підприємств за розміром сільськогосподарських угідь, га					У середньому
	I до 500	II 501-1000	III 1001-1500	IV 1501-2000	V понад 2001	
Кількість підприємств у групі	110	52	29	17	26	234
Середня площа с.-г. угідь на підприємство, га	181	731	1201	1763	3453	908
Чисельність працівників на 100 га с.-г. угідь, осіб	11,7	6,1	5,3	5,2	4,8	5,8
Урожайність, ц/га:						
зерна	15,4	18,3	25,9	25,8	35	27
насіння ріпаку	18,9	15,8	18,8	23,1	25,2	23,5
Надій молока на корову, кг	1772	1893	2362	3041	4299	2995
Середньодобові прирости ВРХ, г	309	316	376	395	484	405
Виробництво на 100 га ріллі, ц:						
зерна	858	800	1030	1127	1487	1180
насіння ріпаку	29,2	37,3	92,3	140	280,3	166,5
свинини	184,7	15,2	12,8	7,9	26,1	34,2
Виробництво на 100 га с.-г. угідь, ц:						
молока	260,4	210,1	294,2	480,2	394,8	344,8
м'яса ВРХ	18,3	19,9	36,5	42,5	31,5	30,6
Дохід (виручка) на 1 га с.-г. угідь, грн	8160	1305	1785	2390	3295	3019
Прибуток (+), збиток (-) всього, тис. грн	-5630	-5403	751	1172	10427	1317
Прибуток (+), збиток (-) на 1 га с.-г. угідь	-283,3	-142,2	21,6	39,1	116,1	6,2
Рівень рентабельності (+), збитковості (-) сільськогосподарського виробництва, %	-3,4	-9,8	1,2	1,7	3,7	0,2

Джерело: Розраховано за даними Головного управління статистики у Волинській області.

За січень–жовтень 2011 року всіма категоріями господарств вироблено 73,7 тис. т м'яса в живій масі, 309,6 тис. т молока, 160,5 млн шт. яєць. Виробництво м'яса та яєць зросло – відповідно на 3,5, і 9,0%, тоді як молока, навпаки, скоротилося на 2,3%. У господарствах населення реалізація худоби і птиці на забій та виробництво молока зменшилося – відповідно на 2,0 і 2,5%, яєць – зросло на 1,7%. Сільгосппідприємства виростили 40,3 тис. т худоби та птиці, що на 1,5 тис. т, або 4% більше, ніж торік. Із них 31,0

тис. т, або 77% загального обсягу, становить птиця. Сільськогосподарські підприємства реалізували на забій 40,1 тис. т худоби й птиці в живій масі, надоїли 50,6 тис. т молока, одержали 20,3 млн шт. яєць. Порівняно з відповідним періодом минулого року виробництво м'яса та яєць зросло – на 8,7% і в 2,2 раза, тоді як молока – знизилося на 1,6%. Реалізацію худоби та птиці на забій наростили у восьми, виробництво молока – у трьох районах. Середньорічний надій, із розрахунку на середнє поголів'я корів мо-

лочного стада, зріс у п'яти районах. У середньому в області цей показник становив 2381 кг, що на 67 кг більше минулорічного.

Станом на 1 листопада 2011 року в усіх категоріях господарств утримували 195,6 тис. гол. великої рогатої худоби, в тому числі 122,0 тис. корів; 326,6 тис. свиней, 15,0 тис. овець та кіз і 6,6 млн гол. птиці. В господарствах населення поголів'я великої рогатої худоби і птиці зменшилося – відповідно на 4,9 і 1,8%, свиней – дещо зросло (на 0,1%). В агроформуваннях поголів'я великої рогатої худоби скоротилося на 5,8 тис. гол. (на 7,8%), свиней – на 6,8 (на 9,2%), птиці – на 16,8 тис. гол. (на 0,7%).

На 1 листопада сільськогосподарські підприємства мали 80,3 тис. т кормів усіх видів у перерахунку на кормові одиниці (на 2,2% менше), в тому числі концентрованих – 38,8 тис. т, що на 30,2% більше, ніж у минулому році. З розрахунку на одну умовну голову припадало по 6,5 ц кормів проти 6,3 ц, у тому числі концентрованих – 3,2 ц к. од. проти 2,3 ц торік.

Досягнутий рівень ефективності сільськогосподарського виробництва є недостатнім для забезпечення розширеного відтворення і потребує подальшого розвитку з залученням додаткових інвестицій та інноваційних рішень.

Основними напрямками збільшення обсягів виробництва продукції рослинництва і тваринництва, поліпшення її якості та підвищення окупності витрат є удосконалення систем землеробства, пошук шляхів зниження енерговитрат, впровадження ефективних ресурсозберігаючих технологій вирощування сільськогосподарських культур та утримання тварин¹.

Розробка проекту розвитку галузі рослинництва базується на результатах досліджень виробництва зерна озимої пшениці за традиційною і енергозберігаючою технологіями, які дали змогу встановити, що при впровадженні енергозберігаючої технології з 1 га посіву додатково можна одержати 205 – 214 грн прибутку, або на 17 – 25 % більше, ніж при вирощуванні озимої пшениці за тра-

диційною технологією з оранкою. Розрахунки, проведені за допомогою розробленої фінансової схеми руху грошових потоків, показали, що період окупності інвестицій у придбання техніки, необхідної для вирощування озимої пшениці з мінімальним обробітком ґрунту, становитиме 47 міс., тоді як за традиційної технології – 58 міс.

Розроблений проект інноваційного розвитку галузі молочного скотарства у Волинській області передбачає впровадження технології безприв'язного утримання високопродуктивних корів і молодняку в боксах із використанням сучасного обладнання для обслуговування тварин. Годівля корів і молодняку великої рогатої худоби має здійснюватися збалансованими кормовими сумішками при рівномірних отеленнях корів та виробництві молока протягом року з максимальним використанням природних кормових угідь.

Розвиток галузі свинарства передбачає запровадження потокового виробництва свинини з використанням повноцінних комбікормів.

В умовах обмеженості фінансових ресурсів в аграрних формуваннях виникає питання черговості запровадження інноваційних заходів. Для розв'язання цієї проблеми пропонується оптимізувати виробничу структуру підприємства, яка дає можливість застосувати системний підхід до оцінки ефективності інноваційних заходів, прогнозувати варіативні ситуації розвитку аграрних формувань і визначати оптимальні параметри їх виробничих систем. За такого підходу інноваційні проекти розглядаються як параметри виробничої структури підприємства².

Отже, основними напрямками інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств, що сприятимуть підвищенню їх економічної ефективності, є:

технологічні – розробка і впровадження якісно нових технологій виробництва та зберігання сільськогосподарської продукції, що характеризуються максимально корисним результатом; удосконалення технологічних процесів із метою скорочення тривало-

¹ Гордійчук А.І. Теоретичні основи інноваційного розвитку аграрної сфери / А.І. Гордійчук // Науковий вісник НАУ. – 2008. – Вип. 131. – С. 77-80.

² Чабан В. Г. Інновації як умова підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора / В. Г. Чабан // Економіка АПК. – 2006. – № 7. – С. 68 – 72.

сті виробничого циклу переробки сільськогосподарської сировини при забезпеченні необхідної якості продукції; розробка і впровадження власних пакувальних ліній, що відповідають технологічній специфіці вироблених продуктів; удосконалення тари, упаковки і способів перевезень;

асортиментні – розробка й виробництво екологічно безпечних продуктів масового споживання; підвищення споживчих якостей продукції; проходження сертифікації та стандартизації продукції;

маркетингові – кон'юктурні дослідження ринків збуту й виявлення нових споживчих сегментів, пошук і формування інформаційних баз даних про ринкове середовище й споживчі властивості товарів конкуруючих підприємств, пошуки партнерів по запровадженню та фінансуванню інноваційних проектів;

інфраструктурні – формування інституційних структур, що охоплюють весь цикл інноваційного супроводу виробничої діяльності від генерації нових науково-технічних

ідей і їх відпрацювання до випуску й реалізації наукоємної продукції.

Основна проблема реалізації інноваційної стратегії підвищення якісного функціонування сільськогосподарських підприємств полягає в тому, що темпи розвитку та структура сектора аграрних досліджень і розробок не повною мірою відповідають потребам сільського господарства й постійно зростаючому попиту на передові технології з боку окремих сегментів підприємницького сектора. Водночас пропонувані наукові результати не знаходять застосування з причини незбалансованості інноваційної системи, а також унаслідок загальної низької сприйнятливості до інновацій підприємницького сектора, невисокої його прибутковості.

Цілком очевидно, що у розв'язанні даних проблем активну роль повинна відігравати держава, розробляючи комплексну програму інноваційного розвитку галузі, визначаючи пріоритети та встановлюючи систему заходів прямого й непрямого регулювання.

Визначено основні напрями інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств, що сприятимуть підвищенню економічної ефективності їх функціонування, а також запропоновано систему заходів щодо реалізації даних інноваційних процесів у практичній діяльності підприємств.

Определены основные направления инновационной деятельности сельскохозяйственных предприятий, которые будут способствовать повышению экономической эффективности их функционирования, а также предложена система мер по реализации данных инновационных процессов в практической деятельности предприятий.

An article defines basic directions of the innovative activity of the agrarian enterprises that will contribute to the augmentation of the level of the efficiency of functioning of agrarian enterprises. A system of measures for realisation of these innovative processes in the performance of enterprises is suggested.

* * *

*А.Д. ДІБРОВА, доктор економічних наук, доцент
О.В. ОДОСІЙ, аспірант**

Національний університет біоресурсів та природокористування України

Основні тенденції розвитку зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією

На нинішній час в Україні офіційно визначеним є євроінтеграційний пріоритет з одночасним розвитком взаємовигідної співпраці у межах інших регіональних угод із країнами Співдружності Незалежних Держав (СНД), Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС) та ін. Ключовим питанням порядку денного відносин Україна – ЄС залишається переговорний процес щодо укладення Угоди про асоціацію (УА) на заміну чинної Угоди про партнерство й співробітництво між Україною та ЄС (УПС). Невід’ємною складовою майбутньої УА стануть положення про формування поглибленої й всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ЗВТ). Офіційні переговори щодо створення ЗВТ розпочалися 18 лютого 2008 року. Передумовою цього став вступ України до Світової організації торгівлі (СОТ).

Положення про створення ЗВТ є найбільш складною частиною переговорного процесу з укладення майбутньої Угоди про асоціацію. Це пов’язано з тим, що всеохоплююча ЗВТ передбачатиме лібералізацію торгівлі не лише товарами (включаючи продукцію сільськогосподарського виробництва та іншу чутливу продукцію), але й лібералізацію торгівлі послугами, вільний рух капіталу, а також поступову конвергенцію з ЄС у регуляторних та інших сферах (стандарти, оцінка відповідності, санітарні й фітосанітарні правила, конкурентна політика, державні закупівлі тощо)¹.

Значну увагу під час перемовин приділяють визначенню параметрів торгівлі так званими «чутливими» товарами – сільськогосподарською продукцією і продукцією харчової галузі. Слід зазначити, що на переговорах щодо ЗВТ обидві сторони задекларували мету лібералізувати до 95% торгівлі та дозволити виключення із режиму вільної торгівлі для 5%, головним чином, сільськогосподарських товарів².

Європейський вектор розвитку зовнішньої політики України, структурні зрушення в українській економіці в рамках вступу до СОТ та її інтеграція у міжнародну економічну систему визначають необхідність обґрунтування економічних наслідків лібералізації торгівлі для агропродовольчого ринку. З цього погляду актуальність даної роботи полягає в оцінці сучасного стану й визначенні основних тенденцій зовнішньої торгівлі України з ЄС агропродовольчою продукцією у 2000-2010 роках і розробці прогнозу її розвитку на коротко- та довгострокову перспективу. Це дасть змогу не тільки прогнозувати обсяги імпорту й експорту, але і рекомендувати нові географічні та товарні ніші для українського експорту, розробляти заходи щодо виробництва товарів, які б замінили імпорт в умовах формування ЗВТ з ЄС.

Останнім часом зросли комплексність і науково-теоретичний рівень досліджень із тематики зовнішньої торгівлі України агропродовольством та державного регулювання в сфері зовнішньоекономічної діяльності. Свідченням цього є наукові публікації

* Науковий керівник – А.Д. Діброва, доктор економічних, доцент.

¹ Інформація щодо створення зон вільної торгівлі / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://me.kmu.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=137718&cat_id=137717.

² Інститут економічних досліджень та політичних консультацій [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.ier.kiev.ua/

О.В. Білика, В.П. Галушка, Л.В. Діброви, Т.О. Осташко, Л.Ю. Волощенко, С.М. Кваші, Б.Й. Пасхавера, П.Т. Саблука, О. Шумило й інших. Але питання аналізу агропродовольчого комплексу та визначення тенденцій його розвитку, а також оцінки експортно-імпортних відносин залишаються недостатньо дослідженими і потребують поглибленого вивчення.

Метою статті є обґрунтування основних тенденцій розвитку зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією між Україною та ЄС з метою підсилення регульовальної, нормативної, прогнозної й стимулюючої функцій державних органів влади в умовах формування ЗВТ.

Наукові результати та висновки було одержано за допомогою системного підходу до аналізу соціально-економічних процесів із використанням наступних методів: для дослідження процесів сучасного розвитку сільського господарства – історико-логічного; для аналізу динаміки експорту/імпорту товарів та чинників, що на них впливають, – порівняльного аналізу і експертних оцінок; при дослідженні й визначенні етапів формування експортної політики – історичного аналізу та зіставлення; кореляційно-регресійного аналізу, математичної статистики і прогнозної екстраполяції.

Україна має потужний експортний сільськогосподарський потенціал, зумовлений наявністю усіх факторів виробництва (великі площі родючих земель, дешева робоча сила й ін.) та близькістю до ключових ринків збуту – країн ЄС, СНД, Близького Сходу, Північної Африки тощо. Харчова промисловість України, основною сировинною базою якої є вітчизняне сільське господарство, була серед головних рушійних факторів відновлення економіки, яке почалося 2000 року¹.

Зовнішня торгівля України у 2010-2011 роках відображала як спадкові риси попереднього періоду, так і нові тенденції, пов'язані з виходом української економіки з кризи. Стійке збільшення торговельного дефіциту через випереджаюче зростання імпорту в 2005–2008 роках було призупинено наслідками світової економічної кризи, що вплинуло як на традиційні ринки українського експорту, так і на власне економіку України.

Аналізуючи зовнішню торгівлю України з Європейським Союзом, передусім необхідно враховувати масштаб економік цих країн (табл.1). Адже одним із найвагоміших аргументів ЄС у переговорах щодо створення ЗВТ є наголос на те, що Україна одержить доступ до значного за розмірами ринку.

1. Основні макроекономічні показники ЄС-27 та України

Показник	ЄС-27	Україна
Населення, млн. осіб	501	45,7
ВВП (2009 рік), трлн дол. США	16,45	0,18
Частка країни у світовому ВВП, %	22	0,002
ВВП на душу населення, дол. США	39 900	3 995
Частка країни у взаємній торгівлі (2008 р.), %	36	1,4

Джерело: Дані Євростату², МВФ, Державної служби статистики України.

Як показують дані рисунка 1, останні десяти років характеризуються відчутним збільшенням обсягів зовнішньої торгівлі України товарами 1-24 груп УКТ ЗЕД з ЄС, а також зростанням їхньої частки у загальному

товарообороті, яка останніми роками становила 15-22%. В експорті сільськогосподарських і харчових товарів переважає товарна зернова, олійна продукція та продовольчі товари.

¹ Агропромисловий комплекс в системі зовнішньоекономічної діяльності України: підручник/ [за ред. академіка УААН П.Т. Саблука]. – К. : ІАЕ УААН, 2005. – 240 с.

² European Union, Trade with the World and Ukraine / Європейська комісія, двосторонні відносини. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113459.pdf

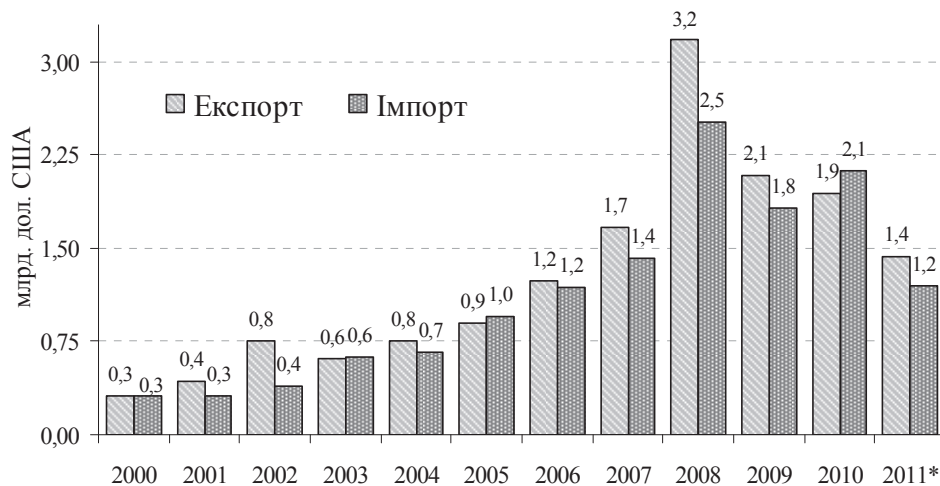

Рис. 1. Динаміка зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС-27 (товари групи 1-24 груп УКТ ЗЕД)

* Дані за перше півріччя 2011 р.

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Проведений аналіз показує, що до 2008 року частка агропродовольства у загальному експорті товарів в усі країни світу становила близько 7-12%, проте за три останні роки вона зросла до 18-22%, чому сприяли рекордні врожаї зернових та олійних культур і лібералізація торгівлі в рамках вступу до СОТ. Середній приріст експорту за останні десять років становив 27%, імпорту – 23%, причому з України було вивезено сільськогосподарської продукції на 70% більше ніж завезено. Проте такі позитивні тенденції зовнішньої торгівлі зовсім не свідчать про ви-

сокий рівень розвитку АПК України. Адже якщо зернова та олійна галузі АПК на поточний момент мають потужну інфраструктуру, що дає змогу українським підприємствам конкурувати з європейськими, то молочна й м'ясна галузі знаходяться на низькому рівні розвитку. Застаріла матеріально-технічна база і низькі обсяги інвестицій у дані сектори АПК призвели до збільшення собівартості молочної та м'ясної продукції з одночасним зниженням їх якості, що не уможливило вітчизняній продукції конкурувати з імпортними товарами.

2. Експорт товарів з України в 2000-2011 рр., млн дол. США

Група товарів	Рік							
	2000	2007	2008	2009	2010	2010 до 2000, %	2011*	Усього 2000-2011*
Товари чорної металургії	5031	16733	22992	10253	14627	191	9445	131428
Товари АПК	1377	6287	10831	9515	9936	621	5962	63173
у т.ч. в ЄС-27	318	1664	3186	2085	1947	512	1431	15336
Частка ЄС-27, %	23	26	29	22	20	-	24	24
Товари хімічної промисловості	1746	4918	5892	2928	3966	127	2841	38701
Енергоносії	808	2630	4109	2131	3663	353	2620	30840
Транспорт	415	3232	4214	1579	3234	679	2257	22715
Вироби з чорних металів	699	3054	3690	2075	2133	205	1524	22464
Машинобудування	772	2500	3216	2564	2897	275	1454	22227
Приладобудування	609	2551	3236	2468	2801	360	1831	19858
Мінеральна сировина	592	1645	2937	1769	3070	418	2131	17671
Товари легкої промисловості	685	1441	1426	979	1026	50	575	12386
Інші товарні групи	14049	48065	65775	38663	50291	258	32362	406928
Усього	14573	49296	67003	39703	51431	253	32948	417517
у т.ч. в ЄС-27	4561	13916	18129	9504	13062	186	9702	122782
Частка ЄС-27, %	31	28	27	24	25	-	29	29

* Дані за перше півріччя 2011 р.

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Загальний обсяг зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією (товари групи 1-24 УКТ ЗЕД) у 2010 році становив 15,698 млрд дол. США, що на 1,25 млрд дол. США більше ніж за 2009 рік (14,451 млрд дол. США), у тому числі експорт – 9,936 млрд дол. США (збільшився на 4%), та імпорт – 5,762 млрд дол. США (збільшився на 17%). Позитивне сальдо при цьому дорівнювало 4,174 млрд дол. США, що на 405 млн дол. США менше, ніж за січень-грудень 2009 року (табл. 2 і 3). Коефіцієнт покриття імпорту експортом становить 1,72 (у 2009 році – 1,93). Слід зазначити, що зменшення пози-

тивного сальдо пов'язане з суттєвим зниженням експорту зернових культур, та, навпаки, збільшенням імпорту плодів, горіхів, риби і морепродуктів, цукру, олій та жирів¹.

За перші шість місяців 2011 року експорт товарів групи 1-24 УКТ ЗЕД дорівнював 5,962 млрд дол. США, імпорт – 3,017 млрд дол. США, що дає змогу прогнозувати ці показники на весь 2011 рік на рівні 11,5 млрд дол. США і 6,0 млрд дол. США. Збільшення товарообігу в 2011 році пов'язане з суттєвим зростанням світових цін на агропродовольчу продукцію.

3. Імпорт товарів в Україну в 2000-2011 рр., млн дол. США

Група товарів	Рік							
	2000	2007	2008	2009	2010	2010 до 2000, %	2011*	Усього 2000-2011*
Енергоносії	6227	16431	23468	15127	20211	225	14260	151917
Товари хімічної промисловості	1264	6799	9003	5853	7657	506	4613	52505
Транспорт	484	7965	11675	2078	3426	608	2399	42173
Товари АПК	908	4111	6457	4936	5762	534	3017	37238
у т.ч. в ЄС-27	317	1427	2512	1832	2122	570	1202	9982
Частка ЄС-27, %	35	35	39	37	37	-	40	27
Машинобудування	894	5766	7504	2789	3083	245	2364	35171
Приладобудування	838	4557	5656	3066	4714	463	2851	34686
Товари легкої промисловості	543	1572	2526	1574	2319	327	1089	15858
Товари фармацевтичної промисловості	261	1932	2433	2130	2446	836	1245	15025
Товари чорної металургії	248	2240	3299	1118	1921	676	1247	14585
Товари целюлозно-паперової промисловості	386	1523	1835	1373	1658	329	871	12654
Інші товарні групи	1585	6296	9166	3559	5420	242	2743	48333
Усього	13956	60618	85535	45436	60740	335	37899	470128
у т.ч. в ЄС-27	4039	22219	28867	15393	19099	373	11164	156833
Частка ЄС-27, %	29	37	34	34	31	-	29	33

* Дані за перше півріччя 2011 р.

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Частка країн ЄС в експорті вітчизняних товарів 1-24 груп УКТ ЗЕД в 2000-2011 роках становила 20-32%. При цьому найменші обсяги агропродовольчої продукції було відвантажено в 2009-2011 роках. Зменшення експорту зерна, олійних культур та продуктів їх переробки до ЄС-27 відбулося через суттєве зниження врожаю зернових культур у 2010 році (до 41 млн т) по відношенню до 2008-2009 років (53,3 і 46,1 млн т відповідно), а отже, й зменшення експортного потенціалу. Іншим стримуючим чинником було обмеження експорту з серпня 2010 року по липень 2011-го з боку державної влади у ви-

гляді квотування експорту, введення експортних мит тощо.

Структура експорту продукції сільського господарства в торгівлі України з ЄС у 2000-2011 роках постійно змінювалася залежно від кон'юнктури ринку, врожаю сільськогосподарських культур у цих країнах і т.д. Основну частку експорту в 2009-2011 роках мають наступні товари: насіння олійних культур (31%), олії й жири (28%), зернові (20%), залишки і відходи харчової промисловості (9,6%), їстівні плоди та горіхи (3%) алкогольні й безалкогольні напої (1,6%) (табл. 4).

¹ Товарний монітор Україна. Торговий баланс. - Щомісячне інформаційно-аналітичне видання ДП «Держзовнішінформ», липень 2011 року. – Ст. 18-33.

4. Експорт з України в країни ЄС-27 товарів групи 1-24 УКТ ЗЕД, млн дол. США

Рейтинг у 2010 р.	Група УКТ ЗЕД	Товар	Рік						
			2000	2007	2008	2009	2010	2010/2000, %	2011*
1	12	Насіння і плоди олійних культур	29	307	1190	757	704	2326	228
2	15	Жири та олії	53	808	659	469	632	1087	442
3	23	Залишки і відходи харчової промисловості	114	114	119	170	194	71	159
4	10	Зернові культури	11	62	962	454	158	1313	486
5	8	Їстівні плоди та горіхи	15	100	82	57	75	387	35
6	22	Алкогільні й безалкогольні напої	2	61	52	46	32	1585	10
7	20	Продукти переробки овочів, плодів	7	100	17	17	31	343	8
8	18	Какао та продукти з нього	7	15	14	20	26	297	8
9	7	Овочі та деякі їстівні коренеплоди	15	23	19	23	23	53	8
10	17	Цукор і кондитерські вироби з цукру	1	20	9	15	17	1834	12
		Інші товарні групи	64	54	62	56	53	-17	32
		Усього товари 1-24 груп	318	1664	3186	2085	1947	512	1431
		Частка товарів 1-24 груп, %	7	12	18	22	15	-	15
		Усі товарні групи	4561	13916	18129	9504	13062	186	9702

* Дані за перше півріччя 2011 р.

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Водночас необхідно відзначити збільшення частки обсягів експорту деякої продукції переробної промисловості в 2010 році порівняно з 2009-м. Зокрема, експорт олії та жирів за рахунок збільшення цін на світовому ринку виріс у грошовому виразі на 35%, продуктів переробки овочів – на 87, какао-

продуктів (кондитерських виробів) – на 29, кормів і відходів виробництва продукції рослинництва – на 14%.

Останніми роками спостерігалася чітка тенденція до збільшення вартісного показника імпорту продуктів харчування з ЄС-27 в Україну (табл. 5).

5. Імпорт в Україну з країн ЄС-27 товарів групи 1-24 УКТ ЗЕД, млн дол. США

Рейтинг у 2010 р.	Група УКТ ЗЕД	Товар	Рік						
			2000	2007	2008	2009	2010	2010/2000, %	2011*
1	21	Різні харчові продукти	29	272	344	253	262	804	154
2	2	М'ясо та їстівні субпродукти	5	14	465	261	239	4917	76
3	8	Їстівні плоди й горіхи	8	63	133	179	199	2299	86
4	23	Залишки і відходи харчової промисловості	9	110	167	156	160	1657	72
5	18	Какао та продукти з нього	14	116	162	132	139	869	73
6	22	Алкогільні і безалкогольні напої	23	86	134	73	123	429	79
7	20	Продукти переробки овочів, плодів	6	92	116	81	107	1658	62
8	24	Тютюн і замінники тютюну	42	113	88	75	106	151	38
9	15	Жири та олії	41	76	121	101	101	150	50
10	3	Риба і ракоподібні, молюски	11	61	88	65	95	761	40
		Інші товарні групи	220	1055	1438	1061	1225	457	701
		Усього товари 1-24 груп	317	1427	2512	1832	2122	570	1202
		Частка товарів 1-24 груп, %	8	6	9	12	11	-	11
		Усі товарні групи	4039	22219	28867	15393	19099	373	11164

* Дані за перше півріччя 2011 р.

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Причиною даного явища стали загальне збільшенням вартості товарів у світі та збі-

льшення серед українського населення частки громадян, які готові платити більше гро-

шей за якісніші, у тому числі імпорتنі товари, які не виробляються в Україні, лібералізація умов імпорту продукції в Україну (зниження ставок ввізного мита), а також відновлення активної діяльності підприємств харчової галузі, яким для випуску готової продукції необхідна сировина, яка відсутня в країні.

Обмежувальними факторами зростання імпорту в 2010-2011 роках було зменшення обсягів реалізації продукції всередині країни через скорочення платоспроможного попиту, а також проблеми в імпортерів з одержанням кредитів, розмитненням товарів, одержанням дозвільних документів та інші.

Існуючі тенденції зовнішньої торгівлі сільськогосподарськими і продовольчими

товарами, а також аналіз поточної ситуації по ринках основних товарів зазначених груп дає можливість прогнозувати збільшення обсягів зовнішньої торгівлі ними в 2011 році порівняно з 2009-2010 роками на 10-15% при песимістичному й оптимістичному варіантах перебігу подій¹.

Що стосується географії експорту агропромислової продукції, то левові частки в товарообороті мають Європейський Союз, країни Близького Сходу та СНД (рис. 2). В Україні небезпідставно існує багато прибічників приєднання нашої країни до Митного союзу Росії, Білорусі й Казахстану, адже за останні 12 років лише в 2008 і 2009 роках експорт української продукції в країни ЄС-27 перевищив обсяги експорту до Митного союзу.

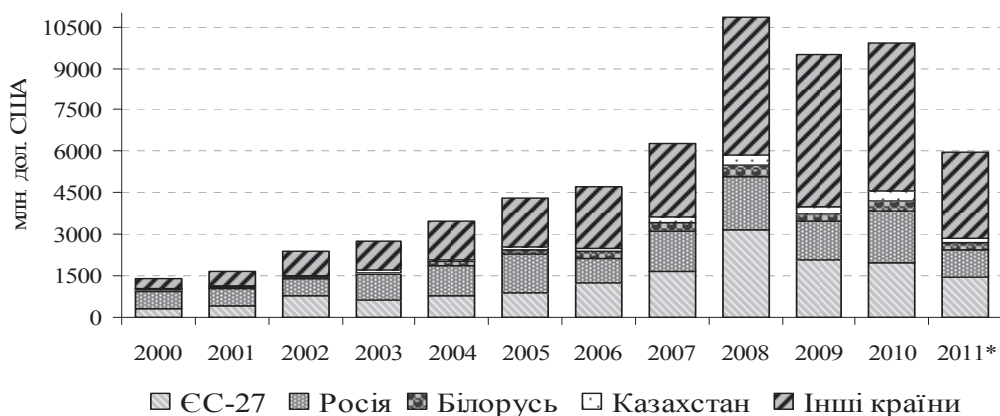

Рис. 2. Географічна структура експорту з України товарів групи 1-24 УКТ ЗЕД у 2000-2011 рр.

* Дані за перше півріччя 2011 року.

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Якщо розглядати окремі країни як торгових партнерів, то Росія та Білорусь є безумовними лідерами. Крім того, якщо в ЄС-27 українські компанії постачають в основному сировину (зерно, олійні культури, сира сояшниковна олія), то асортимент товарів експорту до країн СНД поповнюється готовою продукцією (кондитерські вироби, яловичина й молокопродукти, продукти переробки овочів і т.д.).

У 2009-2010 роках експорт вітчизняної агропродовольчої продукції до ЄС-27 суттєво знизився порівняно з показовим 2008 роком. В ці роки європейські країни менше імпортували в зв'язку зі збиранням високого врожаю зернових та олійних культур. У

2010 році найбільше агропродовольчої продукції було відвантажено до Франції (300 млн дол. США), Нідерландів (246 млн дол. США), Польщі (242 млн дол. США), Італії (239 млн дол. США) й Іспанії (198 млн дол. США).

Географія імпорту агропромислової продукції до України протягом 2010 року майже не змінилася порівняно з попереднім роком. Найбільшими постачальниками агропродовольчої продукції до України традиційно залишаються країни ЄС, які в 2010 році імпортували агропромислових товарів на 2,1 млрд дол. США (зростання на 16% порівняно з 2009 р.) (рис. 3). У 2010 році найбільшими постачальниками товарів гру-

¹ Державна підтримка українського експорту. – Проект Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrexport.gov.ua/

пи 1-24 УКТ ЗЕД були: Німеччина (433 млн дол. США) Польща (397 млн дол. США), Нідерланди (209 млн дол. США) та Франція (160 млн дол. США). В постачаннях з євро-

пейського регіону переважала продукція з високою доданою вартістю (готові харчові продукти, м'ясо і м'ясопродукти, молочна продукція й інші).

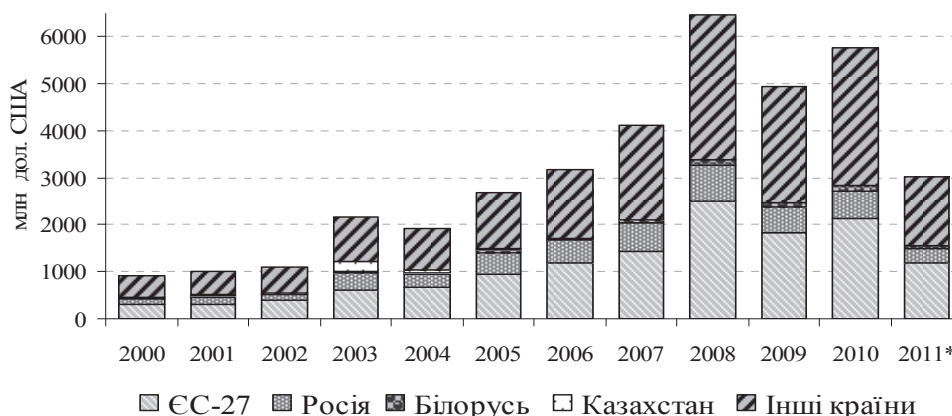

Рис. 3. Географічна структура імпорту в Україну товарів групи 1-24 УКТ ЗЕД у 2000-2011 рр.

* Дані за перше півріччя 2011 року.

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Відносно великі обсяги імпорту відзначаються з країн СНД – 711 млн дол. США у вартісному виразі, причому на Росію припадає близько 84% українського імпорту (в основному це вироби з какао, тютюн та сигарети).

Слід відзначити, що однією з причин низького розвитку АПК України є його недостатня диверсифікованість. Частка експорту агропродовольчої продукції в 2009 і 2010 роках становила близько 24 та 19% відповідно від загального експорту всіх товарів. Це могло б бути позитивним чинником, якби не той факт, що експорт України здебільшого обмежувався невеликим переліком товарів із низькою доданою вартістю. Зокрема лідерами експорту були зерно й олійні культури (не стосується соняшникової олії) – частка 37 і 11% в 2009 році відповідно від експорту товарів 1-24 груп УКТ ЗЕД. Варто зазначити, що світовий попит на ці товари має тенденцію до значних коливань протягом глобальних бізнес-циклів та залежить від обсягу збирання врожаю іншими країнами. Саме такі зміни зовнішнього попиту є фактором нестабільності при прогнозуванні доходів від експорту для галузей і економіки в цілому. Водночас товари з високою доданою вартістю становили лише 1-5% експорту агропродовольчої продукції.

Слід виділити суттєвий розвиток олійної промисловості останніми роками. Адже в 2009 році частка експорту олії та жирів мала 19%, у 2010 – 26, а в 2011 році вона прогнозується на рівні 30%. Головним фактором підтримки даної галузі було запровадження вивізного мита на насіння соняшнику на рівні 17%, що стимулювало інвесторів вкласти кошти в оновлення технічного оснащення олієекстракційних заводів. Як результат, Україна – світовий лідер з експорту соняшникової олії.

Значними темпами розвивається також кондитерська галузь. Оновлення технічного складу комбінатів завдяки збільшенню інвестицій в галузь сприяло поліпшенню якості, а відповідно – й підвищенню конкурентоспроможності українських товарів на ринку близького зарубіжжя. Валютні надходження від експорту даних товарів становлять понад півмільярда доларів. Наприклад, лише в 2011 році зростання експорту прогнозується на рівні 10%, що є позитивним індикатором розвитку сектору.

Швидкий вихід з міжнародної фінансової кризи підвищив світову економічну активність і значно вплинув на попит продовольчих товарів. Саме тому слід по-іншому подивитися на структуру державної підтримки експорту та сформулювати нову національ-

ну стратегію розвитку експорту України, яка б ґрунтувалася на експансії українських товарів на зовнішні ринки, особливо високо-технологічних товарів із високою доданою вартістю. З огляду на вищезазначене вважаємо, що слід більше уваги звернути на галузі, які виробляють товари з високою доданою вартістю (борошно, кондитерські вироби, м'ясопродукти, сири, масло та ін.).

Очікується, що в наступні роки в зовнішній торгівлі України агропромисловими товарами збережуться аналогічні тенденції: Україна залишатиметься нетто-експортером агропродовольчих товарів; експорт продукції з високою доданою вартістю (готові харчові продукти) скорочуватиметься, а імпорт зростатиме; експорт продукції тваринництва зменшуватиметься; зернові й олійні культури та продукти їх переробки лишатимуться основною експортною продукцією у групі сільськогосподарських товарів і харчової продукції.

На нашу думку, основними перешкодами у торгівлі сільськогосподарською та харчовою продукцією між Україною й іншими країнами світу є: нерозвинута інфраструктура (застарілі матеріально-технічна база, зерносховища, дороги, транспорт тощо); зарегульовані та задовгі експортні процедури; недостатньо розвинута інформаційна система про ринок/обмежений доступ до інформації; низька частка у виробництві високоякісних продуктів (зокрема зерна, молокопродуктів, м'ясопродуктів); експортні мита й квоти на деякі види продукції;

відсутність належного фінансування (доступних кредитів та інвестицій); неможливість імпорту української продукції іншими країнами внаслідок невідповідності стандартам якості.

З огляду на сучасний стан зовнішньої торгівлі України сільськогосподарськими товарами¹ можна зробити висновок, що на сучасному етапі розвитку її АПК необхідно активізувати двосторонню торговельно-економічну й інвестиційну співпрацю з європейськими країнами і предметно обговорити можливість винайдення взаємовигідних шляхів збільшення обсягів зовнішньоторговельного обороту.

Важливими напрямками державного регулювання в сфері АПК, які сприятимуть зростанню обсягів експорту сільськогосподарської продукції в умовах створення ЗВТ з ЄС, є: удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази, розробка принципово нових форм державної підтримки сільгоспвиробника, гармонізація національних стандартів з європейськими, оновлення матеріальної бази сільськогосподарських і переробних підприємств, інвестиції у розширення інфраструктури АПК, підготовка кваліфікованих фахівців тощо². В результаті зростання українського агропродовольчого сектору в умовах активних інтеграційних процесів значно збільшиться дохід аграріїв, що приведе до поліпшення макроекономічних показників країни, підвищення продуктивності праці й добробуту сільського населення.

Проаналізовано стан зовнішньої торгівлі України з Європейським Союзом агропродовольчою продукцією в умовах формування зони вільної торгівлі. Виявлено основні чинники впливу на розвиток агропромислового комплексу та формування експортного потенціалу. Оцінено перспективи експортно-імпортних відносин між Україною та країнами ЄС, а також рівень конкурентоспроможності вітчизняної агропродовольчої продукції на внутрішньому й зовнішньому ринках.

Проанализирована внешняя торговля Украины с Европейским Союзом агропродовольственными товарами в условиях формирования зоны свободной торговли. Выявлены основные факторы влияния на развитие агропромышленного комплекса и формирования экспортного потенциала. Оценены перспективы экспортно-импортных отношений между Украиной и другими странами, а также уровень конкурентоспособности отечественных агропродовольственных товаров на внутреннем и внешнем рынках.

An article studies bilateral trade between Ukraine and the European Union in agricultural goods in terms of free trade area creation. The main factors of influence for the development of agriculture and export potential are determined. The prospects of export-import relations between Ukraine and other countries as well as competitiveness of agricultural products on the domestic and foreign markets are analyzed. The negative and positive trends in agribusiness are determined.

*

¹ Відносини України з ЄС (інформаційна довідка). – Міністерство закордонних справ України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/2822.htm>

² Діброва А.Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: теорія, методологія, практика: монографія / А.Д. Діброва. – К.: ВПД «Формат», 2008. – С. 351-355.

Тенденції світового виробництва яблук

Яблуна здавна культивується людиною: історія її вирощування в культурі налічує понад чотири тисячі років. Сортів яблуні виведено близько 10 тис. і вона є однією з основних плодових культур у світі. Так, на нинішній час за обсягом щорічно вирощуваних плодів яблуня поступається лише цитрусовим і бананам. За даними «Аналізу ринку свіжих фруктів у світі», підготовленими БізнесСтат, протягом 2006-2010 років валовий збір свіжих фруктів у світі збільшився майже на 10%: з 555 до 608 млн т, з них на банани припадає в середньому 16% продажів фруктів, на яблука й апельсини – по 12%¹.

Світова яблунева індустрія, як показують публікації², відчуває надвиробництво плодів яблуні, зниження цін та зменшення вживання їх із розрахунку на душу населення. Багато країн вирощують яблук значно більше внутрішніх потреб, експортуючи продукцію, яка не використовується на власних ринках. Експертами констатується криза збуту яблук внаслідок перенасиченості ринку цим товаром. Як відзначає О.З. Метлицький, із посиленням на дані Світової продовольчої організації (ФАО ООН)³, приріст світового виробництва фруктів у 90-х роках помітно випереджав темпи приросту населення (14 % проти 8 % відповідно). На частку фруктів припадає приблизно 11% маси рослинної їжі; а виноград, цитрусові та яблука входять у перелік найважливіших рослинних продуктів. Станом на 1998 рік загальне світове виробництво фруктів перевищило 400 млн т на рік і відповідало біологічній нормі (70,6 кг на особу в рік).

Стан ринку яблук в Україні та світі вивчали В.Ф. Букарчук, О.Ю. Єрмаков, В.А. Рульєв, А.І. Шумейко, Т.Є. Кондратен-

ко, М. Ugolik, W. Lech, K. Kulawik. Однак враховуючи стрімкі зміни у виробництві фруктів і торговельних відносинах між країнами, дослідження динаміки, асортименту та кон'юнктури світового ринку яблук поряд із аналізом досвіду країн – провідних виробників яблук – залишається актуальним і заслуговує на увагу для раціоналізації шляхів відродження вітчизняного промислового садівництва, підвищення його конкурентоспроможності й зменшення імпортозалежності України, враховуючи інтеграцію її до СОТ, умови участі у міжнародних торговельних відносинах і важливість питання забезпечення продовольчої безпеки нашої держави.

За статистикою ФАО, у 2009 році у світі було вирощено 71,3 млн т яблук, з яких 31,7 млн т (44,5%) – у Китаї на площі 2,05 млн га. Крім Китаю, провідними країнами – виробниками яблук є США (4,5 млн т), Туреччина (2,8), Польща (2,6), Іран (2,4), Італія (2,3), Франція (1,95), Індія (1,8 млн т) (табл. 1).

У цілому ж із 1961 року (17,1 млн т) світове виробництво яблук зросло в 4,2 раза, площі – з 1,7 до 4,9 млн га (у 2,9 раза), сягнувши свого максимального значення у 1995 році (6,3 млн га) (табл.2). Урожайність насаджень за цей же період зросла в 1,5 раза: з 9,9 до 14,5 т/га (рис. 1).

Зростання обсягів виробництва яблук у світі відбувається, в основному, за рахунок впровадження нових високоврожайних сортів. Ще 20-30 років тому в садах країн Західної Європи основними сортами були Джеймс Грів, Мекінтош, Джонатан, Голден Делішес, Айдаред, Глостер, Боскоп, Кокс Оранж Пепін, Старкінг, Спартан. До асортименту насаджень яблуні в США входило 13 сортів: Делішес, Голден Делішес, Мекінтош, Ром Бьюті, Джонатан, Йорк та ін. В асортименті яблуні Канади переважали Мекінтош (42%), Делішес (25%), Нортен Спайр (8%),

¹ <http://ukrprod.dp.ua/2011/08/18/mirovoj-rynok-frukto-14-2011.html>

² Barritt, B. The Apple in the Word of 2002 / B. Barritt. – №10. – P. 263-264.

³ Метлицкий О.З. Современное мировое производство плодов и ягод / О.З. Метлицкий // Плодоводство и ягодоводство. [сб. науч. работ] – Т.5. – 1998. – С. 20-26. // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://asprus.ru/blog/?p=217>.

Спартан (10%), Кортланд (3%); в Японії – Джонатан, Мекінтош, Голден Делішес і його

клони, в Китаї – Ред Роліс, Ред Делішес, Джонатан, Бен Девіс, Голден Делішес.

1. Світове виробництво яблук у 2009 році

Країна	Валове виробництво, млн т	Питома вага у виробництві, %	Урожайність, ц/га	Площі під насадженнями, тис. га
Всього у світі	71,30	100,0	145,0	4922,0
Аргентина	1,03	1,4	240,7	42,7
Бразилія	1,22	1,7	320,1	38,2
Чилі	1,09	1,5	310,5	35,1
Китай	31,68	44,4	154,6	2049,5
Франція	1,95	2,7	378,8	51,6
Німеччина	1,07	1,5	336,6	31,8
Індія	1,80	2,5	64,3	279,1
Іран	2,43	3,4	137,2	177,2
Італія	2,31	3,2	398,9	58,0
Польща	2,63	3,7	151,2	173,6
Росія	1,60	2,2	45,6	350,0
Туреччина	2,78	3,9	208,9	133,2
США	4,51	6,3	320,2	141,0
Україна	0,90	1,3	77,6	110,0

Джерело: дані ФАО ООН.

2. Урожайність, валове виробництво та площі насаджень яблуні у світі

Показник	Рік											2009 до 1961,%
	1961	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2009	
Урожайність, т/га	9,9	10,8	9,7	9,5	9,5	9,0	8,1	7,9	11,0	13,0	14,5	146,2
Виробництво, млн т	17,1	21,3	27,0	31,1	33,9	38,9	41,0	50,2	59,0	62,4	71,3	418,0
Площа, млн га	1,7	2,0	2,8	3,3	3,6	4,3	5,1	6,3	5,4	4,8	4,9	286,0

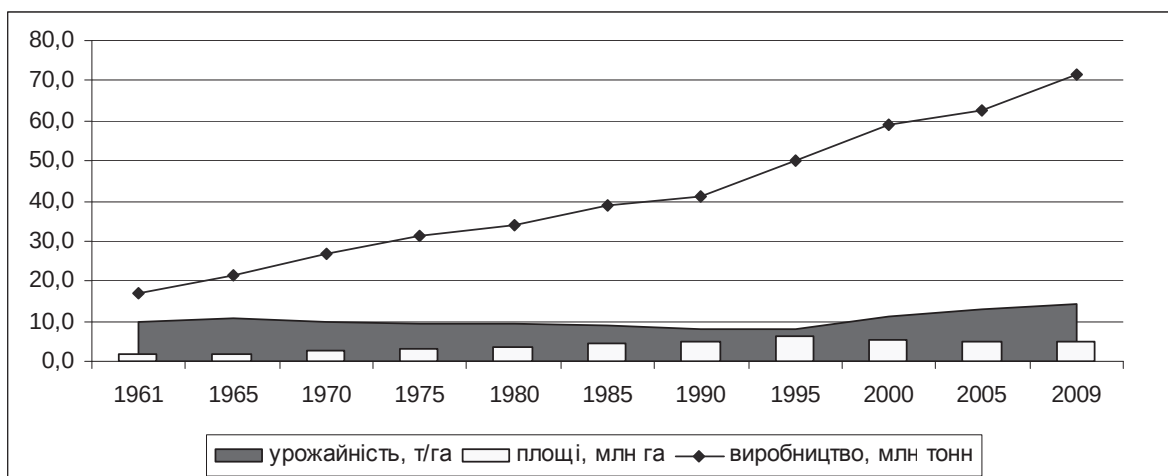

Рис. 1. Динаміка світового виробництва яблук

Основний виробник яблук в Азії та у світі – Китай з 1994 року істотно збільшив обсяги вирощування плодів. У 1991-1993 роках середньорічне виробництво їх становило 4,8 млн т, у 1994-му – зросло до 12 млн т, а в наступні 1995-1997 роки збільшилося ще на 2 млн т за рік і в 1997 році становило 18,4

млн т¹. За прогнозами експертів, у 2011 році очікувався урожай 33 млн т².

Планом розвитку садівництва Китаю до 2015 року передбачається довести врожай-

¹ Інтернет-ресурс: <http://agroua.net/plant/catalog/cg-46/c-53/info/cag-270>.

² Інтернет-ресурс: <http://ubr.ua/market/agricultural-market/mirovoe-proizvodstvo-iablok-umenshtsia-95030>.

ність яблуні до 30 т/га, експорт – до 6 млн т щороку. Сортимент промислових насаджень яблуні в Китаї, за даними Т.Є. Кондратенко (2010), представлений наступними сортами: Фуджі (70%), Гала (15%) та інші (15%): Голден Делішес, Джонаголд, Старкримсон, Індіан Грін¹.

Очікуване виробництво яблук у США в 2011 році – 4,2 млн т. Основним виробником (60% валових зборів) яблук є штат Вашингтон. Найвищу питому вагу у виробництві яблук у США мають сорти: Ред Делішес (0,6 млн т), Гала (0,2), Голден Делішес (0,18), Фуджі (0,17), Гранні Сміт (0,15 млн т)².

У Південній півкулі світу виробництво яблук у 2009 році становило 2,11 млн т, у 2010-му – 5,17 млн т. Зосереджене воно переважно у Чилі (1,7 млн т станом на 2010 рік), Бразилії (1,1 млн т), Південній Африці (0,82 млн т), Аргентині (0,8 млн т). У цих країнах рейтинг сортів виглядає наступним чином: Гала – 1,5, Ред Делішес – 0,9, Гранні Сміт – 0,8, Фуджі – 0,7 млн т.

Питома вага країн – членів ЄС у світовому виробництві яблук становить 14,3 % (за прогнозними даними Всесвітньої асоціації виробників яблук і груш WAPA на 2011 рік – 10,2 млн т, з яких 1,65 млн т – вирощено у Франції, 0,9 млн. т – у Німеччині, 2,3 та 2,2 млн т – відповідно у Польщі та Італії). Найбільш поширеними сортами у країнах Європейського Союзу є Голден Делішес (2,8 млн т вирощено у 2000 році, 2,5 – у 2011-му), Гала (відповідно 0,6 і 1,1 млн т), Ред Делішес (0,9 і 0,6 млн т), Фуджі (0,07 і 0,25 млн т), Пінк Леді (0,026 і 0,170 млн т відповідно)³.

Усього в країнах Європи, за даними статистики ФАО, у 2009 році вирощено 16,1 млн т (табл. 3). Починаючи з 1961 року виробництво зросло в 1,5 раза (з 10,9 млн т), площі – з 1,1 до 1,2 млн га (на 10%), урожайність – з 9,8 до 12,9 т/га (в 1,3 раза) (рис. 2).

3. Урожайність, валове виробництво і площі насаджень яблуні у Європі

Показник	Рік											2009 до 1961,%
	1961	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2009	
Урожайність, т/га	9,8	10,5	9,5	9,7	10,2	8,4	8,7	8,7	11,1	11,5	12,9	131,9
Виробництво, млн т	10,9	14,0	18,4	20,0	19,2	21,0	19,7	15,4	17,7	15,5	16,1	147,9
Площа, млн га	1,1	1,3	1,9	2,1	1,9	2,5	2,3	1,8	1,6	1,3	1,2	112,1

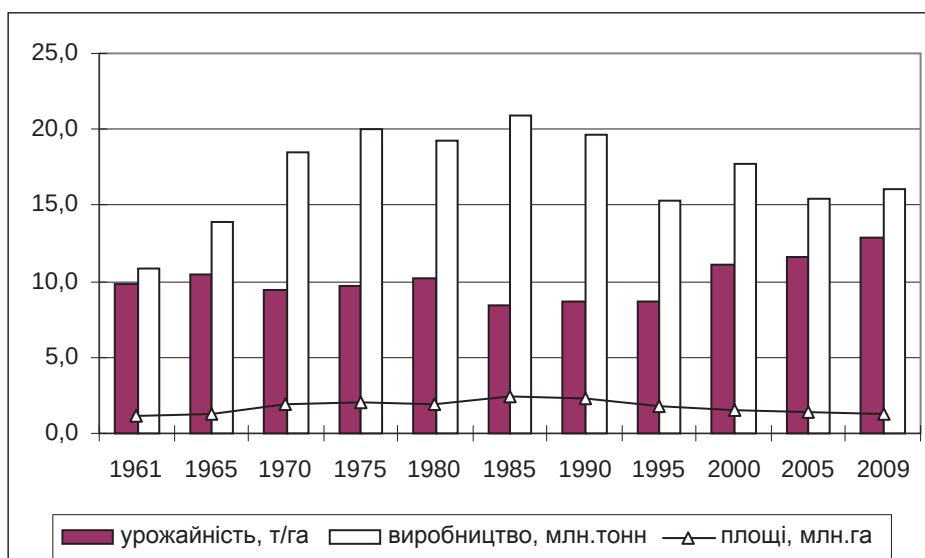

Рис. 2. Динаміка виробництва яблук у країнах Європи

¹ Кондратенко Т. Є. Сорти яблуні для промислових і аматорських садів України / Т.Є. Кондратенко. – К.: Манускрипт-АСВ, 2010. – С.27.

² Інтернет-ресурс: http://www.fruitnews.ru/reference/news_detail.php?ID=13417.

³ Там само.

У світовому рейтингу сортів станом на 2009 рік, за даними фахівців¹, лідером є Голден Делішес, друге місце посідає сорт Ред Делішес, третє – Гала, четверте – Фуджі, п'яте – Гранні Сміт, шосте – Джонаголд, сьоме – Айдаред. При стабільному зростанні світового виробництва та існуючому пере-насиченні світового ринку свіжих плодів у використанні яблук спостерігаються зміни: споживання плодів у свіжому вигляді зменшується і збільшується обсяг плодів, які використовуються на переробку. Це, в свою чергу, ставить певні вимоги до асортименту промислових насаджень яблуні: все більшої популярності набувають сорти універсального призначення й сорти, високостійкі та імунні проте хвороб.

На ринку плодоягідної продукції України нині присутній досить значний сегмент імпортованих плодів і ягід, у помологічному асортименті якого переважають сорти яблук Голден Делішес, Джонаголд, Брейбурн, Гала, Глостер, Фуджі. Асортимент вітчизняного виробника представлений на ринку сортами яблуні Ренет Симиренка, Голден Делішес, Флоріна, Айдаред, Слава переможцям.

Світові тенденції розвитку промислового садівництва свідчать про можливість високоефективного ведення галузі. Найвищі світові показники врожайності яблуні (300-370 ц/га) відзначено у Чилі, Франції, Італії, Австрії. Для порівняння: у 2010 році в Україні врожайність насаджень яблуні у сільськогосподарських підприємствах становила 47,1 ц/га. Внаслідок невисокої й нестабільної продуктивності плодоягідних насаджень, які досить часто використовуються понад нормативний строк, відсутності паритетних

економічних відносин між аграрним сектором та іншими галузями економіки (та, як наслідок, значного збільшення виробничих витрат), ряду інших організаційно-економічних чинників садівництво України з високорентабельної галузі (83,8% у 1990 р.) перетворилося в низькорентабельну (16,2% у 2009 р.), а в окремі роки – навіть у збиткову, поступово ліквідуючись як галузь, що значно скоротила або втратила свій бюджетонаповнювальний потенціал, а заходи, які застосовували останніми роками для виправлення становища, дали слабкі позитивні результати. Враховуючи загострення конкуренції в умовах глобалізації ринку, пов'язаної зі вступом України до СОТ, наша країна без радикальних заходів з боку держави і галузевих структур незабаром може втратити промислове садівництво й поставити свій внутрішній ринок плодів і ягід у повну залежність від імпорту.

Україна має всі умови для збільшення виробництва високоякісної продукції садівництва. До них належать відповідні ґрунтово-кліматичні умови, відновлення переробної промисловості та ріст попиту на сировину, зростання купівельної спроможності населення і збільшення попиту на роздрібному ринку, стрімкий розвиток мереж роздрібних підприємств торгівлі й удосконалення каналів реалізації продукції, наявність сучасних високотехнологічних розробок у науководослідних установах, використання яких у промисловому садівництві дасть змогу забезпечити високоефективне ведення та конкурентоспроможність галузі на світовому ринку плодоягідної продукції.

 Проаналізовано тенденції та асортимент світового виробництва яблук.

 Проанализированы тенденции и асортимент производства яблок в мире.

 In the article a dynamics and assortment of production of apples is analysed in the world.

* * *

¹ Кондратенко Т. Є. Сорти яблуні для промислових і аматорських садів України / Т.Є Кондратенко. – К.: Манускрипт-АСВ, 2010. – С.32.

**И.Г. УШАЧЕВ, академик, вице-президент Россельхозакадемии, директор
Всероссийского научно-исследовательского института
экономики сельского хозяйства**

Обеспечение продовольственной безопасности в контексте глобального партнерства*

Современный этап формирования глобальных продовольственных ресурсов характеризуется системным кризисом мирового рынка. Дефицит продовольственных ресурсов, рост цен на важнейшие виды продукции, превышение спроса над предложением, усугубляемые глобальным потеплением климата, недостатком углеводородного сырья, спекуляциями и политизацией коммерческих сделок, предполагают необходимость совместных усилий мирового сообщества по оказанию продовольственной помощи нуждающимся государствам, укреплению систем социальной защиты, инновационному развитию сельского хозяйства на основе расширения масштабов инвестиций.

Глобальную продовольственную безопасность следует рассматривать как одну из основных составляющих национальной безопасности каждого конкретного государства, поскольку именно она является фактором сохранения его целостности и суверенитета, важнейшей материальной базой де-

мографической политики, необходимым условием реализации стратегического национального приоритета – повышение качества жизни своих граждан путем гарантирования высоких стандартов жизнеобеспечения.

Как показывают исследования мирового рынка, для сферы производства и потребления продовольственных товаров характерны следующие основные тенденции:

- сохранение высокого уровня и волатильности цен на продукты питания, приводящие к необеспеченности огромного количества людей продовольствием (2 млрд беднейшего населения планеты тратят от 50 до 70% своих доходов на питание);

- усиление ценового регулирования и ограничение экспорта в целях снижения цен на внутреннем рынке;

- ускорение роста спроса на продукты питания, в том числе в таких странах, как Китай, Индия, Таиланд, Малайзия и другие;

- увеличение посевных площадей под культуры, предназначенные для производства биотоплива. Это означает, что цены на хлеб теперь привязаны к стоимости нефти – чем дороже нефть, тем выгоднее производить биотопливо вместо продуктов питания;

- снижение инвестиций в мировое сельское хозяйство, хотя до сих пор мир помнит, что в период «Зеленой революции» 80-х годов XX в. удалось избавить сотни миллионов людей от голода именно благодаря существенному увеличению вложений в аграрную сферу;

- нарастающее расширение масштабов голода в мире, численность голодающих только за последние пять лет выросла почти на 70 млн человек.

К сожалению, задачу Всемирного продовольственного саммита – сократить к 2015 г. вдвое численность голодающих и недоеда-

* Передрук з журналу «АПК: економіка, управління», № 11, 2011.

ющих – выполнить, по-видимому, не удастся (табл. 1).

Выявленные тенденции развития мирового продовольственного рынка, если они сохраняются, не позволят прогнозировать высокие тем-

пы прироста продовольственных и сырьевых ресурсов, несмотря на происходящие в последние десятилетия существенные позитивные изменения в области современных сельскохозяйственных технологий.

1. Количество голодающих в мире (по прогнозу ФАО), млн человек*

Регион	2000	2010	2020	2030	2040	2050
Южная Азия	180	240	300	270	265	240
Восточная Азия	360	400	420	310	260	180
Ближний Восток / Северная Африка	70	40	40	30	25	10
Латинская Америка	70	60	50	30	20	10
Африка	170	160	50	30	25	20
Всего в мире	850	900	860	700	580	500

* Источник: Всемирный банк.

В этих условиях продовольственная независимость каждого конкретного государства достигается прежде всего за счет устойчивого отечественного производства, соотносясь при этом со своими критериями (или пороговыми значениями) по отдельным видам пищевых продуктов. В частности, в нашей стране Указом Президента «Об утверждении Доктрины продовольственной безопасности Российской Федерации» установлены следующие пороговые значения доли отечественной продукции в товарных ресурсах продовольственного рынка: зерно – 95%, мясо и мясопродукты – 85, растительное масло – 80, рыбная продукция – 80, молоко – 90, сахар – 80%.

Что касается универсальных критериев продовольственной безопасности, принятых в мировой практике, то здесь следует назвать

гарантированный уровень запаса зерновых, равный двухмесячной норме потребления, то есть 17% годового объема потребления зерна населением конкретного государства.

По расчетам экспертов ФАО, к 2030 г. мировое производство зерна увеличится до 2,1 млрд т при росте потребности в нем до 2,7 млрд т; использование морепродуктов составит 100 млн т при потребности примерно 170 млн т.

Что касается состояния самого чувствительного сегмента мирового продовольственного рынка – рынка пшеницы, то здесь прогнозы экспертов Зернового союза России достаточно оптимистичны (табл. 2 и 3): в 2011/2012 маркетинговом году ситуация в целом нормализуется, наша страна вновь войдет в пятерку крупнейших экспортеров пшеницы.

2. Экспорт пшеницы крупнейшими мировыми поставщиками, тыс. т

	2009/2010	2010/2011	2011/2012 (прогноз)
США	24175	36000	29000
ЕС-27	22117	22000	15000
Канада	18974	16200	18000
Российская Федерация	18556	4000	10000
Австралия	13744	17500	17000
Украина	9337	3700	8500
Казахстан	7871	5000	7500
Аргентина	5172	7000	8000
Турция	4274	3000	3200
Бразилия	1195	2500	500

3. Импорт пшеницы крупнейшими мировыми импортерами, тыс. т

	2009/2010	2010/2011	2011/2012 (прогноз)
Египет	10300	10400	9500
Бразилия	6667	6900	6700
ЕС-27	5480	4500	6500
Алжир	5167	5600	5300
Япония	5502	5500	5500
Индонезия	5364	6100	6200
Ирак	3907	3300	3700

Ю.Корея	4470	4400	4200
Нигерия	4079	3900	4100
Бангладеш	3331	3700	2800

В целом же, исходя из оценок экспертов ФАО, темп прироста объемов продовольственных товаров сократится за 25 лет почти втрое, тогда как динамика спроса при этом будет неизменно расти, поскольку население планеты к 2030 г. достигнет примерно 8,3 млрд человек против 7 млрд в настоящее время.

Как уже отмечалось выше, продовольственная безопасность любого государства в такой ситуации будет целиком зависеть от динамичного развития собственного сельскохозяйственного производства, что достижимо при устойчивости сельских территорий и искоренении бедности как социального явления.

Следует подчеркнуть, что *обеспечение мировой продовольственной безопасности сопряжено с преодолением ряда угроз:*

макроэкономических, связанных с сохранением кризисной ситуации и ее последствиями для мировой экономики в целом;

технологических, вызванных огромной дифференциацией уровня материально-технической базы и технологической оснащенности сельского хозяйства в основных регионах – продуцентах продовольствия;

социальных, определяющихся в значительной мере нарастанием социальной напряженности в государствах, испытывающих дефицит продовольствия;

политических, вызываемых усилением давления на политику государств в зависимости от складывающейся ситуации на мировом продовольственном рынке;

природных и агроэкологических, возникающих из-за деградации качественного состояния сельскохозяйственных угодий.

Кроме того, серьезную угрозу для обеспечения продовольственной безопасности представляют изменения климата, что скажется на доходах производителей в развивающихся странах, а также растущий дефицит пресной воды.

В связи с потеплением климата прогнозируется к 2030 г. снижение реального дохода в сельском хозяйстве многих крупных регионов. Особенно сложная ситуация возможна в Африке и Южной Азии, где сокра-

щение реальных доходов относительно их снижения в целом по миру может быть превышено в 4–10 раз.

Для оценки и предотвращения существующих и прогнозируемых рисков и угроз проводится мониторинг продовольственной безопасности. В качестве основных критериев при его осуществлении используются такие показатели, как уровень продовольственной независимости, уровень переходящих запасов, физическая и экономическая доступность продовольствия и его качество.

На основании годичных результатов мониторинга международные организации предпринимают соответствующие меры, направленные на обеспечение продовольственной безопасности развивающихся регионов, оказывают разноплановую помощь странам, испытывающим острую нехватку продуктов питания.

К сожалению, существующие системы мониторинга и прогнозирования чрезвычайных ситуаций сложно отнести к разряду совершенных, из-за чего случаются даже катастрофические последствия. Так, по данным службы Евроньюс, из-за запоздавшей продовольственной помощи населению государств Африканского рога только в Сомали, по состоянию на 11 августа 2011 г., умерло от голода 30 тыс. детей, то есть каждый десятый ребенок из числа голодающих.

Чтобы исключить повторение подобных трагедий, рекомендуется создавать региональные резервы продовольствия. Один из таких фондов – рисовый – уже решили образовать в рамках АСЕАН Китайская Народная Республика, Япония и Республика Корея.

Процесс формирования как глобальной, так и региональной, а также национальной безопасности каждой отдельно взятой страны формируется под влиянием двух наиболее важных направлений экономической политики.

С одной стороны, это необходимость либерализации экономических отношений, особенно в сфере торговли; с другой, осуществление патерналистской политики в целях поддержки национальных товаропро-

изготовителей и покупательной способности населения, особенно с низкими доходами, продвижения производимой продукции на рынки других стран.

Либерализация торговли – процесс, бесспорно, прогрессивный, однако его следует рассматривать применительно к этапу развития экономики конкретной страны и в границах целесообразности использования, определяемых уровнем обеспечения продовольственной независимости государства.

Тренд мировой практики свидетельствует о стремлении к максимальной либерализации торговли, причем в большой мере в межгосударственных отношениях, что соответствует правилам Всемирной торговой организации, членами которой являются 153 государства.

В то же время в условиях агроклиматических, техногенных и политических рисков каждое государство не только вправе, но и вынуждено само обеспечивать необходимый и достаточный уровень своей продовольственной независимости. Это достигается как за счет освоения новых технологий производства, так и государственной поддержки сельхозтоваропроизводителей.

Дифференциация уровней поддержки государств крайне велика, что в определенной мере отражает как объективные различия в условиях функционирования отрасли, так и финансовые возможности каждой из стран.

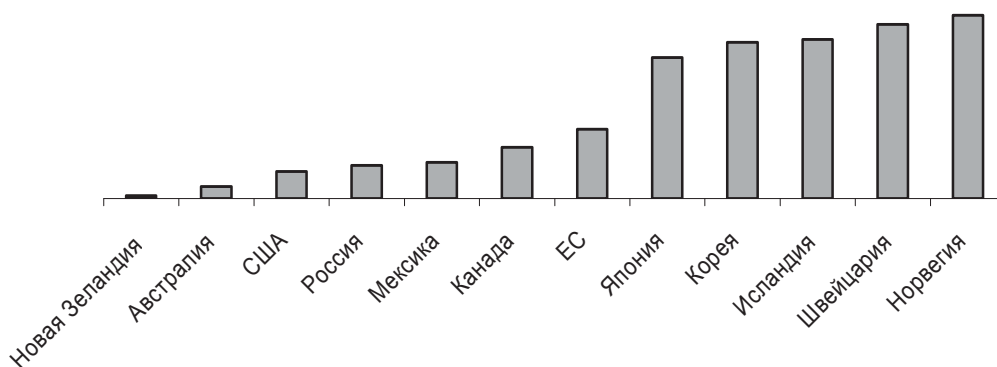
Если в Новой Зеландии, например, господдержка производителей составляет менее 1% стоимости реализованной продукции, то в Австралии – 4, России – 11, в Ев-

ропейском Союзе – около 23, Японии – 47, в Норвегии она достигает 61% (см. рисунок).

Разница в величине поддержки национальных сельских хозяйств стала одним из наиболее серьезных противоречий между членами ВТО: развивающиеся страны в целях продвижения продукции своих сельхозтоваропроизводителей настаивают на кардинальном сокращении уровня поддержки в развитых странах – в 1,5–2 раза. Это им даст возможность выйти на рынки со своей продукцией, сократить сельскую безработицу, поддержать национальное сельское хозяйство.

Однако, как свидетельствуют недавние дебаты по торговой политике, прошедшие в штаб-квартире ВТО в Женеве, многократные обращения к ЕС по поводу снижения поддержки своих сельхозпроизводителей не нашли должного понимания, она по-прежнему составляет 1/3 в доходах фермеров ЕС. К тому же есть серьезные опасения, что такой шаг приведет к уменьшению производства и запасов продовольственных ресурсов на мировом рынке, что будет провоцировать повышение цен на них.

Совершенно очевидно, что по истечении семнадцати лет существования соглашения о сельском хозяйстве в рамках ВТО для создания бесконфликтной и экономически справедливой системы регулирования поддержки сельхозпроизводителей в государствах, находящихся в различных природно-климатических условиях, следовало бы рассмотреть возможность перехода на нормативную базу установления уровней господдержки.

**Уровень господдержки сельского хозяйства в различных странах,
% к стоимости реализованной продукции**

Источник: www.oecd.org

Состояние мирового продовольственного рынка характеризуется значительными ко-

лебаниями цен на основные виды сельскохозяйственной продукции и продовольствия

в целом. Причинами, вызывающими эти колебания, могут быть объективные обстоятельства, например, неурожай из-за засух. Но часто они связаны с искусственным дефицитом продовольствия, обусловленным спекулятивными операциями на продовольственном рынке.

Разрешить эти противоречия, согласно классической экономической теории, должен был бы свободный рынок. Однако в условиях постоянно возникающего дефицита отдельных видов продовольствия, в том числе и по причине спекулятивных устремлений, рынок оказался далеко не в полной мере способным выполнить возложенную на него миссию обеспечения равновесных цен.

Видимо, мировому сообществу и региональным объединениям еще предстоит выработать и сформулировать индикативные положения, способствующие снижению влияния спекулятивных рисков на продовольственные цены.

На наш взгляд, расширению исследований в области функционирования продовольственного рынка, формирования цен и поддержки сельского хозяйства как на национальном, так и мировом уровне будет способствовать создание международных научных коллективов, что содействовало бы развитию более справедливых экономических отношений на глобальном, региональном и национальном рынках.

В настоящее время общепризнанны преимущества повышения уровня обеспечения продовольственной безопасности в формате коллективных принципов. Примером этому служит осуществление Единой аграрной политики в Европейском Союзе. Данные принципы реализуются также в формате Содружества Независимых Государств (СНГ), Евразийского экономического сообщества (ЕврАзЭС – Беларусь, Казахстан, Киргизия, Россия, Таджикистан), Таможенного союза (Беларусь, Казахстан, Россия) и Союзного государства Россия–Беларусь. За последние годы в рамках перечисленных региональных формирований были приняты важные нормативно-правовые документы, в частности: Концепция повышения продовольственной безопасности государств – членов СНГ; Концепция продовольственной

безопасности ЕврАзЭС; Единая аграрная политика Союзного государства Россия–Беларусь.

Данные документы предполагают синхронизацию уровней государственной поддержки, согласование таможенно-тарифной политики и развитие рыночной инфраструктуры.

Особенности участия в обеспечении коллективной продовольственной безопасности международных организаций демонстрируют ФАО, Всемирный банк, МВФ, ВТО и ОЭСР, а также международные и региональные форумы – Азиатско-Тихоокеанское экономическое сообщество (АТЭС) и БРИКС (Бразилия, Россия, Индия, Китай, Южно-Африканская Республика).

Россия последовательно наращивает свой вклад в меры по ликвидации последствий глобального продовольственного кризиса, в том числе укрепляя взаимодействие по линии Всемирной продовольственной программы ООН. С 2003 г. Правительство Российской Федерации выделило на проведение операций Всемирной продовольственной программы ООН по всему миру около 110 млн долл. США.

Начиная с 2010 г. ежегодный донорский взнос нашей страны увеличен до 20 млн долл. США при сохранении практики разовых акций чрезвычайной помощи, на которые зарезервировано еще 10 млн долл. США. Что касается глобальных тенденций последнего времени, то они заключаются в переходе от прямых поставок продовольственной помощи к развитию целенаправленных аграрных систем в государствах, испытывающих дефицит продуктов питания.

В условиях современной международной финансово-экономической ситуации особую значимость приобретает партнерство стран БРИКС (до февраля 2011 г. – БРИК). Согласно экспертным оценкам, в ближайшие несколько лет именно экономика этих стран предстоит обеспечить позитивное воздействие на динамику развития мирового продовольственного рынка.

Первая встреча министров сельского хозяйства стран БРИК состоялась 26 марта 2010 г. в Москве, по итогам которой подпи-

сана «Московская декларация министров сельского хозяйства и аграрного развития стран БРИК». Этот документ определил ключевые направления дальнейшего сотрудничества в аграрной сфере, включая разработку общей стратегии обеспечения питанием наиболее уязвимых слоев населения.

Так же активно Россия участвует в работе АТЭС, а в 2012 г. будет председательствовать в данной организации. В 2010 г. в г. Ниигата состоялось первое министерское совещание по вопросам продовольственной безопасности, завершившееся принятием итоговых документов – Ниигатской декларации АТЭС и Плана действий АТЭС в означенной сфере, определяющих перечень первоочередных проектов по отдельным тематическим направлениям. В этот План вошли и два российских проекта: «Изучение систем школьного питания в экономиках АТЭС» и «Создание Единого информационно-статистического сельскохозяйственного портала экономик АТЭС».

Важным достижением встречи министров сельского хозяйства стран «Группы восьми», состоявшейся в апреле 2009 г., можно считать поддержку российской инициативы по созданию международной системы управления продовольственными резервами.

Для решения проблемы повышения продовольственной безопасности в рамках глобального партнерства, на наш взгляд, в перечень

основных положений для заключительного документа настоящей встречи можно было бы предложить следующие позиции:

углубление координации мирового сообщества в области продовольственной безопасности на базе профильных институтов ООН;

поддержка государственных и частных инвестиций в развитие сельского хозяйства и фундаментальной аграрной науки;

подготовка соглашений, блокирующих или максимально ограничивающих спекуляции на рынках зерна и других важнейших видов продовольствия и продукции;

разработка согласованных подходов к формированию прогнозных балансов мирового и региональных рынков сельскохозяйственного сырья, продукции и продовольствия;

обеспечение роста продуктивности сельскохозяйственных угодий в странах с дефицитом продовольствия, включая программы инновационного развития, мелиоративного строительства, переподготовки кадров;

развитие сельских территорий, повышение эффективности занятости и на этой основе – сокращение бедности.

Выработка согласованных подходов к регулированию продовольственных потоков и оказанию помощи нуждающимся странам явится базой для улучшения состояния глобальной продовольственной безопасности.

Доведена необхідність вироблення і прийняття світовою спільнотою погоджених підходів до надання продовольчої допомоги країнам, що потребують її, інноваційного розвитку сільського господарства цих держав на основі розширення масштабів інвестицій, що сприятиме поліпшенню стану глобальної продовольчої безпеки. Відстежено основні тенденції, характерні для сфери виробництва і споживання продовольчих товарів. Приведений перелік загроз, з якими зв'язано забезпечення світової продовольчої безпеки. Показані переваги забезпечення колективної продовольчої безпеки. Висвітлено роль Росії в реалізації заходів щодо ліквідації наслідків глобальної продовольчої кризи.

Доказана необхідність вироботки и принятия мировым сообществом согласованных подходов к оказанию продовольственной помощи нуждающимся странам, инновационному развитию сельского хозяйства этих государств на основе расширения масштабов инвестиций, что будет способствовать улучшению состояния глобальной продовольственной безопасности. Отслежены основные тенденции, характерные для сферы производства и потребления продовольственных товаров. Приведен перечень угроз, с которыми сопряжено обеспечение мировой продовольственной безопасности. Показаны преимущества обеспечения коллективной продовольственной безопасности. Отражена роль России в реализации мер по ликвидации последствий глобального продовольственного кризиса.

An article approves the necessity of development, world acknowledgement and adoption of the suggested approaches towards food supply for poor countries; innovative development of agriculture in those countries on the basis of expanding the scale of investments will promote the perfection in global food security status. Basic trends that characterize the sphere of production and consumption of food stuffs are defined; the list of threats, which are connected with ensuring of the world food production and consumption security is completed. The advantages of ensuring of the collective food security and the role of Russia in implementing the measures on abolishing the implications of the world food crisis are considered.

*

Технократичні концепції суспільного розвитку

У суспільстві, заснованому на знаннях, базою будь-якого виду діяльності стають науково-технологічні досягнення – результати фундаментальних і прикладних досліджень, винахідницької діяльності, дослідно-конструкторських робіт. Тому багато розвинутих країн створили економічні системи, орієнтовані на добування нових знань та їхнє активне застосування у виробничій діяльності, зробили інноваційний сектор економіки двигуном свого економічного зростання. Вже нині спостерігається перехід від високих технологій у сфері промисловості, бізнесу, сільського господарства, до технології розвитку, використання, ефективного управління можливостями людини і суспільства.

Безумовно, що людина навряд чи стала б тим, ким вона є в цей момент, без техносфери – матеріального простору цивілізації, що слугує своєрідним прошарком між нею та навколишнім середовищем¹. Водночас нинішню фазу еволюції, так званої техногенної цивілізації, прийнято називати не лише “інформаційним суспільством”, але й “суспільством ризику” (Бек У., Дуглас М., Вілдавскі А.)².

Ще у філософії Нового часу переважало переконання, що техніка (технологія) як комплекс засобів виробництва забезпечує панування людини над природою. Думка про підкорення людиною природи за допомогою науки і техніки виражала оптимістичні тенденції оцінки технічного прогресу (Гегель Г., Маркс К.) епохи бурхливого зростання знань, умінь та добробуту. Технічний прогрес вважався свідченням розуму людини та її здатності до самовдосконалення³.

Промислова революція, основою якої був технічний переворот завдяки технічним вина-

ходам (пара, електрика, прядильна машина), докорінно змінила сферу виробництва. Вирішального значення надається техніці й у суспільному житті. Технічні винаходи набувають назви «революціонери»⁴. Епоха виникнення і поширення раціоналізму (XVII–XIX ст.), безмежна віра в силу людського розуму, наукове знання, соціальний прогрес слугували основою вчення К. Маркса і Ф. Енгельса про суспільство та майбутній суспільний устрій, який буде створено на основі пізнання ними законів суспільного розвитку.

Безумовно, зміна способу виробництва – використання техніки, нової технології, машин – докорінно змінює характер праці, відносини між людьми, соціальний стан, культуру, освіту, побут, рівень матеріального життя індивідів. В епоху становлення індустріального суспільства рівень розвитку промисловості мав вирішальне значення для багатьох аспектів суспільного життя, насамперед – економічної могутності держави, підвищення добробуту й культури населення. Під його неабиякий вплив підпадали практично всі сторони життя суспільства – політика, економіка, право. Він сприяв піднесенню освіти і культури населення, розвитку демократії. Тому небезпідставно ця концепція одержала назву «технічний детермінізм». Водночас визначальна роль техніки в суспільному розвитку, її абсолютизація за гаслом “техніка вирішує все” поширюється й на духовну сферу життя людей і всю історію людства, в т.ч. й на ті епохи, коли ні промисловості, ні техніки не було. Замість терміна «техніка виробництва» вживаються інші – «матеріальне виробництво», «знаряддя» тощо⁵.

* Науковий керівник – В.В. Россоха, доктор економічних наук.

¹ Makhlov S.A. Sustainable development from technology imperative's viewpoint Preprint? Inst. Appl. Math., the Russian Academy of Science.

² Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл; пер. с англ. – М.: Academia, 1999. – С. 29.

³ Колот А.М. Соціально-трудові відносини: теорія і практика регулювання: моногр. / А.М. Колот. – К.: КНЕУ, 2003. – С. 8–10.

⁴ Маркс К. Речь на юбилее «The people's paper» / К. Маркс, Ф. Энгельс // Соч. – [2-е изд.]. – М.: Политическая литература, 1958. – Т. 12. – С. 1.

⁵ Энгельс Ф. Карлу Каутскому в Цюрих, 26 июня 1884 г. / К. Маркс, Ф. Энгельс // Соч. – [2-е изд.]. – М.: Политическая литература, 1964. – Т. 36. – С. 137; Маркс К. Нищета философии / К. Маркс, Ф. Энгельс // Соч. – [2-е изд.]. – М.: Политическая литература, 1955. – Т. 4. – С. 130.

Таким чином, епоха становлення індустріального суспільства та абсолютизація сфери матеріального виробництва, процесів НТР як самодостатніх детермінантів розвитку суспільства незалежно від його соціально-економічної структури зумовили появу марксистської концепції «матеріалістичного розуміння історії», що базується на універсалізації одиничного, одного аспекту людської діяльності – виробництві матеріальних благ – і проголошенні його визначальним. Якщо один елемент береться за єдину основу та ще й визначальну, то всі інші – залишаються осторонь як другорядні й несуттєві. І цей один елемент (матеріальне виробництво) оголошується абсолютом, основою, “базисом історії” при наданні другорядності, похідного значення ролі духовної сфери в житті суспільства¹.

Водночас марксистське пояснення історії всупереч ідеалістичному тлумаченню, фаталізму та волюнтаризму, телеологічним концепціям було для свого часу значним досягненням, яке поклало початок новому підходу до розуміння суспільного розвитку². До появи капіталістичного способу виробництва й великої промисловості подібна концепція розуміння історії з’явитися не могла. Саме епоха становлення індустріального суспільства переконливо та яскраво продемонструвала, яку велику роль відіграє в суспільстві промислове виробництво.

Проте причини далеко не всіх «суспільних змін і політичних переворотів» укорінені в економіці, оскільки причини ці бувають різними. Економічні процеси, звичайно, впливають на суспільно-політичний розвиток, але не можна не враховувати власну закономірність політичних процесів та їхній вплив на економіку, тобто взаємодію економічних і політичних процесів.

У «Передмові» в праці «До критики політичної економії» К. Маркс детально виклав формулювання сутності «матеріалістичного розуміння історії»: “В суспільному виробництві свого життя люди вступають у певні,

необхідні, від їх волі незалежні відносини – виробничі відносини, які відповідають певному ступеню розвитку їх матеріальних продуктивних сил. Сукупність цих виробничих відносин становить економічну структуру суспільства, реальний базис, над яким підноситься юридична й політична надбудова і якому відповідають певні форми суспільної свідомості. Спосіб виробництва матеріального життя зумовлює соціальний, політичний і духовний процес життя взагалі. Не свідомість людей визначає їх буття, а навпаки, їх суспільне буття визначає їх свідомість”³.

Виникає запитання: “Як може суспільний розвиток відбуватися незалежно від волі й свідомості людей, якщо він є результатом діяльності цих людей, спрямованої на досягнення свідомо поставленої мети? Яким чином здійснюється розвиток продуктивних сил і що слугує стимулом їх розвитку?” В праці “Людвіг Фейербах і кінець класичної німецької філософії” Ф. Енгельс зазначає, що в суспільстві “нічого не робиться без свідомого наміру”⁴. Водночас К. Маркс та Ф. Енгельс неодноразово зазначали, що техніка – це матеріалізація людського мислення. Отже, мислення, розумова діяльність людини передують розвитку техніки і процесу виробничої матеріальної діяльності й зумовлює цей процес. Однак у К. Маркса ми знаходимо протилежне твердження: матеріальна діяльність людини зумовлює розумову діяльність⁵. Очевидно, що визнання К. Марксом інтелекту, мислення, свідомості, знання природи та її законів передумовою появи, розвитку і вдосконалення техніки, знарядь праці й загалом процесу виробництва суперечило його концепції. Тому він сформулював свою теорію не даючи відповіді на ці питання.

У цьому ж руслі виступала й “соціальна технологія”, основні ідеї якої склалися та завоювали популярність у другій половині 50-х і протягом 60-х років ХХ ст. Її поло-

¹ Россоха В.В. Управління інноваційними процесами економічного розвитку / В.В. Россоха // Наук. вісн. Львівського національного ун-ту ветеринарної медицини ім. С.З. Гжицького. – Львів, 2007. – С. 220.

² Шпак В.Т. Філософія нашої історії / Шпак В. Т. – Черкаси : Брама України, 2009. – С. 30.

³ Маркс К. К критике политической экономии : предисловие / К. Маркс, Ф. Энгельс // Соч. – [2-е изд.]. – М. : Политическая литература, 1958. – Т. 13. – С. 6.

⁴ Энгельс Ф. Людвиг Фейербах и конец классической немецкой философии / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Соч. – [2-е изд.]. – М. : Политическая литература, 1961. – Т. 21. – С. 292.

⁵ Маркс К. Германская идеология / К. Маркс, Ф. Энгельс // Соч. – [2-е изд.]. – М. : Политическая литература, 1955. – Т. 3. – С. 71.

ження також базуються на “технологічному підході” до суспільних явищ, припущенні, що нагромадження й застосування наукових знань, раціональних прийомів і новітніх технічних засобів з метою регулювання соціальних відносин та конфліктів в умовах більш-менш “планового” розвитку високо-індустріальної економіки відіграють визначальну роль у перетворенні суспільства незалежно від його типу¹.

Апологети “соціальної технології” виходять із того, що це поняття дотичне до категорії “технологія” і включає її основні елементи. Проте вони розглядають його взаємозв’язки не з природою, а з соціальним середовищем та намагаються дати принципові соціальні оцінки не лише основним підсумкам, а й тенденціям і перспективам розвитку суспільства, акцентуючи таким чином увагу на закономірностях розвитку конкретних суспільств².

Трактування технологій як своєрідної нової релігії, що починає визначати мораль, мрії, поведінкові стратегії й світогляд сприяло формуванню ідеології “технократії” (60–70 рр. XX ст.), установки на метод управління технологією засобами самої технології, що застосовується до розвитку суспільства. Надання більшої влади технології, а не людині базується на вірі в поступове усунення недоліків і конфліктів у суспільстві завдяки діяльності “технократичної еліти”.

Тобто “ера технологій”, що характеризує сучасне століття, в якому на відміну від науки технологія нібито “сама планує свої результати”, намагається по-своєму перевлаштувати та визначити життя суспільства. “Проте усяка технологія по суті просто продовжує природне, уроджене прагнення всього живого панувати над навколишнім середовищем або принаймні не підкорятися йому у боротьбі за існування. Людина, що б вона не робила, майже ніколи не знає, що саме вона робить, у всякому разі вона не знає до кінця”³. Технологія – це лише частина світу, що усвідомлюється людиною. Проте навіть у

своєму розвитку технологія не може визначити саме відношення людини до світу. За визначенням К. Ясперса: “Усякому плануванню й умінню поставлена межа там, де людина повинна вільно віддатися волі випадку. Те, чого вона здатна досягти, за своєю суттю недоступно обчисленню. Розглядаючи ж це як свою мету, ми тільки порушуємо або знищуємо хід речей. Наші можливості приходять із майбутнього, знезацька, просто й захоплююче, по той бік і до будь-якої технології, охоплюючи й саму технологію”⁴. Водночас незнання буття людини і етики зумовлює виникнення “експертократії”, а через незнання буття людини в політичній сфері виникає “технологічна держава”.

Сучасне соціальне життя – це новий якісний ступінь розкриття фундаментальної сутності людини. Остання зумовлена історико-соціальним характером пізнання, яке в широкому розумінні включає технологічний процес на базі знань у сфері гуманітарних, суспільних, природничих і технічних наук, а також практичний досвід у сфері зайнятості. Така база й становить сутнісну основу розвитку – інформаційно-цільові засади діяльності людини⁵.

Економічна думка звертає увагу на широко відому теорію «стадій економічного зростання», за основу якої взято рівень технологічного способу виробництва, який базується на технологічному поєднанні речових і особистісних факторів виробництва та складається із системи продуктивних сил і технологічних відносин. За своєю сутністю технологічні відносини являють собою зв’язки й залежності між різними елементами трудового процесу. Проте визначальною ознакою їх слугує відношення людини до засобів праці. Економічні епохи різняться не тим, що виробляється, а тим як виробляється, якими засобами праці. Отже, зміна технологічних процесів виробництва диктується розвитком науки і техніки.

В історії економічного розвитку суспільства можна виділити стадії, які відрізняються одна від одної технологічними способами виробництва, зокрема рівнем розвитку про-

¹ Косолапов В.В. XXI век в зеркале футурологии / В. В. Косолапов, А. Н. Гончаренко. – М. : Наука, 1987. – 476 с.

² Абдуллин А.Р. Основы глобалистики : учеб. пособ. / А. Р. Абдуллин. – Уфа : РИО БАГСУ, 1999. – 128 с.

³ Лем С. Сумма технологии : собр. соч. / С. Лем. – М. : Текст, 1996. – 464 с.

⁴ Ясперс К. Истоки истории и ее цель: смысл и значение истории / К. Ясперс. – М. : Политиздат, 1991 – С. 198.

⁵ Симоненко В.К. Регионы Украины: проблемы развития / Симоненко В. К. – К. : Наук. думка, 1997. – С. 103–117.

дуктивних сил. Водночас одним із найважливіших критеріїв стану продуктивних сил є рівень суспільного виробництва, що включає поділ праці, спеціалізацію, кооперацію, комбінування виробництва, характеризує можливості зростання продуктивних сил і ефективності їх використання¹.

Безумовно, що матеріальною першоосновою суспільного прогресу, основними складовими якого є економічний та соціальний розвиток, а також політико-правові, національно-культурні, духовні й інші його сторони, слугують реальні досягнення у процесі економічного зростання. Такий рух загалом є ознакою еволюції суспільства до досконаліших форм. Економічний прогрес як послідовне удосконалення всієї економічної системи, розвиток суспільного виробництва, продуктивних сил і техніко-економічних відносин, виробничих відносин та господарського механізму, включає одержання необхідних результатів (показників) щодо кількості та якості створених благ. Стан економічного прогресу оцінюється, насамперед, за допомогою рівня розвитку продуктивних сил, потенціалу розширеного відтворення, що демонструє прогресивність, або, навпаки, регресивність, суспільної системи. Крім того, рівень розвитку продуктивних сил відображає стадію, умови для переходу до вищого типу суспільного виробництва.

Зазначимо, що “економічне” не існує без “соціального”, як і навпаки. Виробництво призначене для споживання й без нього воно не має сенсу.

Соціальний прогрес полягає в поліпшенні життя суспільства і кожного його члена. Він проявляється у розвитку людини, розширенні її фізичних та розумових можливостей і потреб, духовному збагаченні, поліпшенні здатності до праці, створенні сприятливих умов для трудової та іншої діяльності, відтворення суспільства загалом. Безумовно, що основу соціального прогресу становить економічний. Водночас розвиток соціальної сфери закономірно виступає могутньою підмогою економічного зростання. Проте, як свідчить практика, ця закономірність прояв-

ляється не прямолінійно, а як тенденція, що долає на своєму шляху складні перешкоди.

Характер взаємозв'язку економічного й соціального прогресу вирішальною мірою залежить від типу соціально-економічної системи, можливостей держави активно впливати на технологічний прогрес і використовувати його результати в інтересах людей, їх здоров'я, збереження природи та загальнолюдських цінностей. Характерною ознакою розвинутих країн стає соціальне спрямування економіки, випереджаюче розв'язання соціальних проблем життя суспільства. Соціально-економічний прогрес забезпечує гармонійний розвиток людини і в кінцевому підсумку являє собою узагальнюючий критерій суспільного прогресу. Зазначені об'єктивні сили є основними рушійними, внутрішніми силами економічного зростання, що характеризують взаємовідносини між елементами продуктивних сил та виробничих відносин².

Нині місце країни в геополітичному рейтингу визначається освітнім рівнем нації, розвитком ключових виробничо-технологічних систем новітнього технологічного укладу й інформаційного середовища, можливостями економіки до генерації високої інноваційно-технологічної активності. В широкому розумінні інноваційна діяльність – це процес виробництва і матеріалізації наукових знань та випереджального зростання наукового, професійно-кваліфікаційного й культурно-технічного рівня населення. Інноваційний тип розвитку характеризується створенням і використанням інформаційних ресурсів для виробництва нових продуктів (засобів виробництва та предметів споживання), розробки нових і вдосконалення існуючих технологій, методів організації й управління, способів надання послуг у соціальній сфері. Інноваційний розвиток являє собою неперервний процес якісних змін у структурі виробництва та соціальної сфери в результаті створення, використання й поширення нових знань, машин, технологій, матеріалів, видів енергії, форм і методів організації й управління, підвищення рівня осві-

¹ Орехівський Г.А. Політекономія : навч. посіб. / Г.А. Орехівський. – [2-ге вид.]. – К. : Каравела, 2010. – С. 65.

² Там само.

ти та кваліфікації працівників, здійснені з метою досягнення економічної ефективності виробництва і підвищення рівня та якості життя населення. В соціально-економічній системі інновація є способом якіснішого й ефективнішого використання ресурсів. Завдяки комплексному розгортанню інновація утворює нову технологічну і соціально-економічну підсистему суспільства, що складається з галузей, які здійснюють інновації; галузей, які поширюють нові технології та поглиблюють їхні економічні переваги; галузей, що виникають у результаті розвитку нового технологічного укладу.

Істотним елементом напрацювань мислителів ХХ ст. стає критична оцінка розвитку техніки і технічної цивілізації в цілому. Одні філософи (Шпенглер О.) висловлюють думку про перетворення техніки із засобу, підвладного людині, на самостійну сферу дій – сферу зайнятості, розвиток якої загрожує природному середовищу. Інші (Муньє Е.) вбачають у розвитку техніки та в індустріалізації джерело соціальної дезінтеграції¹. Е. Кудировичем логічно обґрунтовується поняття “екологічного відчуження”, порушення між людиною і природою гомеостазу, руйнування біосфери, загрози існуванню й розвитку людини².

Хоча така оцінка техніки досить однобічна, оскільки зосереджена на характеристичних особливостях її використання, без урахування змін, які вона вносить у відносини людини з природою, вона не позбавлена сен-

су. Техногенна дія на навколишнє середовище, незважаючи на всі екологічні новації, продовжує зростати. Поширюються явища техногенної деформації навколишнього середовища.

Сучасна техніка відзначається тим, що стандартизує та уніфікує спочатку виробничі, а потім і всі суспільні процеси. Цьому всіляко сприяє й сама людина, цілком не усвідомивши всю небезпеку того, що відбувається, а тому активно розвиває свою одномірність та односторонність. Такий розвиток людини, природно, має свої межі. На відміну від людини, техніка в своїй одномірності, в своєму монозростанні може розвиватися безмежно. Саме тут криється головна небезпека, головний конфлікт. Він полягає в тому, що людина обмежена реальними фактами сприйняття дійсності у своєму безмежному розвитку, а техніка безмежна в своїй обмеженості за фактом точного виявлення її специфіки й оригінальності. Тому очевидно, що небезпека криється не в самій техніці, а в людській свідомості та поведінці³.

Викладене свідчить про значущість управлінського впливу на перебіг соціально-економічних процесів, необхідність зміщення фокуса уваги на мінімізації небажаних і непередбачуваних чинників, визначення домінуючого варіанта як переважної можливості, що визначатиме траєкторію розвитку суспільства на засадах технологічного прогнозування й стратегічного управління соціально-економічним розвитком.

Критично розглянуто вплив технічного і технологічного розвитку на світогляд формування суспільного устрою. Висвітлено основні аспекти теорії “стадій економічного зростання”. Встановлено залежність людського буття від економічного зростання на засадах технологічного прогнозування та стратегічного управління.

Критически рассмотрено влияние технико-технологического развития на мировоззрение формирования общественного строя. Отражены основные аспекты теории “стадий экономического роста”. Установлена зависимость человеческого бытия от экономического роста на основе технологического прогнозирования и стратегического управления.

Influence of technical-technological development on the world view of forming of the framework of society is critically considered. The basic aspects of theory of the “stages of the economy growing are reflected”. Dependence of human life on the economy growing on principles of technological prognostication and strategic management is set.

*

¹ Колот А.М. Соціально-трудові відносини: теорія і практика регулювання : моногр. / А.М. Колот. – К. : КНЕУ, 2003. – 230 с; Колесников Н.Е. Социально-трудовые отношения: современные проблемы теории и практики / Н.Е. Колесников ; отв. ред. В.К. Потемкин. – С.Пб. : Питер, 1993. – 309 с.

² Белорус О.Г. Экономическая система глобализма / О. Г. Белорус. – К. : КНЕУ, 2003. – 380 с.

³ Там само. – С. 235.

С.М. ТЕРЕЩУК, народний депутат України, заступник голови Комітету Верховної Ради України з питань аграрної політики та земельних відносин
В.Є. АНДРІЄВСЬКИЙ, кандидат технічних наук, академік НААН,
директор Інституту розвитку аграрних ринків

Фінансування сільськогосподарського виробництва під заставу майбутнього врожаю (досвід Бразилії)

Останніми роками сільськогосподарські підприємства, особливо середні та дрібні, практично не мають доступу до кредитних ресурсів комерційних банків навіть за умови існування державної програми щодо часткового відшкодування банківських відсотків. Крім того, нові норми адміністрування ПДВ для сільськогосподарських підприємств, відповідно до Податкового кодексу України, також не сприяють активізації укладення угод між постачальниками матеріально-технічних ресурсів і сільськогосподарськими підприємствами через те, що ПДВ нараховується лише при першій операції й постачальники змушені або занижувати ціни на сільськогосподарську продукцію, або втрачати свої доходи на суму ПДВ. Як правило, компанії, які поставляють мінеральні добрива, засоби захисту рослин та інші ресурси, не здійснюють реалізацію сільськогосподарської продукції, яку вони мають одержати в рахунок поставлених ресурсів, і тоді вони повинні укласти форвардні угоди з компаніями, що займаються експортом чи реалізацією на внутрішньому ринку. Проте нині це стало неможливим через недосконале адміністрування ПДВ.

З огляду на ці проблемні моменти сільськогосподарські товаровиробники повинні мати альтернативні варіанти кредитування, зокрема, одним із таких може бути кредитування під заставу майбутнього врожаю, що успішно функціонує в Бразилії.

Мета статті – висвітлити досвід Бразилії щодо функціонування фінансового інструменту у вигляді розписок-договору CPR (Cedula de Produto Rural), які являють собою обіцянку постачати сільськогосподарську продукцію у майбутньому взамін на одержання ресурсів (фінансових чи товарних)

уже тепер для ведення сільськогосподарської діяльності.

Суть товарних CPR полягає в тому, що після їх випуску та продажу сільськогосподарський товаровиробник одержує фінансування в обмін на обов'язок про поставку продукції. При цьому в товарній CPR чітко визначена загальна кількість продукції, її якість, місце доставки і дата.

Фінансові розписки видаються тим компаніям-постачальникам чи інвестиційним фондам, які не займаються збутом сільськогосподарської продукції.

В аграрному секторі Бразилії виробляється понад 33% валового внутрішнього продукту. Аграрний сектор традиційно займає провідне місце в економіці цієї країни й у ньому зосереджено понад 40% працездатного населення, що більше ніж у промисловості.

Звичайно, багато що пояснюється кліматом, але далеко не все. Можна як приклад навести чимало країн, де такий самий сприятливий клімат і родючі землі, але вони не ефективно використовують свої ресурси. Багато в чому успіхи Бразилії досягнуто в результаті залучення інвестицій, а також належного (за чіткими правилами) фінансування аграрного сектору.

Незаперечною перевагою країни на тлі зростаючого світового попиту на продукти харчування є наявність майже 90 млн га необроблюваних земель, придатних для сільського господарства.

Бразилія у 80-ті та 90-ті роки минулого століття пережила кілька фінансових криз. Питома вага сільського господарства у валовому виробництві знижувалася до середини 90-х років. Державне фінансування сільського господарства становило близько 80% від потреб, тоді як через постійне зрос-

тання вартості матеріально-технічних ресурсів збільшувалися витрати на виробництво і, відповідно, витрати з державного бюджету. Водночас, незважаючи на поступове збільшення фінансування сільгоспвиробників із бюджету країни, врожайність культур не підвищувалася. Щорічні потреби сільськогосподарства Бразилії у фінансових коштах становлять близько 149 млрд дол. США, 40% з яких забезпечує Національна система кредитування аграрного сектору (SNCR).

Слід зазначити, що у період з 1986 по 1996 рік (як називають у Бразилії період “кризи”), обсяги банківського фінансування суттєво зменшилися. Недоступність фінансових кредитних ресурсів (відсутність у сільській місцевості банківських структур, високі ставки, а також брак альтернативних джерел фінансування) негативно позначилася на сільськогосподарській діяльності. Тоді сільськогосподарські підприємства разом з Урядом Бразилії дійшли згоди щодо запровадження нового фінансового інструменту, ініціатором якого став Банк Бразилії. Суть

ідеї полягала в тому, щоб створити кредит, який здатний замінити терміновий контракт, який використовувався торговими компаніями, на авансові покупки товару.

Починаючи з 1996 року, в Бразилії настав етап «ринковий», коли були запроваджені нові інструменти фінансування сільськогосподарських товаровиробників – CPR, а також спеціальні програми кредитування аграрного сектору.

CPR як один із механізмів кредитування був запроваджений та успішно реалізований спільними зусиллями Уряду Бразилії, Банку Бразилії й при безпосередній участі основних аграрних підприємств.

На нинішній час, аграрні виробники мають можливість фінансувати свою діяльність за рахунок власних коштів і банківських кредитів, що становлять по 30% відповідно, а також договорів-розписок CPR (40% від загального обсягу фінансування) (рис. 1). У розрізі окремих видів сільськогосподарської продукції Бразилії обсяги залучених кредитів наведено на рисунку 2.

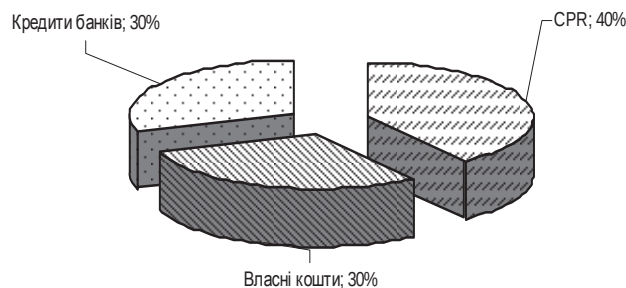

Рис. 1. Джерела фінансування аграрного сектору Бразилії

Джерело: Оцінка ринку.

Основними бенефіціарами є виробники сої, кави і великої рогатої худоби.

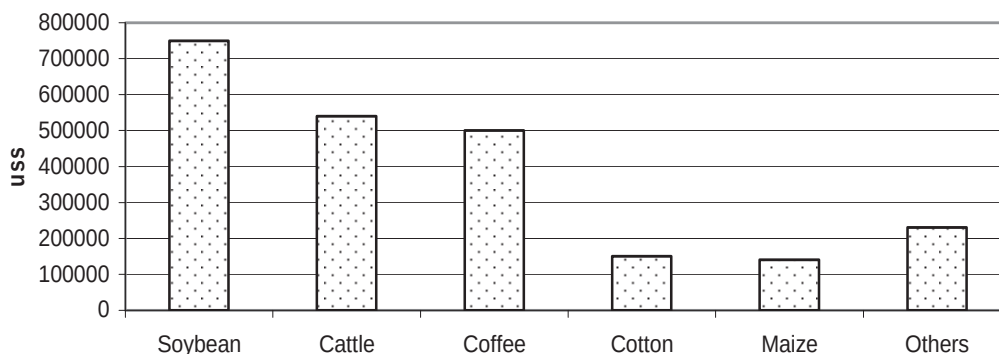

Рис. 2. Обсяги залучення кредитів у розрізі видів сільськогосподарської продукції в Бразилії

Джерело: Banco do Brasil.

Застосування CPR стимулювало експорт сільськогосподарської продукції Бразилії¹. На сучасному етапі Бразилія є найбільшим у світі експортером сої, цукру, яловичини, кави, апельсинового соку та тютюну. Крім того, це другий за величиною експортер соєвого шроту, курей, соєвої олії і займає четверте місце за експортом свинини, кукурудзи й бавовни.

За даними Міністерства сільського господарства Бразилії, частка експорту сільського-

сподарської продукції від загального виробництва зросла з 4,9% у 1997 році до 6,9% у 2006 році. Протягом 1997-2006 років середньорічне збільшення надходжень від експорту сільськогосподарської продукції та зокрема тваринництва сягнуло 9,6%. У 2008 році доходи від експорту продуктів сільського господарства і тваринництва в Бразилії становили 197,9 млрд дол. США, що в 4,5 рази більше, ніж у 1994 році, коли цей показник був на рівні 43,5 млрд дол. США.

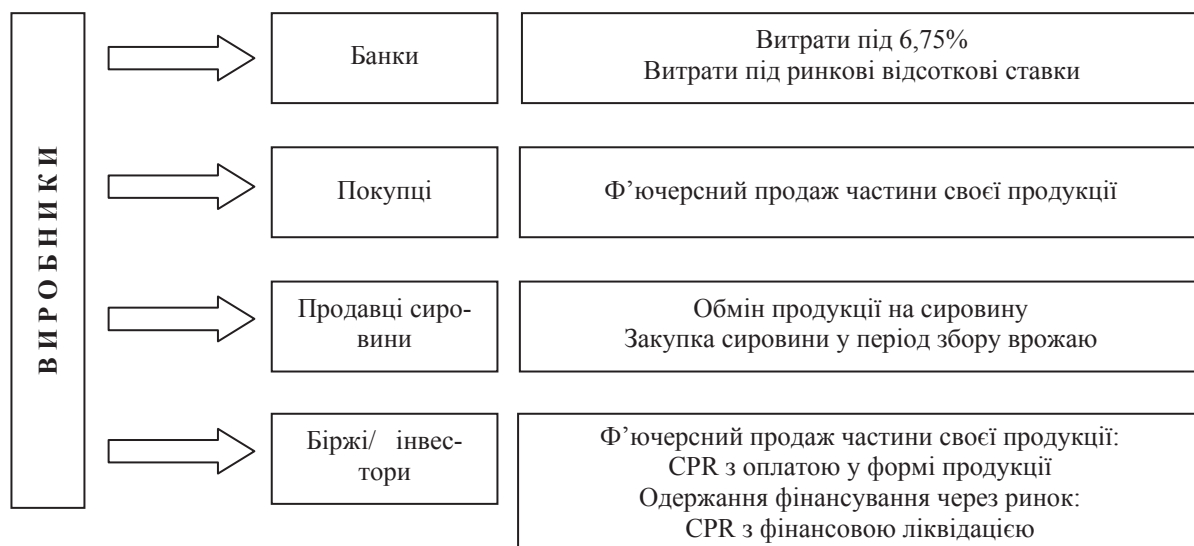

Рис. 3. Варіанти можливого фінансового забезпечення сільськогосподарських виробників Бразилії, 2010 рік

Джерело: Banco do Brasil and Agribusiness, 2011.

Нині сільськогосподарські підприємства Бразилії мають можливість одержувати банківські кредити поряд із ринковими відсотками (13%) також під пільгові відсотки – 6,75% (рис. 3). Також частина сільськогосподарської продукції продається за ф'ючерсними контрактами (поставка товару у визначений угодою термін за ціною на момент укладення угоди), частина реалізується в обмін за поставлені матеріально-технічні ресурси. Великий перелік продукції, який розглядається нами у цьому дослідженні, реалізується сільськогосподарськими товаровиробниками із застосування розписок-договору (CPR). Договори CPR можуть також містити забезпечення, що надається кредитором.

У Бразилії існують два типи розписок-договору (CPR): *товарні* та *фінансові*. Це означає, що власник розписки може одержати свої кошти товаром, або грошима залежно від того, яким типом договору-розписки він володіє².

Товарні розписки на законодавчому рівні були введені в Бразилії у 1994 році. Після випуску й продажу такого документа, виробник одержує фінансування в обмін на обов'язок про поставку продукції в заздалегідь узгоджене місце і час. У товарній CPR чітко визначена загальна кількість продукції, її якість, місце доставки й дата.

Фінансові розписки були введені у 2001 році з метою залучити інвесторів, яким не зручно мати справу з аграрною продукцією.

¹ Eduardo L. Leão de Sousa (World Bank), Fernando L. Pimentel (Consultant, Agro security). "Study on Cedula de Produto Rural (CPR) – Farm Product Bond in Brazil"; RURAL FINANCE INNOVATIONS (RFI) ESW, The World Bank. February 2005; http://www.agrometrika.com.br/CPR_Estudo_Banco_Mundial.pdf.

² Report No. 32726-GLB, Rural Finance Innovations, Topics and Case Studies. April 2005, The World Bank, Agriculture And Rural Development Department.

Наприклад, якщо підприємство займається поставками добрив або засобів виробництва і не спеціалізується на продажу агропродукції, то воно має укладати додаткову угоду з трейдерами або агроекспортними компаніями задля збуту цієї продукції. Те саме відбувалося з інвестиційними фондами, які не хотіли мати справу з агропродукцією. Саме

для таких випадків були запроваджені фінансові договори-зобов'язання. Суть фінансової CPR полягає в тому, що агровиробник зобов'язується повернути кошти в певний проміжок часу. Такі розписки передбачають або поточну ціну продукції, або ціну на продукцію за датою розрахунку за розпискою.

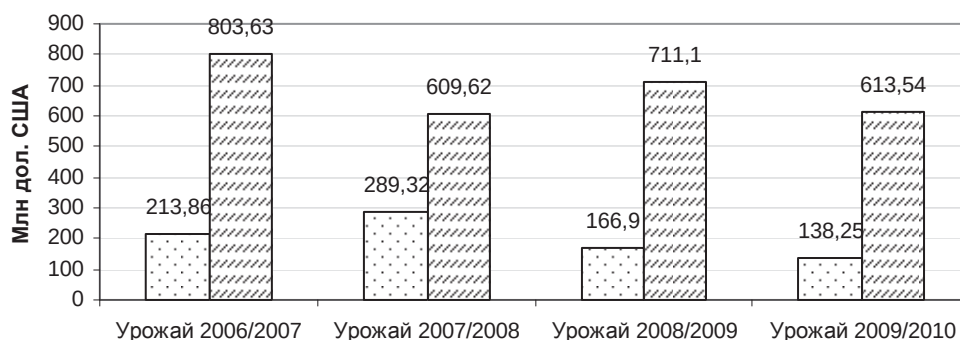

Рис. 4. Співвідношення між товарними і фінансовими CPR

Джерело: Banco do Brasil and Agribusiness, 2011.

На рисунку 4 зображено співвідношення між товарними і фінансовими CPR в абсолютних значеннях.

Договори-зобов'язання можуть бути зареєстровані в реєстрі CPR та на Бразильській товарній і ф'ючерсній біржі (BM&F). Такі CPR в Бразилії прирівнюються до цінних паперів, котируються на біржі, а також звільняються від податку на фінансові операції для юридичних осіб, або податку на прибуток – для фізичних осіб. Емісія договорів-розписок може відбуватися при безпосередній участі банку, який затверджує випуск та купівлю CPR.

Ліміт позики, яку одержує підприємство-емітент договору-зобов'язання, знаходиться в межах 30-70% від розрахункової кількості (вартості) майбутнього врожаю і залежить від типу продукції, а також етапу виробництва (підготовка, сімба, вирощування, збір, зберігання).

Щодо нарахувань, то всі збори сплачує покупець, а виробник звільнений від сплати.

З моменту, коли підприємство фермера подає заявку на випуску CPR, проводиться аналіз кредитної спроможності цього підприємства. Перевіряються реєстрація даних та дат, історії, виробничих потужностей, ресурсів, активів і т.д.; оцінюється й верхня

межа, яка визначає рівень кредитного ризику клієнта.

У 2009/2010 маркетинговому році найактивніше аграрні розписки використовували підприємства, що займаються вирощуванням кави, великої рогатої худоби, рису, сої (рис. 5).

CPR є подібним до форвардного контракту і розглядається як інструмент, який включає дві складові:

1) як боргове зобов'язання, за яким передбачається поставка певної кількості та якості продукції (товарний CPR) чи грошей (фінансовий CPR);

2) виконує функцію гарантії, що емітент існує, оскільки утримувач CPR має право на врожай наступного року у випадку, коли розрахунки не відбулися у поточному році з різних причин (насамперед, загибелі врожаю).

Отже, через механізм договору CPR сільськогосподарські товаровиробники (чи їхні об'єднання, зокрема – кооперативи) продають сільськогосподарську культуру до збору врожаю (під заставу майбутнього врожаю), одержуючи грошові чи товарні ресурси, необхідні для виробництва цієї продукції, та беруть на себе зобов'язання поставити певну кількість у певний термін і місце за визначеною ціною.

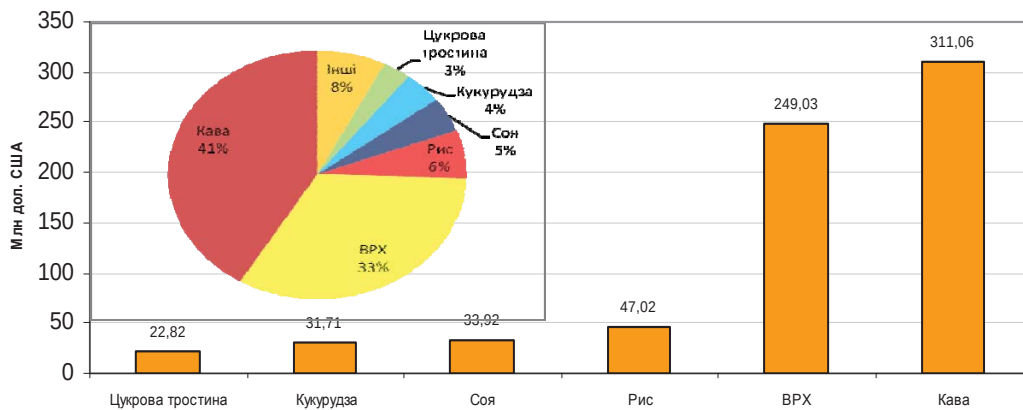

Рис. 5. Обсяги кредитів в аграрну галузь Бразилії з використанням CPR у 2009/2010 МР, в розрізі видів продукції

Джерело: Banco do Brasil and Agribusiness, 2011.

Завдяки використанню такого інструменту в Бразилії обсяги кредитування аграрного сектору щорічно становлять 5 млрд дол. США, а сільськогосподарські товаровиробники змогли збільшити валове виробництво й урожайність своєї продукції.

На рис. 6 і 7 як приклад наведено тенденції обсягів виробництва та врожайності сої й кави. Такі самі тенденції спостерігаються і для господарств, що займаються вирощуванням великої рогатої худоби, птиці, кукурудзи, цукрової тростини, рису тощо.

Схема функціонування CPR у Бразилії наведена на рисунку 8.

Схема застосування CPR під майбутній урожай у Бразилії показує, що сільськогосподарські підприємства одержують банківський кредит під заставу врожаю ще у полі (під майбутній урожай), укладаючи при цьому договір-зобов'язання. При цьому від-

бувається тісний контакт кредитора з фермером – емітентом CPR (обізнаність про його операції, середню врожайність у певному регіоні, потенційні можливості щодо врожайності тощо). Така система дає можливість відстежувати стан майбутнього врожаю – майнову заставу, яка пов'язана з іменем та землею власника через реєстрацію CPR, і здійснювати постійний моніторинг незалежними агентами або безпосередньо кредиторами заставленого врожаю. Постійний детальний моніторинг відбувається обов'язково на усіх етапах, зокрема відвідування поля перед посівом, потім регулярне відвідування (зазвичай один раз на місяць), а у період збирання врожаю взагалі відбувається 24-годинний нагляд із метою бути поряд із товаром, якщо станеться випадок настання дефолту емітента-фермера.

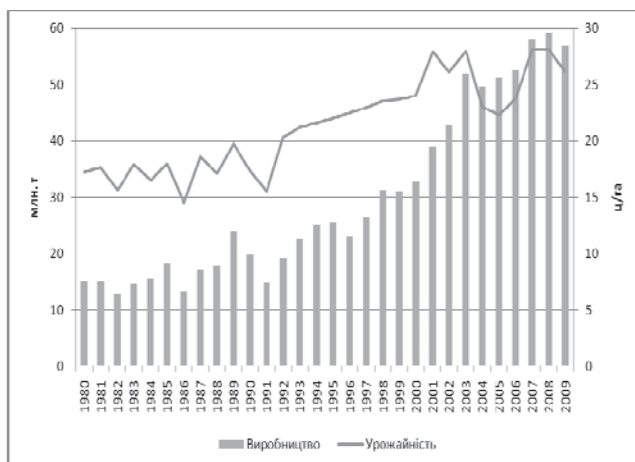

Рис. 6. Виробництво і урожайність сої

Джерело: fao.org

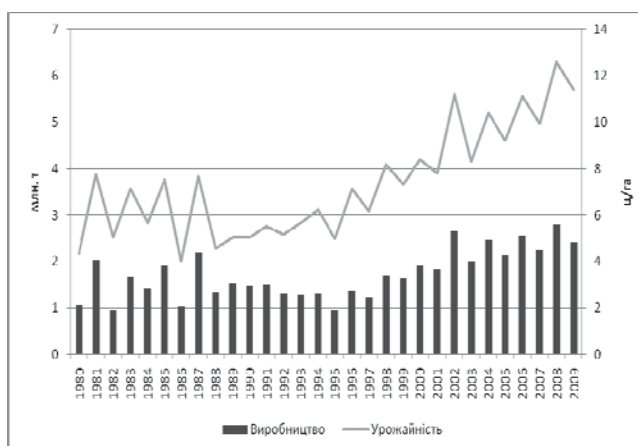

Рис. 7. Виробництво і урожайність кави

Джерело: fao.org

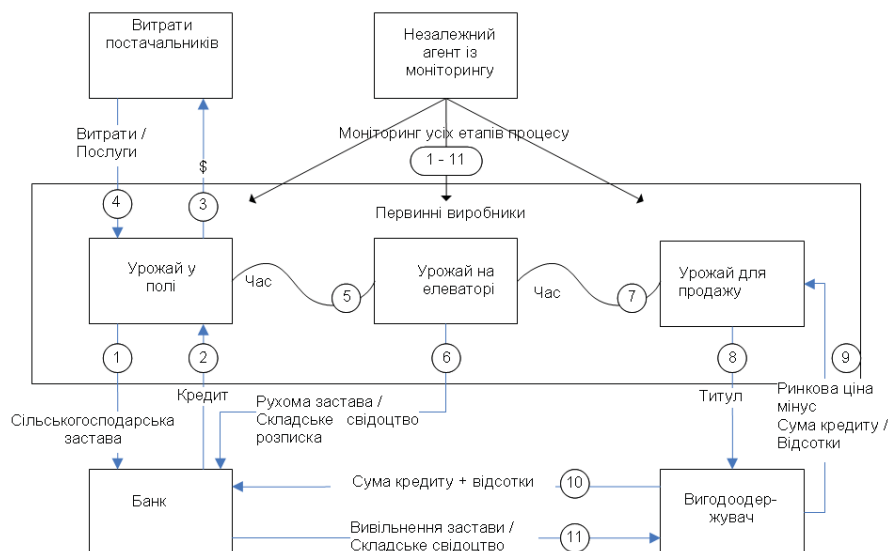

Рис. 8. Схема застосування CPR під майбутній урожай у Бразилії

Джерело: ЄБРР.

Ключовим фактором успіху CPR у Бразилії є проста система звернення стягнення, рішення про яке приймається протягом 24–48 год. Ще один важливий фактор – неможливість застосування умов форс-мажору до CPR. Отже, позичальник має дуже обмежені можливості заперечення /оскарження такого рішення про звернення стягнення.

Також фермерам не обов'язково страхувати майбутній урожай, якщо з якоїсь причини виробленої продукції буде недостатньо для покриття боргового зобов'язання, тоді застава діє у наступному маркетинговому році, тобто залишається в силі до моменту повного погашення боргу.

CPR розглядається як розписка (договір), що підтверджує зобов'язання боржника на користь кредитора. Наприклад, фермер вирощує сою, відповідно до договору він має продавати її у жовтні (форвардна угода) з поставкою після збирання врожаю (у квітні). При цьому засоби виробництва для вирощування сої сплачуються у місцевій валюті, а ціни на сільськогосподарську продукцію зазначені у доларах США. Кредит надається на строк від 60 до 360 днів, але на практиці, як правило, найпопулярнішим є термін 150-180 днів. Тому заставна ціна може суттєво відрізнятись від ринкової ціни. Вона залежить від стану поля, а також ситуації на ринку. Часто бразильські фермери одержують меншу ціну, ніж передбачувана ринкова ціна.

Оплата майбутнього врожаю здійснюється в два етапи: перший, коли сплачується частина передбаченої суми і фіксується заставний тоннаж зерна; другий – після збирання врожаю зерна – повний розрахунок. При остаточній оплаті за зерно враховуються ринкові ціни, які діють на момент розрахунку.

Відповідно до бразильського законодавства, що регулює обіг CPR, власник останнього має право на власний розсуд здійснювати моніторинг предмета застави за CPR. Це означає, що власник CPR або його представники контролюють процеси підготовки полів, висівання культур, догляду за посівами, хід збирання врожаю та умови зберігання зібраного врожаю, що здійснюються фермером або його агентами. Наприклад, бразильський підрозділ концерну BASF здійснює такий моніторинг через своїх менеджерів із продажів, які знають боржників як споживачів продукції BASF.

В окремих випадках для моніторингу залучаються спеціальні агенти, особливо у віддалених регіонах країни. Також далеко не всі дії боржників за CPR перевіряються моніторингом: лише дії тих, щодо яких є недовіра, привертають увагу служб моніторингу, що значно зменшує витрати на моніторинг. Вартість моніторингу в Бразилії визначається на договірних умовах і зазвичай встановлюється у межах 1-100 дол. за гектар поля, що залежить від площі поля, врожай з якого потребує моні-

торингу, його місцезнаходження та віддаленості від населених пунктів, типу вирощуваної сільськогосподарської культури тощо. В середньому моніторингу в Бразилії зазнає лише 5% застав за CPR¹.

Досвід Бразилії показує, що без державної підтримки запровадження такого інструменту нереально. У країні з CPR найактивніше працює Банк Бразилії, через який Уряд стимулює використання CPR та який, у свою чергу, аналізує кредитну спроможність виробника і визначає, на яку суму може надаватися кредит. При цьому кредитор здійснює інспекцію, маючи повний доступ до поля, на якому вирощується закладений майбутній урожай. При необхідності здійснюється оцінка регіональних ризиків, які зумовлені природними умовами.

Також досвід Бразилії засвідчує, що базою основою для запровадження CPR є підтримка держави в частині законодавчо встановлених чітких правил. Тільки тоді:

CPR допоможе усім учасникам ланцюга у збільшенні фінансових можливостей для їхньої діяльності.

CPR дає велику гарантію/забезпечення для трейдерів, ніж звичайні види угод.

Фермери та інші дрібні виробники можуть одержати додатковий кредит шляхом використання своєї сільськогосподарської продукції як гарантії оплати.

CPR підвищує довіру до сектору агробізнесу.

CPR сприяє стійкому росту навіть на ринках із високим ступенем ризику.

З технічного боку головними перевагами CPR є: безумовність зобов'язань фермера здійснити таку оплату; відносна легкість обороту; забезпечення заставою врожаю з конкретної земельної ділянки; полегшена процедура обернення стягнення на врожай; наявність відкритого реєстру аграрних розписок із можливістю пошуку обтяжень як по особі, так і по земельній ділянці.

Значною мірою успіх роботи цієї системи у Бразилії був зумовлений спрощеною системою звернення стягнення у випадку невиконання укладеної угоди за договором CPR: рішення про стягнення приймається протягом 24–48 год.

Ще один важливий фактор – неможливість застосування умов форс-мажору до CPR. Позичальник має дуже обмежені можливості заперечення/оскарження такого рішення про звернення стягнення.

Бразильський досвід запровадження CPR (Cedula de Produto Rural)² свідчить про можливість запровадження такого фінансового інструменту для сільськогосподарських товаровиробників України з метою одержання додаткових кредитів під заставу майбутнього врожаю.

 Розкрито досвід Бразилії по фінансуванню сільськогосподарського виробництва під заставу майбутнього врожаю.

 Раскрыт опыт Бразилии по финансированию сельскохозяйственного производства под залог будущего урожая.

 An article highlights the Brazil system of financing of agrarian production on the basis of future yield mortgage.

* * *

¹ Інформація одержана від ТОВ «БАСФ Т.О.В.» – офіційного представника концерну BASF в Україні.

² Sandro Marzo, Michael Walton, Jay Rosengard. The Brazilian Cedula de Produto Rural: Performance, Lessons, and Replicability. Potential Outside Brazil. Second Year Policy Analysis. Harvard Kennedy School (John F. Kennedy School of Government), IFC. March, 2010.

М.Г. ШУЛЬСЬКИЙ, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри
Львівський національний університет ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С.З. Гжицького

Економічна спадщина економіста Володимира Навроцького у творчості Івана Франка

Українська економічна наука мала й має багато видатних особистостей як у минулому, так і в сучасних умовах. Якщо про економістів нинішнього періоду розвитку України, їхню наукову діяльність ми знаємо з публікацій у наукових виданнях, засобах масової інформації, виступах на конференціях, телебаченні, радіо тощо, то інформації про здобутки наших співвітчизників у минулому, на превеликий жаль, недостатньо. Адже не знаючи минулого, важко об'єктивно оцінити сучасне і результативно здійснити перетворення суспільства на майбутнє. Невдачі у проведенні реформ у різних сферах суспільних відносин України є тому підтвердженням. Формувати основи незалежної держави слід із всебічним урахуванням цінних надбань минулого наших попередників. А для цього необхідно детально досліджувати їхню діяльність, а одержані результати доводити до наших співвітчизників шляхом відображення в друкованих виданнях. До плеяди видатних особистостей минулого й належить вітчизняний економіст Володимир Навроцький, наукова спадщина якого ще не належним чином і не повною мірою оцінена в Україні.

Наукові праці В. Навроцького не знайшли широкого розповсюдження у тодішній Австро-Угорській імперії, оскільки їхній зміст не зовсім вписувався в русло політики цієї держави. За радянський період про нього згадується в енциклопедичних виданнях з концентрацією уваги на тому, що він «не піднявся до наукового розуміння класів і класової боротьби, але бачив, що капіталістичне суспільство ділиться на експлуататорів і експлуатованих, вказав на антагонізм

між ними»¹. Оце нерозуміння «класів і класової боротьби» стало основною причиною, що його цінна економічна спадщина не вивчалася в навчальних закладах колишнього Радянського Союзу, його ідеї широко не поширювалися серед різних верств населення. Саме через дані обставини дослідження діяльності В. Навроцького мало обмежений характер.

До науковців, які вивчали праці В. Навроцького в різні періоди, слід віднести: І. Витановича, М. Драгоманова, І. Франка, С. Злупка² та інших. У сучасних умовах необхідно надолужити те, чого не вдалося з тих чи інших причин виконати в минулому щодо діяльності В. Навроцького. Це є святим обов'язком сучасників, адже наші попередники своєю титанічною працею писали наукові праці для того, щоб поліпшити життя народу. Якщо ці благородні ідеї не вдалося реалізувати тоді, коли вони жили, то це повинні зробити їхні нащадки.

Мета статті – дослідити оцінку діяльності українського економіста XIX ст. Володимира Навроцького (1847–1882) видатною особистістю Іваном Франком (1856–1916) і тим самим привернути увагу сучасників до його творчості. При цьому сконцентровано основну увагу на листах, які писав І. Франко своїм друзям та знайомим, в яких згадував В. Навроцького, а також творах, які присвячені його діяльності. Інтерпретація докуме-

¹ Українська радянська енциклопедія. Вид. друге. – Т. 7. – К.: Головна редакція УРЕ, 1982.

² Витанович І. Володимир Навроцький (1847–1882). Перший український економіст на тлі своєї доби / І. Витанович. – Львів, 1934; Драгоманов М. Спомин мерлого товариша Володимира Навроцького / М. Драгоманов // Громада. – №5. – Женева, 1892; Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури / І. Франко. – Львів, 1910; Злупко С. Економічні погляди В. Навроцького // 3 історії економічної думки на Україні / С. Злупко. – К., 1961.

нтів проведена з позиції сьогодення, що дає можливість встановити діалектичний зв'язок минулого із сучасним і майбутнім.

В. Навроцький народився в селі Котузів Терехівського району, що на Тернопільщині, 18 листопада 1847 року в сім'ї священника. Освіту здобував у Станіславській (нині Івано-Франківськ) гімназії, після закінчення якої у 1866 році вступив до Львівського університету на юридичний факультет. Ще в студентські роки він проявляв інтерес до проведення наукових досліджень життя галицьких селян. Цією діяльністю він займався більш ґрунтовно й поглиблено після закінчення університету (1871 р.), працюючи державним службовцем на Рясівщині (Польща). Його перу належать такі економічні праці, як: «П'янство і пропінація в Галичині», «Що нас коштує пропінація?», «Руська народність у школах галицьких», «Реформа домового податку», «Економічна реставрація», «Шляхетні захисники народу» та інші, в яких всебічно досліджено тяжке життя галицького села. Його праці справді належать до класичних надбань української економічної науки. Саме їх І. Франко використовував при написанні економічних праць. Це, зокрема, «Письма из Галиции», «Нова фаза в справі пропінаційній» (пропінація виняткове феодальне право поміщиків і міст на виробництво й продаж спиртних напоїв у межах своїх володінь, яке в Галичині викуплене державою тільки у 1875 р.)¹, «Ще раз про галицькі заворушення», «Двори і хати в Галичині», «Земельна власність у Галичині» та інші.

В. Навроцький жив і творив у період, який характеризувався кардинальними змінами у різних сферах суспільних відносин у тодішній Австрії, згодом Австро-Угорській імперії. Адже відбулося скасування панщини (1848 р.) і почали формуватися основи капіталістичного ладу з його позитивними й негативними впливами на життя селян, що він і відображав у своїх економічних працях. Ці проблеми досліджував також І. Франко й тому проявляв особливий інтерес до наукової діяльності В. Навроцького та високо оцінював її.

Виходячи саме із цих обставин, нами поставлено завдання щодо дослідження суті

саме економічної спадщини В. Навроцького у творчості І. Франка, що є цінним тим, що дані особистості жили й творили в один і той самий період, вивчали одну й ту саму проблему. Мета їхнього життя була одна – служіння народу в цих важких і складних періодах розвитку галицького краю, що є важливим для покоління сучасних українців при побудові ринкових основ функціонування економіки в Україні.

Чи був І. Франко особисто знайомий з В. Навроцьким? Позитивних відомостей немає. Відомий економіст, знавець діяльності В. Навроцького, С. Злупко стверджує, що «можливо воно не відбулось. Для цього є пояснення. Адже В. Навроцький після закінчення університету жив і працював у Рясіві (нині м. Жешув, Польща), де й помер 16 березня 1882 року, на тридцять п'ятому році»².

Інформацію про діяльність В. Навроцького в оцінці І. Франка нами використано з його листів і творів. Отож, одну із перших згадок про В. Навроцького знаходимо у листі, написаному із с. Нагуєвичі влітку 1881 року до І. Белея (1856–1921) – українського журналіста, співробітника журналу «Друг», редактора газети «Діло», в якого І. Франко «просив бим-м тя прислати мені, і то по змозі швидко, ось що: 1. «Діло» з статтею про ґрунтовий податок Навр[оцького]»³. Для яких цілей необхідно було І. Франку звертатися до І. Белея з проханням вислати йому, «і то по змозі швидко», працю В. Навроцького? Справа в тому, що І. Франко збирав матеріали для підготовки статті «Письма из Галиции» для одного із видань в Петербурзі («Вестник Европы», «Отечественные записки» и другие). Для цього він вирішив використати статтю В. Навроцького «Подвійна крейдка», що була опублікована у газеті «Діло». І. Франку в цей період було дуже важко. Після другого арешту його спроваджено в супроводі жандарма у рідне село Нагуєвичі. Ось як він описував цей період свого життя у наступному листі до І. Белея: «їду, здається, нині до Дрогобича, хоч, правду кажучи, не знаю ще, в кого позичити чоботи, бо мої черевики рознесли геть...От коби містили москалі «Письма» та й ще де-

¹ Франко І. Зібрання творів [у 50 т.]. – Т. 44, кн. 1 / І. Франко. – К.: Наук. думка, 1984. – С. 678.

² Українські кооператори. Історичні нариси. Кн. II. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2001. – С. 43-50.

³ Франко І. Твори: [у XX т.]. Т. XX. Вибрані листи / І. Франко – Державне видавництво художньої літератури, 1956. – 810 с.

які мої штуки, то гень би, гий ти кажеш, були крейцари (мідна австрійська стара моне-та, сота частина гульдена – примітка М.Г. Шульського), а вони б мені тепер дуже зда-лися! Одежі нема, чобіт нема, довги стоять і гавкають...»¹.

Вивчаючи праці В. Навроцького, І. Фран-ко глибше вникав у його діяльність, нама-гаючись сприяти популяризації написаних ним творів. Для цього він прагнув встанови-ти контакти з В. Навроцьким шляхом листу-вання, а також, щоб про нього написати у журналі “Світ”. Цей журнал видавався І. Франком і І. Белеєм у 1882–1884 роках і мав літературно-наукове й демократичне спрямування. У листі до І. Белея в липні 1884 року І. Франко писав “Роздобудь, ко-ханий, також фотографію Навроцького, – навіть думаю, не зле було б написати до нього самого, може б написав свою біогра-фію. А то вмер чоловік, і ніхто не буде й знати про нього. Чи буде “Світ” далі вихо-дити, чи не буде, а ти все-таки зроби се”².

Після смерті В. Навроцького (він помер 16 березня 1882 р.) І. Франко значні зусилля зосередив на збереженні та популяризації його наукової спадщини. У вірші “На смерть Володимира Навроцького” він пише:

«Тою десь, коли чистий вогонь той погас
у мглах, що над нами нависли,
та й пам’ять його свята буде для нас
Святі його діла та мисли».

Ці слова сповнені жалем із втратою В. На-вроцького, “коли чистий вогонь той погас”, та проникнені щирою турботою для збереженні пам’яті про “святі його діла та мисли”.

Із часом І. Франко згуртовує своїх одно-думців щодо видання його творів. Ось що пи-сав Великий Каменярь до І. Белея у травні 1882 року: «Що чувати з виданням творів і портре-том Навроцького? Чи зав’язався який комітет, чи роблять, які старання? Між його паперами мусить бути багато цінних рукописів, – щоб не погирилися!... Положи се на серце кому-небудь з рухливих людей, – от Олесницько-му або Лукичеві.... Також старайтеся по-громадити, які є листи покійного»³.

Як бачимо, І. Франко доклав максимум зусиль для збереження наукових доробок В. Навроцького. Тут проявилися його організа-

торські здібності щодо створення комітету, яку роботу він повинен проводити, збере-ження цінних рукописів, щоб не погирилися (пропали). До цієї роботи він пропонує І. Белею залучити рухливих людей. Постає питання, хто ці «рухливі люди», на які І. Франко покладав великі надії щодо збере-ження наукової спадщини В. Навроцького? Отже, Є. Олесницький (1860–1917) – відо-мий громадсько-політичний діяч, економіст, адвокат, кооператор. Народився в с. Вели-кий Ковилів на Тернопільщині. Працював у Стрию, Львові й Відні. Лукич Василь, псев-донім В. Левицького (1856–1938) – відомий письменник, громадсько-політичний діяч. Народився в с. Белзець (тепер с. Гончарівка) на Львівщині. Працював у Станіславі (нині Івано-Франківськ), Стрию, Львові, Болехові. Саме при активній участі цих людей вдалося зберегти наукову спадщину В. Навроцького.

Поряд із цим слід зазначити, що І. Фран-ко старався не тільки зберегти те, що напи-сав покійний В. Навроцький, а проявив тур-боту про його сім’ю. Ось що він писав з цьо-го приводу: «А при тім же Н[авроцький], бачу, оставив вдову чи, може, й які діти? Невже ж їм прийдеться в нужді коротати свій вік»⁴. Отже, бачимо І. Франка не тіль-ки, який турбується про те, що зробила лю-дина за своє життя, а й особу, яка проявляє чуйність і до самої сім’ї В. Навроцького.

Проведення організаційної роботи І. Франком супроводжувалося певними тру-днощами, що були зумовлені впливом різ-них факторів. Однак почата справа, хоча важко, повільно, однак динамічно рухалася. Про це І. Франко писав у листі до М. Драго-манова (1841–1895) – видатного громадсь-ко-політичного діяча, науковця, публіциста: «Справа видання творів Навроцького іде ту-по, але все ж таки хоч трохи, а йде... в «Кие-вском телеграфі» були напечатані статті Навр[оцького]...тут його ніде нема цілого, – то може б ви як-небудь уділили нам ті стат-ті, що з-під пера Навр[оцького]»⁵.

Друкувалися твори В. Навроцького за межами Галичини і взагалі поза територією Австро-Угорської імперії, в Російській ім-перії, де виходив «Киевский телеграф». Це вказує на значимість і популярність його наукових праць за рубежом.

¹ №51. До І. Белея. – Нагуєвичі, літо 1881. – С. 134-135.

² № 53. До І. Белея. – Нагуєвичі, вересень 1881. – С. 136-138.

³ № 53. До І. Белея. – Нагуєвичі, вересень 1881. – С. 136-138.

⁴ №61. До І. Белея. – Нагуєвичі, травень 1882. – С. 154-156.

⁵ № 77. До М.П. Драгоманова. – Львів, 1883. – С. 192.

В організації видання творів В. Навроцького задіяний був не тільки І. Франко та його друзі й знайомі, але також інші діячі та громадсько-просвітні організації. Це стосується, насамперед, діяльності культурно-освітньої, громадської організації «Просвіта» (заснована у Львові у 1868 р.), про що дізнаємося із листа І. Франка до М. Драгоманова: «Про видання Навроцького я скажу те, що на нього «Кружок» одержує з «Просвіти» 50 зр.,... все ж по тих ділах, по котрих писав Н[авроць]кий, Галичина досі ліпшого нічого не поставила»¹. В цих висловлюваннях друга частина цитат діалектично доповнює першу, і навпаки. Тобто, цінність творів В. Навроцького привертає увагу видавців до їх друкування та розповсюдження. Одночасно зауважимо, що І. Франко критично ставився до оцінки діяльності В. Навроцького, вказуючи, щоб його не переоцінили: «Що з Н[авроць]кого святого не зліплять, за це ручить автор біографії – Остап»². (Остап Терлецький (1850–1902) – журналіст, літературознавець, громадський діяч. Народився в с. Назірна (тепер Івано-Франківської області).

Видавши у 1884 році перший том творів В. Навроцького, І. Франко прагнув підготувати до друку другий. Про свої наміри він пише М. Драгоманову: «Друге діло, – ходить тут по людях думка – видати другий том Навроцького. Хоч від думки до діла у нас звичайно далека дорога, але все-таки се була б і річ добра»³. Однак, на жаль, цим добрим намірам не судилося збутись.

Можливо в нинішніх умовах нащадки І. Франка і В. Навроцького візьмуться дружньо за цю важливу справу й доведуть її до логічного кінця. Цього заслуговує цінність творів В. Навроцького, до яких І. Франко ставився з великою пошаною й відповідальністю. В підтвердження сказаного можна навести, на перший погляд, незначну і малопомітну подію з одним листом В. Навроцького, до якого з неповагою поставився В. Барвінський (1850–1883) – український публіцист, редактор журналу «Правда», перший редактор газети «Діло». Ось як про цей факт писав І. Франко у листі до М. Драгоманова: «... редакція, друкуючи лист Навроцького

(захований мною від затрати, бо пок[ійний] Барвінський, порвавши його, кинув був до коша, де я підібрав шматки і списав з них копію), подала початок і кінцеву фразу...». Безумовно, піти на такий відчайдушний і, може деякою мірою, не етичний поступок не кожен зможе. Проте І. Франко наперекір, як прийнято було говорити, свого гонору зробив цей крок і тим самим проявив громадянську мужність та відповідальність перед майбутніми поколіннями у справах збереження цінної спадщини В. Навроцького.

Наведені вище матеріали з листів І. Франка не вичерпують всю інформацію про В. Навроцького у творчості Великого Каменяра. Оцінка дається і в інших працях, однак вона наближена до тих тверджень, які були наведені нами раніше. Проте одну, дещо поглибленішу й конкретнішу оцінку самої особистості В. Навроцького І. Франком все-таки наведемо: «От Володимир Навроцький, юрист і економіст, чоловік ясного і тверезого ума, критик із сильним саркастичним забарвленням, кинений на Мазури, виливає зовсім безпретензіональну ліричну пісню «Добраніч родині», а смерть улюбленої жінки витискає йому віршик «До ластівки...»⁴.

Про це все, що сказав І. Франко про В. Навроцького, ми повинні вивчати, пам'ятати та популяризувати здобутки його на науковій ниві, використовуючи все те цінне в сучасних умовах творення незалежної держави. З цього приводу, до речі, цінним дороговказом для нас є пророчі Франкові слова: «Я думаю, що Русь наша повинна б показатися вдячною про свого рідного чоловіка, повинна б вшанувати його пам'ять»⁵.

Проте мрія і бажання І. Франка про те, щоб «вшанувати його пам'ять» не повною мірою були виконані тоді, коли жив Великий Каменяр і, на жаль, не все зроблено й у нинішніх умовах. Тому сучасникам слід не забувати Франкові заповіді про В. Навроцького, а домогтися найбільш повного їх дотримання та виконання.

Узагальнюючи сказане відзначимо, що В. Навроцький прожив, з одного боку, до

¹ № 94. До М.П. Драгоманова. – Львів, 10 травня 1884. – С. 229-236.

² Там само.

³ № 152. До М.П. Драгоманова. – Львів, 15 січня 1888. – С. 354-357.

⁴ Франко І. Іван Гашулевич. Твори [у XX т.]. – Т. XVII. Літературно-критичні статті / І. Франко. – К.: Державне вид-во худ. літ-ри, 1955. – С. 405.

⁵ №61. До І. Бегея. – Нагуєвичі, травень 1882. – С. 154-156.

силь важке життя, а з іншого – яскраве та плідне. Жаль, що воно було таке коротке – всього 35 років. Щодо першого твердження наведемо інформацію про його життя під час навчання у Львівському університеті: «У студентські роки перебував у скрутному матеріально-фінансовому становищі: цілими місяцями жив двома склянками кави з молоком на день; взимку ходив у дірявих штанах та літньому піджаку; мешкав у квартирі, де вода замерзала вночі»¹. Ось у таких важких життєвих умовах формувався видатний економіст і патріот свого народу. Його праці користувалися популярністю ще за його життя, не втратили свого значення й після його смерті (об'єктивна оцінка його діяльності І. Франком є тому підтвердженням) та є актуальними в умовах сьогодення. З цього

приводу заслуговує на увагу опис його діяльності нашими сучасниками. Вони, зокрема, вказують, що він досліджував причини зубожіння населення на території Галичини (передусім на прикладі сільського господарства); вивчав процес диференціації основних верств населення й виникнення капіталізму, розмежовуючи експлуататорів та експлуатованих, поглиблення між ними класових суперечностей; критикував концепції економічної гармонії Ф. Бастиа; існуючу систему оподаткування, горілчану монополію й споювання і деморалізацію населення; дотримувався теорії трудової вартості тощо². Отже, все вищесказане є актуальним в умовах трансформаційних процесів у сучасній економіці перехідного періоду в Україні.

*

¹ Д-р. Євген Олесницький. Сторінки з мого життя. І-ІІ ч. Передрук видання 1935 р. з додатковими матеріалами. – Стрий: «Щедрик», 2007. – 384 с.

² Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник: [у 2 т.]. Т.1 / С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій; за ред. С.В. Мочерного. – Львів: Світ, 2005. – 616 с.

Напрями стабілізації якісного стану ґрунту

До середини 90-х років завдяки обґрунтованим системам землеробства, внесенню підвищених норм мінеральних та органічних добрив, проведенню меліоративних заходів, вапнуванню кислих ґрунтів родючість їх була стабільною. Проте зменшення фінансування державою охорони сільськогосподарських угідь, відсутність дійового еколого-економічного механізму мотивації раціонального природокористування, недосконала база законодавства, зумовили появу низки негативних тенденцій в аграрному землекористуванні.

До позитивних тенденцій, на нашу думку, можна віднести природне залуження, заліснення малородючих ґрунтів, часткове очищення забруднених пестицидами сільгоспугідь. Проте такі фактори не сприяють розвитку збалансованого аграрного природокористування, екологічному зростанню економіки держави, аграрний сектор якої спроможний виробляти продукцію на експорт.

Наукові розробки щодо раціонального землекористування наведені в роботах С.А. Балюка, Е. Дегодюка, Ю.О. Тараріки, Т.В. Кузнєцьової, П.Т. Саблука, П.В. Писаренка, О.М. Подлевської та ін.

Мета статті – обґрунтувати і визначити фінансові витрати на проведення комплексу першочергових заходів, спрямованих на стабілізацію агроекологічних показників родючості ґрунтів.

У процесі наукового дослідження було використано такі методи: системний підхід, статистичний та порівняльний аналіз, аналітичний, прогнозування й ін.

Щоб звести втрати врожаю до мінімуму, доцільно проводити заходи, спрямовані на поліпшення, або, принаймні, стабілізацію екологічного та агрохімічного стану ґрунтів.

Наприклад, внесення підвищених норм органічних і мінеральних добрив, вапнування кислих ґрунтів, підбір стійких проти хвороб та менш вимогливих сортів культур тощо.

Якщо ж сільськогосподарське підприємство щороку забезпечувало позитивний або бездефіцитний баланс поживних речовин, у достатній кількості вносилися органічні й мінеральні добрива, дотримували сівозмін і всіх правил землеробства, то землі майже не потребуватимуть проведення стабілізуючих заходів.

Враховуючи дані агрохімічних обстежень Рівненського обласного державного проектно-технологічного центру охорони родючості ґрунтів та якості продукції „Облдержродючість”, проведено розрахунок коштів, необхідних для відновлення показників ґрунтової родючості (гумус, рН, вміст рухомих з'єднань фосфору й калію) до мінімально-оптимального рівня шляхом застосування органічних і мінеральних добрив, хімічних меліорантів та способів обробітку ґрунтів.

Використавши методику визначення розміру витрат на відновлення родючості ґрунтів¹, визначимо норми внесення підстилкового гною для відновлення вмісту гумусу хоч би до рівня початку 90-х років за формулою:

$$D = \frac{2500 \cdot P \cdot (C_1 - C_2)}{100} \cdot H, \quad (1)$$

де D – норма підстилкового гною, необхідного для відновлення вмісту гумусу, т/га; 2500 – об'єм орного шару ґрунту на 1 га, м³; P – щільність ґрунту т/м³; C_1, C_2 – вміст гумусу відповідно на початку 90-х років і на теперішній час, %; H – норматив відновлення гумусу в ґрунті 1 т підстилкового гною, т.

¹ Методика визначення (розрахунку) розміру витрат на відновлення родючості ґрунтів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zemlya.sumy.ua/zemleustrij/14-pr-2010-dod-4.html>.

* Науковий керівник – П.М. Скрипчук, кандидат технічних наук.

Відновити структуру й родючість ґрунту внесенням на великій площі гною справа трудомістка і дуже дорога. До того ж, за умов тотального занепаду тваринництва та відповідно значного зменшення виробництва органічних добрив (гною) говорити про збільшення норм їх внесення – необґрунтоване рішення. Доцільніше й дешевше використовувати для відновлення родючості ґрунтів елементи альтернативного землеробства – сидерати та біогумусні органічні добрива, які одержують промисловою переробкою компостів за допомогою технологічних каліфорнійських черв'яків, які у 5-7 разів швидше, ніж звичайні дощові черв'яки, переробляють рослинні компости й коров'ячий гній на біогумус. За своїми властивостями біогумус набагато кращий за

будь-які органічні добрива – 1 т біогумусу містить 350 кг гумусу, 3 кг фосфору та 1 кг калію у діючій речовині. У таблиці 1 наведено перерахунок потреби гною на біогумус. У районах Рівненської області, де інтенсивно ведеться землеробство, а це в основному Лісостеп, втрати гумусу порівняно з початком 90-х років досить значні. Тому й витрати для відновлення гумусу в ґрунті сягають до 1422 млн грн. Північні райони (зона Полісся), де спостерігається позитивна тенденція до зростання вмісту гумусу в ґрунті, відповідно не потребують капітальних вкладень. Це пов'язано, передусім, зі зменшенням інтенсивності використання орних земель Полісся та процесів залуження (природного відтворення родючості ґрунтів).

1. Розрахунок витрат для відновлення гумусу в ґрунтах Рівненської області

Район	Потреба в гумусі, т/га	Потреба на 1 т/га, в перерахунку на біогумус (1 т біогумусу = 0,35 т гумусу)	Період внесення (норма 2-4 т/га), років	Посівна площа, га	Вартість органічного добрива, млн грн (1800 грн/т)	Щорічні витрати на органічні добрива, млн грн	Щорічні витрати на 1 га, тис. грн/га
Березнівський	-	-	-	5628	-	-	-
Володимирецький	5	12,9	3	11769	272,37	90,79	7,71
Гошанський	4	12,1	4	26994	586,54	146,64	5,43
Демидівський	6	16,0	4	12089	348,16	87,04	7,20
Дубнівський	10	29,0	7	26599	1388,47	198,35	7,46
Дубровицький	-	-	-	8426	-	-	-
Зарічненський	-	-	-	1500	-	-	-
Здолбунівський	5	14,9	4	13655	365,17	91,29	6,69
Корецький	8	24,1	6	14283	620,7	102,84	7,2
Костопільський	14	38,6	10	5520	383,25	38,32	6,94
Млинівський	15	44,0	11	31356	2483,4	225,76	7,2
Острозький	-	-	-	17189	-	-	-
Радивилівський	-	-	-	32065	-	-	-
Рівненський	9	25,1	6	31518	1422,36	237,06	7,52
Рокитнівський	-	-	-	3923	-	-	-
Сарненський	-	-	-	9572	-	-	-
Усього				252086	7870,42	-	-

Близько 70% посівної площі області потребує проведення стабілізаційних заходів для відновлення вмісту гумусу в ґрунтах до рівня 90-х років. Враховуючи норму внесення біогумусу 2-4 т/га, період відновлення (стабілізації) гумусу в ґрунтах становить від 3 до 11 років. Найкоротший період стабілізації – 3 роки – у Володимирецькому районі, 4 роки відновлення потребують ґрунти Гошанського, Демидівського й Здолбунівського районів. Внесення біогумусу протягом 10-11 років дасть змогу поліпшити ситуацію

у Костопільському та Млинівському районах. Щорічні витрати на органічні добрива на 1 га посівної площі становлять від 5,43 тис. грн/га (Гошанський район) до 7,71 тис. грн/га (Володимирецький район).

Додаткову потребу P_2O_5 і K_2O на 1 га посівної площі для доведення показників цих елементів до мінімально-оптимального рівня розраховано за формулою:

$$D = 0,1 \cdot (C_{opt} - C) \cdot N, \quad (2)$$

де D – норма фосфорних, калійних добрив для доведення вмісту поживних речовин

у ґрунті до початкового рівня, кг/га діючої речовини (д.р.); Сопт – оптимальний вміст поживної речовини в ґрунті, мг/кг; С – вміст у ґрунті поживної речовини після використання земельної ділянки, мг/кг; Н – норма поживної речовини, кг/га (д.р.) для збільшення її вмісту на 10 мг/кг ґрунту.

Розраховуючи потребу мінеральних добрив (у фізичній величині) для приведення вмісту фосфору й калію у ґрунті до оптимального рівня, враховуємо, що з кожною тонною біогумусу в ґрунт надійде 3 кг фосфору та 1 кг калію у діючій речовині (табл. 2).

2. Розрахунок витрат на мінеральні добрива у Рівненській області

Район	Додаткова потреба на 1 га посівної площі (у діючій речовині)		Додаткова потреба мінеральних добрив на всю посівну площу (з урахуванням надходжень із біогумусом), тис. т (у фізичній вазі)		Період внесення (залежно від допустимої норми внесення), років		Щорічні витрати на 1 га, тис. грн/га	
	P ₂ O ₅ кг/га	K ₂ O кг/га	зернисті фосфорити (P:K 10:1,5)	калій хлористий K ₂ O:60%	зернисті фосфорити	калій хлористий	зернисті фосфорити	калій хлористий
Березнівський	753,2	606,7	42,3	4,63	4	5	0,825	0,76
Володимирецький	951,0	610,6	66,5	15,85	4	7	0,777	0,731
Гощанський	75,9	445,4	-	14,6	-	4	-	0,514
Демидівський	-	282,2	-	2,46	-	1	-	0,76
Дубнівський	-	301,4	-	0,5	-	1	-	0,043
Дубровицький	892,5	584,3	75	8,5	6	5	0,816	0,76
Зарічненський	898,5	590,7	13,47	1,5	6	5	0,825	0,76
Здолбунівський	-	413,4	-	6	-	2	-	0,839
Корецький	589,6	529,9	-	6,87	-	2	-	0,76
Костопільський	915,6	506,9	-	1,11	-	1	-	0,76
Млинівський	-	225,3	-	-	-	-	-	-
Острозький	343,2	403,8	59	13	2	4	0,944	0,718
Радивилівський	-	530,6	-	35,5	-	5	-	0,84
Рівненський	-	290,6	-	-	-	-	-	-
Рокитнівський	828,0	533,8	32,5	3,6	5	9	0,911	0,387
Сарненський	981,0	592	93,9	7,1	7	4	0,825	0,704

Обов'язково необхідно розподілити внесення визначеної додаткової потреби мінеральних добрив у часі, враховуючи допустимі норми їх внесення: зернисті фосфорити – 1-1,5 т/га, хлористого калію – 0,2 т/га. Таким чином, стабілізаційний період триває від 1 року (Демидівський, Дубнівський, Костопільський райони) до 9 років (Рокитнівський район).

Окремі райони повною мірою забезпечені фосфором, у деяких випадках внесення органічних добрив оптимізують вміст поживних речовин. В основному щорічні витрати на мінеральні добрива становлять 0,7–0,9 тис. грн/га.

Найпроблемнішим питанням в області залишається наявність значних площ малопродуктивних кислих ґрунтів і першочерговим заходом докорінного їх поліпшення є вапнування. Застосування вапнякових матеріалів на кислих ґрунтах суттєво підвищує

врожайність сільськогосподарських культур та знижує кислотність ґрунту, сприяє підвищенню ефективності мінеральних добрив. Найменше потребують вапнування землі Демидівського й Радивилівського районів, найбільше кислих ґрунтів у Володимирецькому, Сарненському та Дубровицькому районах. А для проведення вапнування всіх кислих ґрунтів області необхідно 827 тис. т CaCO₃.

До хімічних меліорантів належать і зернисті фосфорити, які були використані для компенсації дефіциту фосфору в ґрунті. Тому розраховуючи потребу меліорантів у фізичній величині враховуємо, що у кожній тонні зернистих фосфоритів міститься 300 кг CaCO₃ у чистому вигляді. За результатами розрахунків формуємо зведений кошторис витрат на виконання робіт із вапнування кислих ґрунтів у Рівненській області (табл. 3).

3. Розрахунок витрат на виконання робіт із вапнування кислих ґрунтів у Рівненській області

Район	Усього кислих ґрунтів, тис. га	Потреба вапна			Витрати на меліоранти	
		всього, тис. т	надійде CaCO_3 із зернистих фосфоритів, тис. т	у фізичній вазі, тис. т	всього, млн грн	тис. грн/га
Березнівський	29,07	77,45	12,7	71,9	14,39	0,49
Володимирецький	47,57	132,06	20	124,6	24,91	0,52
Гоцанський	12,68	32,8	-	54,7	8,20	0,65
Демидівський	2,78	5,83	-	6,5	1,30	0,47
Дубнівський	17	44,71	-	49,7	9,94	0,58
Дубровицький	38,72	103,52	22,5	112,5	16,88	0,44
Зарічненський	30,15	84,43	4	89,3	17,86	0,59
Здолбунівський	6,4	14,87	-	19,3	2,90	0,45
Корецький	9,7	25,61	-	42,7	6,40	0,66
Костопільський	12,82	34,45	-	38,3	5,74	0,45
Млинівський	15	37,42	-	41,6	8,31	0,56
Острозький	6,1	14,36	17,7	-		
Радивилівський	2,18	3,92	-	4,4	0,87	0,40
Рівненський	4,88	14,67		15,4	3,09	0,63
Рокитнівський	22,66	69,1	9,8	82,4	12,36	0,55
Сарненський	46,1	132	28,2	115,4	23,07	0,50
Усього	303,84	827,2	114,8	868,6	156,2	0,53

Отже, вартість вапнякових матеріалів для вапнування кислих ґрунтів області становить 156,2 млн грн, а з розрахунку на 1 га – 0,53 тис. грн. Вапнування кислих ґрунтів можна провести поступово за 3 роки.

Запропонований комплекс заходів буде ефективним лише за умови високої культури землеробства, дотримання сівозміни, сидерації, оптимальної системи обробітку ґрунту для забезпечення бездефіцитного балансу поживних речовин.

У таблиці 4 наведено всі витрати на стабілізацію якісного стану 1 га ґрунтів у часовому розрізі з урахуванням витрат на транспортування та внесення добрива і меліорантів (60 грн/га).

Найкоротший стабілізаційний період – 4 роки – у Гоцанському, Демидівському, Здолбунівському та Острозькому районах, найдовший – 10 та 11 років у Млинівському й Костопільському районах відповідно.

Оскільки ефективність мінеральних добрив, внесених на кислі ґрунти, в 1,5 рази нижча порівняно з провапнованим ґрунтом, то на перший рік стабілізаційного періоду передбачаються витрати на вапнування кислих ґрунтів і внесення біогумусу. Витрати на внесення мінеральних добрив плануємо з другого року.

Нами встановлено, що витрати на виконання робіт для стабілізації стану 1 га посів-

них площ у Радивилівському й Острозькому районах найменші – 4,5 тис. грн/га та 5,1 тис. грн/га відповідно (рис.). Це пояснюється задовільним станом ґрунтів у процесі їх використання суб'єктами господарювання протягом останніх 15 років.

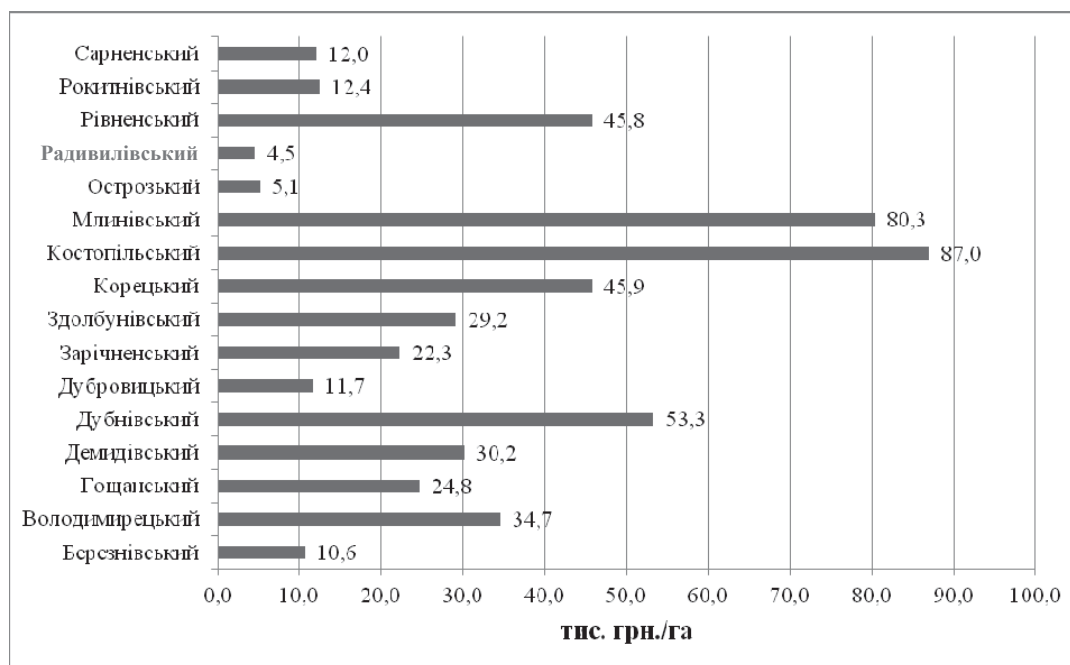
Окремі ділянки родючих земель у цих районах можуть бути використані для органічного землеробства через процедуру екологічного аудиту та сертифікації. Органічне землеробство передбачає відмову від мінеральних добрив, пестицидів і гербіцидів, що може спричинити зниження врожайності під час перехідного періоду. Розвиток органічного виробництва на землях із високою природною родючістю мінімізує цей ризик.

Обґрунтовано сценарії розвитку органічного землекористування в Рівненській області за наступними методичними підходами:

1) без стабілізаційного періоду – вирощувати органічні зернові та овочі, наприклад, у Радивилівському районі. Тут переважають родючі чорноземи, якісний стан яких практично не змінився за останні 15-20 років використання (про це свідчать найменші витрати на стабілізацію якісного стану ґрунтів по області). В такому випадку при переході до органічного землеробства стабілізаційні заходи можна не проводити і ризик зменшення врожаю при цьому буде мінімальний;

4. Періодичність витрат на стабілізацію якісного стану ґрунтів Рівненської області, тис. грн/га

Район	Період стабілізації (відновлення) якісного стану ґрунтів, років								Усього
	1	2	3	4	5	6	7	8-11	
Березнівський	0,98	2,69	2,69	1,71	1,71	0,89			10,6
Володимирецький	8,59	10,22	10,22	1,63	1,63	0,79	0,79	0,79	34,7
Гошанський	6,23	6,23	6,23	6,07					24,8
Демидівський	7,36	8,18	7,36	7,26					30,2
Дубнівський	7,71	7,81	7,71	7,52	7,52	7,52	7,52		53,3
Дубровицький	0,79	2,48	2,48	1,70	1,70	1,70	0,88		11,7
Зарічненський	4,30	6,00	6,00	1,71	1,71	1,71	0,89		22,3
Здолбунівський	6,88	7,78	7,78	6,75					29,2
Корецький	7,48	8,30	8,30	7,26	7,26	7,26			45,9
Костопільський	7,44	8,26	8,26	7,00	7,00	7,00	7,00	35,01	87,0
Млинівський	7,41	7,41	7,41	7,26	7,26	7,26	7,26	29,04	80,3
Острозький	1,78	1,78	0,78	0,78					5,1
Радивилівський	0,90	0,90	0,90	0,90	0,90				4,5
Рівненський	7,68	7,68	7,68	7,58	7,58	7,58			45,8
Рокитнівський	1,19	2,61	2,61	1,42	1,42	1,42	0,45	1,34	12,4
Сарненський	0,93	2,58	2,58	1,65	1,65	0,89	0,89	0,89	12,0

Витрати на стабілізацію якісного стану 1 га посівної площі Рівненській області

2) зі стабілізаційним періодом – перехід до органічного землеробства (виросування зернових, картоплі, овочів) доцільно здійснювати після проведення всіх стабілізаційних (відновлюваних) заходів, наприклад, у Млинівському, Дубнівському, Рівненському та Демидівському районах;

3) зі скороченим перехідним періодом (тобто продукція одержує статус органічної через 2, а не 3 роки) – наприклад, у Березнівському районі, де угіддя тривалий час не обробляються, малородючі, проте цілком придатні для вирощування органічних технічних культур, зокрема льону.

Як показує практичний досвід українських і зарубіжних господарств, що вирощують органічну продукцію, за 5-8 років господарювання за принципами органічного землеробства якісний стан ґрунтів поліпшується: збільшується вміст гумусу в ґрунті, відновлюється екосистема, зменшуються ерозійні процеси, забруднення та деградація ґрунтів. Як результат, урожайність органічних культур така ж як і традиційних, й навіть вища. Причому витрати на вирощування органічної продукції на 30-35% менші за рахунок відмови від мінеральних добрив, пестицидів та гербіцидів.

Якщо в окремих районах області, де спостерігаються значні втрати гумусу, розвивати органічне землеробство, то додатковим ефектом такого підприємства буде економія зазначених суспільних витрат для стабілізації якісного стану ґрунтів.

За потреби доцільно і можливо обґрунтувати варіанти зниження витрат на стабілізацію якісного стану ґрунтів шляхом використання інших систем землеробства: тради-

ційна, біодинамічна, з елементами біологізації, No-Till тощо. Такі підходи обґрунтують за допомогою процедури екологічного аудиту, метою якого є інформаційне забезпечення для виваженого прийняття управлінського рішення.

Отже, стабілізація якісного стану ґрунтів Рівненської області необхідна, що є перспективним та інноваційним шляхом розвитку агропромислового комплексу регіону.

Здійснено розрахунок витрат коштів на проведення комплексу заходів, спрямованих на стабілізацію агрохімічних показників якості ґрунтів Рівненської області.

Осуществлен расчет денежных затрат на проведение комплекса мероприятий, направленных на стабилизацию агрохимических показателей качества почв Ровенской области.

An article provides the calculation of costs necessary for complex measures aimed at stabilizing the agrochemical characteristics of soil in Rivne region.

*

С.О. ДЕЦЮРА, аспірант*

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

Україна у світовому виробництві продукції птахівництва

Останніми роками галузь птахівництва розвивається доволі швидкими темпами. Виробництво яєць і м'яса птиці збільшується з року в рік. Цьому сприяє економічна ефективність галузі, яка зумовлена скоростиглістю птиці й низькими витратами кормів на виробництво продукції. Так, за конверсією корму м'ясне птахівництво перевершує всі інші тваринницькі галузі, оскільки на виробництво 1 кг м'яса бройлерів витрачається кормів в 1,5 і 2,5 рази менше, ніж на таку ж кількість свинини та яловичини.

І хоча птахівництво в силу біологічних умов і попиту з боку населення у світі є дуже перспективним та рентабельним, в Україні воно й досі не посіло належного йому місця серед галузей тваринництва й за традицією вважається другорядною галуззю. А тому на нинішній час вона не відповідає своїм потенційним можливостям і повною мірою не забезпечує потреби населення. У зв'язку з цим важливого значення набуває вивчення світових тенденцій виробництва продукції птахів-

ництва та визначення місця й ролі України в світовому виробництві. Актуальність теми посилюється також вступом України до Світової організації торгівлі (СОТ).

Питанням розвитку птахівництва займалися багато вітчизняних вчених економістів, а саме С.В. Сендецька, І.Ф. Ясіновська, Б.А. Мельник¹ та ін. Ці вчені зосереджували свою увагу на процесі розвитку виробництва продукції птахівництва й на формуванні та функціонуванні ринків цієї продукції в Україні. При цьому поза увагою залишаються дослідження світових тенденцій виробництва продукції птахівництва і визначення ролі та місця України в цьому процесі.

На сучасному етапі світове птахівництво знаходиться на шляху свого бурхливого роз-

* Науковий керівник – М.Ф.Огійчук, кандидат економічних наук, професор.

¹ Сендецька С.В. Прогнозування обсягів виробництва яєць на регіональному ринку продукції птахівництва / С.В. Сендецька // Економіка АПК. – 2009. – № 7. – С. 128-133; Ясіновська І. Ф. Основні напрями розвитку птахівництва у Львівській області / І. Ф. Ясіновська // Економіка АПК. – 2009. – №11. – С. 31- 34; Мельник Б.А. Яєчна індустрія України та необхідність її розвитку / Б.А. Мельник // Економіка АПК. – 2010. – № 12. – С. 63-67; Мельник Б.А. Прогресивні організаційні системи розподілу збуту продукції птахівництва / Б.А. Мельник // Економіка АПК. – 2010. – № 11. – С. 67-70.

ського ринку, але й вийти на світові ринки збуту. Адже яєчний порошок та рідкі яєчні продукти не поступаються якістю, яка відповідає всім європейським вимогам, і є навіть дешевшими за європейські аналоги. Тому, на нашу думку, якщо виробництво яєць в Україні збереже ті самі тенденції, що є тепер, то в найближчому майбутньому Україна може забезпечити споживання яєць на рівні розвинутих європейських країн та стати одним із головних експортерів яєць на Сході Європи й потіснити найбільших експортерів у світі на ринку Західної Європи і країн-сусідів, зокрема Росії¹.

Проаналізувавши стан та тенденції розвитку виробництва продукції птахівництва в світі можна стверджувати, що на нинішній час галузь птахівництва є однією з найперспективніших і найнеобхідніших серед галузей тваринництва, яка може зміцнити продовольчу безпеку країн світу.

В Україні птахівництво також відіграє одну із головних ролей щодо забезпечення

населення країни поживними продуктами харчування, а промисловість сировиною. Нині серед усіх країн світу Україна має одні з найвищих темпів збільшення виробництва продукції птахівництва, про що свідчить щорічне зростання поголів'я птиці, а також виробництва м'яса і яєць. У зв'язку з цим останніми роками Україна дещо зменшила залежність від імпортних поставок продукції птахівництва (хоча імпорту м'яса птиці залишається доволі великим) та збільшила свій експортний потенціал. Такі позитивні кроки, зроблені Україною, вселяють надію, що в найближчому майбутньому вона зуміє забезпечити внутрішній ринок необхідною кількістю продукції птахівництва й вийти на ринки країн Східної Європи. Але щоб цього досягти, вітчизняним товаровиробникам потрібно поліпшити якість продукції, розширити її асортимент за рахунок виробництва продуктів переробки яєць і підвищити його ефективність.

Досліджено світові тенденції розвитку птахівництва та визначено місце й роль України в світовому виробництві продукції цієї галузі.

Исследованы мировые тенденции развития птицеводства и определены место и роль Украины в мировом производстве продукции этой отрасли.

An article provides a research of global trends in poultry farming and defines place and role of Ukraine in the global production of this industry.

*

О.А. ПИСЬМЕНСЬКА, аспірант*
Уманський національний університет садівництва

Розвиток органічного сільського господарства в Європі

Необхідність підвищення рівня функціонування сільського господарства і підтримка конкурентних позицій на агропродовольчих ринках зумовили заінтересованість європейських фермерів у виробництві та реалізації органічної продукції.

За останнє десятиліття увага європейських споживачів до органічних продуктів харчування зростає, що, в свою чергу, стимулює

вало ріст попиту на дану продукцію. Така ситуація за досить короткий період сприяла виникненню в європейських країнах великої кількості економічно стабільних і прибуткових підприємств, що займаються органічним фермерством. Це свідчить про те, що даний вид діяльності на нинішній час в майбутньому може суттєво впливати на стабільність розвитку сільського господарства.

* Науковий керівник – М.Ю. Коденська, доктор економічних наук, професор, заслужений економіст України.

¹ Мадай А. Не тот коленкур / А. Мадай, Г. Татаренко // Бизнес. – 2010. – № 33. – С. 70-71.

Питання розвитку органічного сільського господарства в Європі висвітлені у працях зарубіжних вчених: Хуго Фелстед Алрое, Паоло Барбері й Хелена Кахілуото. Наша країна також є активним учасником органічного руху, що потребує додаткових досліджень з боку вітчизняних науковців. Активну позицію у вивченні даного питання займають В. Андрійчук, В. Артиш, Н. Бородаєва, Є. Ковалевська, Я. Кудь та інші.

Мета статті – висвітлення розвитку органічного сільського господарства в європейських країнах на основі аналізу й узагальнення доступного інформаційного матеріалу. Починаючи з 1990-х років, органічне сільське господарство швидко розвивається майже в усіх європейських країнах. Статистичні дані показують, що в Європі воно є одним із найбільш динамічно зростаючим сектором, який на кінець 2008 року займав понад 8 млн га ріллі у 220 тис. сертифікованих фермерських господарствах. У ЄС під органічним сільським господарством зайнято 7,5 млн га, які збільшилися порівняно з 2007 роком на 0,5 млн га. В Європі такі земельні ділянки зросли в Іспанії, Великій Британії, Греції й багатьох інших країнах¹.

В Європі є чотири країни, де понад 10% усіх сільськогосподарських земель знаходяться під органічним сільським господарством: Ліхтенштейн (29,8%), Австрія (15,9%), Швейцарія (11,1%) та Швеція (10,8 %). Найбільші площі органічних земель мають Іспанія (1,1 млн га), Італія (1 млн га) та Німеччина (0,9 млн га). Серед найближчих країн-сусідів України варто відзначити Польщу, де під органічним землеробством зайнято майже 314 тис. га, й Чехію – відповідно 341,6 тис. га. Країною з найбільшою кількістю виробників, які займаються вирощуванням органічної продукції, є Італія (понад 44 тис. виробників)².

Важливу роль у розвитку органічного сільського господарства в Європі відіграє Міжнародна федерація сільськогосподарського органічного руху (IFOAM). Це некомерційна організація, що була створена у 1971 році та виступила посередником між держа-

вою, виробниками і споживачами органічної продукції. Нині IFOAM об'єднує понад 750 організацій більше ніж у 100 країнах світу. Глобальний обмін, кооперація, всебічний розвиток екологічних систем землеробства з урахуванням потреб людини й навколишнього середовища є першочерговими завданнями Міжнародної федерації сільськогосподарського органічного руху³. Мета IFOAM — це поліпшення здоров'я людей, зменшуючи використання хімічних токсинів у продуктах харчування; сприяння збереженню біорізноманіття; поліпшення генетичного різноманіття рослин і тварин, виключаючи при цьому генетично модифіковані організми (ГМО); пропозиція свіжих, безпечних для здоров'я екологічно чистих продуктів за конкурентними цінами.

Фундаментальними завданнями IFOAM є: надання достовірної інформації про органічне сільське господарство, сприяння його застосуванню в усьому світі, обмін знаннями та досвідом;

представлення органічного руху на міжнародних економічних і політичних форумах;

внесення узгодженості у міжнародні гарантії якості;

підтримка органічної системи гарантій, встановлення міжнародних стандартів та процедур сертифікації й аудиту організацій, сертифікація даних стандартів.

Діяльність IFOAM базується на принципах, які застосовують при організації виробництва та переробки органічної продукції. Вони є фундаментальними і пріоритетними правилами для фермерів, які вирішують розпочати ведення екологічно чистого господарства. Дані принципи є такими:

досягнення збереження агро- та біорізноманіття в господарствах шляхом використання новітньої системи виробництва;

відповідальне ставлення до використання водних ресурсів і захист водних живих організмів;

досягнення гармонійного балансу між виробництвом рослинницької й тваринницької продукції;

¹ Willer Helga. The world of organic agriculture. Statistics and Emerging trends, 2008/ Willer Helga, Yusefi-Menzler Minou, Sorensen Neil. – Koenigstein, Germany, 2008. – 272 p.

² Там само.

³ Інтернет-ресурс: <http://www.organic-world.net/europe.htm>.

використання пакувальних матеріалів, що підлягають реутилізації або розкладаються біологічним шляхом;

соціальна орієнтація даного виду господарства¹.

Підтримка органічного сільського господарства в Європейському Союзі та сусідніх країнах включає гранти для програм розвитку сільських районів, правовий захист, а також національні плани дій. Одним із ключових інструментів Європейського плану дій з організації виробництва органічних продуктів харчування і сільського господарства є інформаційні кампанії, які почали діяти з 2008 року з метою підвищення рівня обізнаності населення про органічне сільське господарство в усіх країнах Європейського Союзу. Крім того, більшість країн-членів ЄС мають свої національні плани дій щодо розвитку органічного сільського господарства².

Площа сертифікованих сільськогосподарських угідь в Україні, які використовуються

для вирощування органічної продукції, становить понад чверть мільйона гектарів, або майже 0,7% від загальної площі сільськогосподарських угідь. Наша країна входить до двадцятки світових країн-лідерів органічного руху.

У Східноєвропейському регіоні Україна займає перше місце за кількістю сертифікованих угідь органічного сільського господарства, де організовано вирощування переважно зернових, зернобобових й олійних культур. Також сертифіковано понад 30 тис. га дикорослих рослин. У 2008 році, за офіційними статистичними даними IFOAM, в Україні загальна площа сертифікованих органічних сільськогосподарських земель становила близько 270 тис. га. Загальна кількість сертифікованих органічних підприємств порівняно з 2002 роком зросла майже в чотири рази (у 2002 році було зареєстровано 31 підприємство, що одержало статус «органічного») (табл.).

Загальна площа органічних сільськогосподарських угідь та кількість органічних підприємств в Україні, 2002-2010 рр.

Показник	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Кількість підприємств, од.	31	69	70	72	80	92	118	121	126
Площа, тис. га	164,4	239,5	240,0	242,0	242,0	249,0	270,0	280,0	300,0

Джерело: <http://www.businessclass.kiev.ua/magazine/231.html>.

Українські сертифіковані органічні підприємства, як і Європейські, мають різні розміри – від кількох десятків гектарів, до кількох десятків тисяч гектарів ріллі. У південній та західній частині України, а також у Полтавській області розташована найбільша кількість підприємств, що займаються виробництвом органічної продукції.

Одним із провідних сільськогосподарських підприємств з органічним сільським господарством є ПП «Агроєкологія», яке розташоване в Полтавській області й спеціалізується на виробництві молока і м'яса та вирощуванні зернових і технічних культур. Система землеробства тут спрямована на збереження й відтворення родючості ґрунтів шляхом використання сидератів та азотфіксуючих рослин. Європейські організації неодноразово сертифікували сільськогосподарські землі даного підприємства на výro-

бництво органічної продукції та засвідчували про те, що ПП «Агроєкологія» виробляє екологічно чисту продукцію, яку можна реалізовувати не лише на території нашої держави, а й поза її межами³.

Розвиток органічного сільського господарства в Україні стримує відсутність законодавчої й нормативно-правової бази, ефективної системи державної підтримки та стимулювання розвитку органічного виробництва.

Отже, європейські країни нині використовують більшість своїх сільськогосподарських угідь під органічне сільське господарство. Про це показують статистичні дані, а також світові тенденції виробництва екологічно чистої продукції. Зростаючий попит і загальна заінтересованість споживачів до органічної продукції є стимулом для фермерів застосовувати екологічно чисті техноло-

¹ Organic Agriculture: a global perspective. P. Kristiansen, A. Taji, J. Reganold. – Australia, 2006. – 496 p.

² Інтернет-ресурс: <http://www.organic-world.net/europe.htm>.

³ Корчинська С.Г. Розвиток органічного виробництва. Організаційно – економічна модернізація аграрної сфери, наукова доп.; за ред. академіка НААН П.Т. Саблука / С.Г. Корчинська, О.В. Ходаківська. – К., 2011. – С. 160 – 163.

гії. Міжнародна федерація руху за органічне сільське господарство розробляє стандарти і є органом контролю за виробництвом екологічно чистої продукції. Діяльність даної організації особливо важлива в країнах, де органічний рух тільки починає розвиватися.

В Україні органічне сільське господарство починає набирати обертів у своєму роз-

витку, і наша країна входить у двадцятку світових лідерів органічного руху. З кожним роком зростає заінтересованість українських споживачів та виробників у збереженні екології навколишнього середовища. Це є суттєвим стимулом для розвитку органічного сільського господарства, а також виробництва екологічно чистої продукції в країні.

Досліджено розвиток органічного сільського господарства в європейських країнах. Проаналізовано статистичні дані, які показують, що зростаючий попит і загальна заінтересованість населення в органічній продукції є стимулом для фермерів застосовувати екологічно чисті технології.

Рассмотрено развитие органического сельского хозяйства в европейских странах. Проанализированы статистические данные, которые показывают, что растущий спрос и общая заинтересованность населения в органической продукции является стимулом для фермеров использовать экологически чистые технологии.

An article studies the development of organic agriculture in Europe. An analyses of statistical data shows that increasing demand and people overall interest in organic products is an incentive for farmers to use eco-friendly technologies.

*

Н.С. ІЛЛІЧ, аспірант*

Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”

Сучасний стан експорту та імпорту продукції свинарства

Торгівля продукцією на світових ринках і, зокрема, її експортна складова відіграють роль своєрідного каталізатора економічних процесів і оздоровлення галузі. Тому є нагальна потреба у розширенні досліджень щодо експортного потенціалу ринку свинини, аналізу умов його формування та функціонування, вивченні стану попиту й пропозиції, дослідження динаміки цін, визначення місткості ринку та прогнозування.

Свинарство добре розвинене в країнах із великою густотою населення, тому що для відгодівлі свиней широко використовуються відходи харчової промисловості й харчові залишки. Галузь дає понад 37% світового виробництва м'яса, значну частину шкіряної сировини, щетину. Дві третини поголів'я свиней сконцентровано в Азії, а саме в Китаї, де уряд країни ввів систему субсидій, стимулів, страхування, а також вакцинації тварин для подолання кризи, що була спричинена їхнім захворюванням. Свинарство

розвинене в США, Бразилії, Німеччині, Росії, Україні, Польщі та інших країнах².

Проблема відродження імпорту й експорту свинини на інноваційній основі, забезпечення внутрішнього і зовнішнього ринку конкурентоспроможними продуктами галузі є актуальною. Окремі питання вказаної проблеми висвітлені в наукових працях вітчизняних вчених В.Я. Амбросова, В.І. Бойка, В.І. Власова, С.М. Кваші, О.В. Мазуренко, В.П. Рибалки, П.Т. Саблука та ін. Проте зазначена проблема потребує проведення подальших досліджень і розробки пропозицій щодо її розв'язання.

Мета статті – проаналізувати розвиток виробництва та торгівлі продукцією свинарства на світовому й регіональному рівнях.

Ринок продукції свинарства є основним компонентом продовольчого ринку, розвитку якого відводиться велике значення. Річне

* Науковий керівник – В.І. Власов, доктор економічних наук, доктор сільськогосподарських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України.

² Желтиков В.П. Экономическая география [Интернет-ресурс]: учеб. пособие для студ. экон. спец. вузов / В.П. Желтиков. – 2001. – Ч.3. – Разд. 1: http://www.i-u.ru/biblio/archive/zcheltikov_ekonomihetskaja_geogr.

гії. Міжнародна федерація руху за органічне сільське господарство розробляє стандарти і є органом контролю за виробництвом екологічно чистої продукції. Діяльність даної організації особливо важлива в країнах, де органічний рух тільки починає розвиватися.

В Україні органічне сільське господарство починає набирати обертів у своєму роз-

витку, і наша країна входить у двадцятку світових лідерів органічного руху. З кожним роком зростає заінтересованість українських споживачів та виробників у збереженні екології навколишнього середовища. Це є суттєвим стимулом для розвитку органічного сільського господарства, а також виробництва екологічно чистої продукції в країні.

Досліджено розвиток органічного сільського господарства в європейських країнах. Проаналізовано статистичні дані, які показують, що зростаючий попит і загальна заінтересованість населення в органічній продукції є стимулом для фермерів застосовувати екологічно чисті технології.

Рассмотрено развитие органического сельского хозяйства в европейских странах. Проанализированы статистические данные, которые показывают, что растущий спрос и общая заинтересованность населения в органической продукции является стимулом для фермеров использовать экологически чистые технологии.

An article studies the development of organic agriculture in Europe. An analyses of statistical data shows that increasing demand and people overall interest in organic products is an incentive for farmers to use eco-friendly technologies.

*

Н.С. ІЛЛІЧ, аспірант*

Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”

Сучасний стан експорту та імпорту продукції свинарства

Торгівля продукцією на світових ринках і, зокрема, її експортна складова відіграють роль своєрідного каталізатора економічних процесів і оздоровлення галузі. Тому є нагальна потреба у розширенні досліджень щодо експортного потенціалу ринку свинини, аналізу умов його формування та функціонування, вивченні стану попиту й пропозиції, дослідження динаміки цін, визначення місткості ринку та прогнозування.

Свинарство добре розвинене в країнах із великою густотою населення, тому що для відгодівлі свиней широко використовуються відходи харчової промисловості й харчові залишки. Галузь дає понад 37% світового виробництва м'яса, значну частину шкіряної сировини, щетину. Дві третини поголів'я свиней сконцентровано в Азії, а саме в Китаї, де уряд країни ввів систему субсидій, стимулів, страхування, а також вакцинації тварин для подолання кризи, що була спричинена їхнім захворюванням. Свинарство

розвинене в США, Бразилії, Німеччині, Росії, Україні, Польщі та інших країнах².

Проблема відродження імпорту й експорту свинини на інноваційній основі, забезпечення внутрішнього і зовнішнього ринку конкурентоспроможними продуктами галузі є актуальною. Окремі питання вказаної проблеми висвітлені в наукових працях вітчизняних вчених В.Я. Амбросова, В.І. Бойка, В.І. Власова, С.М. Кваші, О.В. Мазуренко, В.П. Рибалки, П.Т. Саблука та ін. Проте зазначена проблема потребує проведення подальших досліджень і розробки пропозицій щодо її розв'язання.

Мета статті – проаналізувати розвиток виробництва та торгівлі продукцією свинарства на світовому й регіональному рівнях.

Ринок продукції свинарства є основним компонентом продовольчого ринку, розвитку якого відводиться велике значення. Річне

* Науковий керівник – В.І. Власов, доктор економічних наук, доктор сільськогосподарських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України.

² Желтиков В.П. Экономическая география [Интернет-ресурс]: учеб. пособие для студ. экон. спец. вузов / В.П. Желтиков. – 2001. – Ч.3. – Разд. 1: http://www.i-u.ru/biblio/archive/zcheltikov_ekonomihetskaja_geogr.

світове виробництво свинини становить понад 100 млн т.

Протягом останніх років середньорічне виробництво м'яса в Україні підтримувалося переважно за рахунок інтенсивного вирізання поголів'я худоби. В цілому кількість свиней в Україні скоротилася з 19,9 млн гол. у 1990 році до 7,6 млн у 2010 році, або у 2,6 раза. Так, за словами директора асоціації „Український клуб аграрного бізнесу” Є. Святківської, на 1 вересня 2011 року поголів'я свиней скоротилось у всіх категоріях господарств на 3,2%, або до 8,1 млн гол. Причиною цього стала проблема з кормами і низькими цінами на свиней як у кінці 2010 року, так і на початку 2011-го, коли малі й середні фермерські господарства здавали на забій не тільки свиней, а й маточне поголів'я.

Закупівельні ціни на свиней знизилися, підприємства, що займалися вирощуванням свиней, у 2010 році одержали збитки, внутрішній ринок не міг поглинути такий обсяг свинини. Продовжується тенденція до заміщення імпорту вітчизняним м'ясом. Імпорт свинини почав знижуватися з 2008 року і до початку 2011 року така тенденція зберігалася. За цей період обсяги поставок знизилися з 178,8 тис. т до 75 тис. т. Так, за січень – березень 2011 року порівняно з аналогічними показниками минулого року імпорт свинини скоротився на 50%. Але поряд із цим на 12% підвищилися обсяги імпорту субпродуктів, що показує зростання попиту з боку переробних підприємств на низькосортну, відносно дешеву сировину¹.

Український клуб аграрного бізнесу (УКАБ) повідомляє, що м'ясна дефляція торкається в основному свинини, що пояснюється тенденцією до збільшення імпорту в другій половині 2011 року. Так, у липні й серпні 2011 року здебільшого з країн Європи було імпортовано понад 10 тис. т на місяць, тоді як в інші місяці – не більше 5 тис. т. В Україну з початку року імпортовано 12 тис. 360 т сала при експорті 18 т. Основним постачальником сала в Україну є країни ЄС: Польща, Німеччина та Нідерланди.

Начальник Департаменту тваринництва Міністерства аграрної політики та продов-

льства України В. Пищолка зазначив: „Можна сказати, що виробленого м'яса досить, щоб забезпечити українців власним продуктом. Ми можемо обійтися і без імпорту, але не маємо права відмовитися від нього – існують вимоги СОТ”.

Виходячи із даних Державної служби статистики України, ємність внутрішнього ринку м'яса і м'ясопродуктів останніми роками формувалася за рахунок зростаючого фонду споживання й нині оцінюється на рівні 2,3 – 2,4 млн т.

У більшості країн Європи питома вага свинини досягає 50%, а в м'ясному балансі України займає друге місце після яловичини (близько 34%), а в Данії, Угорщині та Китаї до 80%, що свідчить про важливу роль свинарства в організації раціонального харчування населення². В Україні споживання м'яса та м'ясопродуктів на душу населення – одне з найнижчих в Європі (табл.).

Фізіологічною є норма на рівні 25 кг свинини на одну особу в рік, тобто потреба внутрішнього ринку України у свинині становить 1,15 млн т у забійній масі, що приблизно дорівнює 1,6 млн т у живій масі. Отже, для власних потреб ми повинні вирощувати для забою щонайменше 15 млн гол. свиней на рік.

Зважаючи на темпи торгівлі, можна говорити про суттєве зменшення від'ємного торговельного сальдо по м'ясопродуктах у 2011 році, хоча умови виробництва для сільгоспвиробників залишаються дуже складними, оскільки при зростанні цін на корми залишаються порівняно низькими ціни на м'ясо.

Після різкого збільшення експорту свинини у першому кварталі 2011 року, коли було експортовано 4,34 тис. т свинини (у 2010 році у першому кварталі було вивезено лише 4 т свинини), відправки даної продукції на зовнішні ринки помітно скоротилися, й практично весь цей обсяг імпортувала Росія, а в квітні – липні експорт свинини зменшився до 2,5 тис. т, що одночасно супроводжується збільшенням імпорту свинини в Україну.

¹ Інтернет-ресурс: – Режим доступу: <http://agroconf.org>.

² Економіка сільського господарства: навч. посіб. / В.К. Збарський, В.І. Мацибора, А.А. Чалий та ін. – К.: Каравела, 2009. – 264 с.

Споживання свинини на душу населення по окремих країнах, кг на 1 особу

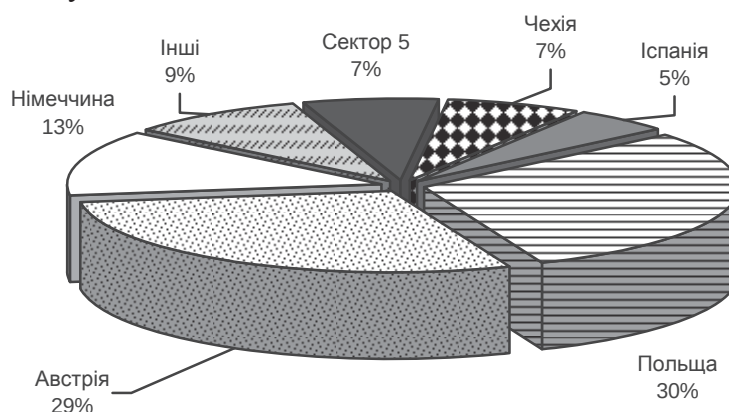
Країна	Рік						
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Австралія	20,8	20,8	21,3	20,9	22,3	21,9	21,6
Бразилія	10,6	10,6	10,3	11,4	11,7	12,1	12,4
Канада	25,4	27,0	23,8	23,9	25,1	23,7	23,4
Чилі	18,2	17,1	17,8	21,1	21,8	24,2	23,7
КНР	32,7	33,1	34,6	35,0	32,3	33,7	34,5
ЄС-27	39,0	38,7	38,8	38,8	40,4	39,3	38,8
Гонконг	59,5	65,1	59,6	60,4	61,5	69,8	72,3
Японія	18,3	19,9	19,7	19,2	19,4	19,6	19,5
Південна Корея	27,0	27,9	27,3	29,5	31,1	31,0	30,0
Мексика	13,7	14,8	14,7	13,8	14,0	14,5	14,5
Російська Федерація	16,2	15,9	17,0	18,2	19,4	20,8	22,0
Тайвань	41,4	41,9	41,6	40,7	40,5	40,5	40,9
Україна	13,1	12,8	11,6	11,7	15,4	16,2	14,8
США	30,4	30,1	29,3	28,9	29,8	28,3	27,9

Джерело: Міністерство сільського господарства США, Іноземна сільськогосподарська служба, звіти аташе посольств, офіційна статистика, дані про населення від Бюро перепису населення.

Для України найбільш вигідно експортувати живих свиней у Росію, тому що вартість живої маси сягає 26 грн за 1 кг порівняно з українськими цінами на рівні 20 грн за 1 кг. Але нині Росія заборонила ввезення м'яса і м'ясних продуктів багатьом українським виробникам. Експорт живих свиней особливо цікавий тим, що імпорт м'яса в Росію за роки співпраці стали обкладати дуже високими митами (на нинішній час це 75% товарної вартості). Зовсім недавно виявила інтерес до українських свиней Грузія. На цю пропозицію відгукнулася компанія „Агро-Союз”, яка планує постачати щоміся-

ця в Грузію близько 5 тис. гол. свиней живою масою.

Починаючи з 2009 року, росіяни збільшили закупівлю німецьких свиней на забій – 13% експортованих з Німеччини забійних тварин відправляють до Росії (рис.). Фактично частка Росії має бути більшою. Чимало аналітиків зазначають, що такі країни, як Польща й Литва часто використовуються як транзитні території, що імпортують тварин з Німеччини та інших країн ЄС, для подальшого реекспорту. Загалом, Росія імпортує із країн ЄС близько 1 млн свиней на забій¹.

Експорт у Росію забійних свиней за країнами

Джерело: TRACES.

Згідно із звітами, оприлюдненими під час останнього зібрання Керівного комітету комісії ЄС по сільському господарству, рівень експорту свинини із країн ЄС за період січня-лютого 2011 року сягнув 444138 т – на

29,6% більше, ніж за аналогічний період попереднього року.

Хоча основними напрямками експорту залишилися Росія (27,5% від загального обсягу експорту) та Гонконг (15,9%), Південна

¹ Експорт живого товару дав нам прибуток понад 10 процентів за кожний кілограм // Пропозиція. – 2010. – №6. – С.38-40.

Корея збільшила імпорт свинини із ЄС на вражаючі 150% порівняно з аналогічним періодом 2010-го, досягнувши позначки 37213 т (8,7% від загального експорту). Таким чином, Південна Корея зайняла третє місце серед найактивніших імпортерів свинини із ЄС. За нею розмістилися Китай та Японія (8,1% та 7,8%)¹.

Згідно із звітами, рівень імпорту свинини з ЄС упродовж перших місяців 2011 року знизився на 28,4% порівняно з даними за січень-лютий 2010-го (5960 т проти 8340 т).

„Досвід формування ринкових відносин у США, Канаді, Австралії, Японії, Китаї підтверджує необхідність виваженого державного регулювання розвитку ринку в процесі його становлення. В Україні пріоритетною нині є не сфера виробництва, а комерційна

посередницька діяльність. Як наслідок, різко порушений паритет цін на сільськогосподарську, промислову продукцію і енергоносії”².

Отже, для розв’язання проблем експорту-імпорту свинини потрібно: 1) створити сприятливіші умови для вітчизняного виробника при скороченні до мінімуму імпорту зарубіжної продукції, не допускаючи перетворення України у ринок збуту продукції свинарства інших країн; 2) посилити позиції України на такому міцному і традиційному ринку збуту української свинарської продукції на Російському ринку; 3) запровадити перспективні інновації та створити привабливий інвестиційний клімат, що дасть змогу організувати виробництво свинини на сучасному рівні.

Розглядається експортно-імпортна діяльність ринку свинини в умовах інтеграції України до СОТ.

Рассматривается экспортно-импортная деятельность рынка свинины в условиях интеграции Украины во ВТО.

In the article export-import activity of market of pork is examined under the conditions of integration of Ukraine to the World Trade Organization (WTO).

*

Т.М. ГАПОНЕНКО, аспірант*
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Логістичні концепції в системі просування молочних продуктів на ринок

Несприятлива ситуація в державі, спричинена в основному світовою економічною та фінансовою кризою, негативно вплинула на діяльність вітчизняних суб’єктів господарювання. При цьому однією з проблем залишається недостатнє приділення уваги інтеграції сучасних логістичних концепцій у господарську діяльність молокопереробних підприємств. За таких умов ймовірність диференціації продукції за її властивостями та якістю також поступово зменшується.

Одним із важливих напрямів нормалізації розвитку господарської діяльності молокопереробних підприємств є логістичні принципи управління, мета яких – посилення режимів економії трудових, матеріальних, грошових витрат, енергетичних ресурсів, підвищення ефективності управління на різних рівнях, забезпечення потрібної кількості споживчих благ.

Дослідженню використання логістичних принципів і сучасних логістичних концепцій у господарській діяльності підприємств

^{*} Науковий керівник – С.І. Чеботар, кандидат економічних наук, професор.

¹ Інтернет-ресурс: – Режим доступу: PigUA.info

² Рыбалко В.П. Современное состояние, причины падения и пути возрождения свиноводства в Украине. Кризис аграрной отрасли. Пути к ее возрождению и развитию / В.П. Рыбалко. – К., 2000.

Корея збільшила імпорт свинини із ЄС на вражаючі 150% порівняно з аналогічним періодом 2010-го, досягнувши позначки 37213 т (8,7% від загального експорту). Таким чином, Південна Корея зайняла третє місце серед найактивніших імпортерів свинини із ЄС. За нею розмістилися Китай та Японія (8,1% та 7,8%)¹.

Згідно із звітами, рівень імпорту свинини з ЄС упродовж перших місяців 2011 року знизився на 28,4% порівняно з даними за січень-лютий 2010-го (5960 т проти 8340 т).

„Досвід формування ринкових відносин у США, Канаді, Австралії, Японії, Китаї підтверджує необхідність виваженого державного регулювання розвитку ринку в процесі його становлення. В Україні пріоритетною нині є не сфера виробництва, а комерційна

посередницька діяльність. Як наслідок, різко порушений паритет цін на сільськогосподарську, промислову продукцію і енергоносії”².

Отже, для розв’язання проблем експорту-імпорту свинини потрібно: 1) створити сприятливіші умови для вітчизняного виробника при скороченні до мінімуму імпорту зарубіжної продукції, не допускаючи перетворення України у ринок збуту продукції свинарства інших країн; 2) посилити позиції України на такому міцному і традиційному ринку збуту української свинарської продукції на Російському ринку; 3) запровадити перспективні інновації та створити привабливий інвестиційний клімат, що дасть змогу організувати виробництво свинини на сучасному рівні.

Розглядається експортно-імпортна діяльність ринку свинини в умовах інтеграції України до СОТ.

Рассматривается экспортно-импортная деятельность рынка свинины в условиях интеграции Украины во ВТО.

In the article export-import activity of market of pork is examined under the conditions of integration of Ukraine to the World Trade Organization (WTO).

*

Т.М. ГАПОНЕНКО, аспірант*
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Логістичні концепції в системі просування молочних продуктів на ринок

Несприятлива ситуація в державі, спричинена в основному світовою економічною та фінансовою кризою, негативно вплинула на діяльність вітчизняних суб’єктів господарювання. При цьому однією з проблем залишається недостатнє приділення уваги інтеграції сучасних логістичних концепцій у господарську діяльність молокопереробних підприємств. За таких умов ймовірність диференціації продукції за її властивостями та якістю також поступово зменшується.

Одним із важливих напрямів нормалізації розвитку господарської діяльності молокопереробних підприємств є логістичні принципи управління, мета яких – посилення режимів економії трудових, матеріальних, грошових витрат, енергетичних ресурсів, підвищення ефективності управління на різних рівнях, забезпечення потрібної кількості споживчих благ.

Дослідженню використання логістичних принципів і сучасних логістичних концепцій у господарській діяльності підприємств

* Науковий керівник – С.І. Чеботар, кандидат економічних наук, професор.

¹ Інтернет-ресурс: – Режим доступу: PigUA.info

² Рыбалко В.П. Современное состояние, причины падения и пути возрождения свиноводства в Украине. Кризис аграрной отрасли. Пути к ее возрождению и развитию / В.П. Рыбалко. – К., 2000.

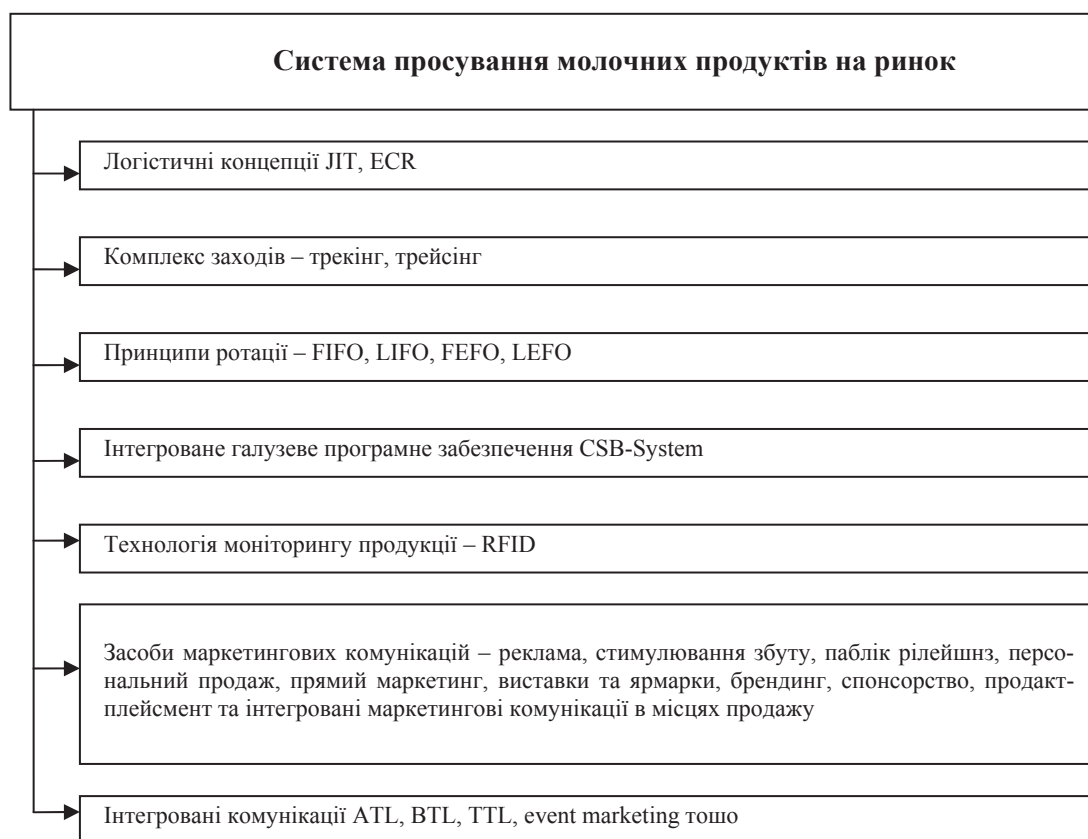
присвятили свої праці такі вчені: А.У. Альбеков, Л.В. Балабанова, О. Бут, А.Г. Кальченко, Є.В. Крикавський, А. Харісон та інші.

Метою статті є систематизація сучасних логістичних концепцій, які сприятимуть поліпшенню діяльності суб'єктів господарювання на ринку молока й молочних продуктів.

Останнім часом у господарську практику підприємств економічно розвинутих країн стали впроваджувати нові методи та технології доставки товарів, які нині деякою мірою починають застосовувати і в Україні, де великі торгові мережі при виборі постачальника харчових продуктів приділяють багато уваги тому, який комплекс логістичних послуг він може запропонувати. Ускладнення системи ринкових відносин сприяє підвищенню вимог до якості товарів, термінів виконання замовлень, графіків поставок, асортименту, собівартості тощо. На нинішньому етапі логістика передбачає не тільки матері-

альний і сервісний, а й супутні інформаційні та фінансові потоки.

Розвиток науково-технічного прогресу в створенні гнучких інформаційних і автоматизованих систем зробив можливим вирішення багатьох логістичних задач. Завдяки цим передумовам почали активно розробляти різноманітні концепції й моделі ефективного управління транспортом на етапі доставки продукції від виробника до споживача. Дослідивши досягнення та наукові розробки в цьому напрямі, нами запропонована удосконалена система ефективного просування молочних продуктів від виробника до споживача (рис.). Зважаючи на різний рівень розвитку підприємств молочної галузі, пропонуємо поступове запровадження цієї системи, використовуючи її як орієнтовну модель, до якої необхідно прагнути задля досягнення цілей підприємства.

Удосконалена система просування молочних продуктів на ринок

* Джерело: Систематизовано автором на основі: Бут О. Без потери «от двери до двери» / О. Бут // Мир продуктов. – 2007. – №3. – С. 72; Кальченко А.Г. Логістика: підручник / А.Г. Кальченко. – Вид. 2-ге. – К.: КНЕУ, 2006. – 284 с.; Ориентированная на клиента организация сбыта продукции как составная часть планирования ресурсов предприятия (ERP) // Молочное дело. – 2007. – №3. – С.84; Словарь TTL (Through the Line) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://adworker.ru/dict/02/10/2006/2826.html>; Харрісон А. Управління логістикою: Розробка стратегій логістичних операцій / Алан Харрісон, Ван Хоук Ремко [пер. з англ.; за наук. ред. О.Є. Міхейцева]. – Дніпропетровськ: Баланс Бізнес Букс, 2007. – 368 с.

Серед логістичних концепцій, метою яких є ефективність своєчасної доставки готової продукції, найбільшого поширення набула концепція JIT (just in time) – “точно в час”¹. Практика запровадження великими корпораціями методів JIT довела високу ефективність цієї концепції, в основі якої лежать принципи управління запасами. Вона показує, що запаси виникають через незадовільне управління, неналежну координацію роботи. Якщо належним чином усунути невідповідності між поставками і попитом, то запас майже не знадобиться.

Розширення зони JIT на весь ланцюг поставок відбулося в концепції ефективної реакції на запити споживачів (efficient consumer response), або ECR, синонімом якої також може бути “швидка реакція” (quick response, QR), або “планування безперервного поповнення” (continuous replenishment planning, CRP). В умовах роботи цієї концепції повідомлення про необхідні матеріали або готову продукцію йде назад через ланцюг поставок. У результаті матеріальні ресурси переміщуються вперед, тобто ECR проводить ресурс, на який є запит, через організації, що входять в логістичний ланцюг.

Виходячи з логістичних задач, головна мета транспортування готової продукції до торгової мережі – це швидка й дешева доставка. Але в світлі сучасних глобальних вимог до безпечності продуктів харчування особливо важливо одночасно знизити до мінімуму ризик втрати якості під час транспортування.

Поряд із застосуванням систем менеджменту якості продукції необхідне запровадження системи відстеження, яка потрібна на всіх етапах поставки молочних продуктів. Відстеження дає можливість визначити місцезнаходження, маршрут руху продукту або партії продуктів. Наприклад, якщо виникла необхідність відстежити поставку молочних продуктів за строком кінцевої дати споживання або відкликати продукцію, то такий комплекс заходів називається трекінг.

Для ідентифікації проблем, пов'язаних з якістю продукції, використовується комплекс заходів по відстеженню походження – трейсінг. Задаючи номер партії, можна діз-

натися про походження різноманітних складових готової продукції.

При виникненні будь-яких критичних ситуацій, пов'язаних із безпечністю та якістю продукції, практично вся відповідальність лягає на виробника. Коли продукція ще знаходиться на стадії виробництва, краще самостійно знайти недоліки й усунути їх. Але якщо готовий товар вже за межами підприємства, то здійснити подібні заходи можливо тільки за наявності ефективної системи управління і при тісній взаємодії всіх складових логістичного ланцюга.

Очевидно, що ефективна робота системи відстеження вимагає зв'язку між фізичним та інформаційними потоками. Для швидкого одержання точних даних і повного відстеження продукції, потрібні коректна її ідентифікація й налагоджені партнерські відносини всіх учасників логістичного ланцюга, що працюють за однаковими принципами в рамках єдиної системи управління.

Еволюція ринку, зміна етики відносин із споживачем приведуть до розуміння і в Україні того, що всезагальне управління якістю – це підхід, при якому потреби споживача та цілі бізнесу нероздільні. Процес, на який звертають увагу різноманітні системи логістичного управління, – це ротація (переміщення готової продукції до моменту одержання її споживачем). Доволі складний процес ротації, який проходить багато етапів, на високоасортиментних складах ускладнюється ще й тим, що кожна партія одного й того ж товару може різнитися за постачальником, закупівельною ціною, термінами придатності тощо. Тому існує кілька стратегій відбору²:

FIFO (first in, first out) – “першим заходить – першим виходить”: відвантажуються товари з партії, що надійшла на склад раніше, ніж інші; виконання цього принципу виключає можливість закінчення термінів реалізації на етапах зберігання і переміщення готової продукції, що швидко псується, від виробника до торгової точки;

LIFO (last in, first out) – “останнім заходить – першим виходить”: великим пріоритетом при відвантаженні володіє товар з партії, що надійшла на склад пізніше всіх;

FEFO (first ended, first out) – “першим закінчується – першим виходить”: як правило,

¹ Бут О. Без потери «от двери до двери» / О. Бут // Мир продуктов. – 2007. – № 3. – С. 72.

² Там само.

критерієм, що визначає пріоритетне відвантаження, є термін придатності – товари з найменшим терміном придатності відвантажуються в першу чергу;

LEFO (last ended, first out) – “останнім закінчується – першим виходить”: товари з найбільшим залишковим терміном придатності відвантажуються в першу чергу.

Поза перерахованими вище принципами – за вказаною партією товару (з урахуванням або без врахування постачальника).

При управлінні продукцією, що швидко псується, пріоритетною для молокопереробних підприємств стає ротація згідно з термінами. Цей підхід також важливий в загальному контексті забезпечення підприємством безпечності продукції. Оскільки вирішальним для кінцевого споживача при виборі продукції, що швидко псується, є саме безпечність і якість, то виконання принципу FIFO є основоположним для молокопереробних підприємств, оскільки задовольняє вказані вимоги. Характерною особливістю цих підприємств є, як правило, широкий асортимент з великою кількістю різноманітних назв продукції. Тому основна вимога для стійкого довготермінового успіху підприємств – це чітка й ефективна організація збуту продукції.

Як сучасні технічні рішення для оптимізації та координації матеріального й інформаційного потоків, внутрішньої та зовнішньої логістики для потужних молокопереробних підприємств пропонуємо ECR/EDI, автоматичні складські системи, безпроводні термінали для реєстрації й обліку виробничих даних, системи для автоматичного маркування ціни і етикетування в цілому, системи для визначення ваги, оптимізації та контролю транспортного парку. Ці функціональні рішення повинні бути не тільки зручними для використання, але й повністю інтегрованими в систему товарного господарства. Тільки таким чином можливі закріплення та розширення ринкової частки підприємства.

У молочному виробництві на комплектацію замовлень в основному впливають наступні фактори: різноманітні канали збуту; кількість торгових виробів; терміни зберігання продукції; вид упаковки; властивість продукції; показники по системі комплектації замовлень; структура витрат на персонал;

можливості структури самої будівлі; спосіб розвантаження та інші умови.

Прийнятною для конкретного підприємства концепцією комплектації замовлень може бути лише та, яка гарантує найбільшу надійність інвестицій і максимальний індекс віддачі. Перевірене на практиці інтегроване галузеве програмне забезпечення є таке як, наприклад, ефективне ПЗ фірми CSB-System, розроблене спеціально для підприємств молочної промисловості, зможе врахувати всі умови та технічні можливості¹.

За допомогою CSB-System стає можливою інтеграція різних видів комплектації замовлень у всю систему товарного господарства:

комплектація замовлень за допомогою мобільного обліку даних (у режимі реального часу/онлайн);

комплектація за клієнтами;

комплектація за допомогою сканерів;

реєстрація та облік повернень товарів/рекламацій, прямі поставки;

повністю автоматизована комплектація замовлень.

Компанія CSB-System AG, так само як і її програмне забезпечення, має велику кількість підприємств, які зробили ставку на комплектацію замовлень у режимі онлайн, характерну для підприємств молокопереробної галузі.

Системи управління складом, комісіювання й транспортування, а також інші структури логістики та автоматизації тісно пов'язані з економічними процесами постачання, складування, виробництва і збуту. Система ERP-ПЗ дасть змогу узгоджувати й оптимізувати матеріальні та інформаційні потоки підприємства, завдяки чому можна значно скоротити витрати. Перевага CSB-System полягає також у тому, що система має модульну будову, може працювати з 25 мовами, з багатьма видами грошової одиниці та з кількома фірмами одночасно. Великий акцент при цьому робиться на оптимізації виробничих процесів. У молочній галузі до цього належить оптимізація проміжних рецептур (наприклад, при виробництві сирів та йогуртів).

Нині багато підприємств-виробників харчових продуктів і молочних зокрема, мають

¹ Ориентированная на клиента организация сбыта продукции как составная часть планирования ресурсов предприятия (ERP) // Молочное дело. – 2007. – №3. – С.84.

власний транспортний парк, своїх водіїв – експедиторів та спеціалістів служби сервісу. Проте не всі виробники мають бажання або змогу займатися непрофільною діяльністю. В цій ситуації послуги по доставці купуються у спеціалізованих компаній. Залежно від варіанта поставки розподіляється й ризик між продавцем, покупцем і транспортною компанією.

Поряд із загальними цілями розвитку управління виробництвом, планування включає також розробку програм діяльності різного ступеня деталізації на найближчу та майбутню перспективу. В такому контексті виправданим є запровадження в досліджуваних виробничих підприємствах спеціалізованих інформаційно-автоматизованих рішень. В умовах жорсткої конкуренції ринку, що розвивається, сучасні методики і стандарти – це найкращий досвід управління підприємством, систематизований та реалізований у вигляді комп'ютерних систем.

На даному етапі серед сучасних високо-ефективних технологій просування продукції на ринок є електронний бізнес, планування бізнес-ресурсів і запит дати використання, які підприємства можуть використовувати в господарській діяльності. Слід зазначити, що жодна з них не призводить до змін структури логістичного ланцюга.

Електронний бізнес сприяв створенню нових методів діяльності, надавши компаніям можливість у режимі реального часу реагувати на зміни ринку шляхом збору додаткової інформації про клієнтів та доступнішої інформації про попит у логістичних ланцюгах. Замість визначення електронного бізнесу як технології доцільніше сприймати його як прагнення забезпечити точний, своєчасний та потужний інформаційний потік, який починається від споживача і проходить через всі етапи логістичного ланцюга. Тому менеджери обов'язково повинні використовувати всі можливості, щоб усвідомити, яке значення має електронний бізнес для їхньої компанії та яким чином можна розробити ефективну стратегію, щоб використати її спільно з динамічним логістичним ланцюгом.

Недостатня оглядовість логістичного ланцюга суттєво перешкоджає зниженню цін і підвищенню рівня обслуговування. Цей фактор уповільнює динамічність логістичного ланцюга. Великі роздрібні продовольчі магазини Європи здійснили спробу подолати

ці бар'єри шляхом спільного використання зі своїми постачальниками інформації про попит, рекламні акції та володіння акціями за допомогою розширеної інтрамережі – систем з обмеженим доступом, заснованих на інтернет-технологіях¹.

Забезпечуючи спільне планування, моніторинг матеріального потоку і продуктивніше управління засобами стимулювання збуту, такі системи дають змогу постачальникам ефективніше поповнювати запаси, підвищуючи рівень наявності товарів у торгових залах. Таким чином, логістичні ланцюги стають чутливішими і дають можливість зменшити втрати від продажів через дефіцит.

Ще одним прикладом впровадження сучасних технологій у просування продукції є радіочастотна ідентифікація (RFID) – це технологія моніторингу продукції, за допомогою якої прилад, що зчитує інформацію, одержує останню про характеристики та місцезнаходження товару². Ключова порція інформації, яка зберігається на бирці, – це електронний код виробу. Унікальний номер можна пов'язати з інформацією про продукцію, на яку прикріплена бирка, наприклад, дані про час і місце виробництва, походження компонентів та детальну інформацію про термін придатності.

Засоби, які зчитують інформацію, повідомляють, що це за продукція і де вона знаходиться в логістичному ланцюгу. Система управління збирає таку інформацію та повідомляє, яка кількість продукції знаходиться у певному місці для кожного часового циклу. Ці дані перетворюються в динамічні, які дають змогу дізнатися про темпи споживання, а також дані про склад на певний проміжок часу – разом з інформацією про те, що необхідно зробити.

Серед переваг, які одержують підприємства–виробники молочних продуктів, є можливість бачити, коли товари знаходяться в магазині, але не розміщені на полиці (причина втраченого збуту, який виробники не можуть контролювати). Перевагами роздрібних продавців є можливість здійснювати моніторинг продукції в каналі розподілу, зіставляти з графіками постачання, автома-

¹ Харрісон А. Управління логістикою: Розробка стратегій логістичних операцій / Алан Харісон, Ван Хоук Ремко [пер. з англ.; за наук. ред. О.С. Міхейцева]. – Дніпропетровськ: Баланс Бізнес Букс, 2007. – 368 с.

² Там само.

тизація операцій у контрольно-касових пунктах та розширення інформації про купівельні схильності споживачів.

Електронна комерція змінює методи організації й управління підприємств. На управління ланцюгом і функціями логістики значно впливають швидкість інформаційного потоку та можливість встановлення зв'язку між партнерами по логістичному ланцюгу, який забезпечується за рахунок інформаційних і комунікаційних технологій (ІСТ). Незважаючи на те, що накопичилася значна кількість проведених у світі досліджень, присвячених питанням потенційного впливу електронної комерції на управління ланцюгом поставок й операціями логістики, існують недоліки в інформації про технологічні, ділові та інституційні наслідки електронної комерції.

Отже, нами було систематизовано сучасні логістичні концепції, які дають змогу по-

ліпшити діяльність суб'єктів господарювання на ринку молока і молочних продуктів. А розкриття та застосування двох останніх складових вищенаведеної системи просування молочних продуктів на ринок (засоби маркетингових комунікацій та інтегровані комунікації) буде метою нашого наступного дослідження.

При визначенні оптимальної логістичної системи просування продукції для певного підприємства слід усвідомлювати всі переваги й недоліки тієї чи іншої системи, розраховувати власні можливості та потенціал підприємства, передбачати ефективність її використання. Адже в сучасних жорстких умовах ведення бізнесу недостатня увага до деталей, неврахування і незнання потреб споживачів, нехтування ринковою ситуацією буде відразу враховане конкурентами, що може призвести до негативних наслідків у діяльності компанії.

Систематизовано сучасні логістичні концепції просування молочних продуктів на ринок, розглянуто можливість запровадження їх у діяльність молокопереробних підприємств. Визначено позитивні моменти використання елементів удосконаленої системи просування молочних продуктів на ринок, які доцільно застосовувати для молокопереробних підприємств.

Систематизированы современные логистические концепции продвижения молочных продуктов на рынок, рассмотрена возможность внедрения их в деятельность молокоперерабатывающих предприятий. Определены положительные моменты использования элементов усовершенствованной системы продвижения молочных продуктов на рынок, которые целесообразно использовать для молокоперерабатывающих предприятий.

The modern logistic conceptions of the promotion of dairy products to the market are systematized in the article, the possibility of introduction of them into economic activity of dairy products enterprises is considered. The advantages of the use of elements of the improved system of promotion of dairy products to the market are pointed out, the reasonability of application of improved system for dairy products enterprises is underlined.

*

А.М. ПРИЛУЦЬКИЙ, аспірант*
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Методологічні аспекти формування аграрного ринку

Підвищення уваги дослідників до проблем формування аграрного ринку зумовлене, на наш погляд, двома обставинами: 1) загостренням проблеми забезпечення населення продукцією сільськогосподарського виробництва, активізацією пошуків альтернативних джерел енергії, одним з яких стало

біопаливо; 2) суттєвими змінами у поведінці основних суб'єктів аграрного ринку, зрушеннями у взаємодії попиту, пропозиції та ціни. Особливого значення проблеми становлення і розвитку аграрного ринку набувають для трансформаційної економіки України, де не вирішені принципи для ефектив-

* Науковий керівник – В.Л. Осецький, доктор економічних наук, професор.

тизація операцій у контрольно-касових пунктах та розширення інформації про купівельні схильності споживачів.

Електронна комерція змінює методи організації й управління підприємств. На управління ланцюгом і функціями логістики значно впливають швидкість інформаційного потоку та можливість встановлення зв'язку між партнерами по логістичному ланцюгу, який забезпечується за рахунок інформаційних і комунікаційних технологій (ІСТ). Незважаючи на те, що накопичилася значна кількість проведених у світі досліджень, присвячених питанням потенційного впливу електронної комерції на управління ланцюгом поставок й операціями логістики, існують недоліки в інформації про технологічні, ділові та інституційні наслідки електронної комерції.

Отже, нами було систематизовано сучасні логістичні концепції, які дають змогу по-

ліпшити діяльність суб'єктів господарювання на ринку молока і молочних продуктів. А розкриття та застосування двох останніх складових вищенаведеної системи просування молочних продуктів на ринок (засоби маркетингових комунікацій та інтегровані комунікації) буде метою нашого наступного дослідження.

При визначенні оптимальної логістичної системи просування продукції для певного підприємства слід усвідомлювати всі переваги й недоліки тієї чи іншої системи, розраховувати власні можливості та потенціал підприємства, передбачати ефективність її використання. Адже в сучасних жорстких умовах ведення бізнесу недостатня увага до деталей, неврахування і незнання потреб споживачів, нехтування ринковою ситуацією буде відразу враховане конкурентами, що може призвести до негативних наслідків у діяльності компанії.

Систематизовано сучасні логістичні концепції просування молочних продуктів на ринок, розглянуто можливість запровадження їх у діяльність молокопереробних підприємств. Визначено позитивні моменти використання елементів удосконаленої системи просування молочних продуктів на ринок, які доцільно застосовувати для молокопереробних підприємств.

Систематизированы современные логистические концепции продвижения молочных продуктов на рынок, рассмотрена возможность внедрения их в деятельность молокоперерабатывающих предприятий. Определены положительные моменты использования элементов усовершенствованной системы продвижения молочных продуктов на рынок, которые целесообразно использовать для молокоперерабатывающих предприятий.

The modern logistic conceptions of the promotion of dairy products to the market are systematized in the article, the possibility of introduction of them into economic activity of dairy products enterprises is considered. The advantages of the use of elements of the improved system of promotion of dairy products to the market are pointed out, the reasonability of application of improved system for dairy products enterprises is underlined.

*

А.М. ПРИЛУЦЬКИЙ, аспірант*
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Методологічні аспекти формування аграрного ринку

Підвищення уваги дослідників до проблем формування аграрного ринку зумовлене, на наш погляд, двома обставинами: 1) загостренням проблеми забезпечення населення продукцією сільськогосподарського виробництва, активізацією пошуків альтернативних джерел енергії, одним з яких стало

біопаливо; 2) суттєвими змінами у поведінці основних суб'єктів аграрного ринку, зрушеннями у взаємодії попиту, пропозиції та ціни. Особливого значення проблеми становлення і розвитку аграрного ринку набувають для трансформаційної економіки України, де не вирішені принципи для ефектив-

* Науковий керівник – В.Л. Осецький, доктор економічних наук, професор.

ного функціонування аграрного ринку питання його інституційного забезпечення, механізмів регулювання.

Незбалансованість пропозиції й попиту на сільськогосподарську і харчову продукцію на внутрішньому ринку, відсутність послідовної економічної стратегії, низька купівельна спроможність населення призвели, за оцінкою представників влади, до ускладнень цінової ситуації на продовольчих ринках, зменшення обсягів продажу продуктів харчування, погіршення розрахунків між суб'єктами ринку, згортання кредитування підприємців агропромислового комплексу¹. На недостатній рівень інституціонального забезпечення аграрного ринку вказують у своїх працях і вітчизняні вчені – М. Малік, О. Мороз, В. Месель-Веселяк, О. Коваленко, М. Присяжна, Л. Романова, П. Саблук, О. Шпикуляк та ін.

Вказані обставини вимагають від вітчизняних вчених глибокого предметного аналізу існуючих проблем функціонування аграрного ринку. В теоретико-методологічному аспекті недостатньо виявлений вплив інституційних перетворень на структуру та ефективність побудови аграрного ринку. Поза увагою дослідників залишається глибинна основа цих перетворень – відносини власності. Власність суб'єктів аграрного ринку має поліформний, багаторівневий характер, що пов'язано з природою засобів виробництва, і передусім землі, та специфікою землекористування. Інститут власності функціонує у тісному взаємозв'язку й взаємообумовленості з інститутами права, влади, державного управління і регулювання та праці, на чому наголошують дослідники інституціональної системи економіки².

По відношенню до економічних суб'єктів аграрного ринку інститути поділяють на базисні й дохідні, зовнішні та внутрішні³. Зов-

нішні визначають умови функціонування економічних суб'єктів, а внутрішні формують інституційну структуру, визначають сфери впливу інституційного механізму на виробничі процеси й адаптацію до умов зовнішнього середовища.

Аграрний ринок, як і будь-який інший товарний ринок, доцільно розглядати як систему обмежень, сукупність механізмів і стимулів, тобто як економічну інституціональну систему. Функціонування ринку забезпечує взаємодію виробництва та споживання, "стикує" попит і пропозицію на тому рівні, який характеризує ефективність його інституціонального забезпечення⁴. Щодо аграрного ринку ці положення інституціональної теорії конкретизуються специфікацією прав власності, започаткуванням процесів структуризації первинних виробничих ланок та інституцій інфраструктури, сформованих на засадах державної, приватної, кооперативної, колективної, індивідуальної й змішаної форм власності на землю та інші засоби сільськогосподарського виробництва. Зазначимо, що оптимізація організаційної структури сільськогосподарських виробників дотепер стримується невирішеністю питання про ринок землі як складову аграрного ринку. Останніми роками через неузгодженість економічних інтересів основних політичних сил, правову неврегульованість ринку землі Верховна Рада України постійно продовжує мораторій на її продаж. Наприкінці 2009 року він був вкотре пролонгований до 1 січня 2013 року. Заборона на вільний продаж землі сільськогосподарського призначення в умовах відсутності ефективного інституційного забезпечення (загальнодержавний земельний кадастр, захист прав власності, ефективна судова система) виглядає цілком доречно. Водночас відстрочка у реформуванні організаційної структури галузі не дає повною мірою реалізувати її потенціал, сприяти припливу інвестицій у виробничу сферу та інфраструктурні об'єкти, що гальмує побудову ефективних механізмів розвитку аграрного ринку.

За даними Державної служби статистики України співвідношення різних організацій-

¹ Постанова від 6.04.2009 р. № 1240 Про рекомендації парламентських слухань на тему „Сучасний стан та перспективи розвитку сільського господарства і харчової промисловості України” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://search.ligazakom.ua/1-dok-2-Nst/link-1/T091240.html>.

² Гайдай Т.В. Інституційно-еволюційний підхід у дослідженні суті та суперечностей перехідних економік [Електронний ресурс] / Т.В.Гайдай // Наукові праці Дон НТУ. Серія економічна. – 2005. Вип. 89–1. – С.66-72. – Режим доступу: <http://www.donnntv.eddy.us>.

³ Бойко В.В. Інституційна структура сільськогосподарських підприємств / В.В. Бойко // Інституційна природа ринкових трансформацій: матеріали XIX міжнар. наук.-практ. конф. (15-16 жовт. 2009 р). – Чернівці. Друк Арт, 2009. – 300 с.

⁴ Шпикуляк О.Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку : монографія / О.Г.Шпикуляк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 396 с.; Мороз О.О. Інституціональна система аграрної економіки України : монографія / О.О. Мороз. – Вінниця : УНІВЕРСУМ Вінниця, 2006. – 438 с.

но-правових норм господарювання сільськогосподарських підприємств характеризується такими даними (табл. 1).

Внаслідок недостатньої інституалізації аграрного ринку виникли певні суперечності, до яких слід віднести:

1. Кількість діючих сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами господарювання*

Показник	2002 р.		2005 р.		2009 р.	
	Одиниць	% до загальної кількості	Одиниць	% до загальної кількості	Одиниць	% до загальної кількості
Усього	60910	100	57877	100	57152	100
Господарські товариства	9537	15,6	7900	13,6	7819	13,7
Приватні підприємства	4116	6,9	4123	7,0	4333	7,6
Виробничі кооперативи	2111	3,4	1521	2,5	1001	1,7
Фермерські господарства	42774	702	42447	73,1	42101	75,7
Державні підприємства	570	0,9	386	0,7	345	0,6
Підприємства інших форм господарювання	2002	3,2	1505	3,0	1553	2,7

* Складено за даними: Державний комітет статистики України /Україна у цифрах у 2009 році, стат. збірник. – К.: ДП Інформаційно-аналітичне агентство, 2010. – С. 88.

відсутність обмежень на відповідальність підприємця – власника у прийнятті управлінських рішень, фактичне ігнорування потреб й інтересів підлеглих;

нерозвиненість соціальної функції аграрного підприємництва, практична незацікавленість у розширеному відтворенні капіталу, розбіжність інтересів власників землі як капіталу з підприємцями-орендарями;

розрив між максимізацією індивідуальної функції корисності власника і максимізацією цінності активів, а також функції соціального добробуту¹, або, за оцінкою іншого дослідника, – нерівність у розподілі власності на певний вид ресурсів являє собою природне бажання кожного економічного суб'єкта зміцнити свої позиції у системі власності²;

недостатня регулятивна функція держави, відсутність механізму контролю за використанням активів господарюючими суб'єктами, встановлення монопольної влади останніх над переважною більшістю власників землі та майна³.

неефективний розподіл результатів підприємницької діяльності та перерозподіл суспільних благ між учасниками ринкових відносин, за яких власники майна й землі одержують чи не найменші доходи від власності та трудової діяльності;

Ці та інші суперечності відносин власності та землекористування блокують ефективну діяльність економічних суб'єктів аграрного ринку. Відсутність необхідного інституціонального забезпечення власності на землю і, передусім, контролю власником за використанням зданих в оренду майна та землі не умотивовує належним чином економічну поведінку учасників ринкових відносин.

Важливою предметною сферою виявлення особливостей формування аграрного ринку є аграрне підприємництво, представлене специфічною формою економічних відносин з приводу включення індивідуальної робочої сили, здібностей і творчого потенціалу особи в процес функціонування аграрного ринку. Діяльність підприємця знаходиться під впливом трьох інституціональних складових: державних інститутів, суспільних інститутів та інститутів ринкової інфраструктури.

Для залучення в ринковий оборот такого ресурсу як підприємництво важливого значення набуває започаткування й розвиток нових організаційно-правових форм господарювання. Розподіл земельного фонду України за землекористувачами характеризується такими співвідношеннями: державні та сільськогосподарські підприємства з колективними формами праці, кооперативи, акціонерні товариства, фермерські госпо-

¹ Дементьев В.В. Структура економічної влади і поведінка власника підприємства / В.В.Дементьев // Економічна теорія. – 2008. – №2. – С.22-36.

² Монополізм і антимоніопольна політика у „них,, і у „нас,, (за круглим столом Інститута економіки АН СССР) // Вопросы экономики. – 1990. – №6. – С. 60-100.

³ Шпикуляк О.Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку : монографія / О.Г. Шпикуляк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 396 с.

дарства – 77,3% земельного фонду; лісогосподарські підприємства – 11,9; підприємства промисловості, транспорту, зв'язку та ін. – 3,5; державної власності – 5,5; всі інші – 1,8%.

Слід зазначити, що станом на 1 січня 2010 року за чотири роки, починаючи з 1 січня 2006 року, структура земельного фонду змінилася по основних видах угідь, а саме: площа сільськогосподарських земель зменшилася на 128,9 тис. га (лише за 2009 рік – на 31,1 тис. га); позитивну динаміку мають ліси й лісопокриті території, площа яких за цей пе-

ріод зросла на 88,2 тис. га, забудованих земель стало на 31,6 тис. га більше, відкритих заболочених – на 13,4 тис. га, і, незважаючи на негативні тенденції, зокрема такі як наливні піски й висихання річок, територія суші зменшилася на 6,6 тис. га.

Найбільшу питому вагу у структурі сільськогосподарських угідь займають недержавні сільськогосподарські підприємства, зростає площа й господарств населення, що можна трактувати як фактичний процес становлення відносин приватної власності на земельні ділянки (табл. 2).

2. Структура сільськогосподарських угідь за категоріями землевласників і землекористувачів*

Показник	1990 р.		1995 р.		2001 р.		2009 р.	
	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%
Усі категорії господарств	41721	100	40782	100	38421	100	36554,5	100
У т.ч.:								
сільськогосподарські підприємства	39156	93,8	34684	85	27536	71,7	20864,1	60,7
недержавні	29099	69,8	26323	64,5	25688	66,9	19816,4	59,1
державні	10057	24,1	8361	20,5	1848	4,8	1048,0	2,9
господарства населення	2565	6,1	6098	15,0	10885	28,3	15690,4	39,8

* Складено за даними: Статистичний щорічник України за 2009 рік. Державний комітет статистики України. – К.: ДП Інформаційно-аналітичне агентство, 2010. – С.163.

Слід враховувати, що самостійна підприємницька діяльність на базі виходу селян із складу господарств-орендарів поки що не набула поширення. Відсутність стартового капіталу, неможливість використання спільної інфраструктури сільськогосподарського виробництва, проблема сплати боргів попередніх форм підприємництва, складність вирішення питань майнових відносин породжують ресурсні обмеження у масштабах та ефективності виробництва сільськогосподарської продукції.

Суттєвими неузгодженостями у сфері земельних ресурсів є підвищення ефективності їх використання та охорони на основі зменшення розораності земель, припинення деградації ґрунтів та зростання їх родючості; досягнення збалансованого співвідношення угідь у зональних системах землекористування; формування продуктивної та високоефективної системи землекористування як надійної основи розв'язання продовольчої проблеми.

Отже, залучення у ринковий оборот такого специфічного ресурсу, як підприємницт-

во, вимагає, на наш погляд, вирішення питань реалізації прав власності, формування ринку землі й відповідного ринку іпотеки, створення висококонцентрованих вертикально-інтегрованих агропромислових структур, діяльність яких була б націлена на виробництво усіх видів продукції, на створення агроринків.

У сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві спостерігається високий рівень конкуренції між вітчизняними підприємствами, що є свідченням сприятливих передумов до формування аграрного ринку. За розрахунками дослідників¹, питома вага внутрішніх конкурентних ринків становить 92% проти 58,0% і 43,1% конкурентних ринків близького й далекого зарубіжжя відповідно. Конкурентне середовище в сільському господарстві знаходиться під

¹ Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України / за ред. акад. НАН України В.В. Гейця, акад. НАН України В.П.Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б.Є. Кваснюка. – Т.3: Конкурентоспроможність української економіки / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця, акад. НАН України В.П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б.Є. Краснюка. – К.: Фенікс, 2007. – 536 с.

впливом інших галузей та сфер економіки і передусім суміжних, об'єднаних єдиним ланцюжком: виробництво – споживання.

Незважаючи на створення та функціонування агрохолдингів – вертикально інтегрованих великих виробничих структур, домінування малопотужних середніх та дрібних селянських господарств ускладнює процеси нагромадження основного капіталу, частка якого в структурі витрат продукції становить лише 2,64%¹.

Аналіз динаміки розвитку структурних передумов конкуренції свідчить, що в агропромисловому комплексі має місце негативна тенденція до скорочення питомої ваги конкурентного сектора при одночасному розширенні олігопольного сектору. На наш погляд, подолання цієї тенденції й повинно передбачити заходи щодо удосконалення торговельно-посередницького обслуговування з метою збільшення закупівлі сільськогосподарської продукції, зменшення ставок ПДВ на продукти харчування першої необхідності, обмеження рівня торгової націнки для підприємств, які реалізують сільгосппродукцію.

Для створення повноцінного конкурентного середовища великого значення набуває формування таких підприємницьких структур, які б могли реально протидіяти монополізму суміжників безпосередніх агропідприємств, задіяних у сільськогосподарському виробництві.

Це стосується, передусім, переробників продукції посередницько-торговельних організацій, постачальників техніки, мінеральних добрив, агрохімікатів тощо. Зрозуміло, що аграрний ринок, як і будь-який інший, за своєю природою не сприймає пряме регулювання цін. Але держава повинна сприяти розвитку диверсифікованих конкурентних структур–постачальників матеріальних і фінансових ресурсів для сільськогосподарського виробництва, а також покупців сільськогосподарської продукції для подальшої переробки та реалізації.

Потребує державної підтримки й розвиток малих форм господарювання на селі: адже можливості їх подальшого розвитку обмежені практично повністю відсутністю гарантованої системи постачання матеріально-технічних ресурсів і доступу до ефективних ринків збуту виробленої продукції. Через відсутність коштів, віддаленість від основних ринків збуту власники особистих господарств продають свою продукцію на стихійних ринках за заниженими цінами або перекупникам, що зумовлює зростання цін та відповідне зменшення попиту.

Необхідно також враховувати вплив глобалізаційних процесів на формування аграрного ринку України. За оцінкою фахівців, сільськогосподарське виробництво й нині залишається низькорентабельним, а тваринництво – збитковим, обсяги державної підтримки вкрай недостатні для покриття впливу капіталу². Так, у 2009 році обсяг бюджетної підтримки виробництва сільськогосподарської продукції становив лише 6,1% обсягу виробленої валової сільськогосподарської продукції, що у дев'ять разів нижче порівняно з 1990 роком (рівень відповідних державних субвенцій у США становить 27%, у країнах ЄС – 45, в Японії – 63%). Цінові хвилі на світових ринках продукції сільського господарства позначилися на продовольчій, головним чином по м'ясу, імпортній залежності України, оскільки поголів'я великої рогатої худоби і свиней безперервно скорочувалося. Зниження митних тарифів та нетарифного захисту за умовами СОТ мало шоковий ефект для національних виробників тваринницької продукції: до депресивного стану галузі додалися конкурентні умови вітчизняної та імпоротної продукції. Якщо зарубіжні провідні експортери продукції мають державну підтримку через експортні субсидії, гранти розвитку експорту, експортні кредити, пільгове страхування й інші стимулюючі важелі, то вітчизняні виробники практично не мають її навіть на внутрішньому ринку.

Внаслідок цього у 2008 році імпорт м'яса в Україну зріс у 2,3 раза порівняно з попереднім

¹ Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України / за ред. акад. НАН України В.В. Гейця, акад. НАН України В.П.Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б.Є.Кваснюка. Т.3: Конкурентоспроможність української економіки / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця, акад. НАН України В.П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б.Є.Кваснюка. – К.: Фенікс, 2007. – 536 с.

² Присяжнюк М. Про необхідність і напрями поглиблення аграрної реформи / М. Присяжнюк, П. Саблук, М.Кропивко // Економіка України. – 2011. – №6. – С. 4-6.

періодом, а протягом 1 кварталу 2009 року поставки всіх видів м'яса вітчизняного виробництва на переробні підприємства скоротилися на 44% проти обсягів поставок у першому кварталі попереднього року¹. Такі дані свідчать про негативний вплив зниження митних тарифів і нетарифних бар'єрів для імпортерів на національний аграрний ринок.

Предметною сферою аналізу умов формування агроринку є розвиток ринкової інфраструктури, інститути якої забезпечують загальні умови функціонування аграрного ринку, структурують контекст взаємодії його

учасників. З урахуванням специфіки цього ринку, через ринкову інфраструктуру як генератора сигналів стосовно попиту та пропозиції, відбувається безпосередня взаємодія покупців і продавців, визначається обсяг платоспроможного попиту й встановлення ринкових цін. До складу ринкової інфраструктури передусім відносять ті організації, які забезпечують процес ринкової взаємодії покупців і продавців, біржі, ярмарки та аукціони, оптові ринки, збутову мережу сільськогосподарських і переробних підприємств (табл. 3).

3. Динаміка об'єктів інфраструктури аграрного ринку (станом на 1 січня)

Установи інфраструктури	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Акредитовані товарні біржі	34	34	36	39	39	40	40
Агроторгові дом	431	437	408	388	347	330	314
Проведено аукціонів живої худоби та птиці	319	320	223	206	148	163	160
Дрібнооптові ринки живої худоби та птиці	-	-	397	394	389	416	426
Продовольчі ринки	805	865	877	863	892	800	-
Плодоовочеві ринки	504	567	610	614	694	684	677
Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи	1037	1055	1127	1044	970	979	923
Заготівельні пункти	24840	24425	23610	22384	22362	21741	21491

Дані таблиці показують, що в інфраструктурі аграрного ринку відсутні відомості про інформаційно-консультаційні центри, кредитно-фінансові установи, фондові біржі, що не дає змоги створити загальні умови його ефективного функціонування. Товарні біржі за якісними характеристиками не виконують повною мірою своїх функцій, тому безпосередні виробники сільськогосподарської продукції не мають зручного й надійного доступу до організованих каналів збуту. Через біржі безпосередньо товаровиробниками реалізується лише 1% сільськогосподарської продукції, а основна маса (50-60%) – через комерційних посередників, які монополізували експортні оптові та дрібнооптові товаропотоки й диктують свої ціни². Інфраструктура аграрного ринку майже повністю сформована в кількісному відношенні, проте в якісному – об'єкти ринкової інфраструктури не виконують своїх функцій і відповідно не спроможні істотно впливати

на ціноутворення через незначну товарну наповнюваність. Це закладає передумови для штучного зниження питомої ваги вартості виробленої сільськогосподарської продукції проти вартості переробників та торговельної націнки в кінцевій ціні продукції. Тим самим продавці не в змозі збалансувати попит і пропозиції на взаємовигідних засадах для виробників сільськогосподарської продукції і кінцевих споживачів. Розпорошеність бірж, їхня велика кількість при одночасному незначному обсязі укладених угод, обмежене коло використання таких інструментів, як ф'ючерсні контракти при реалізації високоліквідної сільськогосподарської продукції не дають позитивного результату.

Бракує системності в діяльності нечисленних оптових ринків сільськогосподарської продукції. Їхня діяльність не дає змоги подолати асиметрію в інформаційному забезпеченні учасників ринкових трансакцій щодо

¹ Гесць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В.М. Гесць. – НАН України : Ін-т екон. та прогноз. НАН України. – К., 2009. – 864 с.

² Присяжнюк М. Про необхідність і напрями поглиблення аграрної реформи / М. Присяжнюк, П. Саблук, М. Кропивко // Економіка України. – 2001. – №6. – С. 4-6; Саблук П.Т. Макроэкономические приоритеты развития сельского хозяйства и сельских территорий Украины. Никоновские чтения. – М.: ВИАПИ им. А.А. Никонова, 2009. – С. 645.

змін цін і кон'юнктури на окремі види продукції. Певний позитивний вплив на удосконалення діяльності оптових ринків слід очікувати від прийняття Верховною Радою Закону України „Про оптові ринки сільськогосподарської продукції”, в якому міститься нормативно-правова основа розбудови організованої системи оптової торгівлі.

Розглянуті предметні аспекти формування аграрного ринку в Україні уможливають зробити висновок про необхідність посилення впливу держави через відпрацювання законодавства щодо реформування

відносин власності та землекористування, стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції, посилення конкуренції в усіх ланках агропромислової кооперації. Рационалізація дії підприємців-аграріїв вимагає створення системи збору й обробки необхідної інформації про ціни та ринкову кон'юнктуру для прийняття управлінських рішень.

У методологічному плані ці та інші подібні заходи посилять вплив інституціональних перетворень на структуру й ефективність функціонування аграрного ринку.

Визначено умови функціонування аграрного ринку як економічної інституціональної системи. Обґрунтовано необхідність посилення впливу держави на інституціональне забезпечення земельних відносин, розвиток інфраструктури аграрного ринку.

Определены условия функционирования аграрного рынка как экономической институциональной системы. Обоснована необходимость усиления воздействия государства на институциональное обеспечение земельных отношений, развитие инфраструктуры аграрного рынка.

The author defines the conditions for the functioning of agricultural market as an economic institutional system. The researcher gives grounds to the necessity of the increase of state influence on the institutional provision of land relations, the development of agricultural market structure.

*

С.С. КАПІНОС, аспірант*

Таврійський державний агротехнологічний університет

Органічне сільське господарство в США

Виробництво органічної продукції останнім часом розвивається швидкими темпами. Необхідність здорового харчування та прямування до сталого розвитку аграрного виробництва України займає центральне місце. Для ефективного виробництва органічної продукції важливо не тільки її виростити, але й продати за оптимальною ціною. Актуальним питанням з цього приводу в багатьох країнах світу залишається удосконалення системи каналів реалізації органічної продукції.

Проблеми розвитку ринку органічної продукції в Україні знайшли відображення в наукових працях українських вчених: В.О. Шлапака¹, М.І. Кобець², Є.В. Мілованова³, М.К. Шикули⁴, Д.Г. Легези⁵ та ін.

Метою статті є аналіз та узагальнення досвіду організації оптової торгівлі органічною продукцією в США, на прикладі штату Пенсільванії.

Органічне виробництво – процес, що забезпечує вирощування сільськогосподарської продукції з використанням лише біологічних ресурсів, що не завдає шкоди навколишньому середовищу. Органічне виробництво не є сталим і не прирівнюється до нього, а виступає лише його частиною у плані забезпечення суспільного й екологічного

* Науковий керівник – Д.Г. Легеза, кандидат економічних наук, доцент.

¹ Шлапак В.О. Створення інфраструктури виробництва та маркетингу екологічно чистої овочової продукції в Україні/ В.О. Шлапак// Економіка АПК. – 2004. – №1. – С. 135-139.

² Кобець М.І. Органічне землеробство в контексті сталого розвитку / М.І. Кобець// Проект “Аграрна політика для людського розвитку”. – К., 2004. – 22 с.

³ Мілованов Е.В. Органические продукты: чешские ориентиры/ Е.В. Милованов // Агроперспектива. – 2004. – №9. – С. 62-64.

⁴ Шикула М.К. Концепція біологічного землеробства на чорноземних ґрунтах/ М.К. Шикула // Наук. вісн. НАУ. – 2005. – Вип. 81. – С. 262-278.

⁵ Легеза Д.Г. Процес розвитку виробництва органічної продукції в Україні/ Д.Г. Легеза// Вісн. Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. – 2010. – № 683. – С. 99-104.

змін цін і кон'юнктури на окремі види продукції. Певний позитивний вплив на удосконалення діяльності оптових ринків слід очікувати від прийняття Верховною Радою Закону України „Про оптові ринки сільськогосподарської продукції”, в якому міститься нормативно-правова основа розбудови організованої системи оптової торгівлі.

Розглянуті предметні аспекти формування аграрного ринку в Україні уможливають зробити висновок про необхідність посилення впливу держави через відпрацювання законодавства щодо реформування

відносин власності та землекористування, стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції, посилення конкуренції в усіх ланках агропромислової кооперації. Рационалізація дії підприємців-аграріїв вимагає створення системи збору й обробки необхідної інформації про ціни та ринкову кон'юнктуру для прийняття управлінських рішень.

У методологічному плані ці та інші подібні заходи посилять вплив інституціональних перетворень на структуру й ефективність функціонування аграрного ринку.

Визначено умови функціонування аграрного ринку як економічної інституціональної системи. Обґрунтовано необхідність посилення впливу держави на інституціональне забезпечення земельних відносин, розвиток інфраструктури аграрного ринку.

Определены условия функционирования аграрного рынка как экономической институциональной системы. Обоснована необходимость усиления воздействия государства на институциональное обеспечение земельных отношений, развитие инфраструктуры аграрного рынка.

The author defines the conditions for the functioning of agricultural market as an economic institutional system. The researcher gives grounds to the necessity of the increase of state influence on the institutional provision of land relations, the development of agricultural market structure.

*

С.С. КАПІНОС, аспірант*

Таврійський державний агротехнологічний університет

Органічне сільське господарство в США

Виробництво органічної продукції останнім часом розвивається швидкими темпами. Необхідність здорового харчування та прямування до сталого розвитку аграрного виробництва України займає центральне місце. Для ефективного виробництва органічної продукції важливо не тільки її виростити, але й продати за оптимальною ціною. Актуальним питанням з цього приводу в багатьох країнах світу залишається удосконалення системи каналів реалізації органічної продукції.

Проблеми розвитку ринку органічної продукції в Україні знайшли відображення в наукових працях українських вчених: В.О. Шлапака¹, М.І. Кобець², Є.В. Мілованова³, М.К. Шикули⁴, Д.Г. Легези⁵ та ін.

Метою статті є аналіз та узагальнення досвіду організації оптової торгівлі органічною продукцією в США, на прикладі штату Пенсільванії.

Органічне виробництво – процес, що забезпечує вирощування сільськогосподарської продукції з використанням лише біологічних ресурсів, що не завдає шкоди навколишньому середовищу. Органічне виробництво не є сталим і не прирівнюється до нього, а виступає лише його частиною у плані забезпечення суспільного й екологічного

* Науковий керівник – Д.Г. Легеза, кандидат економічних наук, доцент.

¹ Шлапак В.О. Створення інфраструктури виробництва та маркетингу екологічно чистої овочової продукції в Україні/ В.О. Шлапак// Економіка АПК. – 2004. – №1. – С. 135-139.

² Кобець М.І. Органічне землеробство в контексті сталого розвитку / М.І. Кобець// Проект “Аграрна політика для людського розвитку”. – К., 2004. – 22 с.

³ Мілованов Е.В. Органические продукты: чешские ориентиры/ Е.В. Милованов // Агроперспектива. – 2004. – №9. – С. 62-64.

⁴ Шикула М.К. Концепція біологічного землеробства на чорноземних ґрунтах/ М.К. Шикула // Наук. вісн. НАУ. – 2005. – Вип. 81. – С. 262-278.

⁵ Легеза Д.Г. Процес розвитку виробництва органічної продукції в Україні/ Д.Г. Легеза// Вісн. Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. – 2010. – № 683. – С. 99-104.

напрямую. Водночас стає виробництво забезпечує пришвидшення економічного, екологічного та суспільного розвитку. Але нині за такого виробництва відсутня чітка тенденція підвищення врожайності та продуктивності праці, що й зумовлює різний зміст двох понять¹

У функціонуванні світових ринків органічної продукції та розвитку органічного сільського господарства надзвичайно велику роль відіграє гарантійна система, що включає в себе певні стандарти, а також установи з інспекції та сертифікації. Ця система забезпечує відповідність стандартам усього процесу аграрного виробництва й переробки сільськогосподарської сировини до рівня кінцевої продукції, включно з її упаковкою та маркуванням.

У 2002 році Національна рада по розробці стандартів Міністерства сільського господарства США розробила національний стандарт органічної продукції й дала чітке визначення терміна «органічна продукція». Саме цей документ є основним для всіх служб і підприємств, які проводять сертифікацію ферм та надають сертифікати відповідності органічної продукції. Органічна продукція виробляється без використання пестицидів, хімічних добрив, гербіцидів, генної

інженерії (біотехнології), антибіотиків, гормонів росту або опромінення. Щоб продукцію тваринництва визнали органічною, для годівлі худоби повинні використовуватися тільки сертифіковані органічні корми. Земля не повинна мати будь-яких заборонених речовин у своєму складі, цей період невнесення заборонених препаратів повинен становити принаймні не менше трьох років до врожаю органічних культур.

Національний Органічний Стандарт США набув чинності 21 жовтня 2002 року. У Законі зазначено, що всі виробничі та переробні процеси, які мають позначку "USDA Organic", повинні бути завірені печаткою державних або приватних агентств, які були сертифіковані Міністерством сільського господарства США. Ферми, що виконують і дотримують Національного Органічного Стандарту й мають менше 5000 дол. реалізації органічної продукції на рік, можуть бути звільнені від сертифікації через невеликий обсяг виробництва органічної продукції та можуть використовувати термін "органічна продукція", але не мають права використовувати маркування "USDA Organic"². Розміри виробництва органічної продукції в Пенсільванії наведені в таблиці 1.

1. Розміри виробництва органічної продукції в Пенсільванії у 2008 р.

Показник	США	Штат Пенсільванія	Питома вага Пенсільванії в органічному виробництві США, %
Кількість сертифікованих органічних ферм, од.	14540	586	4,03
Площа земель під органічним виробництвом, га	1650039,66	21700,86	1,32
у т.ч. рілля, га	51992,39	392,55	0,76
Вартість реалізованої органічної продукції, тис. дол.	3164995	212739	6,72
у т.ч. рослинництво, тис. дол.	1942317	126558	6,52
тваринництво, тис. дол.	1222678	86181	7,05

Штат Пенсільванія займає вагомe місце у виробництві органічної продукції в США. Питома вага сертифікованих органічних ферм становить 4,03 % від загальнодержавного показника, а питома вага реалізації органічної продукції – 6,72%. Це свідчить про ефективність виробництва органічної продукції та про розвинену інфраструктуру збутової мережі. Адже в штаті діє розвинена

мережа фермерських і оптових ринків сільськогосподарської продукції, які забезпечують можливість фермерам продати продукцію за ринковою ціною, а споживачам дає можливість без зайвих посередників купити свіжу й високоякісну продукцію за ціною виробника.

Штат Пенсільванія займає третє місце в США за обсягом виробництва й реалізації

¹ Лєгеза Д.Г. Процес розвитку виробництва органічної продукції в Україні/ Д.Г. Лєгеза// Вісн. Нац. ун-ту "Львівська політехніка". – 2010. – № 683. – С. 100.

² Census of agriculture. Organic Production Survey (2008)/ Volume 3 • Special Studies • Part 2/ United States Department of Agriculture Vilsack T., National Agricultural Statistics Service Cynthia C. – 2010. – P. 7.

сільськогосподарської продукції та третю позицію за питомою вагою ферм, які виробляють органічну продукцію, що становлять 3,4 % серед загальної кількості ферм у штаті.

Основним фактором розвитку органічного виробництва є зростаючий попит на дану продукцію, загальна освіченість населення та висока економічна ефективність виробництва. У звіті Пенсільванської служби по сертифікації органічної продукції (надалі – PCO – Pennsylvania Certified Organic) зазначено, що ферма, яка виробляє та реалізує органічну продукцію, за рік одержує майже на 20 тис. дол. більше прибутку, ніж звичайні фермери, але при цьому вона багато коштів витрачає на виробництво органічної продукції, проте вони окуповуються високим прибутком.

PCO – недержавна організація, яка проводить сертифікацію ферм і навчання серед населення, фермерів щодо необхідності виробництва та споживання органічної сільськогосподарської продукції. Фінансування здійснюється за рахунок внесків фермерів, які платять за інспектування ферми. На сучасному етапі в PCO працює 25 інспекторів, які безпосередньо займаються збором зразків сільськогосподарської продукції та їх подальшим аналізом. Якщо ферма успішно проходить сертифікацію, то фермер може

позначати свою продукцію маркою "USDA-Organic".

Основними завданнями діяльності PCO є: навчання й надання необхідної інформації членам органічного руху, роз'яснення вимог до виробництва органічної сільськогосподарської продукції відповідно до чинного законодавства;

проведення щорічної незалежної оцінки виробників, підприємств, які використовують органічну продукцію в подальшому виробництві, та переробних підприємств органічних продуктів;

розробка та підтримка освітньої діяльності для виробників і споживачів, що сприяє підвищенню рівня знань, розуміння та обізнаності населення щодо органічного сільського господарства;

сертифікація органічної продукції, яку виробляють у Пенсільванії, що відповідає стандартам і вимогам чинного законодавства США.

Як зазначає виконавчий директор PCO Leslie Zuck: "фермери люблять свої ферми, але вони більше люблять, коли ферма приносить прибуток". Середній річний прибуток таких ферм у Пенсільванії становить 100 тис. дол. Це означає, що половина їх має прибуток 100 тис. дол., а інша – понад 100 тис. дол.¹

2. Місце Пенсільванії у виробництві органічної продукції в США

Показник	Місце Пенсільванії серед інших штатів США	Штати США, що займають вищу сходинку в рейтингу
Обсяг виробництва та реалізації органічної продукції	3	Каліфорнія, Вашингтон
Кількість ферм, які виробляють органічне молоко	3	Вісконсін, Нью-Йорк
Вартість: органічної молочної продукції	7	Каліфорнія, Вісконсін, Нью-Йорк, Вашингтон, Конектікут, Колорадо.
реалізованих органічних продуктів рослинництва (не враховуючи гриби)	7	Каліфорнія, Вісконсін, Нью-Йорк, Вашингтон, Конектікут, Колорадо
реалізованих органічних грибів	1	-
реалізованої органічної продукції тваринництва та птахівництва	2	Каліфорнія

Аналізуючи співвідношення кількості органічних молочних ферм (третє місце в США) і вартості виробленої ними органічної молочної продукції (сьоме місце в США) можна зробити висновок, що молочні ферми в Пенсільванії невеликі. Наприклад, Каліфорнія займає першу сходинку за вартістю виробленої органічної молочної продукції, але в штаті існує всього 96 сертифікованих

органічних молочних ферм, тобто дані ферми великі.

Пенсільванія – це найбільший виробник у США органічних грибів, вартість яких становить половину вартості всієї реалізованої органічної продукції в Пенсільванії.

Щоб показати зайнятість і роль у ній PCO, наведемо деякі статистичні дані: в 2010 році PCO сертифікувало 637 ферм, до

¹ Zuck L. Organic Agriculture Comes of Age in PA // Organic Matters-Spring 2010. – P. 2.

червня 2011 року PCO вже продовжило (річна переатестація) сертифікати 590 фермам і прийняло 35 нових заявок¹. Це свідчить про зростаючу тенденцію органічного руху. В Пенсільванії крім PCO сертифікацією органічної продукції не займається жодна організація, адже PCO має сталі зв'язки з Міністерством сільського господарства США та

популярність серед фермерів, які займаються органічним виробництвом.

Щоб фермери могли ефективно виробляти й реалізовувати органічну продукцію, в США добре розвинена збутова мережа сільськогосподарської продукції, особливо оптові ринки (табл. 3).

3. Канали реалізації органічної продукції в штаті Пенсільванія

Канали реалізації органічної сільськогосподарської продукції	Питома вага, %
Безпосередньо з ферми	4,5
Роздрібна торгівля	1,8
Переробні підприємства	14,8
Реалізація через кооперативи	8,1
Оптові ринки сільськогосподарської продукції	62,1
Інші канали реалізації	8,7
Усього	100

Наведені в таблиці 3 дані показують, що більша кількість органічної сільськогосподарської продукції реалізується через наявну мережу оптових ринків (62,1 %). Це дає можливість фермерам вигідно й без зайвих проблем продавати свою продукцію, укладати довгострокові контракти з покупцями, що допомагає фермерам ефективніше планувати свою подальшу діяльність.

Оптова реалізація органічної продукції в США має певні переваги та недоліки. До переваг можна віднести:

- рівень споживання органічної продукції стало зростає, що зумовлює необхідність забезпечення споживачів більшою кількістю органічної продукції за ринковою ціною;

- на оптовому ринку сільськогосподарської продукції використовуються довгострокові контракти, які забезпечують стабільність розвитку й можливість планування обсягів виробництва та реалізації органічної продукції;

- кожний оптовий ринок сільськогосподарської продукції в США має свій Інтернет сайт, що дає змогу покупцям і продавцям органічної продукції стежити за динамікою цін;

- прямий продаж ресторанам, кафе, будинкам відпочинку, санаторіям високоякісної продукції, що уможливиле уникнути тривале зберігання в роздрібній мережі та велику кількість посередників;

- за умови оптової реалізації органічної продукції держава може запроваджувати політику популяризації здорового харчування та підтримувати продовольчу безпеку країни;

- зменшення маркетингових витрат на рекламування і просування органічної продукції на ринку й ін.

Проблеми, які виникають при оптовій реалізації органічної продукції:

- оптова реалізація передбачає формування великих партій органічної продукції, але частка ферм, які її виробляють, невелика, тому існує небезпека, що на ринок вийде мало продавців із недостатньою кількістю товарів;

- висока ціна органічної продукції може не мати попиту серед покупців;

- можливе псування продукції при зберіганні на оптовому ринку сільськогосподарської продукції, під час формування та відправлення оптових партій тощо.

Слід відзначити, що у Пенсільванії добре розвинена підтримка ферм, які виробляють органічну продукцію Міністерства сільськогосподарства США, проводиться просвітницька діяльність серед населення про необхідність здорового харчування та використання не модифікованих продуктів.

Отже, на сучасному етапі актуальною є проблема здорового харчування та продовольчої безпеки всіх країн. Тому виробництву

¹ Census of agriculture. Organic Production Survey (2008)/ Volume 3 • Special Studies • Part 2/ United States Department of Agriculture Vilsack T., National Agricultural Statistics Service Cynthia C. – 2010. – 331 p.

і реалізації органічної продукції сільськогосподарства приділяється велика увага в США, зокрема у штаті Пенсільванія. Дане питання вирішується: проведенням навчання серед фермерів і споживачів органічної продукції; розбудовою інфраструктури аграрного ринку, особливо розвитком мережі

оптових ринків сільськогосподарської продукції (цей канал реалізації органічної продукції є найбільш поширеним та має в загальній структурі реалізації продукції 62,1 % загального продажу); державною й муніципальною підтримкою фермерів, які виробляють органічну продукцію.

Висвітлено основні аспекти сертифікації органічного виробництва сільськогосподарської продукції, досліджено методи її маркування. Проаналізовано основні канали реалізації органічної сільськогосподарської продукції в США.

Рассмотрены основные аспекты сертификации органического производства сельскохозяйственной продукции, исследованы методы её маркировки. Проанализированы основные каналы реализации органической сельскохозяйственной продукции в США.

The article highlights the main aspects of the certification of organic agricultural production. Methods of labeling organic products are investigated. The main wholesale trading channels of organic agricultural products in the U.S.A. are analysed.

*

О.М. ТРЕТЯК, аспірант*

Національний науковий центр “Інститут аграрної економіки”

Удосконалення законодавчого забезпечення біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією

Подальший розвиток біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією в Україні та вітчизняного біржового товарного ринку в цілому неможливий без удосконалення його законодавчого забезпечення. Чинне законодавче забезпечення біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією суперечливе й не відповідає вимозі ст. 42 Конституції України, в якій визначено, що держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності та не допускає зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції й недобросовісної конкуренції¹.

Дослідженню законодавчого забезпечення біржового товарного ринку України та його удосконаленню присвячені наукові праці П.І. Гайдуцького, П.Т. Саблука, Ю.П. Воскобійника, О.М. Сохацької, О.М. Шпичака, О.М. Могильного, Г.В. Черевка.

Профільним законом, який визначає правові умови створення й діяльності товарних бірж в Україні, є Закон України «Про товарну біржу» від 10.12. 1991 р. №1956-XII². Задля розвитку біржового товарного ринку та вдосконалення механізмів біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією у Закон варто внести такі зміни: доповнити ст. 5 „Загальні умови створення товарної біржі” визначенням мінімального розміру статутного капіталу товарної біржі, мінімальної кількості членів товарної біржі, а також передбачити, що діяльність останньої щодо надання послуг з організації біржової торгівлі є ліцензованим видом господарської діяльності.

З метою підвищення рівня відповідальності та професійної підготовки учасників біржового товарного ринку доцільно замінити ст. 16 „Біржові брокери” Закону України „Про товарну біржу” статтею „Професійні учасники біржового товарного ринку». По-

* Науковий керівник – Ю. П. Воскобійник, кандидат економічних наук.

¹ Конституція України: прийнята 28 червня 1996 року № 254к/96 - ВР// Відом. Верхов. Ради України (ВВР) – 1996. – №30.

² Закон України «Про товарну біржу» від 10.12.1991 р. №1956-XII // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 1992. – №10. – Ст. 139.

і реалізації органічної продукції сільськогосподарства приділяється велика увага в США, зокрема у штаті Пенсільванія. Дане питання вирішується: проведенням навчання серед фермерів і споживачів органічної продукції; розбудовою інфраструктури аграрного ринку, особливо розвитком мережі

оптових ринків сільськогосподарської продукції (цей канал реалізації органічної продукції є найбільш поширеним та має в загальній структурі реалізації продукції 62,1 % загального продажу); державною й муніципальною підтримкою фермерів, які виробляють органічну продукцію.

Висвітлено основні аспекти сертифікації органічного виробництва сільськогосподарської продукції, досліджено методи її маркування. Проаналізовано основні канали реалізації органічної сільськогосподарської продукції в США.

Рассмотрены основные аспекты сертификации органического производства сельскохозяйственной продукции, исследованы методы её маркировки. Проанализированы основные каналы реализации органической сельскохозяйственной продукции в США.

The article highlights the main aspects of the certification of organic agricultural production. Methods of labeling organic products are investigated. The main wholesale trading channels of organic agricultural products in the U.S.A. are analysed.

*

О.М. ТРЕТЯК, аспірант*

Національний науковий центр “Інститут аграрної економіки”

Удосконалення законодавчого забезпечення біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією

Подальший розвиток біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією в Україні та вітчизняного біржового товарного ринку в цілому неможливий без удосконалення його законодавчого забезпечення. Чинне законодавче забезпечення біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією суперечливе й не відповідає вимозі ст. 42 Конституції України, в якій визначено, що держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності та не допускає зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції й недобросовісної конкуренції¹.

Дослідженню законодавчого забезпечення біржового товарного ринку України та його удосконаленню присвячені наукові праці П.І. Гайдуцького, П.Т. Саблука, Ю.П. Воскобійника, О.М. Сохацької, О.М. Шпичака, О.М. Могильного, Г.В. Черевка.

Профільним законом, який визначає правові умови створення й діяльності товарних бірж в Україні, є Закон України «Про товарну біржу» від 10.12. 1991 р. №1956-XII². Задля розвитку біржового товарного ринку та вдосконалення механізмів біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією у Закон варто внести такі зміни: доповнити ст. 5 „Загальні умови створення товарної біржі” визначенням мінімального розміру статутного капіталу товарної біржі, мінімальної кількості членів товарної біржі, а також передбачити, що діяльність останньої щодо надання послуг з організації біржової торгівлі є ліцензованим видом господарської діяльності.

З метою підвищення рівня відповідальності та професійної підготовки учасників біржового товарного ринку доцільно замінити ст. 16 „Біржові брокери” Закону України „Про товарну біржу” статтею „Професійні учасники біржового товарного ринку». По-

* Науковий керівник – Ю. П. Воскобійник, кандидат економічних наук.

¹ Конституція України: прийнята 28 червня 1996 року № 254к/96 - ВР// Відом. Верхов. Ради України (ВВР) – 1996. – №30.

² Закон України «Про товарну біржу» від 10.12.1991 р. №1956-XII // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 1992. – №10. – Ст. 139.

требує визначення категорія „професійний учасник біржового товарного ринку”, котрим є юридична особа, зареєстрована на товарній біржі відповідно до її статуту та правил біржової торгівлі, у складі якої є хоча б один біржовий брокер. Професійним учасникам біржового ринку забороняється розголошувати комерційні таємниці щодо здійснюваних біржових операцій, а також одночасно обслуговувати більше одного клієнта. Діяльність професійного учасника на біржовому товарному ринку є виключним і ліцензованим видом господарської діяльності. Варто визначити мінімальний розмір статутного капіталу професійного учасника біржового товарного ринку. Професійні учасники біржового товарного ринку використовують сегреговані рахунки. Біржовими брокерами є фізичні особи – торговельні посередники, професійну підготовку яких засвідчує сертифікат встановленого зразка.

Слід внести зміни до ст. 9 „Види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню” Закону України „Про ліцензування певних видів господарської діяльності” від 01.06.2000 р. №1775-III додавши види господарської діяльності, які підлягають ліцензуванню¹:

організація біржової торгівлі товарною біржею;

діяльність професійного учасника на біржовому товарному ринку.

Ліцензії професійним учасникам біржового товарного ринку та товарним біржам видає центральний державний орган із питань регулювання біржового товарного ринку за участю саморегулювальних організацій. Ліцензійні умови затверджуються центральним державним органом з питань регулювання біржового товарного ринку та розробляються експертною групою у складі представників центрального державного органу з питань регулювання біржового товарного ринку й заінтересованих саморегулювальних організацій.

Потребує затвердження порядок сертифікації брокерів, яка повинна здійснювати-

ся спільно з центральним державним органом із питань регулювання біржового товарного ринку та саморегулювальними організаціями. Брокери мають проходити базове навчання й періодичне підвищення кваліфікації.

Реєстром сертифікованих і ліцензованих учасників біржового товарного ринку управляє центральний державний орган із питань регулювання біржового товарного ринку.

Варто доповнити Розділ VI „Біржові операції та правила біржової торгівлі” Закону України „Про товарну біржу” новою статтею визначивши, що на біржовому товарному ринку укладаються стандартизовані строкові й нестандартизовані договори. Стандартизованими строковими договорами є ф'ючерсний контракт та опціон. Розрахунки по стандартизованих строкових

договорах здійснюються через рахунки розрахунково-клірингової установи. Нестандартизованими договорами є спотові й форвардні договори.

Розділ VI «Біржові операції та правила біржової торгівлі» Закону України «Про товарну біржу» доцільно доповнити статтею 19 «Розрахунково-клірингове обслуговування біржової торгівлі». Розрахунково-клірингове обслуговування на біржовому товарному ринку – процес визначення взаємних зобов'язань учасників біржового товарного ринку за укладеними біржовими договорами, організація проведення розрахунків між учасниками біржового товарного ринку та система гарантій з виконання зобов'язань за укладеними біржовими договорами. Засновниками розрахунково-клірингової установи не можуть бути товарні біржі й професійні учасники біржового товарного ринку. Рахунки в розрахунково-кліринговій установі мають право відкривати виключно її члени.

Законом України «Про товарну біржу» повинні визначатися механізми регулювання біржового товарного ринку, що базуються на взаємодії саморегулювальних організацій, котрі функціонують на біржовому товарному ринку, й державного органу з питань регулювання біржового товарного ринку. Саморегулювальними організаціями, що

¹ Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України від 01.06.2000 р. №1775-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1775-14&p=1299670110472703>.

функціонують на біржовому товарному ринку, є некомерційні організації, які об'єднують товарні біржі та професійних учасників біржового товарного ринку. Державним органом із питань регулювання біржового товарного ринку є орган виконавчої влади, відповідальний за реалізацію економічної політики.

З метою законодавчого урегулювання порядку випуску й обігу товарних, фондових і валютних деривативів, а також упорядкування взаємовідносин учасників ринку деривативів варто прийняти Закон України «Про деривативи», який має визначати, що правила випуску та обігу товарних деривативів встановлюються державним органом із питань регулювання біржового товарного ринку.

Потребує гармонізації законодавче визначення деривативів, зважаючи на те, що в різних законодавчих актах вони трактуються як: цінні папери, фінансові інструменти, похідні цінні папери.

Варто регламентувати процедури фінансового й податкового обліків операцій із деривативами залежно від мети операцій (хеджування, спекуляція, арбітраж) та місця укладення деривативу (біржовий чи позабіржовий ринки). Законодавство повинно стимулювати розвиток торгівлі біржовими товарними деривативами.

З метою мінімізації юридичних ризиків на біржовому товарному ринку слід розробити й запровадити Державні стандарти України на стандартизовані та нестандартизовані біржові контракти, а також на інші документи, котрі супроводжують їх обіг і укладення.

Для забезпечення ефективного регулювання кон'юнктури вітчизняного аграрного ринку потрібно вдосконалити законодавство щодо визначення порядку формування інтервенційного фонду, а також здійснення Державним підприємством «Аграрна біржа» й товарними біржами товарних і фінансових інтервенцій.

Варто внести зміни до законодавчих актів, які створюють підґрунтя для формування зарегульованого біржового товарного ринку, наділяючи численні державні органи правами щодо його регулювання. Єдиним

державним органом, який здійснює регулювання товарного біржового ринку, а також виконує повноваження суб'єкта державного фінансового моніторингу щодо товарних та інших бірж, що проводять фінансові операції з товарами, і встановлює стандартні типові форми, а також порядок випуску й обігу деривативів, базовим активом яких є товари на біржовому і позабіржовому ринках матеріальних та нематеріальних активів, повинне бути Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, як це визначено Указом Президента України від 31.05.2011 р. №634/2011¹.

Потребує скасування п. 17.6 ст. 17 Закону України «Про державну підтримку сільськогосподарства України», яким передбачається, що ДП «Аграрна біржа» може здійснювати сертифікацію товарних бірж щодо стандартів продажу або поставки біржового товару². Із закону варто виключити ст. 17-1 «Основні умови надання товарним біржам висновку щодо відповідності вимогам», а також скасувати Наказ Міністерства аграрної політики України від 01.08.2003 №259, яким визначається порядок надання товарній біржі висновку про її відповідність вимогам, зокрема щодо надання нею послуг з укладення та реєстрації зовнішньоекономічних контрактів на сільськогосподарську продукцію³. Потребує скасування Постанова Кабінету Міністрів України від 13.12.2010 р. №1254, якою передбачається надання ДП «Аграрна біржа» товарним біржам права на участь у біржовій торгівлі, зокрема для надання ними послуг з укладення та реєстрації зовнішньоекономічних контрактів щодо експорту певних видів сільськогосподарської продукції⁴. Варто відзначити, що з моменту прийняття даного нормативно-правового ак-

¹ Про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України: Указ Президента України від 31.05.2011 № 634/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=167021&cat_id=32819.

² Про державну підтримку сільського господарства: Закон України від 24.06.2004 №1877-IV // Офіц. вісн. України. – 2004. – №30. – С.98.

³ Про затвердження порядку надання товарній біржі висновку про її відповідність вимогам: Наказ Міністерства аграрної політики України від 01.08.2003 №259 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0729-03>.

⁴ Деякі питання укладення та реєстрації зовнішньоекономічних контрактів. Постанова Кабінету Міністрів України від 13.12.2010 №1254 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1254-2010-%EF>.

та минуло більше року, але жодній товарній біржі ДП «Аграрна біржа» не надала права на участь у біржовій торгівлі.

Слід скасувати законодавчі акти, що регламентують порядок одержання права товарними біржами щодо організації ними торгівлі: необробленою деревиною, природним газом, майном, що перебуває у державній власності, активів, що перебувають у податковій заставі, тощо. Регулювання торгівлі товарами на біржовому ринку повинно здійснювати виключно Міністерство економічного розвитку і торгівлі, яке за погодженням із саморегулювальними організаціями та заінтересованими органами державної влади має визначати перелік біржових товарів: сільськогосподарську продукцію (зернові продовольчі, зернобобові, зернофуражні, олійні культури, цукор-пісок буряковий, борошно, м'ясо, молоко сухе, олія соняшникова), деревина, нафта, газовий конденсат, вугілля, електрична енергія, метал.

З метою універсалізації вітчизняного біржового товарного ринку варто скасувати Наказ Міністерства сільського господарства України, Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України від 03.04.96 р. №103/44/62 «Про затвердження Типових правил біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією»¹, а також затвердити «Типові правила біржової торгівлі товарами», які повинні регламентувати порядок здійснення біржових операцій з товаром, що має характеристики, визначені ст. 15 Закону України «Про товарну біржу»². Типові правила біржової торгівлі товарами мають регламентувати порядок обігу, укладення, розрахунків і гарантій виконання біржових контрактів, а також порядок проведення біржової торгівлі у залі біржових торгів та в електронній системі біржових торгів.

У системі регулювання українського біржового товарного ринку й біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією зокрема, ключове місце повинні мати саморегулюва-

льні організації, статус яких не визначено законодавством. Отже, потрібно законодавчо визначити правовий статус саморегулювальних організацій які ведуть діяльність на біржовому товарному ринку й об'єднують суб'єктів підприємницької діяльності біржового товарного ринку, метою діяльності яких є встановлення правил і стандартів біржової торгівлі товарами, контроль за дотриманням вимог чинного законодавства, а також встановлення правил і стандартів.

Враховуючи те, що причиною більшості фінансових криз нинішнього та минулого сторіч були недоліки системи регулювання біржових ринків, слід створити передумови для їх стабільного й безризикового функціонування. Розробку пропозицій щодо удосконалення законодавчого забезпечення вітчизняного біржового товарного ринку повинна здійснювати Координаційна рада з питань біржового товарного ринку.

Наказ Міністерства аграрної політики України від 11.06.2002 р. № 155, яким було затверджено Положення про Координаційну раду з питань біржового товарного ринку, доцільно скасувати³. Зазначене положення передбачає, що Координаційна рада з питань біржового товарного ринку є консультативно-дорадчим органом Міністерства аграрної політики України, який сприяє забезпеченню реалізації державної політики щодо розвитку біржового ринку продукції агропромислового комплексу та необхідних для його потреб матеріально-технічних ресурсів. Доцільно створити Координаційну раду з питань біржового товарного ринку як міжвідомчий консультативно-дорадчий орган, який сприяє розвитку біржової торгівлі товарами. До складу Координаційної ради мають увійти представники: Міністерства економічного розвитку і торгівлі, Міністерства аграрної політики та продовольства, Міністерства енергетики та вугільної промисловості, Державного агентства лісових ресурсів, саморегулювальних і заінтересованих громадських організацій, а також науковці, фахівці й експерти з питань біржового товарного ринку.

¹ Про затвердження Типових правил біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією: Наказ Міністерства сільського господарства України, Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України від 03.04.96 №103/44/62 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0184-96>.

² Закон України «Про товарну біржу» від 10.12. 1991 р. №1956-ХІІ // Відом. Верх. Ради України. (ВВР) – 1992. - №10. – Ст. 139.

³ Про координаційну раду з питань біржового товарного ринку: Наказ Міністерства аграрної політики України від 11.06.2002. № 155 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1021.186.0>.

В умовах глобалізації економіки функціонування спеціалізованих біржових товарних ринків не здатне забезпечити ефективну біржову торгівлю товарами вітчизняного виробництва. Універсалізація українського біржового товарного ринку сприятиме ефективній торгівлі різноманітними товарами, ключове місце серед яких посідає сільськогосподарська продукція. Варто внести зміни до законодавчих актів, що виокремлюють біржовий аграрний ринок із біржового товарного ринку та роблять його спеціалізованим біржовим товарним ринком. Наприклад, у чинній редакції Типових правил біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією біржі, у межах яких здійснюється торгівля сільськогосподарською продукцією, називаються аграрними біржами¹.

Лауреат Нобелівської премії з економіки Норт Дуглас вважає: якщо сторонам контракти вигідно його виконувати, тоді контракти

не потребують додаткового контролю та примусу². Законодавче забезпечення біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією має створювати умови, за яких кожному учаснику вигідно не лише укласти контракти, а й дотримуватися їхніх умов.

Законодавче забезпечення біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією в Україні має сприяти інтенсифікації розвитку біржового товарного ринку та його інтеграції до світових біржових ринків, а врахування світового досвіду дасть змогу сформувати конкурентний і високоліквідний український біржовий товарний ринок. Враховуючи значний потенціал вирощування сільськогосподарських культур, зокрема зернових, Україна має всі передумови для набуття статусу одного з центрів світової біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією.

Запропоновано ключові напрями вдосконалення законодавчого забезпечення біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією, котрі базуються на принципах захисту конкуренції, унеможливленні виникнення монополій на ринку та формуванні збалансованих ринкових відносин.

Предложены ключевые направления усовершенствования законодательного обеспечения биржевой торговли сельскохозяйственной продукцией, базирующегося на принципах защиты конкуренции, предотвращения возникновения монополий на рынке и формирования сбалансированных рыночных отношений.

An article points out the key lines of the development and enhancement of legislative support of agrarian exchange trade, that are based on principles of competition protection, prevention of organization of market monopolies and on the formation of balanced market economic relations.

*

В.А. ДРОЗДОВА, аспірант*
Одеська національна академія харчових технологій

Зони ведення органічного сільського господарства як сировинна база для виробництва дитячого харчування

Одним із завдань будь-якої держави є піклування про здоров'я населення, особливо дітей як майбутнє держави. Дитяче хар-

чування, яке вживають діти у перші роки життя, відіграє найважливішу роль у формуванні здорового організму. Отже, на дер-

* Науковий керівник – І.І. Савенко, доктор економічних наук, доцент.

¹ Про затвердження Типових правил біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією: Наказ Міністерства сільського господарства України, Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України від 03.04.96 №103/44/62 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0184-96>.

² Норт Дуглас. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Норт Дуглас; [пер. с англ. А. Н. Нестеренко]. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с. – (Современная институционально-эволюционная теория).

В умовах глобалізації економіки функціонування спеціалізованих біржових товарних ринків не здатне забезпечити ефективну біржову торгівлю товарами вітчизняного виробництва. Універсалізація українського біржового товарного ринку сприятиме ефективній торгівлі різноманітними товарами, ключове місце серед яких посідає сільськогосподарська продукція. Варто внести зміни до законодавчих актів, що виокремлюють біржовий аграрний ринок із біржового товарного ринку та роблять його спеціалізованим біржовим товарним ринком. Наприклад, у чинній редакції Типових правил біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією біржі, у межах яких здійснюється торгівля сільськогосподарською продукцією, називаються аграрними біржами¹.

Лауреат Нобелівської премії з економіки Норт Дуглас вважає: якщо сторонам контракти вигідно його виконувати, тоді контракти

не потребують додаткового контролю та примусу². Законодавче забезпечення біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією має створювати умови, за яких кожному учаснику вигідно не лише укласти контракти, а й дотримуватися їхніх умов.

Законодавче забезпечення біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією в Україні має сприяти інтенсифікації розвитку біржового товарного ринку та його інтеграції до світових біржових ринків, а врахування світового досвіду дасть змогу сформувати конкурентний і високоліквідний український біржовий товарний ринок. Враховуючи значний потенціал вирощування сільськогосподарських культур, зокрема зернових, Україна має всі передумови для набуття статусу одного з центрів світової біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією.

Запропоновано ключові напрями вдосконалення законодавчого забезпечення біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією, котрі базуються на принципах захисту конкуренції, унеможливленні виникнення монополій на ринку та формуванні збалансованих ринкових відносин.

Предложены ключевые направления усовершенствования законодательного обеспечения биржевой торговли сельскохозяйственной продукцией, базирующегося на принципах защиты конкуренции, предотвращения возникновения монополий на рынке и формирования сбалансированных рыночных отношений.

An article points out the key lines of the development and enhancement of legislative support of agrarian exchange trade, that are based on principles of competition protection, prevention of organization of market monopolies and on the formation of balanced market economic relations.

*

В.А. ДРОЗДОВА, аспірант*
Одеська національна академія харчових технологій

Зони ведення органічного сільського господарства як сировинна база для виробництва дитячого харчування

Одним із завдань будь-якої держави є піклування про здоров'я населення, особливо дітей як майбутнє держави. Дитяче хар-

чування, яке вживають діти у перші роки життя, відіграє найважливішу роль у формуванні здорового організму. Отже, на дер-

* Науковий керівник – І.І. Савенко, доктор економічних наук, доцент.

¹ Про затвердження Типових правил біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією: Наказ Міністерства сільського господарства України, Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України від 03.04.96 №103/44/62 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0184-96>.

² Норт Дуглас. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Норт Дуглас; [пер. с англ. А. Н. Нестеренко]. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с. – (Современная институционально-эволюционная теория).

жавному рівні необхідно піклуватися про наявність і доступність якісного дитячого харчування, що вимагає розвитку технологічного ланцюга екологічно чистого землеробства, досконалих технологій переробки та зберігання цієї продукції.

Проблеми й динаміку розвитку ринку екологічно чистої продукції, її бази – органічного виробництва – досліджували такі вчені, як П.Т. Саблук, В.І. Артиш¹, Р.М. Безус, А.Я. Сохнич, А.О. Прядко, фахівці наукових установ – НДПІ стандартизації і технологій екобезпечної та органічної продукції (м. Одеса), Полтавської аграрної академії та інші. Але переважна більшість науковців досліджують питання органічного виробництва, сертифікованого за міжнародними нормами, й залишають поза увагою спеціальні зони, які, згідно з чинним законодавством, мають постачати сировину для виробників дитячого харчування, та не досліджують питання потреб виробників у сировині, її фактичної наявності.

Метою статті є аналіз забезпеченості необхідною сировиною виробників дитячого харчування на основі фруктів, ягід та овочів, аналіз державного регулювання й забезпечення контролю у сфері виробництва сировини для дитячого харчування.

Дитяче харчування на основі фруктів, ягід та овочів, так звані продукти прикорму, умовно можна поділити на консерви і соки, аналіз ринку яких показує позитивну динаміку збільшення обсягів внутрішнього ринку за останні 3-5 років на 20-30%. Але це збільшення відбувається виключно за рахунок імпортованої продукції. Загальне виробництво вітчизняної продукції збільшилося лише на 1% ринку, при цьому половина виробників скоротили обсяги виробництва, а один завод навіть закрито².

Згідно з Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 року, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України №1158 від 19 вересня 2007 року, встановлено три критерії, за якими оцінюється продовольча безпека держави, серед них є такий показник, як продовольча незалежність – частка продовольчого імпорту в загальному обсязі продовольчого споживання. Аналіз співвідношення часток імпортованих продуктів харчування та вітчизняного (рис. 1 і 2) показує значну залежність ринку від імпорту (у більшості випадків понад 50%). Таким чином, можна стверджувати, що у цій галузі України не має продовольчої незалежності.

Рис. 1. Співвідношення часток імпортованих і вітчизняних плодовоовочевих та фруктових консервів

Джерело: Опрацьовано автором за даними Держслужби статистики України та СП «Вітмарк-Україна»

¹ Артиш В.І. Система вимог до технологій вирощування органічної продукції // Економіка АПК. – 2011. – № 5. – С.37-41; Безус Р.М. Ринок органічної продукції в Україні: проблеми та перспективи / Р.М. Безус, Г.Я. Антонюк // Економіка АПК. – 2011. – № 6. – С.47-52; Сохнич А.Я. Розвиток ринку екологічно чистої продукції сільського господарства в Україні / А.Я. Сохнич, І.П. Соловій, Я.М. Саврук // Економіка АПК. – 2008. – № 10. – С.92-98; Прядко А.О. Організаційно-економічний механізм спеціальних сировинних зон виробництва продуктів дитячого харчування / А.О.Прядко // Економіка АПК. – 2011. – № 3. – С.32-37.

² Дроздова В.А. Сучасний стан та тенденції розвитку ринку дитячого харчування України/ В.А.Дроздова // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – Чернівці-Луцьк: ЧТЕІ КНТЕУ, 2011. – Вип. II (42) Ч.2. – Т.1. – С. 390-394.

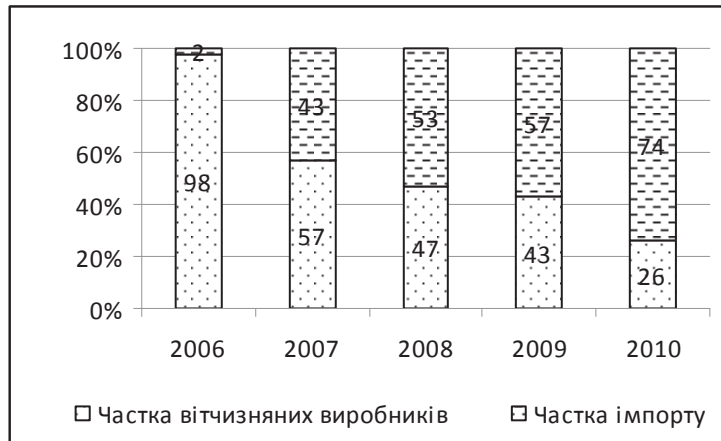

Рис. 2. Співвідношення часток імпортованих і вітчизняних соків

Джерело: Опрацьовано автором за даними Держслужби статистики України та СП «Вітмарк-Україна»

Це відбувається через ряд факторів, які негативно впливають на виробництво дитячого харчування на основі фруктів, ягід та овочів, у тому числі наявність сировини – точніше, майже її відсутність.

Законом «Про дитяче харчування»¹ передбачені особливі вимоги до його виробництва, зокрема до сировини, яку виробники повинні використовувати переважно із спеціальних сировинних зон – регіонів або окремих господарств, що відповідають умовам виробництва продукції рослинництва і тваринництва, придатної для виготовлення дитячого та дієтичного харчування. У цих зонах забороняється будівництво промислових і хімічних об'єктів, а також будь-яка інша діяльність, що за висновком державної екологічної експертизи може призвести до погіршення стану довкілля та інше. Сировина не повинна містити ГМО, гормональні препарати, антибіотики, залишки важких металів, пестицидів, радіонуклідів, інших небезпечних речовин, наявність яких не допускається державними санітарними нормами, або вміст яких перевищує максимально допустимі рівні залишків у дитячому харчуванні.

Згідно з Постановою КМУ «Про затвердження Порядку надання статусу спеціальної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів

дитячого та дієтичного харчування»² спеціальні сировинні зони повинні сертифікуватися, для чого при Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласних і Севастопольській міській держадміністраціях утворюються відповідні комісії, які на підставі агроєкологічного обґрунтування й інших документів готують висновок про можливість надання статусу спеціальної сировинної зони, після чого виконавчими органами приймається відповідне рішення. Цей статус надається строком на п'ять років.

На запит автора до Держслужби статистики України щодо кількості сертифікованих спеціальних сировинних зон, які виробляють плодоовочеву і фруктову сировину, їх площ та обсягів виробленої ними продукції у натуральному й вартісному виразі, було одержано відповідь, що збір і розробка означених даних планом державних статистичних спостережень не передбачена (лист № 13/3-20/311Пі від 13.09.2011 року). У зв'язку з чим можна стверджувати, що на державному рівні не відстежується наявність чи відсутність достатньої кількості сировини для виробництва дитячого харчування.

На аналогічний запит до Міністерства аграрної політики та продовольства України, повідомлено (лист № 37-32-16/13708 від 09.09.2011 року), що «на даний час до Реєстру спеціальних сировинних зон включе-

¹ Закон України «Про дитяче харчування» № 142-V від 14.09. 2006 р. із змінами, внесеними згідно із Законом N 2746-VI від 02.12. 2010: [Електронний ресурс] / Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

² Постанова КМУ «Про затвердження Порядку надання статусу спеціальної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого та дієтичного харчування» № 1195 від 3 жовтня 2007 р. [Електронний ресурс] / Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

но 82 суб'єкти господарської діяльності з виробництва сировини, що використовуються для виготовлення продуктів дитячого та дієтичного харчування, із них 81 підприємство виробляє молочну сировину й одне – сировину рослинного виду... Для одержання детальнішої інформації міністерство рекомендує звернутися безпосередньо до виробника...».

Виробник – СС ТОВ «НВФ «Насіння-сервіс» – повідомив, що статус спеціальної сировинної зони одержано у 2009 році. Аналіз даних показав, що у 2009-2010 роках площа насаджень винограду, овочів і плодово-ягідних культур за видами, необхідними для виробництва дитячого харчування, займає від загальної площі по Україні тих самих насаджень усього 0,02-0,03%, причому сюди входять понад 15 основних видів. Зібраний урожай за цими видами становить також лише 0,01-0,02%. Тобто, це свідчить про наявність сировини із спеціальних сировинних зон у кількості, що не дотягує навіть до 1% від загального виробництва.

Також виробник повідомив, що за період з 2009 по 2011 рік включно жоден із заводів дитячого харчування їхню продукцію не купував, крім того, деякі види сировини, якої потребують вітчизняні виробники, вони взагалі не виробляли. Таким чином, можна стверджувати, що жоден із вітчизняних заводів-виробників дитячого харчування на плодовоовочевій основі не дотримує вимог чинного законодавства у частині застосування сировини внаслідок майже її відсутності. При цьому слід зауважити, що сировина, яку використовують виробники дитячого харчування, відповідає усім затвердженим в Україні нормам і стандартам якості, незважаючи на те, що походить не із спеціальних сировинних зон.

Водночас, коли говоримо, що дитяче харчування повинно вироблятися переважно із сировини походженням із спеціальної сировинної зони, більшість населення розуміє, що воно має бути екологічно чистим та відповідати вимогам органічного походження. В Україні крім спеціальних сировинних зон є інші зони, сертифіковані за міжнародними нормами, сировина з яких відповідає вимогам органічного походження. Найбільш роз-

повсюджена в Україні сертифікація за нормами Європейського Союзу згідно з Постановою ЄС №834/2007 від 28.06.2007 року «Органічне виробництво та маркування органічних продуктів», але також застосовують Постанову Ради Європейського Союзу №889/2008, для американського ринку – Національну Органічну Програму (NOP: National Organic Program), для японського – Японські сільськогосподарські стандарти (JAS: Japanese Organic System) й інші.

Однією з провідних світових організацій, яка веде пропаганду збільшення виробництва продуктів органічного походження, так званий «органічний рух», є Міжнародна федерація органічного сільськогосподарського руху (IFOAM)¹, основи якої були закладені ще у 1972 році та яка на теперішній час об'єднує понад 750 організацій-членів у 116 країнах світу. За визначенням IFOAM, «Органічне сільське господарство – виробнича система, що підтримує здоров'я ґрунтів, екосистем і людей. Воно залежить від екологічних процесів, біологічної різноманітності та природних циклів, характерних для місцевих умов, при цьому уникається використання шкідливих ресурсів, які викликають несприятливі наслідки. Органічне сільське господарство поєднує в собі традиції, нововведення й науку з метою поліпшення стану навколишнього середовища та сприяння розвитку справедливих взаємовідносин і належного рівня життя для всього вищезазначеного».

Україна в IFOAM представлена такими організаціями, як ТОВ «Украгрофін» (1996 рік заснування)², МГО «Асоціація учасників органічного виробництва «БІОЛан Україна» (2002 рік заснування)³, Федерація органічного руху України (2005 рік заснування)⁴, які у 2007 році стали одними із співзасновників першого українського сертифікаційного органу у сфері органічного виробництва ТОВ «Органік стандарт», також до

¹ Сайт IFOAM [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ifoam.org>.

² Сайт ТОВ «Украгрофін» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukragrofin.organic.ua>.

³ Сайт МГО «Асоціація учасників органічного виробництва «БІОЛан Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.biolan.org.ua>.

⁴ Сайт Федерації органічного руху України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.organic.com.ua>.

IFOAM входить Всеукраїнська громадська організація «Жива планета».

За даними Науково-дослідного інституту органічного сільського господарства (FiBL)¹, оновленими 10.06.2011 року, станом на кінець 2009 року в Україні було сертифіковано 121 підприємство загальною площею 270193 га, що більше ніж на 74% порівняно з 2002 роком, але середня площа сільськогосподарських угідь в обробітку з розрахунку на одне підприємство на 57% менша, ніж у 2002 році.

Слід зазначити, що у 2007 році Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 року² було заплановано:

- 1) стимулювати ведення органічного сільського господарства;
- 2) збільшити частку органічної продукції до 10% від загального обсягу валової продукції сільського господарства;
- 3) запровадити у практику базові агро-екологічні вимоги і стандарти відповідно до регламентів ЄС;
- 4) унормувати розвиток органічного землеробства, створити систему його сертифікації;
- 5) сформувати інформаційний простір для постачання на зовнішній ринок екологічно чистої сільськогосподарської продукції.

Проте й досі більшість цих планів не реалізовані, хоча прийнято та розроблено ще ряд документів. Так, Федерація органічного руху України за дорученням Міністерства аграрної політики від 5.05.2008 року № 169/2 підготувала проект Концепції державної програми розвитку органічного виробництва в Україні, де передбачено стимулювання розширення виробництва органічних продуктів харчування та в першу чергу – дитячого харчування;

Наказом Мінагрополітики № 471 від 8 липня 2009 року було створено робочу групу з розроблення Загальнодержавної програми розвитку сільських територій України

на період до 2020 року³, зусиллями якої у 2010 році Розпорядженням КМУ від 3.02.2010 року №121-р було затверджено «Концепцію державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року»⁴, та на його основі розроблено проект програми⁵, в якому також відзначено, що треба забезпечити розвиток органічного сільськогосподарського виробництва, й особливо підкреслено, що слід провести його законодавче врегулювання, яке сприятиме збільшенню обсягів екологічної продукції. Саме це питання давно піднімається з боку виробників.

Таким чином, можна констатувати, що в Україні:

1. Всі виробники дитячого харчування на основі фруктів, ягід та овочів порушують вимоги Закону України «Про дитяче харчування» у частині застосування сировини.

2. Для виробництва потрібна сировина із спеціальних сировинних зон, але в Україні є тільки одна така зона, яка у невеликому обсязі виробляє фрукти, ягоди та овочі, котрі жодного разу не купували заводи-виробники.

3. В Україні на державному рівні не проводиться збір і аналіз інформації щодо обсягів продукції (за видами), виробленої у спеціальних сировинних зонах, а також про зайняті площі під ними.

4. Поряд із спеціальними сировинними зонами в Україні є зони ведення органічного сільського господарства, сертифіковані за міжнародними нормами, сировину з яких можливо застосовувати для виробництва дитячого харчування, але вони ще не мають юридичного статусу у законодавстві України.

5. Завдяки тому, що зони ведення органічного сільського господарства сертифікова-

¹ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.organic-europe.net.

² Постанова КМУ «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» від 19 вересня 2007 р. № 1158 [Електронний ресурс] / Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

³ Наказ Мінагрополітики № 471 від 8 липня 2009 року „Про створення робочої групи з розроблення Загальнодержавної програми розвитку сільських територій України на період до 2020 року” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua>.

⁴ Розпорядження КМУ від 03.02.2010 року № 121-р «Про схвалення Концепції державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua>.

⁵ Проект Програми «Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року», розробленої на основі «Концепції державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року». Розпорядження КМУ від 3.02.2010 року № 121-р // Економіка АПК. – 2010. – № 7. – С.5-10.

ні різними організаціями й не мають єдиної реєстраційної бази, неможливо достовірно стверджувати про кількість виробленої у них продукції (за видами) та площах під нею.

Враховуючи вищезазначене, вважаємо за доцільне:

1. Прийняти Закон України «Про органічне виробництво», що врегулює відносини виробників органічної й екологічно безпечної сировини з іншими учасниками ринку.

2. Найближчим часом внести зміни до Закону України «Про дитяче харчування», передбачивши застосування сировини не тільки із спеціальних сировинних зон, але й із сертифікованих згідно з міжнародними нормами зон ведення органічного господарства, що значно збільшить можливість виробників дитячого харчування придбати потрі-

бну сировину та не порушувати Закон України «Про дитяче харчування».

3. Внести до плану державних спостережень збір (виокремлення) інформації про спеціальні сировинні зони й зони ведення органічного сільського господарства у розрізі площ під обробітком та кількості виробленої сировини (за видами) у натуральному і грошовому виразі, що зробить можливим відстежувати динаміку розвитку цього ринку.

4. Створити кластер із виробництва дитячого харчування на плодоовочевій та фруктовій основі, в рамках якого спільними зусиллями бізнесу й влади розв'язувати проблеми, що виникають при виробництві дитячого харчування по всьому ланцюгу – від вирощування сировини до продажу готового продукту.

Проаналізовано стан забезпеченості сировиною виробників дитячого харчування на основі фруктів, ягід та овочів. Запропоновано внести зміни до Закону України «Про дитяче харчування» і створити кластер.

Проанализировано состояние обеспеченности сырьем производителей детского питания на основе фруктов, ягод и овощей. Предложено внести изменения в Закон Украины «О детском питании» и создать кластер.

An article analyses the level of raw material supplies for producers of baby food based on fruits, berries and vegetables. It is proposed to make amendments to the ukrainian law "On Baby Food" and create a cluster.

* * *

Дослідження з проблем корпоративного управління в акціонерних товариствах

У сучасних умовах корпоративне управління розглядається як стимулюючий чинник національного розвитку та необхідна вимога існування в умовах міжнародного конкурентного середовища. Воно є невід'ємною складовою ринкової економіки, умовою розвитку приватного підприємництва, засобом підвищення конкурентоспроможності на міжнародних ринках і поліпшення показників економічної діяльності у цілому. В Україні корпоративне управління ще знаходиться на етапі свого становлення, пошуку оптимальних рішень, постійно вдосконалюється. Тому монографія Н.М. Давиденко «Корпоративне управління в акціонерних товариствах» присвячена актуальній проблемі розвитку й має наукове та практичне значення¹.

Питання полягає у досягненні соціально-економічної ефективності корпоративного управління за умов одночасної реалізації цілей підвищення ефективності функціонування корпорації для забезпечення балансу інтересів заінтересованих сторін. Автор доводить, що досягнення цих двох цілей є необхідним з погляду забезпечення економічного зростання, створення і підтримки конкурентного середовища, досягнення економічної безпеки корпорації.

У першому розділі книги висвітлені питання теоретико-методологічного забезпечення корпоративного управління, розглянуті основні тенденції, що зумовили процес концентрації капіталу у формі акціонерних товариств. Критично проаналізовані основні етапи становлення корпоративного управління, наведена порівняльна характеристика окремих видів корпоративної власності. Серед основних автор виділяє акціонерну, кооперативну, колективну та власність неакціонерних господарських товариств. Значну

увагу приділено дослідженню характеристик і основних принципів корпоративного управління. Позитивної оцінки заслуговує розгляд зарубіжних моделей корпоративного управління й можливість адаптації до умов української економіки, проаналізовано світові тенденції розвитку фінансового ринку.

Другий розділ присвячено дослідженню сучасних тенденцій формування національного корпоративного управління. Розкрито особливості формування корпоративного сектора економіки в цілому та агропромисловому комплексі зокрема. Показано, що одним із найважливіших елементів корпоративних форм господарювання управління є нормативно-правове забезпечення регулювання їхнього розвитку. Загалом державне регулювання як один із напрямів корпоративного управління виходить за межі безпосереднього управління державними підприємствами й господарськими товариствами некорпоративного типу. Регулювання різних напрямів діяльності корпоративних підприємств відбувається тільки тоді, коли держава створює цілісну нормативно-правову базу функціонування економіки. Автор пропонує по мірі напрацювання практичного досвіду у сфері корпоративного управління створити такі умови функціонування цього сектора економіки, щоб існував дійсно дійовий механізм захисту інтересів його учасників, а порушники загальновстановлених правил були виявлені й суворо покарані та несли як адміністративну, так і кримінальну відповідальність.

У книзі розглядається питання оцінки ефективності корпоративного управління, що об'єктивно ускладнюється наявністю різноорієнтованих ціннісних пріоритетів учасників корпоративних відносин, які заінтересовані у досягненні успіху в діяльності підприємства, тоді як шляхи й методи його

¹ Давиденко Н. М. Корпоративне управління в акціонерних товариствах : монографія / Н. М. Давиденко. – К., 2011. – 356 с.

забезпечення можуть значно різнитися. Саме тому адекватне оцінювання соціально-економічної ефективності корпоративного управління дає змогу визначити можливість створення балансу інтересів зацікавлених сторін.

У третьому розділі запропоновано напрями вдосконалення корпоративного управління в Україні. Обґрунтовано, що головною складовою корпоративного управління є дивідендна політика акціонерного товариства, тому автор пропонує вдосконалення корпоративного управління починати із виваженої дивідендної політики. Зазначається, що процес розподілу прибутку підприємства має багаторівневий характер і залежить від багатьох чинників. Прибуток, що залишається в розпорядженні підприємства, має бути розподілено на дві основні частини: фонд виплати-винагороди власникам підприємства у формі дивідендів на акції, або у формі процентів на пайові внески; фонди розвитку підприємства в наступному періоді. Процес такого розподілу прибутку називається дивідендною політикою підприємства, варіанти якої визначають його власники та фінансові менеджери. Дивідендна політика – найважливіша ознака, за якою акціонерні товариства вирізняють з-поміж інших підприємств. Саме за розподілом результатів господарської діяльності виявляються особливості корпоративних відносин, що полягають у їхньому колективному характері.

Корпоративним відноσιнам притаманна складна дивідендна політика, тобто стратегія акціонерного товариства у сфері розподілу прибутку між акціонерами. З погляду корпорації дивідендна політика до певної міри є політикою формування акціонерного капіталу через продаж частки участі у майбутніх прибутках. Проте рішення у сфері дивідендної політики мають значення тільки для акціонерів, які купують акції з метою одержання дивідендної винагороди (акціонерів-інвесторів). Решта акціонерів (із неінвестиційним інтересом), особливо власники великих пакетів акцій, може вкладати кошти для здійснення чи розподілу корпоративного контролю або досягнення цілей, не пов'язаних із виплатами дивідендів. Тому дивіден-

дна політика є індикатором у вирішенні загальних питань регулювання корпоративних відносин.

Досягти консенсусу при провадженні ефективної дивідендної політики допоможе корпоративна культура, якій присвячений один із підрозділів книги. В ній також відзначено, що з позицій фінансового менеджменту капіталізація корпоративного підприємства характеризує процес нарощування загальної вартості засобів у грошовій, матеріальній і нематеріальній формах, які інвестуються у формування його активів.

Автор доводить, що завдяки розв'язанню проблем підвищення капіталізації активів підприємств значно підвищиться ефективність економіки України та її інвестиційна привабливість. Важлива роль у цьому належить управлінню активами, які є концентрованим виразом накопиченого капіталу в матеріальній, нематеріальній і фінансовій формах.

Позитивно оцінюючи високий науковий рівень монографії, варто вказати й на її недоліки. Передусім це стосується недостатньої практичної дієвості запропонованих механізмів капіталізації корпоративних підприємств. Нині в аграрному виробництві функціонує 23 061 нових агроформувань у вигляді корпорацій. Автором на прикладі восьми корпорацій, які належать до найбільших землекористувачів в Україні, адаптовано механізм капіталізації підприємства. Для розгляду цього питання, очевидно, необхідно залучити більшу кількість підприємств корпоративного типу з нижчими фінансовими й матеріальними можливостями. Ще один недолік роботи – не розглядаються шляхи підвищення соціальної спрямованості. Адже діяльність трансрегіональних інтегрованих формувань, так званих "агрохолдингів", нині поряд із підвищенням конкурентоспроможності виробництва призводить до вимивання коштів із сільських місцевих бюджетів і посилення соціальної напруги на селі.

У цілому монографія Н.М. Давиденко справляє враження своєчасної та глибокої наукової праці, яка спирається на суттєві теоретичні розробки, вітчизняну законодавчу й нормативну базу з питань корпоратив-

ного управління, статистичні матеріали Державної служби статистики України та ДКЦПФР України, дані фінансової звітності досліджуваних підприємств і узагальнення вітчизняного й зарубіжного досвіду корпоративного управління. Саме в цьому, на наш

погляд, полягає теоретична й практична цінність даної праці; отже, вона, безперечно, повинна викликати інтерес у державних службовців, науковців, викладачів і студентів, що вивчають проблеми корпоративного управління.

*М.Й. МАЛІК, доктор економічних наук,
професор, академік НААН*

*

Розвиток приватного сектору сільських поселень України

Однією із найгостріших проблем, пов'язаних із реформуванням аграрної економіки, побудовою соціально орієнтованої ринкової системи господарювання, є становлення й розвиток багатоукладного аграрного виробництва.

Вищенаведене і послугувало основою для подальшого становлення та розвитку приватного сектору на селі, до якого автор цілком справедливо відносить особисті селянські й фермерські господарства. Дійсно, основними виробниками сільськогосподарської продукції серед господарств населення (особистих селянських господарств, виробників продукції на присадибних ділянках, колективне та індивідуальне садівництво, городництво й дачні ділянки) є особисті селянські господарства, частка яких становить понад 70%.

Нині приватний сектор разом із сільськогосподарськими підприємствами є головними виробниками сільськогосподарської продукції в Україні. Перші та другі виступають не лише як взаємодоповнювальні, але певною мірою і як конкуруючі господарські системи. Це зумовлює доцільність розгляду проблем розвитку малих форм господарювання й, насамперед, особистих селянських господарств порівняно із сільськогосподарськими підприємствами, тим більше, що майбутнє – безумовно, за

останніми (включаючи сімейні фермерські господарства)¹.

З приводу значного розширення в Україні землекористування малих форм господарювання за рахунок земель великих сільськогосподарських підприємств колишнього суспільного сектору серед політиків, учених, менеджерів сільськогосподарського виробництва, практиків існують різні думки. Одні з них вважають цей процес невинуватим і відносять його до головних причин обвального падіння виробництва сільськогосподарської продукції в роки аграрних трансформацій. Інші ж, навпаки, переконані, що без передання частини земель колишніх колективних сільськогосподарських підприємств та радгоспів у власність і користування малих форм господарювання, зокрема особистих селянських господарств, зниження обсягів виробництва продукції аграрного виробництва у країні було б набагато більшим порівняно з тим, що фактично сталося. Вихід з одиниці земельної площі продукції, в тому числі рослинницької, у дрібнотоварному секторі економіки агропродовольчого виробництва в кілька разів перевищує аналогічний показник сільськогосподарських підприємств.

Розвиток дрібнотоварного приватного сектору господарювання на селі потребує подальшого вивчення та всебічної оцінки, і не

¹ Розвиток дрібнотоварного сектору сільських поселень України : монографія / за ред. проф. В.К. Збарського. – К.: ННЦ ІАЕ. – 2011. – 654 с.

ного управління, статистичні матеріали Державної служби статистики України та ДКЦПФР України, дані фінансової звітності досліджуваних підприємств і узагальнення вітчизняного й зарубіжного досвіду корпоративного управління. Саме в цьому, на наш

погляд, полягає теоретична й практична цінність даної праці; отже, вона, безперечно, повинна викликати інтерес у державних службовців, науковців, викладачів і студентів, що вивчають проблеми корпоративного управління.

*М.Й. МАЛІК, доктор економічних наук,
професор, академік НААН*

*

Розвиток приватного сектору сільських поселень України

Однією із найгостріших проблем, пов'язаних із реформуванням аграрної економіки, побудовою соціально орієнтованої ринкової системи господарювання, є становлення й розвиток багатоукладного аграрного виробництва.

Вищенаведене і послугувало основою для подальшого становлення та розвитку приватного сектору на селі, до якого автор цілком справедливо відносить особисті селянські й фермерські господарства. Дійсно, основними виробниками сільськогосподарської продукції серед господарств населення (особистих селянських господарств, виробників продукції на присадибних ділянках, колективне та індивідуальне садівництво, городництво й дачні ділянки) є особисті селянські господарства, частка яких становить понад 70%.

Нині приватний сектор разом із сільськогосподарськими підприємствами є головними виробниками сільськогосподарської продукції в Україні. Перші та другі виступають не лише як взаємодоповнювальні, але певною мірою і як конкуруючі господарські системи. Це зумовлює доцільність розгляду проблем розвитку малих форм господарювання й, насамперед, особистих селянських господарств порівняно із сільськогосподарськими підприємствами, тим більше, що майбутнє – безумовно, за

останніми (включаючи сімейні фермерські господарства)¹.

З приводу значного розширення в Україні землекористування малих форм господарювання за рахунок земель великих сільськогосподарських підприємств колишнього суспільного сектору серед політиків, учених, менеджерів сільськогосподарського виробництва, практиків існують різні думки. Одні з них вважають цей процес невиправданим і відносять його до головних причин обвального падіння виробництва сільськогосподарської продукції в роки аграрних трансформацій. Інші ж, навпаки, переконані, що без передання частини земель колишніх колективних сільськогосподарських підприємств та радгоспів у власність і користування малих форм господарювання, зокрема особистих селянських господарств, зниження обсягів виробництва продукції аграрного виробництва у країні було б набагато більшим порівняно з тим, що фактично сталося. Вихід з одиниці земельної площі продукції, в тому числі рослинницької, у дрібнотоварному секторі економіки агропродовольчого виробництва в кілька разів перевищує аналогічний показник сільськогосподарських підприємств.

Розвиток дрібнотоварного приватного сектору господарювання на селі потребує подальшого вивчення та всебічної оцінки, і не

¹ Розвиток дрібнотоварного сектору сільських поселень України : монографія / за ред. проф. В.К. Збарського. – К.: ННЦ ІАЕ. – 2011. – 654 с.

тільки в умовах трансформаційного періоду, а й у перспективі, з позицій не тільки суто економічних, а й соціальних. Слід підкреслити, що для проведення досліджень у даному плані останнім часом з'явилися певні можливості, раніше відсутні. Зокрема, Державна служба статистики України почала видавати статистичні збірники щодо домогосподарств у цілому та окремо щодо господарств населення, з рослинництва і тваринництва. Крім того, з'явилися публікації матеріалів анкетного опитування особистих селянських господарств, статті, присвячені їхньому розвитку, що дає змогу започаткувати процес узагальнення всебічних оцінок діяльності малих форм господарювання на селі.

Головне завдання, на думку авторів монографії, – створити однакові умови діяльності усіх типів сільгосппідприємств. На нинішній час у справі державної підтримки різних типів підприємств спостерігаються колосальні перекося. Наприклад, особисті селянські господарства (ОСГ) у 2010 році виробили майже 60% валової продукції сільського господарства, проте були позбавлені будь-якої державної фінансової підтримки. Водночас 7% сільськогосподарських підприємств одержали $\frac{3}{4}$ усіх субсидій, а це майже 10 млрд грн, що є головною відповіддю на запитання, чому при зростанні втричі за останні чотири роки фінансової державної підтримки проблеми розвитку сільського господарства ще більше загострилися.

Звичайно, дрібнотоварні селянські господарства для держави, з одного боку, – це все ще порятунок від продовольчої небезпеки, а з іншого – це безперспективна морока і тягар. Середній розмір ОСГ в 2010 році становив 1,47 га (на 1 січня 2011 р. 4540,1 тис. ОСГ обробляли 5715,7 тис. га ріллі). Але й ці землі не знаходяться в єдиному масиві. Середній вік працюючих у ОСГ становить 58-61 рік. Близько половини селянських господарств вже не утримують жодної корови, свині чи поросяти.

Не кращі справи з фермерськими господарствами. Їхній розвиток загальмувався, державна підтримка зведена до нуля. Із 41,5 тис. фермерських господарств 64,6% від їх

загальної кількості мають менше 50 га, а 4304 фермерів зовсім не мають землі в обробітку. Про яку конкурентоспроможність фермерських господарств можна говорити, тим більше, що уряд у 2009 році у 6,5 рази зменшив їм бюджетне фінансування, а в 2010 році з державного бюджету нічого не виділив. У той же час великотоварні підприємства (так звані латифундисти) через відсутність регулятивної ролі держави на аграрному ринку на 80% посівних площ вирощують зернові та олійні культури, ліквідували тваринництво, кормовиробництво, не дотримують сівозмін, чим погіршують родючість ґрунтів.

Верховна Рада України прийняла Закон України „Про сільськогосподарський перепис”. І це дає можливість уряду й заінтересованим міністерствам ретельно розібратися з формами господарювання на селі, а відповідно до цього і приймати рішення. Великі надії покладають селяни на новий Закон України «Про сільське господарство», який знаходиться нині на розгляді у Кабінеті Міністрів України.

Неодмінною умовою успішного вирішення завдань розвитку аграрного виробництва та підвищення матеріального добробуту населення, на переконання авторів монографії, є системний аналіз об'єктивної інформації, що характеризує їхній стан. Тому особливої цінності рецензованому виданню надає вміщена в ньому статистична інформація Державної служби статистики України й Міністерства аграрної політики та продовольства України, що узагальнена авторами в таблицях, схемах і діаграмах та дасть можливість читачеві мати неупереджене уявлення щодо стану аграрної сфери економіки країни.

Зазначена праця характеризується логічністю побудови змісту й структурністю матеріалу. Порушені в ній питання в авторському поданні демонструють поєднання теоретичних і практичних складових проблеми. Імпонує те, що наведений у монографії аналіз практики функціонування малого підприємництва ґрунтується на попередньому детальному розгляді понятійного апарату становлення та розвитку менеджменту й планування стосовно суб'єктів малого бізнесу в аграрній сфері економіки країни.

Автори детально характеризують вітчизняний та зарубіжний досвід розвитку дрібнотоварного приватного сектору аграрного бізнесу, використовуючи його в ролі джерела методичних новацій для України. Досліджуючи сучасну методику управління суб'єктів господарювання, вони наводять окремі процеси обґрунтування рішень у вигляді формул, алгоритмізуючи таким чином дії менеджерів.

Отже, рецензована монографія являє собою ґрунтовну наукову працю, що за всіма ознаками виконана авторами самостійно та містить оригінальні підходи до розв'язання проблем при становленні й розвитку управ-

ління суб'єктами малого бізнесу в Україні. Висновки і пропозиції за результатами проведеного дослідження не лише мають наукову цінність та збагачують теоретичні надбання, а й доведені до рівня практичного запровадження. Книга може бути рекомендована широкому колу читачів і дослідників, зокрема науковцям, аспірантам та докторантам, студентам економічних і управлінських спеціальностей вищих освітніх закладів, бізнесменам, практичним працівникам податкової служби, фінансових управлінь державних адміністрацій, фінансових дирекцій та бухгалтерій підприємств.

***П.К. КАНІНСЬКИЙ, доктор економічних наук,
професор***

* * *